

Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 17

Хмельницький
2018

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України
Протокол №6 від 29.08.2018 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова), Почесний краєзнавець України

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Заслужений працівник культури України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова)

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України (відп. секретар)

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Синиця Надія Миколаївна, вчений секретар Хмельницької обласної наукової бібліотеки, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2018. – Вип. 17. – с. 358.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

Автори публікацій, 2018

НАШІ ЮВІЛЯРИ

**Лауреату 3-ох краєзнавчих і 2-х літературних премій,
успішному археологу та музейнику,
очільнику «Центру Мархоцькознавства»
та Хмельницького обласного осередку
ВТС «Конгрес літераторів України»,
керівнику редакційно-видавничої групи з підготовки
до видання тому Зводу пам'яток історії
та культури України по Хмельницькій області
Володимиру Анатолійовича Захар'єву – 55**

В.А. Захар'єву

* * *

Розмовляв я вчора з другом,
грався він у полі з плугом.
По ріллі твердій тягнув
так, що зопалу погнув.

Я сказав йому: «Володя,
плуг тягнути далі годі.
Відпочинь і совість май,
плуг будь-ласка,
не зламай.

Будь статечним і поважним,
плуг той, мабуть тонну важить,
вгору глянь, води попий,
іншим дай, не будь скупий».

В мене друг старого гарту,
любить він серйозні жарти.
Каже: «Іншим я не дам,
буду плуг той перти сам.

Бо інакше я не вмію,
після оранки засію –
буде урожай ось тут.
Інші хай його зберуть».

Валерій ГРОШКО

Борис КУЗІНА
(м.Хмельницький)

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ЗАХАР'ЄВ: ПОДОЛЯНИН, ЧИЇ МРІЇ ЗБУВАЮТЬСЯ

Суспільство рухають вперед сильні особистості та фахівці. Прогрес не можливий без ініціативи, виваженого ризику, наполегливості у втіленні задуму і вміння взяти на себе відповідальність. І не важливо, на якому рівні вони живуть і працюють. Головне, що своєю діяльністю такі люди приносять у своїй сфері значно більшу користь, ніж середньостатистичні колеги. Проте трапляється, що окремі з них виходять за рамки тієї чи іншої професії, віддаючи увесь вільний час реалізації своїх дитячих та юнацьких – отже щирих – захоплень і мрій. І отримують більше, ніж мріялось. До таких належить хмельничанин Володимир Анатолійович Захар'єв – сучасний подільський журналіст, з тих небагатьох земляків, хто досяг посади власкора Національної інформаційної агенції «УКРІНФОРМ». Та коли настала мить вибору, він відмовився від боротьби за кар'єру і сповна віддався справі, яка завжди манила до себе.

Народився Володимир Анатолійович 17 вересня 1963 р. в с.Залісці Дунаєвецького району Хмельницької області у сім'ї простих колгоспників. Неповну середню освіту отримав рівно 40 років тому у Залісецькій 8-річній школі, середню – у старших класах сусідньої Балинської середньої школи.

В пору, коли школярі починають задумувати про своє майбутнє, Володимир марив таємничим і дивним для багатьох фахом археолога, ходив у поля за околицю села, шукав різні артефакти, а ще колекціонував монети.

Його незвичні для села пориви підтримувала вчителька історії, класний керівник, гарна порадиця і щедра людина Зінаїда Миколаївна Піонтковська.

Водночас в ньому прокинувся хист до віршування, бо писати твори й так любив. Навіть якимось у сьомому класі ввійшов у трійку кращих початкуючих авторів-фантастів у республіканському радіоконкурсі.

*Дружній клас В.А. Захар'єва на початку 70-их років ХХ ст.
з першою вчителькою Оленою Степанівною Скоцеляс
(Диянчук) і – влітку 2018 р.*

В час останніх шкільних екзаменів, доля зробила Володимиру щедрий подарунок. Районна газета вперше опублікували його вірша. А згодом коректор газети Лариса Володимирівна Данилевич порекомендували йому спробувати себе в якості сількора. Відтоді його прізвище стало часто потрапляти на очі читачів, а дописи про життя села публікували у районній газеті значно частіше, ніж художні твори. Та юнак марив археологією і вирішив, що втілить свою сокровенну мрію, ставши геологом – бо до гірничого вузу вступили простіше, ніж до єдиного на той час в СРСР археологічного факультету Ленінградського університету, та й до Кривого Рогу значно ближче, ніж на береги Неві...

1979 р. Цього водопаду на р.Тернавці вже нема, бо його поглинуло Дністровське водосховище. А саме біля нього вела цікаві розкопки Л.І. Кучугура, помічником у якій був юний залісчанин.

Проте врешті змушений був закінчувати спецкурси Балинського профтехучилища та розпочати свою трудову діяльність у місцевому колгоспі ім. Б.Хмельницького – помічником тракториста, по-простому, причіплювачем.

1981 р. на весняному полі між Залісцями і Зеленцем й зустрів його тодішній редактор Дунаєвецької районної газети Тадеуш Адамович Михайловський та запросив на урочисті збори з нагоди Дня преси.

Редактор запримітив здалого до журналістики молодого сількора і став опікуватися його подальшою долею. Чималим стимулом для вихідця з бідної сім'ї, де

крім нього і підростали ще двоє дітей, було те, що за вміщену у газеті інформацію чи твори платили гонорар.

Долі було потрібно, щоб Володимиру не вдалося стати на шлях навчання на фахового археолога, точніше – геолога, і у наступному році. Тож до армії він працював у колгоспі і Муза не раз примушувала хлопця залишати в кабіні трактора старших колег Івана Блажка та Бориса, а насправді Болеслава, Махівського та писати у лісосмузі черговий вірш, гумореску або замітку...

Під час служби в лавах армії з листопада 1981 р. по листопад 1983 р. редакція райгазети фінансово допомагала Володимиру. Втім, й сам він не сидів, склавши руки, – висвітлював життя частини, де служив, на сторінках окружної газети Київського військового округу та публікував вірші у Полтавській обласній молодіжній газеті.

Після повернення на рідне Поділля – редактор районки Т.А. Михайловський доручив Володимиру випустити колгоспну багатотиражку в с.Міцівці Дунаєвського району Хмельницької області. Там якраз вивільнилася посада спортивного інструктора. І Володимир посів її. Згодом його обрали керівником комсомольської організації господарства, в якій нараховувалося понад 110 людей.

Влітку 1984 р. юнак вступив на заочне відділення факультету журналістики Київського державного (тепер національного) університету ім. Т.Г. Шевченка.

Штатним працівником районної газети В.А. Захар'єв став у липні 1985 р., де спочатку відточував свою майстерність як кореспондент відділу листів та інформації, а згодом, зважаючи на походження, як кореспондент сільськогоспвідділу. При цьому виконував важливе для колективу громадське доручення – очолював профспілкову організацію редакції та друкарні. До роботи ставився сумлінно і серйозно. Його навіть планували взяти на вакантну посаду заввідділом сільськогосподарського

відділу обласної молодіжної газети. Але через написану ним критичну статтю про затискування Дунаєвським райкомом комсомолу національно свідомих старшокласників, обком комсомолу поставив хрест на його тодішньому професійному та кар'єрному руху вгору. Хоч мало бути б навпаки... Добре, що це не відобразилося, коли вирішували питання отримання посади завідувача сільськогоспвідділом рідної газети після завершення університету. Проте у лютому 1992 р. Володимиру довелося покинути газетярську стежу. І не зі своєї волі.

Як член «Громадського контролю» В.А. Захар'єв у своїм публікаціях відкривав для широкої громадськості оборудки з дефіцитними тоді товарами, які творили «сильні світу» районного масштабу. Йому неодноразово довелося чути погрози під час виявлення порушень, а згодом вони стали звучати з трубки телефону і в листах-анонімках. Редакторка не могла гарантувати безпеку свого підлеглого. Перелюстрований райком партії – теж. Він же особисто не хотів йти на компроміс з совістю. Тому йому довелося покинути роботу і колектив.

На той час Володимир вже встиг заявити про себе у середовищі музейників та археологів області. Адже кілька років підряд вів у газеті краєзнавчу сторінку «Люби і знай свій рідний край», домігся публікації на її сторінках власних перекладів на українську мову нарисів з історії сіл району зі збірників Подільського епархіального історико-статистичного (археологічного) товариства, щомісяця пропонував читачам інформацію з минулого району.

Крім того, оскільки з дитинства мріяв бути археологом, то щороку під час відпустки брав участь у різних археологічних експедиціях під керівництвом Лідії Іванівни Кучугури, Тамари Григорівни Мовші, Юрія Михайловича Малєєва, Іона Ізраїловича Винокура, а

також у неробочі дні проводив розвідки на полях в околицях сіл району.

**1987 р.
на розкопі
трипільського
протоміста
Косенівка
під Уманню з
археологом
із Переяслава
Галиною Бузян,
що тоді була
аспіранткою
Т.Г. Мовші.**

**Перші реконструкції
та перша борода, бо ж як в
археологія – без романтики?!**

**Посудина з перших
самостійних розкопок
гончарних горнів, як керівника
розвідкового загону експедиції
Ю.М. Малєєва, в урочищі
Містисько у с.Велика
Кужелева на Дунаєвеччині.**

З 1987 року наукові повідомлення В.А. Захар'єв стали з'являтися у фахових виданнях і виходили по кілька щороку. Тоді ж спільно з дунаєвецьким художником Василем Миколайовичем Хім'яком створив перший у своїй практиці громадський музей – у рідних Залісцях. Це була його ініціатива і громадянська позиція як патріота краю, де живе.

Тому у лютому 1992 р. таку людину без заперечень прийняли на посаду наукового співробітника сектору археології відділу охорони пам'яток історії та культури при Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї. До

речі, того ж 1992 р. В.А. Захар'єв ініціював вихід наукового тематичного збірника «Археологія Дунаєвщини» – першого регіонального видання такого типу на Хмельниччині, за прикладом якого згодом запланували випустити довідники у кожному районі, але на те не знайшлися кошти. Відтак, В.А. Захар'єв, хоч і не мав класичної історичної освіти, завдяки чималій практиці роботи в експедиціях вище перерахованих фахівців, отримав перший дозвіл на самостійне проведення археологічних розкопок, чим успішно

займався протягом наступних 10 років.

Коли розпочалася реорганізація експозиції Дунаєвського районного історичного музею, В.А. Захар'єв розробив тематико-експозиційний план відділу археології, який за новизну отримав високу оцінку на фаховій конференції у Харкові. Згодом за його тематико-експозиційними планами оформлено сільські музеї у селах, які зіграли відчутну роль у його житті: Міцівцях та Сокільці.

*Унікальне
городище
другої половини
XIII ст. біля
Сокільця ще
чекає свого
дослідника,
а першими тут
провели наукову
розвідку*

керівник СДРАЕ В.А. Захар'єв та його науковий консультант – киянка Лариса Іванівна Виногородська.

На початку 90-их років В.А. Захар'єв тимчасово виконував обов'язки голови оргкомітету зі створення Дунаєвецької районної організації Спілки краєзнавців України, а згодом – був обраний заступником його голови В.С. Прокопчука, і перебував на цій громадській

керівній посаді понад 15 років. Входив він і до оргкомітету науково-краєзнавчих конференцій на базі Дунаєвецького району та був членом редколегії випуску половини томів у напрямку археології, цікавих подій, пам'ятних місць, організовував, збирав і оформляв за авторів, бо потрібно було показати масовість краєзнавчого руху в районі, матеріали цих конференцій. Відтак, до 30-річчя з дня народження за цю роботу відзначений регіональною премією імені Федора Павловича Шевченка – уродженця Дунаєвець архівіста і археолога.

Працюючи у науково-музейній сфері, В.А. Захар'єв не покидав і журналістику. У 1993 р. він зініціював, створив і очолив державне підприємство «Дунаєвецька телестудія «Сині Озера». Це дозволило йому у наступному році, коли студію закрили через прихід до влади у районі іншої політичної сили, влитися в колектив новоствореного Хмельницького об'єднання телебачення і радіомовлення – репортером інформаційних передач об'єднання та автором індивідуальної телепередачі «Скарби нашої пам'яті».

Усі наднормові завдання, недоспані ночі і вимогливість до себе сприяли професіоналізму та авторитету журналіста В.А. Захар'єва. І коли у 1998 р. постало питання про редактора районної газети

«Дунаєвецький вісник», цю посаду нові очільники району доручили саме йому.

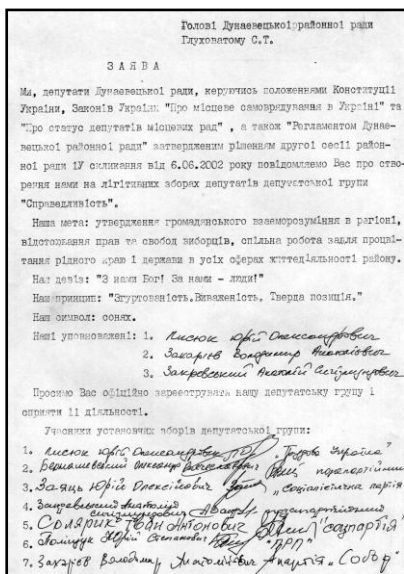
Як керівник, В.А. Захар'єв був реформатором, омолодив колектив, комп'ютеризував редакцію, придбав факс, перевів випуск часопису з високого друку на офсет, спільно з чоловічою частиною колективу у вечірній час та у вихідні дні переобладнав частину технічних кімнат районної друкарні під редакцію газети. Але задум потерпів фіаско, бо тодішнє – вчергове оновлене компартійне до мозгу кісток, що прилаштувалося до життя в Незалежній Україні, керівництво району просто «проволінило» час, врешті обмануло і не дало з бюджету кошти на оплату зробленого будівельною організацією за оздоблювальні роботи. Тепер В.А. Захар'єв жаліє, що допустив слабінку і не використав тоді усі важелі тиску. А міг, адже першим порушив існуючу доти традицію призначення кандидатів у депутати Дунаєвецької районної ради за поданням райдержадміністрації, 2002 року висунув свою кандидатуру і виборов перемогу. У тому органі самоврядування виконував функцію секретаря комісії з регламенту роботи ради та депутатської етики...

Доля не часто давала В.А. Захар'єву можливість, хоч і мав службовий автомобіль, бувати на рідному подвір'ї та спілкуватися з мамою і сестрою.

Бо відповідальності у нього було чимало.

Після переходу в лютому 2004 р. на посаду власного кореспондента обласної газети «Є» у південній частині області В.А. Захар'єв очолив районну організацію «Комітету виборців України». Восени 2004 р. Володимир Анатолійович взяв найактивнішу участь у Помаранчевій революції, з «Конституцією України» в руках переконував владців у правоті мітингарів і єдиний (!) серед депутатів

відстоював на сесії районної ради їх правоту, коли у очоленому натовпом приміщенні районної ради вирішувалося питання – на якому ж боці обранці Дунаєвеччини: правди чи брехні? Відтак, знайшов собі однодумців, зініціював і створив першу в історії Дунаєвечкої районної ради депутатську групу «Справедливість», яку й очолив.

Влітку 2005 р. на прохання нового голови Дунаєвечкої райдержадміністрації Наталії Аббібулаївни Рохової, став її позаштатним радником, а восени 2005 р. призначений її заступником з гуманітарних питань.

За час перебування у «команді Рохової» і на посаді організував політичний похід єднання демократів південного регіону Хмельниччини на Кармалюкову гору дводенне свято «Дні культури в Дунаєвеччині» з участю гостей із сусідніх областей та Румунії, ряд інших культурних та краєзнавчих заходів, займався питаннями медицини, освіти, культури, соціальної сфери тощо.

Також він був єдиним з керівників Дунаєвецької райдержадміністрації хто вчергове став депутатом і привів до районної ради свою політичну силу – партію «Пора» і партнерів з ПРП.

*Вшанування
пам'яті
Т.Г. Шевченка
у Дунаївцях.*

Проте через тверде відстоювання власної позиції, заздрощі, тих, кому не дісталися лаври, «кумівство» та елементарне навушництво колег – про що потім натякнула на ювілеї районної газети сама керівник, яка брала його у свою команду, втратив і роботу, і поважну посаду. Рекламний бізнес, який він задумав започаткувати після навчався на курсах підприємців від районного центру зайнятості, на той момент виявився передчасним для цього невеличкого районного центру. Тому вчорашньому держслужбовцю довелося у лютому 2007 р. повернення до того, з чого починав: власкорівства у газеті «Є-Поділля». В.А. Захар'єв не став суперечити долі. Адже 2007 року сталися знакові для ентузіаста події. Влітку він, як депутат районної ради, виступив ініціатором, а потім був призначений заступником оргкомітету з проведення 21 жовтня відзначення 600-річчя першої писемної згадки про с.Миньківці. У процесі підготовки до свята В.А. Захар'єв глибше ознайомився з біографією та діяльністю дієвої людини та реформатора графа Ігнація Мархоцького, який створив «Миньковецьку державу» і у 1804 р. відмінив кріпосне право. Тоді він зробив для себе висновок, що цей чоловік і його діяльність варті більшого, ніж елементарна згадка у переліку відомих уродженців чи жителів

села. Його родина вирішила зробити свій внесок у вшанування пам'яті графа – купити будинок в центрі села, розпочати створення меморіального музею і залучити до цього місцеву сільську громаду, щоб згодом передати цей заклад культури землякам реформатора. Тобто, як казав Генрі Форд, «дати вудку голодному в руки». Проте після того як домашні заощадження і взяті у кредит гроші були вкладені у проект, довелося кардинально змінювати стратегію. Місцева влада відмовилася від пропонованого, посилаючись на свої скромні можливості. В результаті, «ініціатива виявилася наказуємою», хоч мука – приємною. В.Захар'єв розкрив у собі ще ширші менеджерські здібності. Пам'ятаєте написане вище про долю, появились львівський бізнесмен І.В. Скальський, уродженець Лісовод, московський бізнесмен В.Л. Островський, інші добрі люди, які повірили у його безкорисливість, без залучення коштів з бюджетів та будь-якої підтримки з боку влади. При їх допомозі було відремонтовано половину приміщення, придбано обладнання, зроблено копії документів, фото, муляжі, обладнано експозицію, і 2012 р. відкрито музей.

*Стежина до музею Мархоцького не заростає
ні літом, ні зимою.*

*Біля музею графа Мархоцького донькою знаного
миньковецького краєзнавця Миколи Осіова –
Мирославою та зятем Сергієм Тіхоновим
після посвідчення їхнього шлюбу у церкві.*

Приватний – а якже – там є справжній господар, а не примарна громадська рада! Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Мархоцького у Миньківцях як і належить зареєстрований в управлінні культури, національностей, релігій та туризму ОДА; він має відповідну документацію; співпрацює з Хмельницьким обласним краєзнавчим музеєм, Державними архівами Хмельницької, Вінницької та Одеської області, Львівської національною науковою бібліотекою ім. В. Стефаника, Хмельницькою та Львівською обласними універсальними науковими бібліотеками. Тут з ініціативи В.А. Захар'єва проводять екскурсії, «круглі столи» та інші тематичні заходи. Ще не працювала експозиція, а 2009 р. при ньому створено оригінальну для сільської місцевості науководослідницьку структуру «Центр Мархоцькознавства», до якого залучено біля 70 науковців – п'ятеро з яких доктори

історичних наук, два десятки – кандидати історичних та інших наук, красзнавців та добродійників, для яких стала близькою ідея вшанування діянь реформатора. Відтоді випущено 9 томів «Наукових записок Центру Мархоцькознавства», книгу про туристичні принади Миньківців. Про І.Мархоцького і його музей тепер знають в різних кутках України і, певно, світу. Дві письменниці пишуть романи про графа-реформатора, київський режисер створив сценарій художнього фільму. Для свого задуму продюсери фільму, звичайно, запросили науковим консультантом В.А. Захар'єва.

***В.А. Захар'єв
презентує черговий
том «Наукових
записок Центру
Мархоцькознавства
» у с. Гута
Яцьковецька
Дунаєвецького
району.***

2010 року В.А. Захар'єв (спільно з О.Толоковим) побудував на подвір'ї музею пам'ятний знак жертвам Голодоморів та політичних репресій Миньковеччини, адже у 30-их рр. минулого століття у цьому приміщенні розташовувалася міліція та НКВД району, а в підвалах – камери в'язниці. Тепер справа за переобладнанням тюремних затінок та підвалів у музей тоталітаризму, ТЕП якого вже створено і чекає свого часу.

Ще з дитинства обставини змусили Володимира Анатолійовича філософськи дивився на світ. Він читав розумні книги, слухав не мелодії, а тексти пісень. Тому багато що став розуміти у віці, коли людині не до

роздумів, бо ж треба, як казав класик, «встигнути побудувати хату, народити дитину, врешті, посадити дерево». Він заодно і все це робив, живучи на найманих квартирах, 3 роки у підвалі свого будинку на вул. Східній, навчився багато чого як мужчина, щоб хата виросла, а ще вирощував у місті кроликів, бо то подобалося дружині... Під час розкопок у полях і перебиваючись на ліжках у гуртожитках чи безпосередньо офісах на стільцях, навчився смачно готувати тощо. Навчився контролювати себе, холерика і максималіста за натурою, хоч і не завжди йому це вдавалося... Різне бувало. Ще й знаходився хтось, що «для потехи раздувал чуть затаившейся пожар». Навіть серед тих, на кого не сподіваєшся – бо життєві цінності інші, бо егоїзм, бо елементарна невихованість, бо...

Що роїлося у голові ювіляра, мабуть, найкраще проілюструють рядки його ж вірша, який набагато раніше – на межі Міленіуму – писано з іншої причини.

«Я прожив хоч мало, але ємко.

Все було, бо я горів – не тлів.

Хоч і не досяг, чого хотів,

Надавав я недругам чортів.

Був героєм і останнім шимком.

Та нікого в світі не підвів.

Виконав я заповіт Дідів!

...А помер – на те Господня воля.

Хтось врожай збере з мого поля!!!»

... Висихали струпи, залишались рубці на серці та в душі. Однак він не відступав і як да-дзі-бао назавжди прикипіла до нього біблійська сентенція, яку він вклав у уста Господа для себе приблизно так: «сину, будь у моїх руках слухняним інструментом і отримаєш усе, що ти заслуговуєш». Так і чинив – впрягся, як віл, у своє життєве ярмо і напружуючи жили, тяг, сповідаючи духовні

заповіді Матері Терези, чи пак її Наставника (все ж від нього і з його мудрості!!!) Не підставляв іншим ніжку, не шукав лазівки чи впливових покровителів, не ліз по чужих головах. А варіанти ставалися, практично без його зусиль. Тому влітку 2008 року В.А. Захар'єв замінив відомого журналіста Володимира Станіславовича Шевченка на посаді власкора Національної інформаційної агенції «УКРІНФОРМ». Кілька хмельницьких колег, які здається, все прорахували і підсипали приманки, щоб потрапити туди, елементарно облизалися... Щоправда, пропрацював усього три роки в екстремальних умовах (до чого йому не звикати!) доки столичні прибічники економії через мінімалізування (та хто ж вам скаже, чому насправді, а напишеш здогадку – затягують по судах), взагалі не ліквідували хмельницький власкорівський пункт. І доля повертає його у інше русло. Звичайно ж – археологію...

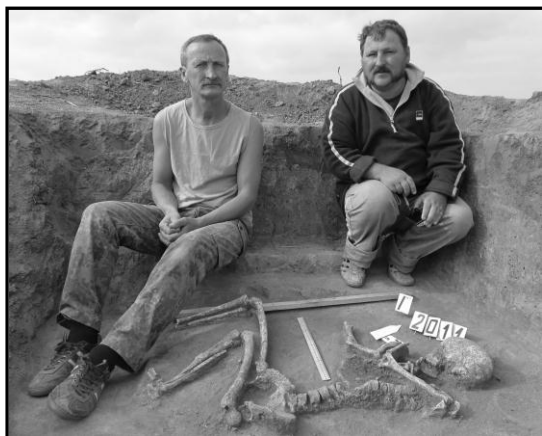
У серпні 2011 р. В.А. Захар'єв очолив Хмельницький відділ дочірнього підрозділу «Подільська археологія» державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України».

Після ліквідації цього підрозділу депутатами Верховної ради України – у березні 2013 р. перейшов на роботу в науково-методичний відділ Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Коли ж з'явилася вакансія археолога, перевівся у відділі охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області. Це був прекрасний час для продовження втілення його археологічних сподівань.

Восени 2011 року він дослідив два поховання унікальної культури кулястих амфор – солодкої мрії багатьох археологів Західної України – біля с.Лятка Старосинявського та с.Зайчики Волочиського районів.

2012 року виявив могильник доби бронзи неподалік с.Копистин Хмельницького району та взяв участь у дослідженні поховань черняхівської культури зі скляними

кубками біля с.Лісові Гринівці. Саме йому 2017 року довелося проводити реконструкцію поховального ритуалу могили воїна пшеворської культури біля тієї ж Ілятки Старосинявського району.

*В.А. Захар'єв
з меценатом і
патріотом
О.І. Лучицьким
біля одного
з кістяків
«охоронців»
братського
ілятського
поховання
культури кулястих
амфор у Старо-
синявському
районі.*

Крім написання наукових статей про ці об'єкти В.А. Захар'єв укомплектував та випустив майже 300-сторінковий збірник матеріалів про подільський варіант культури кулястих амфор, що корисний археологам України і Польщі. (Старожитності культури кулястих амфор на Поділлі: Збірник статей та повідомлень. Пам'яті Ю.Малеєва. /Упор. Захар'єв В.А./– Хмельницький, 2015. – 296 с.)

*В.А. Захар'єв
біля скринькового
поховання культури
кулястих амфор
південно-східніше
с.Зайчики
Волочиського
району.*

2012 року В.А. Захар'єв став здобувачем кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка і розпочав роботу над дисертацією «Рід Сцібор-Мархоцьких в Україні: господарчі, суспільно-політичні та культурологічні аспекти (XVIII – початок XX ст.)».

2014 року після ближчого знайомства з матеріалами дослідженнями молодого хмельницького історика і археолога, що став жертвою технічного прогресу, Олексія Глушка В.А. Захар'єва захопила кастеологія – наука про фортифікації.

*Передача макету
ярмолинецького
замку для
експозиції
районного музею.*

Володимир Анатолійович давно чекав появи книги про пізньосередньовічні укріплення Поділля, але оскільки ніхто з дослідників краю не зреалізував її, він вирішив втілити задум на практиці.

Зібравши чималий масив інформації та провівши археологічні розвідки у потрібних місцях, В.А. Захар'єв з пам'яткоохоронцем С.М. Шпаковським у 2015 році представили читача першу книжку серії «Замки та фортеці з-понад Кучманського шляху».

Помічником ініціатору проекту у написанні другої книги «Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI-XVIII століть», стала його донька Зоя Захар'єва, третя книга – «Замки, фортеці, пізньо-середньовічні міські укріплення Хмельницької області» створювалася спільно з тим же С.М. Шпаковським та І.О. Стареньким – кандидатом історичних наук з Кам'янця-Подільського.

Їх видруковано у 2017 році і завдяки підтримці І.М. Трунової поширено у бібліотеках області.

Взагалі, протягом своєї наукової діяльності, починаючи із 1987 р., В.А. Захар'єв опублікував близько ста публікацій, випустив 18 краєзнавчих книг та брошур. Зокрема, 1/. Археологія Дунаєвеччини (збірник першоджерел, наукових повідомлень, тез краєзнавчих конференцій, каталог пам'яток). /Упор. Шмаєнік М.Д., Захар'єв В.А./ – Хмельницький, 1992. – 60 с. 2/. Захар'єв В.А. На вістрі часу/Бібліотечка газети «Дунаєвський вісник». – Дунаївці, 2000. – 48 с. 3/. Захар'єв Володимир. «Сонях» міцний зернятками: до 25-річчя Дунаєвського районного літературно-мистецького об'єднання «Сонях» ім. В.С. Бабяка. – Хмельницький: вид. «Цюпак», 2011. – 60 с. 4/. Захар'єв В.А. «Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с.Лятка на Хмельниччині. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2012. – 32 с. 5/. Захар'єв В.А. «Залісці: основні віхи біографії (до 520-річчя першої писемної згадки). – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2013. – 56 с. 6/. Захар'єв В.А. «Буря в стакані» або достовірна і неупереджена історія однієї пустої образи Б.Гришука (Серія: «Бібліотечка Наукових записок Центру Мархоцькознавства». Вип.1.). – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2013. – 64 с. 7/. Захар'єв В.А., Моздір В.В. Зайчики і Постолівка на Збручі: через минуле до сучасності. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. – 60 с. 8/. Захар'єв В.А. Ідея, що стала реальністю (до 5-річчя «Центру Мархоцькознавства»). – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. – 104 с. 9/. Захар'єв В.А. Міцівці: «північні ворота» Дунаєвеччини. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. – 72 с. 10/. Захар'єв В.А., Моздір В.В. Курилівка – славне село на Хмельниччині. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 80 с. 11/. Захар'єв В.А., Шпаковський С.М. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. – 104 с. 12/. Габак М.Д. Захар'єв В.А., Новосад В.Г. Вони країну врятували від біди. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 112 с. 13/. Захар'єв Володимир Анатолійович. Старосинявська громада: минуле і сьогодення

(презентаційний довідник). – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 50 с. 14/. Захар'єв В.А. Найдавніші археологічно досліджені християнські святині Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 56 с. 15/. Захар'єв В.А. Сліди Божої Матері з Дем'янковець. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 40 с. 16/. Захар'єв В.А., Захар'єва З.В. Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI-XVIII століть. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. – 168 с. 17/. Захар'єв В.А. Захар'єва З.В. Миньківці на Ушиці: віхи біографії та сучасні принади. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. – 72 с. 18/. Захар'єв В.А., Старенький І.О., Шпаковський С.М. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. – 216 с. Ювіляр був також співавтором фотокниги «Хмельниччина справжня». (Захар'єв В.А., колектив авторів). Хмельницький: Поліграфіст-2, 2007. – 156 с.

Інше зі згаданих вище захоплень вивело В.А. Захар'єва у керівники літературно-мистецького руху регіону. Це розпочалося у квітні 1986 р. з обранням його на громадську і номінальну, як здавалося комусь, посаду відповідального секретаря Дунаєвецької районної літературної студії ім. В.С. Бабляка. А насправді, то була вигідна позиція для вдалого старту і стайерської дистанції. З життєвим досвідом з-під пера Володимира стали виходити довші поезії та невеликі прозові твори. Це дозволило вже у 1991 році укласти і випустити першу збірку власних поезій «Довічне відлуння любові» (у парі з Тамарою Мельник), а наступного 1992 року ще одну – «Допинг для Ангела».

Навіть живучи у Дунаївцях, він підтримував ділові творчі стосунки з відомими тоді поетами, членами Спілки письменників України Миколою Мачківським, Анатолієм Ненцінським, Іваном Іовим, Павлом Гірником, не поривав стосунки з літературними структурами обласного центру:

брав участь у акціях молодих поетів, які організувала обласна організація СПУ.

Володимир Захар'єв був з тих представників районів, що вступав у вступав у дискусії з тогочасним керівництвом організації на теми, які хвилювали літературну спільноту Дунаєвеччини і Хмельницької області в загальному, публікував власні ліричні та гумористичні твори у обласних газетах та альманахах, вступив у Хмельницьку міську літературну студію «Поділля», презентував здобутки та книги земляків-дунаївчан у бібліотеках обласного центру. Врешті вирішив реформувати літстудію ім. В.С. Бабляка у Дунаєвецьке районне літературно-мистецьке об'єднання «Сонях» ім. В.С. Бабляка, став ініціатором випуску та редактором-упорядником першого літературно-мистецького альманаху «Сонях». Після обрання керівником об'єднання редагував книги дорослих поетів та прозаїків, підтримував здібну до літературної творчості учнівську молодь, організував презентації, літературні зустрічі тощо.

*В.А. Захар'єв зі своїм попередником на посаді
голови ЛМО «Сонях» ім. В.С. Бабляка Р.І. Болюхом.*

У квітні 2008 р. В.А. Захар'єва прийняли у члени Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України». А оскільки з липня 2008 р. його життя було тісно пов'язане з обласним центром, то нові колеги з обласного осередку на грудневому засіданні вирішили доручити йому очолювати колектив.

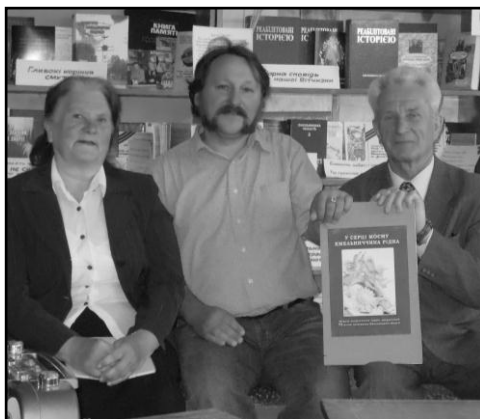
Тепер вже В.А. Захар'єву доводиться навідуватися до колег-соняхівців як гостю, але дорогому і жаданному.

І не помилилися. Про це свідчать результати майже 10-літнього його керівництва в ХОО ВТС «КЛУ».

В.А. Захар'єв продовжив традицію і як редактор-упорядник випустив дев'яти з 13 томів альманаху «Медобори», більше половини із 20 книг серії «Бібліотечка альманаху «Медобори», яку особисто ініціював. Він, без якогось на те замовлення від влади, безкоштовно зумів організувати збір творів через районні бібліотеки і ХМОУН (б) і випустити до 75-річчя області першу в історії області антологію поетичної патріотки «У серці моєму Хмельниччина рідна», а 2015 р. – так звану «захальвну книжечку учасника АТО» – «Дух вічний України». На рахунку ХОО ВТС «КЛУ» В.А.Захар'єва

крім того 7 книг художніх та художньо-публіцистичних творів у серії «Отче наш...», що приурочена 1020-річчю хрещення Русі; збірники на теми природи, війни та ветеранів; близько 50 індивідуальних книг і дисків з піснями на слова «конгресівців»; лауреатство у міжнародному конкурсі «Редкая птица».

***Презентація
першої у Хмельницькій
області анталогії
поетичної
патріотики
«У серця моєму
Хмельниччина рідна»
в Дунаєвецькій
районній бібліотеці.***

В.А. Захар'єв і його команда – одні зі співзасновників Хмельницького міського фестивалю «Слово єднає» та літературного променаду «Терикотові коти». Вже те, що засідання ХОО ВТС «КЛУ» проходять у приміщенні Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки та моно-театрі «КУТ», краснавчому відділі Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки, що за цей період проведено близько півсотні творчих зустрічей з читачами – у бібліотеках, школах, вищих навчальних закладах Хмельницького і ряді районних центрів області, а «конгресівці» беруть участь у літературних фестивалях, теле- та радіопередачах, говорять про чималі організаторські здібності керівника осередку і служіння своєму громадському призначенню.

В.А. Захар'єва двічі обирали членом правління ВТС «КЛУ», а на останньому – IV з'їзді – заступником першого заступника голови ВТС «Конгрес літераторів України», членом редколегії всеукраїнської газети «Література і життя».

Серед учасників 4-го Зїзду ВТС «КЛУ».

На особистому рахунку лауреата премія ім. А.П. Чехова (2013 р.) В.А. Захар'єва шість книг поезій і малої прози: 1/. Захар'єв В., Мельник Т. Довічне відлуння любові: Поезії. – Хмельницький, Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 80 с.; 2/.Захар'єв В. Допинг для Ангела: Поезія. – Хмельницький: Редакционно-издательский отдел, 1992.– 48 с.; 3/. Захар'єв В. До... Поезії. – Хмельницький, 2003. – 54 с.; 4/. Захар'єв В. Досьє Донжуана. – Канів: Вид. «Склянка часу*Zaitglas» (Збірка оповідань), 2011. – 84 с.; 5/. Захар'єв В. Достеменно. Вибране (спроба перша) – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2013. – 128 с.; 6/. Захар'єв В. Довгі гони. – Хмельницький: Видавець ФОП Стрихар А.М., 2018. – 124 с., не один десяток окремих публікацій поезій, малої прози і гумору. Багато що так і лежить у рукописах, чекаючи редагування ...

Активність осередку на культурній царині області була помічена управлінням культури, національностей, релігій та туризму ОДА. Книги кількох «конгресівців» і, зокрема, збірка В.А. Захар'єва до 50-річного ювілею «Достеменно» випущені у серії «Золота ліра Поділля». Кращі представники осередку нагороджені грамотами ОДА, обласної та міської рад з врученням цінних подарунків.

Влада обласного центру високо оцінила діяльність очоленого В.А. Захар'євим творчого осередку. Восени 2015 р. «конгресівцям» першим у місті серед пишучої братії – було присвоєно і вручено Премію Хмельницької міської ради імені Б. Хмельницького.

*Медаль премії
ім. Б.Хмельницького,
отриманої ХОО ВТС
«КЛУ» від міської ради
Статуетка
фестивалю «Редкая
птица», одним з
Переможців якого
стали у 2013 р. 5 та 6
томи «Медоборів».*

За рекомендацією В.А. Захар'єва, поети Й.П. Осецький і В.М. Грошко отримали звання «Людина року»,

медалі «Захисник Вітчизни» дісталися Д.В. Моцпану і П.І. Старості, «Чарівна сила України» – Г.В. Корицькій. Самого В.А. Захар'єва, як вправного керівника, Форум лідерів Хмельниччини визнав «Лідером-2017». Зауважу, що раніше його нагороджено Почесними грамотами Хмельницької ОДА, обласної, міської та ряду районних рад. Як журналіст, В.А. Захар'єв нагороджений Почесною грамотою Секретаріату НСЖУ.

***Власкор УКРІНФОРМУ
у Хмельницькій області
В.А. Захар'єв отримує
Почесну грамоту обласної
ради з рук її голови І.В.
Гладуняка.***

***Доктор історичних наук і
професор КІНУ ім. І.Огієнка
Л.В. Баженів, котрого
В.А. Захар'єв зове
«хресним батьком» «Центру
Мархоцькознавства», вручає
документи про реєстрацію
цього регіонального
підрозділу «Центру
дослідження Поділля».***

2016 року за здобутки у краєзнавчій сфері В.А. Захар'єва відзначено премією Хмельницької міської ради імені Михайла Орловського.

У наступному 2017 р. він став лауреатом обласної історико-краєзнавчої премії імені Академіка Іона Винокура, до речі, його наставника, котрого Володимир Анатолійович вважає своїм археологічним Батьком.

Наш земляк є членом Всеукраїнського товариства «Просвіта», «ГО «Спілка археологів України» «Спілки Поляків України», Товариства «Меморіал» ім. В.Стуса.

*Хмельницький голова
О.С. Симчишин
вручає на Дні міста
краєзнавцю
В.А. Захар'єву
премію імені
М.Орловського.*

*Цвіт українства
міста Хмельницького
на святі рідної мови*

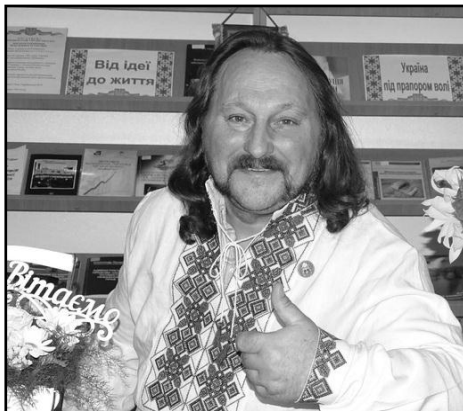
17 вересня 2018 року у читальному залі Хмельницької ОУН бібліотеки проведено літературно-мистецький захід «...Все ж до мети іду я шляхом власним. Й до скону буду тільки ним іти!».

Його організатор – колишня завідувача читального залу Галина

Станіславівна Лісогор – подбала про досконалий сценарій вшанування здобутків В.А. Захар'єва як фахівця, патріота і небайдужої до вимог часу людини.

На свято завітали колеги Володимира Анатолійовича, шанувальники його таланту, представники влади. Вони, як належить, вітали ювіляра, дарували квіти, сувеніри. Міський голова О.С. Симчишин через свого заступника Г.Л. Мельник та начальника міського управління культури А.Є. Ромасюкова передав українську вишиванку, друг зі Старої Синяви О.І. Лучіцький подарував потужну фотокамеру, голова обласної «Просвіти» В.Ц. Міхалевський – «Великий тлумачний словник сучасної української мови», керівник медіа корпорації С.В. Іщук – гроші на придбання книг під час Львівського книжкового форуму, а керівник Профспілки працівників соціальної сфери О.Д. Цюзік – електрочайник.

Почесними грамотами відзначили ювіляра Хмельницька міська рада та обласний осередок Національної спілки журналістів України, грамотами – Український Фонд Культури, Державний архів Хмельницької області, управління культури, національностей, релігій і туризму Хмельницької ОДА, обласний Форум лідерів Хмельниччини, обласна універсальна наукова бібліотека.

А найголовнішою оцінкою праці В.А. Захар'єва на посаді голови Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» стала літературна премія імені першого голови ВТС «КЛУ», позбавленого життя підлими злочинцями Юрія Каплана.

Звучали поезії ювіляра, пісні на слова автора, мелодії до яких створили відомі подільські композитори Народний артист України Володимир Смотровитель, Іван Пустовий та Михайло Люшня.

*«Наполегливість
і надійний тил».
Ювіляр і ведуча свята
Г.С. Лісогор – чудовий,
високоосвічений
фахівець
бібліотечної справи
і неперевершений
організатор
масових заходів,
людина слова,
на яку можна
покластися.*

Борис Станіславович Кузіна – кандидат історичних наук, письменник. Активіст Хмельницького обласного осередку «Конгрес літераторів України».

Сергій ШПАКОВСЬКИЙ
(м.Хмельницький)

**ПАМ'ЯТКООХОРОННА ТА НАУКОВО-
ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА
АНАТОЛІЙОВИЧА ЗАХАР'ЄВА У ВІДДІЛІ
ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У
ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (ДО 55-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ДОСЛІДНИКА, АРХЕОЛОГА,
ПАМ'ЯТКООХОРОНЦЯ).**

Володимир Анатолійович Захар'єв пропрацював у Відділі охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області три (з перервою) активних творчих, багатих на професійну та науково-дослідну діяльність, життєвих періоди [1].

В. А. Захар'єв вперше влився в колектив Відділу охорони пам'яток історії та культури в лютому 1992 року (пропрацював до листопада 1994 року на посаді молодшого наукового співробітника відділу). Керувала цим тоді ще підрозділом Хмельницького обласного краєзнавчого музею Н. М. Майнгардт, яка знала його завдяки спільній участі в історико-краєзнавчих конференціях. Молодий краєзнавець активно популяризував археологічні об'єкти рідної Дунаєвщини. Крім того щороку брав участь в археологічних експедиціях, ставши, завдяки наставникам Л. І. Кучугурі, Ю. М. Малєєву і Т. Г. Мовші, за роки співпраці реальним практиком проведення усього комплексу дій, що обов'язкові при дослідженні давніх археологічних об'єктів, ведення відповідної польової літератури та написання наукового звіту. Тому, коли склалися обставити, його бажання працювати у археологічній сфері підтримали тодішній директор музею Ігор Рафаїлович Малетін та заступник з наукової частини Людмила Олексіївна Тимофєєва, котрі розпочали кардинально реформувати цей заклад культури і наповнювали його свіжими молодими кадрами, як то С.Ю. Демідко, М.Д. Бовер, пара істориків Чернових та інші [2, с.26].

Володимира Захар'єва призначили в сектор археології відділу охорони пам'яток історії та культури, яким опікувалася

М.Д. БOVER. Було розроблено парадигму його роботи, адже він залишався мешкати в Дунаївцях: вона займатиметься кабінетними роботами, він – роботами у «полях», якщо є потреба виїздив у райони, братиме участь у розвідках, що провадитимуть на території області археологічні експедиції досвідчених фахівців, а також – написанням повідомлень і статей для фахових видань, поїздками та виступами на конференціях, семінарах, круглих столах тощо [1].

*1979 р.
Слов'янська
напівземлянка –
перший давній об'єкт
повністю розчищений
В.Захар'євим
в експедиції
Л.І. Кучугури біля
с. Врублівці Кам'янець-
Подільського р-ну.*

З перших днів перебування на посаді В. А. Захар'єв сумлінно взявся за роботу і виконання завдань. Більше того, він поклав за мету розпочати археологічні розкопки від музею. Відтак, заручившись рекомендаціями професора І. І. Винокура і трипільлезнавця Т. Г. Мовші, звернувся в Польовий комітет Інституту археології України з проханням надати йому Відкритий лист на самостійну роботу. Оскільки об'єктом дослідження обрав рідкісний для Поділля і Наддністрянщини підкурғанний могильник давньоруського часу, то куратором експедиції став, безпосередньо, завідувач слов'яно-руського відділу ІА УРСР О.П. Моця, зацікавили його результати і заступника директора інституту Д.М. Козака. Коли ж менш, ніж за півкілометра від підкурғанного могильника XI-XII ст. виявлено ще й комбінований ґрунтово-підплитовий могильник XII-XIII ст., а згодом залишки язичницького капища і спаленої дерев'яної церкви, то усі переконалися, що ніхто не помилився з

взяттям на посаду людини без фахової освіти (В. А. Захар'єв – журналіст за освітою), але з блиском в очах, ініціативою та наполегливістю [2, с.28].

Крім того В. А. Захар'єв цілком оправдав сподівання керівництва і як популяризатор здобутків ХОКМ. Про дієвість музею дізнавалися учасники конференцій та інших фахових заходів, куди їздив археолог (Тернопіль, Чернівці, Львів, Київ, Харків), та читачі відповідної популярної літератури. Тоді це було дуже важливо для музею [1].

Врешті, простий молодший науковий співробітник сектору археології запропонував розпочати друк серії пізнавальних брошур про археологічне минуле районів Хмельниччини. Як уважний іноватор, він взяв за основу «Довідник з археології Хмельницької, Чернівецької та Закарпатської областей», авторами якого виступили подоляни І.І. Винокур, В.І. Якубовський та А.Ф. Гуцол. Першим В.А. Захар'єв (спільно з М.Д. Шмаєнік) підготував та організував видавництво збірника «Археологія Дунаєвеччини» – про рідний і найбільш вивчений ним район [2, с.25].

Майже три роки на офіційній основі та ще стільки ж за сумісництвом тривала робота В.А. Захар'єва в нашому відділі в період непростих економічних стосунків молодшої української держави. І якщо фонди ХОКМу поповнили сотні експонатів, що знайдені під час розкопок та розвідок археолога В. А. Захар'єва, то в архіві ВОПК про той час нагадують схемплани розташування археологічних об'єктів південних районів області та уніфіковані паспорти, виконані пам'яткоохоронцем В.А. Захар'євим – однієї людини, яка брала на свої плечі більше, ніж інші, віддаючи роботі не лише вихідні дні, а й відпустки [1].

Другий період пам'яткоохоронної роботи В.А. Захар'єва у Відділі охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області проходив з 14.07.2014 р. по 01.12.2015 р. Володимир Анатолійович перевівся з посади молодшого наукового співробітника ХОКМ на посаду молодшого наукового співробітника Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області (окремої юридичної особи – державної організації при обласному управлінні культури Хмельницької облдержадміністрації). Дослідник працював

із завідувачами відділом Я.А. Михайловським, з 2015 р. – С.М. Шпаковським [1]. З останнім досліднику вдалося втілити багато спільних ідей та планів щодо дослідження, збереження та популяризації пам'яток культурної спадщини Хмельницької області.

Зокрема, у 2014–2015 рр. науковими співробітниками відділу В.А. Захар'євим, С.М. Шпаковським, (у 2015 році до них долучився С.О. Семенчук) здійснено виїзди:

- з метою обстеження та інвентаризації пам'яток та щойно виявлених об'єктів за видом «археологія» в Новоушицькому районі обстежено 40 пам'яток (16) та щойно виявлених об'єктів (24) за видом «археологія»;

- з метою дослідження стану збереження та уточнення меж пам'яток археології у Волочиському районі Хмельницької області – у Купільську сільську раду, Сарнівську сільську раду;

- проведено візуальне обстеження земельної ділянки на наявність щойно виявлених об'єктів за видом «археологія» на території м. Нетішин Хмельницької області, с. Лісові Гринівці Хмельницького району. (Під час обстеження земельної ділянки у м. Нетішин Хмельницької області виявлено курганну групу (7) тшинецької археологічної культури кін. XIV – поч. XII ст. до н.е., біля с. Лісові Гринівці підтверджено розміщення місцезнаходжень давніх багатошарових поселень).

Здійснено виїзди з метою обстеження та інвентаризації пам'яток та щойно виявлених об'єктів (18) за видом «археологія» у: Білогірський район (2): смт. Білогір'я – залишки пізньосередньовічного замку XVI ст.; с. Синютки, городище Київська Русь IX–XIII ст.;

- Вінковецький район (1) с. Яснозір'я залишки земляного укріплення (замчища) XVII ст.;

- Городоцький район (1) с. Лісоводи черняхівське поселення;

- м. Деражня (1) залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища;

- Летичівський район (3): смт. Меджибіж – «Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку Ракочі кінець XV–XVI ст.»; с. Голосків кургани (3); с. Суслівці – курган

*Обстеження
проблемної
земельної
ділянки біля села
Лісові Гринівці
Хмельницького
району.*

раннього залізного віку VII–VI ст. до н. е.; с. Чапля – курган раннього залізного віку VII–VI ст. до н. е.;

– Ізяславський район (3): с. Дворець курган раннього залізного віку; с. Михнів городище IX–XIII ст. Київської Русі; с. Михнів поселення скіфського часу;

– Новоушицький район (5): с. Березівка курганна група (4) раннього залізного віку VII–VI ст. до н. е.; с. Березівка поселення черняхівської культури; с. Глибівка поселення трипільської культури IV–III тис. до н. е.; с. Струга курганна група (7) раннього залізного віку, Київської Русі; с. Рудківці вал городища чорноліської культури;

– Старосинявський район (1) с. Пилявка курганна група (4) раннього залізного віку;

– Теофіпольський (2) район смт. Базалія: залишки пізньосередньовічних міських укріплень XVI ст., поселення доби бронзи;

– Хмельницький район (2): с. Гвардійське залишки пізньосередньовічного замчища м. Фельштин; с. Шумівці поселення та могильник черняхівської культури;

– Ярмолинецький район (1) с. Вербка-Мурована залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища XVI–XVII ст.

Зазначені археологічні місцезнаходження виявлено на місцевості та описано. Як результат, підготовлено та передано на розгляд Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області 18 облікових карток на нові об'єкти для внесення в перелік щойно виявлених об'єктів за видом «археологія» (включено до переліків щойно виявлених об'єктів за видом «археологія») [1].

Крім того, у 2015 р. спільно здійснено виїзди з метою перевірки та обстеження щойно виявлених об'єктів за видом «архітектура»:

– у Красилівський район Хмельницької області: с. Терешки – костел (щойно виявлений об'єкт за видом «архітектура»); с. Кульчини – костел (щойно виявлений об'єкт за видом «архітектура»);

– у Кам'янець-Подільський район с. Зінківці – костел (щойно виявлений об'єкт за видом «архітектура»);

– у Летичівський район смт Меджибіж ДІКЗ «Межибіж» – палац, XIV–XIX ст. (західної стіни) (пам'ятка архітектури національного значення за видом «архітектура»); с. Требухівці – комплекс споруд церкви св. Іоанна Богослова (церква, дзвіниця) (щойно виявлений об'єкт за видом «архітектура»).

Здійснено обстеження 6 щойно виявлених об'єктів за видом «архітектура» в м. Хмельницькому: будинків по вул. Проскурівській, 1, Проскурівській, 15, Проскурівській, 18, Проскурівській, 40, Проскурівській, 43; будинку по вул. Проскурівській, 47 – пам'ятки місцевого значення за видом «історія» та щойно виявленого об'єкту за видом «архітектура» (у будинку розташовується Хмельницький обласний художній музей) [1].

Також, за ініціативи С.М. Шпаковського з 2010 року Відділом охорони пам'яток історії та культури в Хмельницькій області спільно із землепорядними організаціями встановлюються на місцевості точні межі територій, зони охорони та режими використання пам'яток археології в Хмельницькій області (станом на вересень 2018 р. виготовлено проекти більше 100 пам'яток та об'єктів археології, після розгляду на Консультативній раді з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області та погодження управлінням культури Хмельницької облдержадміністрації їх передано до обласного управління Держкомзему та органам виконавчої влади та місцевого самоврядування), що дозволяє належно зберегти їхню територію (землі історико-культурного призначення залишаються в державній власності). До цієї клопіткої пам'яткоохоронної наукової роботи долучилися С.М. Шпаковський, І.Р. Михальчишин, С.П. Маярчак, С.О. Семенчук, Я.А. Михайловський, О.Г. Погорілець, І.О. Старенький, В.А. Захар'єв [1].

Зокрема, Володимир Анатолійовичу 2015 році приймав участь у роботі з обстеження, здійснення фотофіксації, встановлення меж територій, зони охорони та режими їх використання (на місцевості) 7 пам'яток археології:

1. Поселення (II–V ст. н. е.) с. Лепесівка (Ямпільська сільська рада) Білогірського району.
2. Поселення (трипільська культура), с. Шебутинці (Березівська сільська рада) Новоушицького району.
3. Городище (IX–XIII ст.) с. Михнів (Михнівська сільська рада) Ізяславського району.
4. Земляне укріплення «Траянів вал» (перша пол. I тис. до н. е.) між м. Городок та с. Лісоводи (Городоцька районна рада, Лісоводська сільська рада) Городоцького району.
5. Городище (VIII–VII ст. до н. е., скіфський період), с. Женишківці (Женишковецька сільська рада) Вінковецького району.
6. Городище, с. Радісне (Щиборівська сільська рада) Красилівського району.
7. Пізньосередньовічне замчище (поч. XVII ст.), с. Яснозир'я (Яснозирська сільська рада) Вінковецького району.

Спільно з колегами С. М. Шпаковським, С. О. Семенчуком, І. О. Стареньким результати своїх пам'яткоохоронних та археологічних розвідок В. А. Захар'єв популяризує у ЗМІ (пресі, телебаченні та радіо). Після детальної кабінетної наукової обробки матеріалів польових виїздів дослідники друкують наукові статті, пов'язані з дослідженням, збереженням, популяризацією пам'яток та об'єктів культурної спадщини (археології, архітектури) на конференціях у Кам'янці-Подільському, Львові, Шепетівці, Меджибожі, Хмельницькому, Віньківцях, Києві [1].

Зокрема, у 2015 році молодшим науковим співробітником відділу охорони пам'яток В. А. Захар'євим взято участь у наукових конференціях та надруковано в наукових збірниках статті:

– 20–22 травня у XII Міжнародній науковій конференції «Археологія заходу України» в Інституті українознавства ім. Крип'якевича НАН України спільно з С. М. Шпаковським з доповіддю «Нововиявлені пізньосередньовічні земляні замки Хмельниччини обабіч Кучманського шляху»;

– 19 червня у XIII науково-краєзнавчій конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України:

***В.А. Захар'єв та С.М. Шпаковський
у підземеллі Зінківського замку.***

архітектурна спадщина оборонних споруд Правобережної України від найдавніших часів до сьогодення» в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» спільно з С. М. Шпаковським з доповіддю «Земляні замки обабіч Кучманського шляху в системі захисту подолян від татарських людоловів»;

– 13 серпня в засіданні круглого столу «Трипільська культура: історія, дослідження, проблема охорони пам'яток» у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику спільно з С. М. Шпаковським з доповіддю «Охорона об'єктів та пам'яток Трипільської культури на території Хмельницької області відділом охорони пам'яток історії та культури на сучасному етапі»;

– 9-10 жовтня в науковій історико-краєзнавчій конференції «Вінковеччина в історії Поділля» у Вінковецькій районній раді, проведена Центром дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, спільно з С. М. Шпаковським з доповіддю «Пізньюсередньовічні укріплення Вінковеччини вздовж Кучманського шляху і проблема їх збереження як перспективних туристських об'єктів Хмельниччини»;

– 19 листопада в I Міжнародній науково-краєзнавчій конференції «Південно-східна Волинь: від давнини до сьогодення» в КЗК «Обласний літературно-меморіальний музей М. О. Островського» спільно з С. М. Шпаковським, С. О. Семенчуком з доповіддю «Виявлені В. І. Кочубеєм давньоруські городища Синютки (Двірець), Михнів (Гнійниця) верхів'я р. Горинь: теперішній стан і перспективи охорони»;

С.М. Шпаковський та В.А. Захар'єв у Деражні. Залишається всього 2 години до виявлення суперзнахідки – залишків деражнянського замку.

– 11 грудня в Четвертих археологічних читаннях, приурочених 30-річчю початку постійних археологічних досліджень Меджибізької фортеці в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» спільно з С. М. Шпаковським, С. О. Семенчуком з доповіддю «Християнський камінь-оберіг з Новоушиччини», спільно з С. М. Шпаковським, І. О. Стареньким з доповіддю «Городища в Княгинині та біля Княжполя в околицях Кам'янця-Подільського: історія та сьогодення», спільно з С. М. Шпаковським, С. О. Семенчуком з доповіддю «Давньоукраїнські городища Синютки (Двірець), Михнів (Гнойниця) верхів'я річки Горинь за результатами пам'яткоохоронної розвідки у 2015 р.»;

– 10-11 грудня в Міжнародній науковій конференції «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень» у Науково-дослідному інституті пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України спільно з С. М. Шпаковським, І. О. Стареньким з доповіддю «Городища в Княгинині та біля

Княжполя в околицях Кам'янця-Подільського: історія та сьогодення» [1].

І це далеко не повний перелік наукових досліджень В. А. Захар'єва за той період роботи (тут показано лише спільні наукові статті з дослідження археологічних об'єктів Хмельницької області).

У 2015 р. В.А. Захар'єв спільно з С.М. Шпаковським на основі археологічних розвідок вкладають у наукову книгу про земляні укріплення та замки Центрального Поділля. За спонсорські кошти благодійників тиражем 200 примірників дослідниками видано книгу «Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху». – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2015. – 104 с. [3]. Презентація книги відбулася 13 жовтня 2015 р. у Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці. Тираж книги безоплатно розданий у бібліотеки, історико-культурні заповідники, школи, науковцям, фахівцям зі збереження культурної спадщини Хмельницької області.

В.А. Захар'єв у 2015 році видав науковий збірник «Старожитності культури кулястих амфор на Поділлі: Збірник статей та повідомлень. Пам'яті Ю.Малєєва». /Упорядник Захар'єв В. А./ – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2015. – 296 с. [7, с. 110]. У цій книзі дослідник ввів у науковий обіг матеріали досліджень нових мегалітичних пам'яток доби енеоліту-ранньої бронзи на території Хмельницької області та суміжних територій, які входять у ареал так званої східної групи культури кулястих амфор, на яких дослідник проводив археологічні дослідження. Крім того, у книгу ввійшли зібрані В.А. Захар'євим різночасові тематичні публікації інших дослідників-попередників та чималий ілюстративний матеріал.

Після річної перерви В.А. Захар'єва в роботі Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, дослідник робить третій етап свого внеску в пам'яткоохоронну галузь. З 02.11.2016 р. по 06.07.2018 р. Володимир Анатолійович працює у Відділі на посаді молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника. Під час офіційних відпусток та відряджень С.М. Шпаковського виконує його посадові обов'язки завідувача відділом [1].

В.А. Захар'єв здійснює контроль за дотриманням Законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», Земельного кодексу України органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, за встановленими режимами використання територій та охоронних зон пам'яток та об'єктів культурної спадщини, спільно з колегами формує електронну базу даних на пам'ятки та об'єкти археології, розробляє пам'яткоохоронну документацію (паспорти, облікові картки, охоронні договори та акти технічного стану). У процесі роботи Володимир Анатолійович залучається до підготовки листів-відповідей сільським, селищним та міським радам Хмельницької області щодо надання інформації для розроблення Генеральних планів.

Ним підготовлено облікову документацію на пам'ятки та об'єкти археології Хмельницької області, а саме паспорти: по м. Кам'янець-Подільський, вул. Францисканська, 10. Залишки турецької вежі, м. Кам'янець-Подільський, площа Польський ринок. Залишки житлово-господарського комплексу XIV–XIX ст.; по Ізяславському р-ну, село Михнів; курганна група (200) давньоруського часу (XI–XIII ст.) *(на знімку внизу)*.

У 2017 році В.А. Захар'євим проведено перевірку археологічних пам'яток та об'єктів Дунаєвського р-ну. Влітку 2017 р. у Дунаєвському районі співробітниками Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області обстежено 82 пам'ятки та 12 об'єктів історії, 4 пам'ятки

мистецтва, перевірено стан 3 пам'яток та 19 об'єктів культурної спадщини за видом архітектура, перевірено стан 11 пам'яток та 47 об'єктів археології. За результатами перевірки складено акти технічного стану та охоронні договори.

Спільно з колегами відділу здійснено виїзди для обстеження об'єктів та пам'яток культурної спадщини за видом «археологія» у: с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну (2 рази), с. Сокіл Кам'янець-Подільського р-ну, с. Гусятин Черновецького р-ну, на територію Сатанівського санаторію, смт Сатанів, м. Полонне, с. Гриців Шепетівського р-ну, смт Ямпіль, с. Двірець Білогірського району. Здійснено візуальне обстеження земельних ділянок давньої частини м. Хмельницький на предмет наявності щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом «археологія» [1]. У 2017 році до управління охорони нерухомої культурної спадщини та заповідників Міністерства культури України з метою занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення передано 90 допрацьованих паспортів на щойно виявлені об'єкти культурної спадщини за видом історія та 2 паспорти за видом монументальне мистецтво (станом на сьогодні перебувають на розгляді в Міністерстві культури України). Також допрацьовано та передано 10 паспортів (з проектами меж територій, зон охорони та режимів їх використання) пам'яток археології місцевого значення до управління охорони нерухомої культурної спадщини та заповідників Міністерства культури України з метою занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення (станом на сьогодні перебувають на розгляді в Міністерстві культури України). Саме В.А. Захар'єв долучився до написання історичних довідок до паспортів на пам'ятки археології.

Відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області на 56 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом історія та 7 пам'яток археології у 2017 році підготовлена облікова документація (паспорти, облікові картки, акти технічного стану), документацію винесено 19 грудня 2017 року на розгляд та погодження Консультативної ради з питань

охорони культурної спадщини Хмельницької області. У зв'язку з невідповідністю критеріям, визначеним постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», підготовлено облікову документацію (облікові картки, акти технічного стану) на 50 пам'яток за видом історія, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

*Саме цього дня
у славній столиці
рідного
Подільського краю
і виникла
у ювіляра ідея
створення
ГО «Гектори
Поділля».*

У 2017 році на 20 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом історія (м. Кам'янець-Подільський – 1, м. Старокостянтинів – 1, Волочиський район – 2, Кам'янець-Подільський район – 1, Старокостянтинівський район – 15) підготовлена облікова документація (облікові картки, акти технічного стану), після розгляду та погодження Консультативною радою з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області включені наказом управління культури, національностей, релігій та туризму облдержадміністрації від 01.06.2017 р. №77н до Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом історія.

Протягом 2017 року С.М. Шпаковським, В.А. Захар'євим спільно із землевпорядними організаціями в Хмельницькій області обстежено, зроблено фотофіксацію, встановлено межі територій, зони охорони та режими їх використання 4 пам'яток та об'єктів археології – поселення, трипільська культура, с. Жванець Кам'янець-Подільського району; поселення,

трипільська культура, с. Сокіл Кам'янець-Подільського району; курганна група (3 кургани) біля с. Самчики Старокостянтинівського району; кургани (47) біля с. Михнів Ізяславського району [1].

Спільно із землевпорядними організаціями у 2017 році виготовлено 105 схематичних планів розташування пам'яток та щойно виявлених об'єктів за видом історія Старокостянтинівського, Старосинявського, Городоцького, Полонського районів.

Наказом управління культури, національностей, релігій та туризму облдержадміністрації від 02.06.2017 р. №78н затверджено проекти меж територій, зон охорони та режимів використання 8 пам'яток та об'єктів за видом археологія – городища, с. Пасічна Старосинявського району; курганної групи (60), кургану біля с. Самчики Старокостянтинівського району; залишків підвальних приміщень будинку XVIII ст. смт Сатанів Городоцького району; курганної групи (250) біля с. Михнів Ізяславського району; городища біля с. М.Шурка Новоушицького району; городища біля с. Масівці Хмельницького району; городища біля с. Синютки Білогірського району.

Виготовлені картографічні матеріали на пам'ятки та об'єкти археології Хмельницької області (проекти меж територій, зон охорони та режимів використання, паспорти – більше 100) передано для врахування в роботі Головному управлінню Держгеокадастру Хмельницької області.

С.М. Шпаковський взяв участь у жовтні 2017 р. у складі археологічної експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ у шурфуваннях земельної ділянки на території м. Дунаївці. Надавав консультації В.А. Захар'єв.

У 2017 році у Хмельницькій області укладено 368 охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини, 290 – на щойно виявлені об'єкти культурної спадщини (з них – на 65 пам'яток археології, 166 об'єктів археології), інвентаризовано 144 пам'ятки та 60 об'єктів культурної спадщини.

2016-2017 рр.– активні роки пам'яткоохоронної та науково-дослідної діяльності Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

Колеги з ВОПІК – С.М. Шпаковський, В.А. Захар'єв та С.О. Семенчук на обстеженні об'єктів Ізяслащини

Крім того, наукові співробітники Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області у 2017 році активно долучилися до формування 11-го та 12-го збірників (присвяченого 65-річчю Н. М. Майнгардт-Гоголь) «Хмельницьких краєзнавчих студій». Зокрема, опублікувавши статті: В. Захар'єв, С. Шпаковський «Нові аспекти досліджень та охорони пам'ятки археології городища ранньозалізного віку Рудківці на Дністрі», С. Шпаковський «Барони Местмахер – власники села Песець Ушицького повіту Подільської губернії в кінці 19 – на початку 20 ст.», С. Шпаковський (спільно з О. Григоренком) «Пам'яткоохоронна діяльність у житті і творчості Н.М. Майнгардт-Гоголь (до 65-річчя з дня народження)», В. Дзьоник, С. Шпаковський «Пам'ятки науки і техніки всесвітнього значення – Пункти Дуги Струве на території Хмельницької області», В. Захар'єв «Чи був Митрофан Сіماشкевич щирим критиком реформ І. Мархоцького?».

Також написано і представлено на конференціях наукові статті по дослідженні археологічних об'єктів:

на «Археологічні читання» 2017 р. у ДКЗ «Межибіж»:

В.А. Захар'єв, С.О. Семенчук, С.М. Шпаковський
Сучасний стан та перспективи збереження «Траянового» валу в
межиріччі Смотрича та Збруча;

В.А. Захар'єв, С.М. Шпаковський. Городище чорноліської
культури Рудківці на Дністрі: історія археологічних досліджень
та пам'яткоохоронної роботи;

В.А. Захар'єв. Оригінальний оберіг римського часу зі
свастикою із Красилівщини.

У «Хмельницькі краєзнавчі студії»:

В.А. Захар'єв, С.М. Шпаковський. Нові аспекти
дослідження та охорони пам'ятки археології національного
значення городища ранньозалізного віку Рудківці на Дністрі.

Надруковано статті в «Культурна спадщина: збірник
наукових праць»:

В.А. Захар'єв, С.М. Шпаковський. Проблеми і напрями
збереження земляно-дерев'яних замків XVI–XVII століть на
Центральному Поділлі;

І.О. Старенький, С.М. Шпаковський. Історія дослідження
та стан збереження пам'ятки археології – городища на
Кармалюковій горі біля села Привороття Друге Кам'янець-
Подільського району Хмельницької області;

С.М. Шпаковський. Увічнення Т. Г. Шевченка у пам'ятках
культурної спадщини на Хмельниччині;

С.М. Шпаковський спільно з колегами. IN MEMORIA. Пам'яті
Івана Романовича Михальчишина [1].

У листопаді 2017 року вийшла з друку книга
В.А. Захар'єва, І.О. Старенького, С.М. Шпаковського «Замки,
фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької
області». – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. – 216 с. 8
кольор.вкл., тиражем 100 прим. [4]. Спільна монографія
археологів та пам'яткоохоронців – серйозне наукове
дослідження архітектурно-археологічної спадщини (замків,
фортець, замчищ, міських укріплень пізнього середньовіччя)
Хмельницької області, з ілюстраціями, картами, схемами,
сучасними фотосвітлинами, які суттєво доповнюють текстовий
виклад. Тираж книги (100 прим.) передано в бібліотеки

Хмельницької області. У грудні 2017 р. відбулася презентація книги в Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці.

Видано книги та брошури:

В.А. Захар'єв. Найдавніші археологічно досліджені християнські святині Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. – 56 с. [7, с.93].

В.А. Захар'єв. Сліди Божої Матері з Дем'янкець. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. – 40 с. [7, с.93].

Наукові записки Центру Мархоцькознавства / упоряд. В.А. Захар'єв. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2017. – Т. 9. – 208 с. [7, с.110].

Волочиська районна рада: поступ у незалежній Україні / упоряд. В.А. Захар'єв. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2017. – 208 с. [7, с.110].

Захар'єв В.А. Захар'єва З.В. Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI–XVIII століть. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 168 с. [5].

Захар'єв В.А. Захар'єва З.В. Миньківці на Ушиці: віхи біографії та сучасні принади. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 72 с. [7, с.110].

Михальчишин І.Р., Шпаковський С.М. Археологічна карта межиріччя верхів'я Південного Бугу, Случі, Збруча. 2-ге вид. – Київ: Стародавній світ, 2017 – 192 с.: іл. [6].

Захар'єв В.А., Старенький І.О., Шпаковський С.М. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 216 с.: іл. [4].

Крім того, співробітниками відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області у 2017–2018 рр. проведено обстеження більше 200 пам'яток та об'єктів культурної спадщини Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського, Новоушицького, Ізяславського та інших районів області, міст Дунаївців, Кам'янця-Подільського, Хмельницького, Полонного, Шепетівки, Ямпіль. Виявлено близько 50 місцезнаходжень щойно виявлених об'єктів культурної спадщини в Хмельницькій області. На зазначені об'єкти культурної спадщини складено акти технічного стану, підписуються охоронні договори,

готуються облікові картки, паспорти, історичні довідки. Продовжується робота, спільно із землевпорядними організаціями, щодо точного картографування (розробляються схематичні плани розташування на місцевості) об'єктів культурної спадщини та винесення меж пам'яток в природі (на місцевості) із встановленням їх охоронних зон та режимів використання.

У липні 2018 року Володимир Анатолійович Захар'єв відповідно пропозиції начальника управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації І.М. Трунової перейшов з Відділу охорони пам'яток працювати керівником редакційної групи написання Зводу пам'яток історії та культури Хмельницької області при обласному управлінні культури. Розпочався новий творчий шлях дослідника. Безперечно, активна робота наукового співробітника В.А. Захар'єва у Відділі охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області щодо дослідження, збереження та популяризації пам'яток культурної спадщини внесла свій позитивний результат. Оцініть її час. Побажаймо ж Володимирі Анатолійовичу нових творчих наукових здобутків, реалізації всього задуманого на користь суспільства та для розвитку пам'яткоохоронної галузі.

Використані джерела та література:

1. Особовий листок з обліку кадрів Захар'єва В. А. // Галузевий архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

2. Григоренко О. «Й до скону буду тільки ним іти!» (з нагоди 50-річного ювілею.) Серія «Біблотечка альманаху «Медобори». Випуск №9. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2013. - 128 с.

3. Захар'єв В.А.Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху / В.А. Захар'єв, С.М. Шпаковський. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2015. – 104 с.

4. Захар'єв В.А. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / В.А. Захар'єв, І.О. Старенький, С.М. Шпаковський. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 216 с.

5. Захар'єв В.А. Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI–XVIII століть / В.А. Захар'єв, З.В. Захар'єва. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 168 с.

6. Михальчишин І.Р. Археологічна карта межиріччя верхів'я Південного Бугу, Случі, Збруча / Михальчишин І. Р., Шпаковський С. М. 2-ге вид. – Київ: Стародавній світ, 2017 – 192 с.: іл.

7. Дієвий ентузіаст і новатор: дайджест публікацій з друкованих ЗМІ та сайтів із біобібліопоказчиком про діяльність В.А. Захар'єва у 2013-2018 рр. / ред.-упоряд.В. М. Грошко.–Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2018. – 164 с.

**ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ –
НАУКОВІ СТАТТІ В.А.ЗАХАР'ЄВА
(НАПИСАНІ І ВИДАНІ ПРОТЯГОМ 2013-2017 РР.)**

2013

Захар'єв В. А. Кароль Сцібор-Мархоцький: гідний син батька реформатора // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2013. – Т.20: 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 153-163.

Захар'єв В. А. Заповіт Ігнація Сцібор-Мархоцького // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-краєзнавчих праць [редкол. Прокопчук В. С. (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С.148-152.

Аргатюк С. С., Захар'єв В. А. Кредитна допоміжна каса поміщика Віктора Скибневського кінця 50- початку 60-х років XIX століття // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-краєзнавчих праць [редкол. Прокопчук В. С. (голова) та ін.]. – Кам.-Подільський, 2013. – С.175-178.

Захар'єв В. А. Поховання культури кулястих амфор басейну південного Бугу // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2013. – С. 121-126.

Захар'єв В. А. Селу Залісці Дунаєвцького району 520 років – факти і подробиці. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині» присвячено 365 річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відпов. редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А. А., 2013. – С. 165-172.

Захар'єв В. А. Стрельбиська Н. І. Внесок археологів Хмельниччини у дослідження на Деражнянщині // «Деражнянщина:

минуле і сучасне» Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції./ Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова), Кохановський О. Б. (співголова) та ін. – Хмельницький, 2013. – С. 546-553.

Захар'єв В. А. «Ich? Nasze? Wspolne? – Zapomniane dziedzictwo/«Їх? Наше? Спільне? – Забута спадщина»: Польсько-український волонтерський проект з реставрації православних цвинтарів на Поділлі // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 1025- річчя хрещення Київської Русі та 20-річчя Хмельницької єпархії УПЦ): Зб. наук. пр.[ред. кол: Білий Л. Г. (голова) та ін.]. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2013. – С.221-223.

Захар'єв В. А. Сокілецька церква XII-XIII ст. у контексті давньоруського дерев'яного зодчества України // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 1025- річчя хрещення Київської Русі та 20-річчя Хмельницької єпархії УПЦ): Зб. наук. пр.[ред. кол: Білий Л. Г. (голова) та ін.]. – Хмельн.: Вид-во ХІ МАУП, 2013. – С.238-248.

Олександр Григоренко, Володимир Захар'єв. Межіріччя Ікви та Південного Бугу – Герри місцевих представників культури кулястих амфор? // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 2'2013 /За редакцією А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2013, – С. 96-107.

2014

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Ім'я реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького і новий цікавий та змістовний екскурсійний маршрут на півдні Хмельниччини // Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи: збірник праць за матеріалами засідання наукового симпозіуму, 3-4 квітня 2014 року/ [редкол.: С.Е. Баженова (голова), Л. В. Баженов (наук. ред.), С. Д. Гальчак та ін]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2014. – С. 88-99.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. «Миньковецька держава» рубежу XVIII–XIX століть та її засновник Ігнацій Мархоцький через призму історіографії // Міжнародні відносини країн Центрально-Східної Європи в умовах бігравітаційних процесів: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. Конференції (22-23 травня 2014 р.). – Хмельницький, 2014. – С.143-148.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Подільський просвітитель, філантроп і реформатор другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. Ігнацій Мархоцький // Історія, культура та освіта: християнський

вимір: зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП /гол. ред. Л. Г.Білий. – Хмельницький: Вид-во XI МАУП, 2014. – Вип. 3. – С.94-105.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Сеферівка – важлива складова «Миньковецької держави» агрореформатора кінця XVIII - першої третини XIX ст. Ігнація Сцібор Мархоцького // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку», присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV-XVIII ст.» / Ред. кол. Дмитрієнко М. Ф. (голова), Мосунов М. М. (співголова), Бакалець О. А. (відповідальний редактор) Коваль Н. О. (відповідальний секретар. – Київ-Бар, 2014. – С.50-56.

Григоренко Олександр, Захар'єв Володимир. Реформатор Ігнацій Сцібор Мархоцький та його однодумці в історії Поділля і Південно-Східної Волині // Стародавній Меджибіж у історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. (Науковий вісник «Межибіж» 1'2014). – Хмельницький: ІРД, 2014. – Ч.1. – С.438-448.

Захар'єв В. А. Про «Закони землеробів» реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького // Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дні народження Т.Г.Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 163-173.

Захар'єв В. А. Театралізовані дійства та розвиток музичного мистецтва у «Миньковецькій державі» // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам.-Подільський: Оіом, 2014. – Т.21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 56-69.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Визначні представники землевласників-реформаторів Поділля та Південно-східної Волині // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2014. – Вип. 1. – С. 75-87.

Григоренко Олександр, Захар'єв Володимир. Поховання культури кулястих амфор біля с. Зайчики Волочиського району // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 3'2013 /За редакцією А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2014, – С. 91-102.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Напівземлянкове житло із Малієвцького /Проскурівського/ давньоруського городища // «Археологія&Фортифікація України». Збірник матеріалів IV

Всеукраїнської науково-практичної конференції/ [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори – 2006, 2014. – С. 141-143.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Археологічно дослідженні давньоруські церкви Хмельниччини // «Археологія&Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції/ [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори – 2006», 2014. – С.146-152.

Терський С., Захар'єв В. Кістені та булави XI–XIII з території Хмельниччини// «Археологія&Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції/ [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори – 2006, 2014. – С.165-170.

Захар'єв В., Шпаковський С. Земляні замки Центрального Поділля – сенсація останніх сезонів // «Археологія&Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори – 2006, 2014. – С.211-218.

Захар'єв В. Видатний архітектор Іван Могитич і Сокилецька церква XII-XIII століть // Вісник національного університету «Львівська політехніка». №784. «Держава та армія» / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми музеєфікації, реконструкції та експонування пам'яток ранньосередньовічної доби» (с.Пересопниця на Рівненщині, 1-2 червня 2013 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 274-278.

Захар'єв В. А. Вірність покликанню уродженців лісовод братів-краснаців Морозів // Матеріали XIV Подільської історико-красназавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю утворення Хмельницького обласного історико-красназавчого товариства] / [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 534-541.

Захар'єв В. А. Дитині війни, красназавцю Морозу Віктору Степановичу -75 // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни» / Ред.кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відпов. Редактор) та ін. – Хмельницький, ПП Мельник А. А., 2014. – С.284-289.

Володимир Захар'єв. Нові поховання подільської групи культури кулястих амфор // Матеріали і дослідження з археології

Прикарпаття і Волині. Вип.18. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – С.274-285.

2015

Захар'єв В. А., Семенчук С. О., Шпаковський С. М. Виявлені В.І. Кочубеєм давньоруські городища Синютки (Двірець) Михнів (Гнійниця) верхів'я Горині: теперішній стан і перспективи охорони // Матеріали міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Південно-Східна Волинь: від давнини до сучасності» / Ред.кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова), Сміховський В. В. (відповід. секретар) та ін. – Шепетівка, 2015. – С.35-42.

Захар'єв Володимир, Семенчук Сергій, Шпаковський Сергій. Християнський камінь-оберіг з Новоушиччини // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 4'2015 /За редакцією А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельн.: ІРД, 2015, – С. 59-68.

Захар'єв Володимир, Старенький Ігор, Шпаковський Сергій. Городища в Княгинині та біля Княжполя в околицях Кам'янець Подільського: історія та сьогодення // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 4'2015 /За редакцією А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2015, – С. 96-107.

Захар'єв Володимир, Семенчук Сергій, Шпаковський Сергій. Давньоукраїнські городища Синьотки (Двірець) Михнів (гнойниця) верхів'я річки Горинь за результатами пам'яткоохоронної розвідки у 2015 р. // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 4'2015 / За редакцією А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ІРД, 2015, – С. 116-127.

Захар'єв В. А., Шпаковський С. М. Пізньосередньовічні укріплення Вінковеччини і проблема їх збереження як перспективних туристських об'єктів Хмельниччини // Вінковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції/ Баженов Л. В. (відп. ред.), В. В. Войтович (відп. секретар) та ін. – Вінківці, 2015. – С.28-33.

Захар'єв Володимир, Шпаковський Сергій. Земляні замки обабіч Кучманського шляху в системі захисту подолян від татарських людоловів // Стародавній Меджибіж і Історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (науковий збірник «Межибіж» – 1' 2015) / – Хмельницький: ІРД, 2015, – С. 43-55.

Григоренко Олександр, Захар'єв Володимир. Власник подільських маєтків Миньківці, Отроків, Притулія, Побійна Ігнацій Мархоцький – фундатор медицини, шкільництва та культури Миньковецької держави // Мاستок. Науково-краєзнавчий збірник

Державного історико-культурного заповідника «Самчики» / під редакцією Пажимського Б., Пажимського О., Єсюніна С., Казімірової Л., Білика Р. – Самчики, 2015. – С.363-383.

Григоренко Олександр Петрович, Захар'єв Володимир Анатолійович. Екскурсійні маршрути на півдні Хмельницької області пов'язані з життям і діяльністю графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького // Інновації в туризмі на Поділлі: сучасний стан та перспективи: збірник наукових праць / [гол. кол. Білий Л. Г. (голова) та ін.] – Хмельн.: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. – С.8-17.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Ігнацій Мархоцький у краєзнавчій спадщині Євфимія Сіцінського // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. Наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: С. В.Травінський (голова) Л. В.Баженов, О. М. Завальнюк та ін.] – Кам.-Подільський: ПП «Медобори–2006», 2015. – С. 137-141.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Кароль Сцібор-Мархоцький: яскравий представник покоління прогресивної українсько-польської патріотичної інтелігенції ХІХ століття // День Соборності України: історико-політологічні дискусії: збірник наукових праць / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін.-ту МАУП, 2015. – Вип. 2. – С. 23-36.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Поляки, які закладали підвалини зближення українців та поляків на території сучасної Хмельниччини // Українська мова і нація: збірник наукових праць / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький: Вид-во Хмел. Ін.-ту МАУП, 2015. – Вип. 6. – С. 31-43.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. «Миньковецька держава» – успішний суспільно-економічний проект графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького наприкінці ХVІІ-першій половині ХІХ ст. // Актуальні питання державотворення і захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький: ІРД, 2015. – Вип 3. С. 101-112.

Захар'єв В. А., Григоренко О. П. Південно-волинські однодумці та послідовники успішного подільського реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького // Актуальні питання державотворення і захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький: ІРД, 2015. – Вип 3. – С. 120-131.

Захар'єв В.А. Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького у с. Миньківці Дунаєвського району // Літопис Хмельниччини –2015: краєзнавчий збірник / [Ред. кол.: О. М. Брицька (голова), С. М. Єсюнін (відпов. редактор) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. – С.34-40.

Захар'єв В. А. Релігійні переконання графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького // Історія, культура та освіта: християнський вимір (присвячується вшануванню пам'яті Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України, 1000-річчю упокоєння Князя Київського Володимира Великого, 220-річчю створення Подільської єпархії): збірник наукових праць / гол. ред. Л.Г. Білий. – Хмельн.: Вид-во Хмельницького ін.-ту МАУП, 2015. – Вип. 4. – С.88-100.

Захар'єв В. Польський «батько» українського селянства та робітництва «Миньковецької держави» // Видатні поляки на Поділлі: колективна монографія. – Хмельницький: науково-видавничий відділ ХГПА, 2015. – С.58-68.

Захар'єв В. А. Вклад подолян Валеріана Дзедушицького та Ігнація Мархоцького у реформи відносин на селі кінця XVIII - першої половини XIX ст. // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 16-17 жовтня 2015 р. – Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балюк І., 2015. – С.129-138.

Захар'єв В. А. Містечко Миньківці – своєрідний населений пункт Подільського краю / В. А. Захар'єв // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий збірник «Межибіж» – 2'2015). – Хмельн.: ПП Мельник А. А., 2015. – С. 94-108.

Volodymyr Zahariiev. The development in the humanitarian sphere of «Myn'kovets'ky state». // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. – Кам.-Подільський, Оіюм, 2015. – Т.22: Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П.Т. Тронька. – С. 31-39.

Захар'єв В. А. Вірність покликанню уродженців Лісовод братів-краєзнавців Морозів// Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Мельник А. А., 2015. – Вип. 2. – С. 5-17.

Захар'єв В. А. Наукові здобітки археологів Хмельницького відділу ДЛ «ОАСУ» «Подільська археологія» // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Мельник А. А., 2015. – Вип. 2. – С. 43-54.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Кам'янець-Подільський в житті та діяльності реформатора рубежу XIX століття Ігнація Мархоцького // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельн., ФОП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3. – С. 67-75.

Захар'єв В. А. Давньоруські курганні могильники XI–XII ст. Сокілецького мікрорегіону на Центральному Поділлі // Хмельницькі

краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С.77-85.

Захар'єв В. А. Особливості поховального обряду давньоруського поселення Пониззя у передмонгольській час (за матеріалами комбінованого підплитово-грунтового могильника XII-XIII ст. із Сокілецького мікрорегіону на Центральному Поділлі) // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2015. – Вип. 5. – С. 112-125.

Захар'єв В. А. Археологічне минуле с. Міцівці, що на Дунаєвщині // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – с. 69-76.

Захар'єв В. А. Хмельничанин Олексій Глушок (1985–2008) – яскравий метеор на археологічному небозводі (до 30-річчя з дня народження) // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – с. 76-82.

Захар'єв В. Плятка і Зайчики: унікальні поховальні комплекси подільської групи культури кулястих амфор // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XIII. Частина 1: Матеріали наукової конференції присвяченої 100-річчя від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. – Рівне: Дятлик М., 2015. – С.149-154.

Захар'єв В. А. Добре слово учня про «археологічного батька» // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник/ [Гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип.8. – С.126-131.

Захар'єв В. Краєзнавець, кандидат економічних наук Віктор Степанович Мороз // Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матеріали V всеукр. наук.-практ. Конф. (Хмельницький, 23 квітн. 2015 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2015. – С. 250-256.

2016

Захар'єв Володимир. Подільська лінія роду Мархоцьких. – Емінак: науковий цоквартальник. – 2016. – № 3 (15) (липень–вересень). – Т.4. – С. 36-43.

Захар'єв Володимир. Різночасові сокири, кельти і молоти Центрального Поділля з приватних підбірок краю // Археологія&Фортифікація України. Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: О. О. Заремба (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП. Буйницький О. А., 2017. – С. 92-96.

Захар'єв В. А. Перший децентралізатор влади в Україні // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково–краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – С. 51-61.

Бучківська Є. І. Захар'єв В. А. Тамара Борисівна Мельник – поетеса і «психолог душ» // Духовні витoki Поділля: «Просвіта» в історії краю: матеріали VI всеукр. наук.-практ. конфер. (Хмельницький, 17 травня, 2016 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2016. – С.265-271.

Володимир Захар'єв. Укріплення під Копистином у верхів'ї Південного Бугу: городище, замок, оборонний двір чи плід колективної уяви? // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» – Хмельницький, 2016. – 244-251.

Захар'єв В. А. Захисні укріплення пізнього середньовіччя вздовж Кучманського шляху західніше «східних воріт Поділля – міста Бар // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку, присвяченої 615-й річниці першої документальної згадки про місто Рів, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права та 150- річчю з дня народження М. С. Грушевського / Ред. кол. Дмитрієнко М. Ф. (голова), Мосунов М. М. (співголова), Бакалець О. А. (відповідальний редактор) Сторожук А. І. (відповідальний секретар). – Бар: БРТ, 2014. – С.81-88.

Захар'єв Володимир, Захар'єва Зоя. Мнимий терорист Казимір Вінський і гірка доля його родини // Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: Роль і місце в історії краю. Колективна монографія. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2016. – С.75-77.

Захар'єв В. А. Мурованокуріловеччина і сусіди-реформатори Валер'ян Дзедушицький та Ігнацій Сцібор-Мархоцький // Перша Мурованокуріловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 21-22 жовтня 2016 р., смт Муровані Курілівці. – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2016. – С. 142-156.

2017

Захар'єв В. А., Захар'єва З. В. Чужинці про оборонний потенціал Центрального Поділля у пізньосередньовіччі // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: Історія та сучасність» / Ред.кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відпов. редактор) та ін. – Хмельницький, 2017. – С. 66-70.

Захар'єв В. А. Гуманітарна сфера – важлива складова «Миньковецької держави реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького //

Наукові праці Кам'янець-Подільського Державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, ПП. Буйницький О. А., 2017. – С. 58-67.

Захар'єв В. А. Шпаковський С. М. Проблемні питання пам'яткоохоронної роботи на пам'ятках та об'єктах міста Кам'янець-Подільський // Наукові праці Кам'янець-Подільського Державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, ПП. Буйницький О. А., 2017. – С. 290-294.

Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Маршалок дворянства Старокостянтинівського повіту Антоній Грохольський – однодумець та послідовник подільського реформатора Ігнація Мархоцького // Князі Острозькі в історії Центрально-східної Європи: минуле і сучасність: науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Старокостянтинів, 25-27 травня 2017 року) / Редкол. А. Г. Філінюк, докт. іст. наук. проф. (голова); О. М. Завальнюк, докт. іст. наук. проф. (заст. голови); В. І. Якубовський, канд. іст. наук (наук. ред.); В. Г. Байдич, канд. іст. наук; О. П. Григоренко, докт. іст. наук. проф.; М. С. Мельничук; Тимків С. А. (відпов. секретар). – Старокостянтинів: ФОП Бицик Ю. В., 2017. – С. 252-257.

Захар'єв В. А. Село Міцівці Дунаєвського району в 20-50-х роках ХХ століття (за документами Державного архіву Хмельницької області) // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». – Хмельницький, 2017. – С.82-89.

Захар'єв В. А. Святиня римо-католиків Дунаєвць у середині ХІХ століття // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Стріхар А.М., 2017. – Вип. 10. – с. 147-153.

Захар'єв В. А. Оригінальний оберіг римського часу зі свастикою з Красилівщини // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Стріхар А. М., 2017. – Вип. 10 – С.153-155.

Захар'єв В. А. Шпаковський С. М. Нові аспекти досліджень та охорони пам'ятки археології городища ранньозалізного віку Рудківці на Дністрі // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Стріхар А. М., 2017. – Вип. 11. – С.146-155.

Захар'єв В. А. Чи був Митрофан Сімашкевич щирим критиком реформ І.Мархоцького? – Хмельницькі краєзнавчі студії, 2017, ФОП Стріхар А.М., – Вип.12. – С.102-106.

Захар'єв Валодимир. Знахідка з-під Ілятки у межиріччя Південного Бугу та Ікви – найсхідніше насьогодні поховання пшеворської культури України (попередня публікація матеріалів) //

Археологія&Фортифікація України. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції/ [редкол.: О. О. Заремба (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, ПП. Буйницький О. А., 2017. – С. 80-82.

Захар'єв В. А. Нове в історіографіх «Миньковецької держави» та її засновника графа-реформатора Ігнація Мархоцького // Матеріали XV Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, / [редкол.: Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2017. – С. 295-302.

Шпаковський Сергій Михайлович – *пам'яткоохоронець, історик, завідувач відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, аспірант Центру пам'яткознавства НАН України та УТОPIK, член НСКУ та ICOMOS*

Сергій Шпаковський та землевпорядники брати Панчуки – Валентин і Володимир – біля стін Отроківського палацу графа-реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького.

25 років тому керівник ВОПІК Н. М. Майнгардт-Гоголь дала згоду на перший прийом В.А. Захар'єва у свій відділ.

Прогулянка «Миньковецькою державою» з наставницею Н.М. Майнгардт та гостею зі Львова кандидатом мистецтвознавства М.В. Гарбузюк, що віднайшла у архівах оригінал першого перекладу шекспірівського «Гамлета» польською мовою, який розтиражований графом І.Мархоцьким у Миньковецькій друкарні.

Наталія МАЙНГАРДТ-ГОГОЛЬ
(м. Хмельницький)

ДО ЮВІЛЕЮ В.А. ЗАХАР'ЄВА

Згадуєш ті роки і дивиєшся, як це було давно. При відділах охорони пам'яток, які на той час були при обласних краєзнавчих музеях, створювались сектори археології. В 1986 році такий сектор з'явився і в нашому відділі. Ми зі співробітниками музею тільки переїхали з вулиці Гагаріна на Проскурівську,12. В той час пішов в армію археолог Демидко С.Ю. У 1992 році завідувач сектором археології Броніслава Шмаєнік запропонувала мені, завідуючій відділу охорони пам'яток прийняти на посаду молодшого наукового співробітника Захар'єва Володимира Анатолійовича, журналіста за фахом. Сумніви були. Але згода дала. Як з'ясувалося пізніше, я не прогадала.

Наприкінці 1992 р. за ініціативою В.А. Захар'єва спільно з Б.Шмаєнік видано друком перший в області довідник з археології Дунаєвцького району, в якому вміщено витяги з першоджерел, в тому числі з дореволюційних довідників та зводів, наукові повідомлення, тези наукових конференцій, які опубліковані в радянській період, подано каталог нововиявлених пам'яток. 17 вересня 1993 року мені пощастило від відділу вітати Володимира з 30-річним ювілеєм у м. Дунаївцях віршами:

Механізатор ти,
інструктор з спорту – комсомолу.
Пройшов за 30 років плідну школу.
Хоч ти і журналіст за фахом –
пішов у світ археологічним шляхом.
Тебе, завжди вабила наука,
але ж археологія – то мука:
скіфи, бронза, черняхів, трипілля
- забирають усе особисте дозвілля.
Черепочки він збирає,
землю по відводу «виділяє».
Як знати може кандидата
в майбутньому ми будем мати.
Тебе, Володю, з ювілеєм
ми, щиро від душі вітаємо,

міцного здоров'я і щастя
на все життя тобі бажаємо.
Дружину, щоб не ображав,
неньку свою поважав,
дочці більше часу приділяв
і колектив не забував.

Він офіційно пропрацював у відділі до 1994 року. Кажуть, що «в одну річку не можна зайти двічі» Однак, Володимир повернувся у відділ, але це вже інша історія. На початку 2000-х років Володимир Захар'єв був учасником експедицій: на пізньосередньовічній митниці в урочищі Ракочі – південніше смт. Меджибіж Летичівського району; експедиції Львівського музею релігії в околицях с. Сокілець Дунаєвського району; експедиції ХОКМ та ДП ОАСУ «Подільська археологія» на могильнику черняхівської культури поблизу с. Лісові Гринівці Хмельницького району.

В 2014 році приймаючи участь в засіданні археологічних студій «Межибіж» в статті «Археологи відділу охорони пам'яток історії та культури – дослідники Поділля і Південно-Східної Волині» згадувала і про В.А. Захар'єва. Практичний досвід роботи, який Володимир Захар'єв здобув в експедиціях та археологічних розвідках Лідії Кучугури, Тамари Мовші, Іона Винокура, Юрія Малєєва дав змогу отримати перший Відкритий лист на самостійні наукові дослідження давньоруських могильників поблизу с. Сокілець Дунаєвського району [1,228], під час яких були знайдені курганний та підплитовий могильники. Як керівник Сокілецької давньоруської археологічної експедиції, за 10 років дослідив і розкопав 100 поховань XII-XIII ст., 8 поховань кінця XI- початку XII ст. у 6-ти курганах, виявив понад два десятки різночасових поселень, городищ, курганів та поховань [2,229], гончарну майстерню кінця XVII - початку XVIII ст. Урочище Містисько у с. Велика Кужелева Дунаєвського району (1990); залишки дерев'яної церкви на комбінованому могильнику з ґрунтовими та підплитовими похованнями в урочищі Батарєя в с. Сокілець Дунаєвського району (1993); підземний хід початку I-го тис. н.е.; пізні середньовіччя. Урочище Містечко с. Сокілець

(1996); поховання культури кулястих амфор: (під плитами) Урочище Долина Коханів поблизу с. Лятка Старосинявського району; Урочище поле поблизу с. Зайчики Волочиського району (2011). Виявлено та обстежено земляні замки: XVI-XVII ст. смт. Ярмолинці (2011), спільно з С. Шпаковським: м. Деражня XVII ст, с. Маначин XVII ст. Волочиського р-ну (2014). За результатами обстежень С.М. Шпаковським та В.А.Захар'євим підготовлено виступ «Проблеми і напрямки збереження земляних замків XVI-XVII ст. на Центральному Поділлі» на Міжнародну наукову конференцію «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень» (Київ, 2014).

Ще не було Центру Мархоцькознавства. Одного разу – у 90 роках минулого століття, коли моя ненька (Гоголь Любов Феофілівна) була жива, я запросила Володю до нас на обід. Відбулася розмова про Людвика Сцибор Мархоцького. Мама розповіла про те, яку роль зіграв Мархоцький в житті її родини, а пізніше до 5 річниці створення «Центру» я написала про ці факти в Наукові записки «Центру» [3,235] і таким чином хоч трошки долучилася до ідеї Володимира Захар'єва.

З ювілеєм тебе Володимир! Щастя, здоров'я, творчої наснаги і многая – многая літа.

Список використаних джерел: 1. Стрельбіцька Н.І., Захар'єв В.А. Археологічна плеяда міста Хмельницького //Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2012. 2. Там само. 3. Наталія Майнгардт-Гоголь. Мархоцькі в житті родини Отроківських Гоголів та Притулівських Сметанюків. //Наукові записки Центру Мархоцькознавства., 2014., т.6. – с.235. 4. Наталія Майнгардт-Гоголь. Археологи відділу охорони пам'яток історії та культури - дослідники Поділля і Південно-Східної Волині. //Археологічні студії «Межибіж», науковий щорічник 3'2014, Хмельницький, 2014.

Майнгардт-Гоголь Наталія Максиміліанівна – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, наставник- пам'яткоохоронець ювіляра

**НА СХОДАХ ТІЛЬКИ ЩО ВІДКРИТОГО
МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ
ГРАФА-РЕФОРМАТОРА І.МАРХОЦЬКОГО**

Учасники дійства: В.Городецький, М.Осінова, Н.Олійник, Н.Барахтенко, В.Заяць (тепер голова Дунаєвецької ОТГ), Н.Стрельбіцька, В.Захар'єв, О.Шмига, Я.Михайловський, В.Сирота, А.Чумаченко, Л.Захар'єва, М.Рудь, В.Грошко, С.Гандзюк і представник Польщі Зігмунд Островський.

*Валерій ГРОШКО,
(м. Хмельницький)*

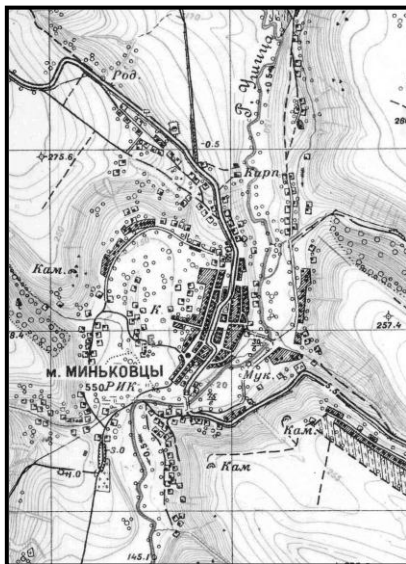
У СТОЛИЦІ «ПОДІЛЬСЬКОЇ ШВЕЙЦАРІЇ»

За красу природних ландшафтів і сприятливий мікроклімат каньйон річки Ушиці небезпідставно називають «Подільською Швейцарією».

Столицею цього краю неофіційно вважають село Миньківці. Мабуть тому, що тут два століття тому графом Ігнацієм Сцібором Мархоцьким була проголошена держава.

Зі своїми кордонами,
грошима і судочинством.
Нинішні жителі
Миньковець і навколишніх
сіл пишаються своєю
історією. Після
реформування громад у
ОТГ та старостати, вони
одержали шанс відродити
легенду у новій якості, як
самокеровану і успішну
територіальну одиницю.

Чи вдасться їм це?
Про це і матимуть змогу
дізнатися читачі на підставі
розмови зі старостою
Миньковець Наталією
ОЛІЙНИК.

– Чому Миньківці не виділилися у окрему ОТГ?

– У Миньківцях витає дух вільнодумства. У XVII- XIX столітті село мало Магдебурзьке право. Тут спорудили храми присвячені Вільгельму Телю і Жан Жаку Руссо і вперше у

Східній Європі відмінили кріпацтво. Цікавої історії, гарної природи і славних традицій вистачає.

Але аби тепер утримувати громаду у нас заслабка економіка. Горбисті крутосхили і мало орної землі. Села, які спочатку хотіли до нас примкнути, потім вирішили, що їм ліпше бути у більш потужній Дунаєвецькій міській ОТГ. Ми теж, після деяких вагань і розрахунків увійшли до неї на правах старостату. Поки що не шкодуємо. Централізовано одержуємо серйозне фінансування, а також підтримку своїм починанням.

– *Але ж ви не збираєтеся бути нахлібниками?*

– Так, ми визначаємося з пріоритетами соціально-економічного розвитку. Зокрема знайшли інвесторів, які збираються відродити місцеву ГЕС. Водосховище можна буде зарибнити, а довкола облаштувати чудову зону відпочинку.

– *Саму назву «Миньківці» дослідник Йосип Осецький з допомогою санскриту розшифрував, як поселення рибалок.*

– У нас багато потічків і річечок. Колись вони були більш повноводними. Є у нас проект «Срібні джерела». Адже на нашій території б'ють цілющі струмки із високим вмістом у воді срібла і отже мають цілющі властивості.

Граф Ігнацій Сцибор Мархоцький мріяв колись створити у каньйоні річки Ушиця санаторно-курортну зону.

Плануємо також пропонувати себе у якості майданчика для етнофестивалів.

Маємо досвід проведення ярмарок, свята Церери та інших заходів. А взагалі одним із головних напрямків для нас є туризм. У Миньківцях є чим помилуватися. Маємо також музей Ігнація Сцибора Мархоцького і

дендропарк із 260 рідкісних та цінних дерев, таку рідкісну геологічну пам'ятку, як Антонівський яр. Там збереглися нашарування порід протягом кількох мільярдів років.

– Є ще і поклади фосфоритів...

– Так. Їх галька зустрічається всюди. Нещодавно розчищали русло притоки Ушиці – Глибочиці, так фосфорити траплялися буквально на кожному кроці. Це цінна мінеральна сировина органічного походження. Точніше сказати конкреції, що засіли у нинішніх пагорбах, колишніх коралових рифах давнього Сарматського моря. Їх можна використовувати, як добрива. Навіщо купувати десь втридорога, коли вони, буквально, лежать під ногами.

– У інтернеті їх продають по 8 гривень за кілограм.

– Фосфорити добували у Миньківцях ще до 1917 року і у часи німецької окупації. А тепер, у роки незалежності України вони чомусь нікого не цікавлять. Можливо, публікація у газеті посприє нам знайти інвестора по цій темі.

Є у нас ще поклади будівельного та точильного каменю, вапнякових туфів.

Ще мріємо організувати заготівельні кооперативи: молочний та лікарських рослин.

– В останніх мають бути зацікавлені самі миньківчани... З їх допомогою можна вирішити питання зайнятості і одержання готівки. Інакше зібрані шипшину, глід, дерен, горіхи доведеться везти аж у Хмельницький.

– Чого гріха таїти, за останні тридцять років люди зробилися інертними і коли беруться щось робити, то одразу цікавляться оплатою. Ждуть, коли хтось інший їх організує.

– Такими їх зробила пропаганда і очільники. Українцям з трибун і ЗМІ 24 години на добу втокмачували, що рушієм усього в суспільстві є гроші, що прийдуть міфічні інвестори і почнуть фінансувати розвиток. А виявилось, грошей катма, так звані інвестори купують за безцінь тільки ласі об'єкти і абсолютно не квапляться будувати щось «із нуля», або піднімати руїни. Чим і як пробудити ентузіазм?

– У нашому випадку покладаємося на вуличні комітети. До їх утворення спонукало саме життя. Тепер немає депутатів сільської ради. Ким їх замінити, де той актив, на який повинна опиратися місцева влада? Складається враження, що

адміністративно-територіальне реформування не було до кінця продумане.

– *Або навпаки було дуже цілеспрямованим і не передбачало реальних механізмів суспільної самоорганізації знизу.*

– Цікаво, що у вуличні комітети люди в абсолютній більшості обрали свіжих представників. Серед них майже немає колишніх депутатів.

– *І які результати?*

– Вуличні комітети показали себе по-різному. Від надзвичайно активної діяльності до певної пасивності. Тому вже лунають пропозиції переобрати деяких голів. Хоча є у нас гарний приклад діяльності комітету по вулиці Зоряній.

Як уродженець цього села я пам'ятаю його тріумфальні часи. Миньківці іменувалися містечком і були райцентром.

Тоді тут працювало понад 20 підприємств. Серед них – млин, колгосп, олійня, пекарня, побутовий комбінат, сільгосптехніка, крупорушка, ковбасня, Навіть діти легко могли заробити кишенькові гроші, здаючи у заготконтору лікарську сировину.

А риби було скільки! Вудочкою за годину ми з братом ловили по кілька кілограмів ковблів та джерджиків. Несли їх на селянках, як гірлянди живого срібла.

Ярмарки у центрі збирали тисячі людей. Ніде було яблуку впасти. У місцевому кінотеатрі тричі на день демонстрували фільми. Аж не віриться, що так було якихось п'ятдесят років тому. Тоді село опиралося на допомогу та інвестиції держави, а тепер кинуте напризволяще у вир соціально-економічного хаосу і безладу.

І все ж глибоко у душі сподіваюся, що моїм землякам попри всі негаразди таки вдасться відродити Миньківці. Бо знаю їх, як кмітливих, терплячих, умілих і роботящих.

Грошко Валерій Михайлович – журналіст, член НСЖУ, працює у обласній газеті «Подільські вісті». Відомий в Україні

*письменник. Автор близько десяти художніх та публіцистичних книг.
Уродженець с. Миньківці Дунаєвцького району*

Краєвиди Миньковець.

Виступ ініціатора і заступника голови оргкомітету з проведення свята з нагоди 600-річчя першої письмової згадки про с.Миньківці В.А.Захар'єва на урочистостях.

Гора Бельмонт. Фото Е.Шмиги.

*Миньковецькі красвиди на гору Бельмонт і з гори.
Члени ХОО ВТС «КЛУ» на горі Бельмонт.*

*Відкриття
чергової плити
з прізвищами
загиблих на
пам'ятному знаку
жертвам
Голодоморів та
політичних репресій
на Миньковеччині,
що збудований
з ініціативи
В.А. Захар'єва
за кошти родини
Захар'євих
та доброчинців
І.В. Скальського,
В.Л. Островського,
С.Д. Пантюка.*

Олексій БАКАЛЕЦЬ
(м.Бар),
Володимир ЗАХАР'ЄВ
(м. Хмельницький)

**МОНЕТНО-РЕЧОВИЙ СКАРБ XIII – XVII СТ.
З С. АНТОНІВКА ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Автори статті роблять спробу атрибутувати та проаналізувати монетно-речовий скарб XIII – XVIII ст., виявлений у 2017 р. в с. Антонівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької області.

Ключові слова: монетно-речовий скарб, талер, дукат, пряжка, ланцюжок, сережка.

У 2017 р., під час корчування старої яблуні в господарстві жителя с. Антонівка Дунаєвецького р-ну, виявлено у керамічному глечикі монетно-речовий скарб XIII – XVII ст. вагою понад 600 г. Скарб складається зі срібних виробів: пряжки, 2 ланцюжків, сережки, срібних талерів та золотого дуката (Див. дод.1).

Рис. 1. Глечик з антонівським скарбом.

Серед середньовічних монет найціннішою знахідкою є золотий дукат пруського карбування 1587 р. та левкові талери Голландської республіки. Дукат належить до тезаврацій маркграфа Пруссії Георга Фрідріха, його вага складає близько 3,5 г. На аверсі на все поле монети відкарбоване зображення пруського орла, з головою повернутою вправо, навколо круговий напис: «MONE NOVA. A. DVCA. PRVSS. 1587». На реверсі зображено правителя в повний зріст, одітого в обладунки із шпагою при лівому боці. Навколо круговий напис: «GEORG: FRID: DG: BR. DVX. PRYSS » (Див. рис. 2).

*Рис. 2. Золотий пруський дукат 1587 р.
із антонівського скарбу 2017 р.*

У комплексі присутні 18 срібних левендальдерів Голландської республіки 1641–1648 рр. карбування: 1641 р. – 2 екз., 1642 р. – 3 екз., 1643 р. – 2 екз., 1644 р. – 1 екз., 1645 р. – 2 екз., 1646 р. – 2 екз., 1647 р. – 3 екз., 1648 р. – 3 екз., переважно провінції Бельгія та вільного міста Кампен.

На аверсі цих монет зображений лев на все поле монети, на реверсі – воїн в доспіхах, внизу – герб Голландської республіки – лев, навколо якого круговий напис: «MO. ARG.PROKON FOE. BELG. TRA» (Див. рис. 3).

Рис. 3.
Левендаддер
Голландської республіки.

У монетно-речовому скарбі присутні речі часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави XIII – XIV ст., зокрема оздоблена зерню срібна сережка, два ланцюжки з такого ж матеріалу – ніби заготовки на давньоруські кільця у півтора оберти, чи на так звані есоподібні (Див. рис. 5.), конусоподібний кінець шнура з білого матеріалу, який близький за формою до давньоруського кістена. Пряжка з білого металу має геральдичні риси, швидше всього вона має угорське походження XIV ст. (два спарені по вертикалі хрести (квітки), подібно до угорського герба, зображеного на срібних денаріях 1380-х років королеви Марії Угорської)[] (Див. рис. 4).

Рис. 4
Срібна пряжка
XIV ст.
з антонівського скарбу.

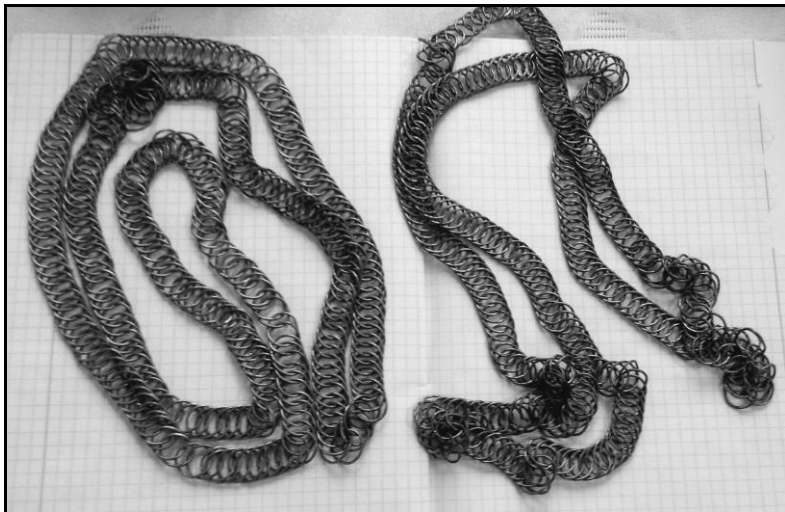

Рис. 5. Срібні ланцюжки з антонівського скарбу.

На нашу думку досліджуваний монетно-речовий скарб був сформований в початковий період національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. проти Речі Посполитої під проводом Б. Хмельницького (1595–1657), адже наймолодшими монетами скарбу є левендальдери Голландської республіки карбування 1648 року. По-друге, стан золотого дуката Пруссії та голландських талерів досить добрий, що свідчить про системне накопичення скарбу. По-третє, наявність у скарбі срібних речей XIII – XIV ст. свідчить про приналежність власника скарбу до місцевого шляхетського роду (руського /себто, українського/ чи польського походження).

Бакалець Олексій Андрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського НПУ імені Олександра Довженка, член Національної спілки краєзнавців України, нумізмат, член історико-архітектурної комісії при Барському міському голові.

Володимир ЗАХАР'ЄВ
(м. Хмельницький)

СОКІЛЕЦЬКЕ СВЯТИЛИЩЕ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ У СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І

Зроблено спробу інтерпретації дослідженого автором рідкісного поховально-ритуального об'єкта ранньозалізного віку з околиць с. Сокілець Дунаєвського району Хмельницької області. його призначення та використання.

Ключові слова: с. Сокілець, Середнє Придністров'я, курган, рідкісне, вимостка, ями, прошарки, віз, астрономія, стовпові конструкції, дискусія, М.Бандрівський, Л.Крушельницька, Г.Смірнова.

Наприкінці 90-х років ХХ століття майже на межі Дунаєвського і Кам'янець-Подільського районів Хмельницької області археологічною експедицією під керівництвом автора виявлено і задокументовано групу курганів ранньозалізного віку. Вони розташовані південно-західніше села с.Сокілець Дунаєвського району на плато правого берега долини р.Ушиці. Два – в урочищі БАМ, по одному в ур. Грабова та Під Білянами. 1999 року рятувальними розкопками розкрито найсхідніший з них – в ур. Грабова.

Досліджуваний курган, якому було присвоєно порядковий номер III, знаходився на вершині продовгуватого водороздільного відрозу, схили якого з північного і південного боків опускаються до неглибоких річкових долин правих приток Ушиці, на відстані близько 1,5 км від частини с.Сокілець «Посьолок» та приблизно за 100 м східніше від дороги на села Липи і Чабанівку сусіднього Кам'янець-Подільського району.

Курган перебував у сильно розораному стані. На момент досліджень його висота не перевищувала 0,2-0,3 м над рівнем сучасної поверхні. Він виокремлювався на загальному фоні скупчення змішаних із суглинком вапнякових камінців розмірами до 10-15 см, що мало діаметр близько 12 м.

Прокопуванням насипу було встановлено, що на глибині 0,2-0,25 м від сучасної поверхні останній перекривав майданчик підпрямокутної форми розміром 2,2x1,5 м. Він був вимощений з плиток вапняку товщиною біля 0,1 м і довжиною 0,2-0,4 м (фото 1).

Фото 1.

Повздовжньою віссю вимостка була орієнтована з південного сходу на північний захід. Уздовж північно-західного боку вимостки впритул до краю майданчика простежено ряд вертикально вкопаних кам'яних плит розміром приблизно 30x40 см, які в цьому місці створювали ніби борти. Як з'ясувалося пізніше, сторчма вкопані кам'яні плити перекривали також окремі ями, що знаходилися під кожним із чотирьох кутів вимостки (фото 2).

У кожному з чотирьох кутів майданчика під вимостою було по одній ямі, верхня частина яких була заповнена шматками каменів. Той факт, що окремі з них перекривав ряд вертикальних плит, які обмежували вимостку, свідчить – остання була споруджена вже після того, як були заповнені усі чотири ями.

Об'єднуючою ознакою усіх чотирьох ям є почерговість їх засипки. У кожній з них нараховувалось по 13 прошарків. Сім включали залишки кострища – попелу, подрібнених кальцинованих людських кісток, грудок негашеного вапна, заупокійних дарів, решта – майже стерильний суглинок ясно-брунатного кольору.

Фото 2.

У двох випадках висипані на долівку ями рештки кострища були розрівняні, а в інших двох – з якихось причин так і не були розрівняні, а поверх них насипали, відповідно, ще 2-3 купки з кострища такого самого об'єму.

Котлован

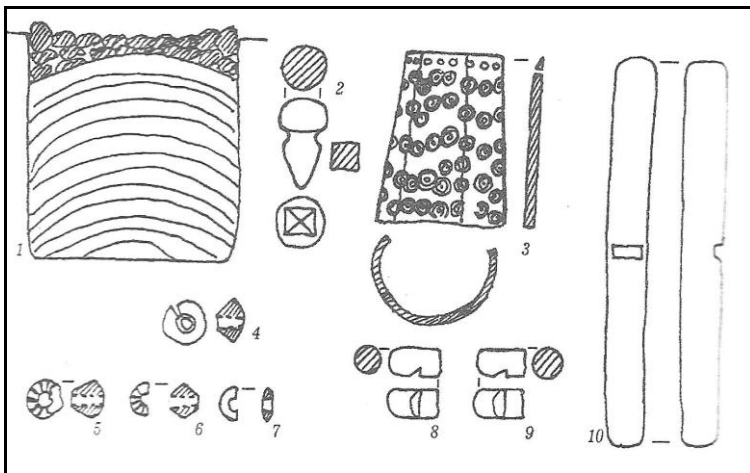
Під вимостою був зроблений котлован глибиною близько 0,15 м., межами якого були вище згадані вкопані плити.

У його заповненні, знайдено розрізнені вуглинки, грудочки реальгару (руда миш'яку), дрібні фрагменти чорнолискованих посудин та дрібні уламки кальцинованих кісточок, які не піддаються діагностуванню.

Біля південно-східної стінки котловану виявлено бронзову серезку-заушницю цвяхоподібної форми із частково пошкодженою голівкою.

Яма №1 (східна)

Була круглою у перетині, мала діаметр 0,85 м, майже вертикальні стінки. Її глибина сягнула -0,93 м від рівня первісної поверхні. Зверху яму перекривав шар вапнякового каміння, товщиною 0,15-0,2 м. У ньому знайдено фрагменти кістяної орнаментованої накладки. Вона збереглась у трьох фрагментах і презентує лише близько 2/3 предмета. Це була зроблена із суцільної трубчастої кістки або рогу пустотіла овальна в перерізі трубка довжиною 35 мм і діаметром 27 мм. Товщина стінок накладки у середньому 2 мм.

Мал 1.

З одного торця кінець накладки звужений і загострений по краю. Під ними просвердлена низка маленьких наскрізних отворів діаметром близько 1,5 мм кожен. Зовнішня поверхня накладки густо орнаментована малесенькими концентричними кружечками, які, за винятком крайніх рядів, нанесені по

діагоналі. З внутрішнього боку накладки, починаючи від рівня наскрізних дірочок і далі по всій поверхні, не доходючи 3 мм до протилежного краю, простежено накіп залізної іржі, який має охристий колір.

Під шаром кам'яної засипки починалися прошарки згаданих двох типів — кострища і суглинку, які чергувалися між собою.

У прошарку-1 серед кальцинованих кісточок знайдено три скляні намистини. Одна з них — ромбоподібної форми, ще дві — біконічні зі згладженими краями. Усі намистинки були жовто-салатового кольору.

Діаметр першої, яка збереглася наполовину, близько 7 мм, висота — близько 3 мм, поверхня гладка неорнаментована, вкрита зверху, як і всі інші намистинки з цього комплексу, плівкою патини, що відблискує різнокольоровими барвами (мал.1.7).

Друга мала виразну біконічну форму тіла з гострими гранями. Діаметр її — 9,5 мм, висота — близько 6 мм. Поверхня гладка. По всій довжині її наскрізного отвору простежувався якийсь білий окис(мал.1. 4).

Діаметр і висота третьої були близько 7 мм. Збереглась лише половинка намистинки. Уся поверхня між торцями вкрита густо розміщеними гофрованими лініями (мал.1.6).

У прошарку-2 теж трапилася скляна намистинка жовто-салатового кольору, біконічної форми діаметром 9 мм і висотою близько 7 мм, яка збереглась наполовину. Уся її поверхня між гранями гофрована у вертикальні смуги з тою різницею, що у верхній дещо вужчій половині висоти намистинки ці заглиблені пасочки рідші і грубіші, а в нижній: тонші і густіші (мал.1.5).

У прошарку-3 виявлено кістяну застібку від футляра горита (саме так у цей час звали сагайдак) довжиною 19-20 мм. Вона мала грибоподібну масивну головку діаметром 9-10 мм і стержень пірамідальної форми висотою близько 13 мм. Залискування на поверхні застібки носить сліди тривалого використання виробу (мал.1.2).

Другою знахідкою шару була кістяна застібка від перегородок для стріл у гориті (визначення М.Бандрівського),

що мала вигляд циліндрика довжиною 12 мм і діаметром 6 мм (мал.1.8). З одного торця він напівкруглий, а з протилежного – грубо обламаний. Посередині застібки зроблено глибокий скісний надріз, призначений, очевидно, для кращого закріплення накиненої на застібку петлі.

Прошарок-4 презентував велику кістяну паличку-застібку, за допомогою якої могла фіксуватися петля накривки горита. Її довжина була 81 мм, діаметр – 9-11 мм (мал.1.10). Обидва торці застібки рівно зрізані і на краях заокруглені. Рівно по центру виробу простежується утворена двома паралельними надрізами глибока канавка, яка призначалась для закріплення накиненої на неї петлі. На одному з країв палички-застібки є виразні сліди залискування, яке могло утворитись лише внаслідок тривалого використання.

У прошарку-6 знайдено ще одну кістяну застібку від перегородок для стріл у гориті. Вона майже ідентична тій, що походить з прошарку-3, але товстіша на 1 мм (мал.1.9). Поруч - розрізнені шматочки скляної намистинки, форму якої встановити не вдалося.

Яма №2 (південна)

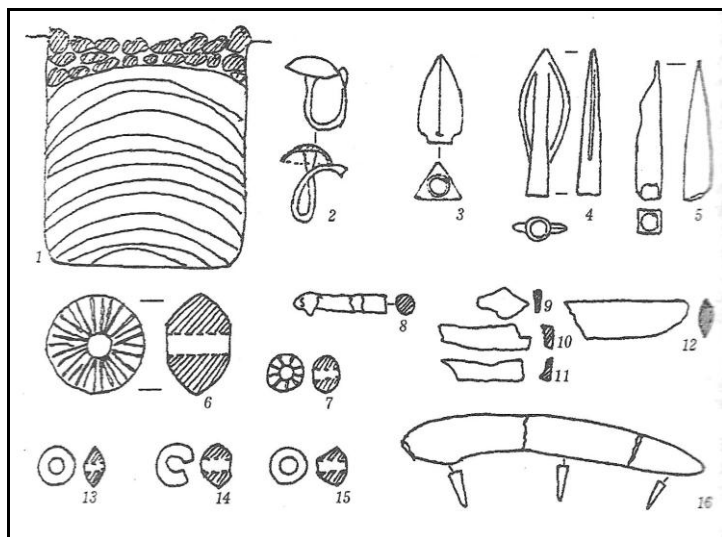
Теж була круглою у плані, мала діаметр 1,02 м, глибину близько 1,00 м, вертикальні стінки та вирівняну долівка. Вміст ями зверху перекривали шматки вапняку.

У шарі кам'яної засипки, який заглиблювався до 0,2 м від рівня тогочасної поверхні, знайдено одну намистинку. Намистинка скляна біконічної форми діаметром 9 мм і товщиною 6 мм, вкрита перламутровою патиною (мал.2.15).

У ямі №2, так само, як і в попередній, нараховувалось 13 прошарків: сім з них походили від кострища, а решта шість складалися із суглинку.

У прошарку-1 знайдено намистинку та дрібні уламки ще однієї такої ж форми. Намистинка скляна жовто-салатового кольору діаметром 9 мм, висотою 7 мм, мала біконічну форму, гофровану - у вигляді густо розташованих рисочок, поверхню (мал.2.7).

Неорнаментовану скляну намистинку виявлено у прошарку-5. Вона була жовто-салатового кольору і виразної біконічної форми. Діаметр намистинки 10 мм, висота 7 мм (мал.2.14). Четвертинка намистинки відколена у давнину. Поверхня вкрита шаром патини білого кольору, який утворився, можливо, від перебування виробу у вапні. Ще одна повністю збережена скляна темно-жовтого кольору діаметром 9 мм та висотою приблизно 6 мм, мала біконічну форму з гострим переломом бочків (мал.2.13).

Мал 2.

Прошарок-6 презентував бронзову сережку-заушницю цвяхоподібної форми довжиною 15 мм (мал.2.2). Діаметр сферичноопуклої і погано збереженої головки 13 мм, стержень тонкий діаметром 1,5 мм, закручений у півоберту, торцева частина стержня на кінці ледь розширена. Ця сережка, можливо, була, парою до аналогічної за формою, яку знайдено в заповненні котлована під кам'яною вимосткою. Разом з нею у прошарку було п'ять фрагментів залізного ножа (мал.2.8-12).

Один зі збережених уламків, довжиною 29 мм, мав лінзоподібне в перерізі лезо (мал.2.12).

В найнижчому прошарку-7 у центрі ями лежали два бронзових вістря стріл. Бронзовий втулковий дволопатеий лавролистої форми наконечник стріли мав довжину 33 мм (мал.2.3). Розмах лопатей складав 11 мм. Його втулка проходить вздовж усієї осі наконечника. Краї пера по всій довжині підсилені фаскою. Діаметр втулки в основі до 0,5 см. З обидвох боків на нижній частині втулки виразно збереглися шви від лиття у двохстулчастій формі. Інший - бронзовий тригранний бронебійний із частково схованою втулкою наконечник стріли мав довжину 21 мм і максимальну ширину бічної грані 9 мм (мал.2.4). Маленька втулка, діаметром до 6 мм виступала з основи пірамідальної головки приблизно на 3 мм. Поруч них лежав залізний ніж черешкового типу, який зберігся у трьох фрагментах (мал.2.16). Довжина його була 68 мм, ширина леза коливається від 6-7 мм до 9 мм. Ніж мав легко вигнуту спинку і майже пряме лезо. Черешок на кінці обламаний.

Цікаво, що у прошарках-2,3,4 речей не знайдено, однак саме в них було сконцентровано значно більше кальцинованих кісточок, ніж у верхньому прошарку.

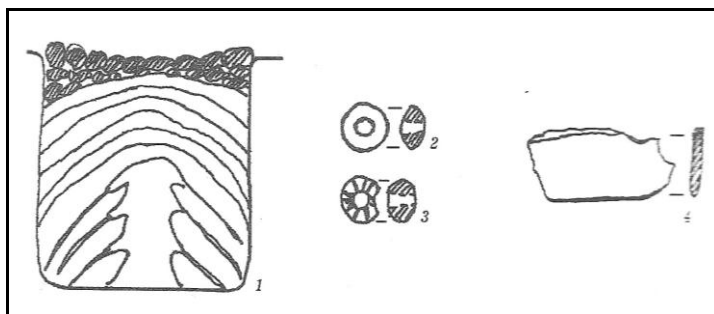
Яма №3 (західна)

Кругла у плані, діаметром 0,89 м, глибина її сягнула 1,0 м, стінки мала вертикальні, які при дні легко заокруглено переходили у рівну долівку. Як і інші три, яма №3 була засипана тонким шаром вапнякового каміння, мала ідентичну почерговість залягання прошарків.

Однак, важливою відмінністю заповнення ями №3 було те, що чотири нижніх шари з кальцинованих кісточок та решток кострища включно з попелом та негашеним вапном в стратиграфічному перерізі заповнення виглядали своєрідним «стовпчиком», складеним майже суцільно. Втім, свідченням того, що первинно їх пробували розмежувати прошарками чистого суглинку, є товсті шари останнього ближче до стінок ями.

Особливістю заповнення ями №3 є також те, що ні у кам'яній засипці, ні у верхніх трьох прошарках її заповнення,

тобто до глибини майже півметра, жодних знахідок не виявлено. Натомість, нижче, у згаданому вже скупченні кальцинованих кісточок і кострища у вигляді «стовпчика», починаючи з глибини 0,5 м, виявлено скляну намистинку, жовтого кольору, біконічної форми зі згладженими краями діаметром 9-10 мм і висотою 4-5 мм (мал.3.2). Поверхня її гладка, вкрита плівкою з різнокольоровим відливом, наскрізний отвір намистина був конусоподібної форми.

Мал.3.

На глибині 0,8 м лежала ще одна скляна, але орнаментована намистинка (мал.2.3). Вона була опуклобобою жовто-салатового кольору, з відламаним краєм бочка і частково пошкодженою наскрізною тріщиною. Зовні цю намистину, вкрили густо розташовані рисочки. Діаметр намистинки 10 мм, висота — до 7 мм.

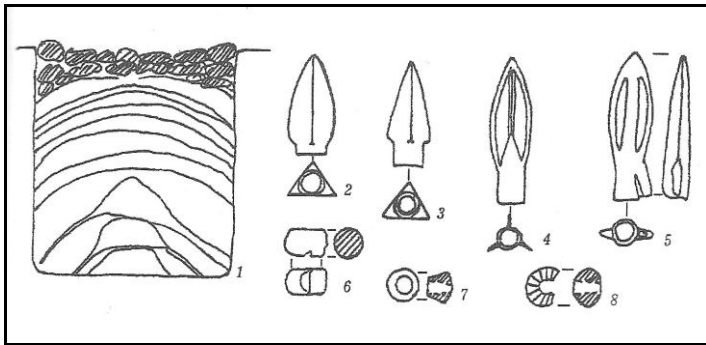
На цій самій глибині знайдено і частину залізного предмета, схожого на лезо ножа (мал.3.4). Пластина мала довжину 32 мм, ширину 15 мм і товщину 1,5-1,6 мм.

Яма №4 (північна)

У плані круга, діаметром близько 0,8 м і глибиною 0,98 м. Стінки і дно ями рівні. У верхній перекрита шаром вапнякового каменя. Послідовність засипки ями №4 – конусоподібним «стовпчиком» нижніх прошарків - подібна до принципу

заповнення попередньої ями. Але у конкретному випадку їх було лише три.

У заповнені ями №4 у прошарку-1, одразу під кам'яним закладом отвору ями, знайдено бронзовий тригранний бронебійний наконечник стріли з частково схованою втулкою (мал.4.2). Довжина вістря — 24 мм, діаметр втулки — 5 мм. Бічні гострі грані головки плавно переходять на втулку і по ній, на відстані 8 мм, опускаються до самої її основи. Нижній край втулки з одного боку пошкоджений, можливо, унаслідок неякісного лиття.

Мал.4.

У прошарку-4 знайдено бронзовий дволопатеvim з шипом на втулці наконечник стріли довжиною 32 мм (мал.4.5). Втулка його масивна, діаметром унизу 6 мм, проходить вздовж усього пера. У верхній половині висоти на втулці виділено ребро жорсткості, під яким з одного боку є один більший отвір, розміром 6х3 мм, а під ним праворуч наскрізна дірочка, діаметром 1 мм. Шип на втулці невиразний, можливо, з обламаним кінчиком. Але краї пера з обох боків гостро заточені.

У наступному прошарку-5 виявлено скляну намистинку жовто-салатового кольору трапецієподібної форми (мал.4.7). Діаметр намистинки складав 7 мм, висота 6 мм.

У прошарку-6 виявлено кістяну, циліндричної форми застібку до горита (мал.4.6). Один її кінець був заокруглений, інший – має сліди зламаності у давнину. Довжина застібки

близько 11 мм і товщиною 6 мм (рис.3, 10). Посередині — глибокий надріз. На відміну від уже згаданих на початку кістяних знахідок з інших ям, кістяна застібка з ями №4 більш крихта, можливо унаслідок дії вогню. У цьому ж прошарку знайдено ще одну половину скляної намистинки жовто-салатового кольору, біконічної форми зі згладженими краями, але не парну іншим (мал.4.8). По всій поверхні вона була орнаментована густо розташованими вертикальними рисочками.

Оригінальною знахідкою прошарку-6 стали два кутні зуби людини.

В останньому, сьомому прошарку, лежали один на одному два бронзових наконечники стріл. Вістрями вони були орієнтовані на схід. Трилопатовий, втулковий знизу (мал.4.4). Довжина його 34 мм. Втулка наконечника мала, діаметр до 5 мм. Проходить лише до 1/3 висоти пера і між лопатями має наскрізний поздовжній отвір. На зовнішніх краях втулки збереглося три шви від ливарної формочки. Вузькі фаски усіх трьох лопатей на краях з обох боків старанно загострені.

Тригранний броневий з масивною чітко виділеною втулкою лежав зверху (мал.4.3). Довжина його — 26 мм, довжина втулки — 8-9 мм, розмір трикутноподібної у перерізі втулки зі згладженими кутами — близько 7-8 мм. Ріжучі краї головки на місці переходу на втулку різко відокремлені виразними фасками.

У втулці одного з наконечників збереглися рештки напівзотлілого древка стріли.

Позаямний простір

Тогочасний речовий інвентар траплявся на площі розчищеної пам'ятки і за межами чотирьох ям, розміщених під кутами кам'яної вимостки, та котлована під нею.

Наприклад, між ямою №1 (східною) і ямою №2 (південною), ближче до останньої, знайдено кістяне чотиригранне у перерізі вістря стріли (мал.2.5). Довжина його збереженої частини була 32 мм, бічної сторони — до 6 мм. Безпосередньо у самому стержні, починаючи від основи вістря є отвір, глибиною 14 мм, який виконував функцію втулки і був

призначений для розміщення в ньому дерев'яного дривка стріли. Верхня і нижня частини цього кістяного вістря пошкоджені, поверхня — горбкувата.

Важливу знахідку — керамічну намистинку діаметром 24 мм і висотою близько 20 мм - виявлено неподалік південного краю ями №2 (мал.2.6). Намистинка мала біконічну форму з гострим переломом бочків, наскрізний отвір діаметром близько 6 мм і щільно прикрашені неохайно нанесеними лініями нижні і верхні бочки. Її виготовили з добре відмученого тіста. Якихось домішок в ньому, окрім дрібно просіяного піску, не простежено. Але випал виробу був посереднім.

Отож, характерними особливостями підкурганної споруди в Соکیلці є:

1 — наявність кам'яної вимостки прямокутної форми та неглибокого котлована, протрасованих вздовж однієї із сторін вертикально вкопаними плитами;

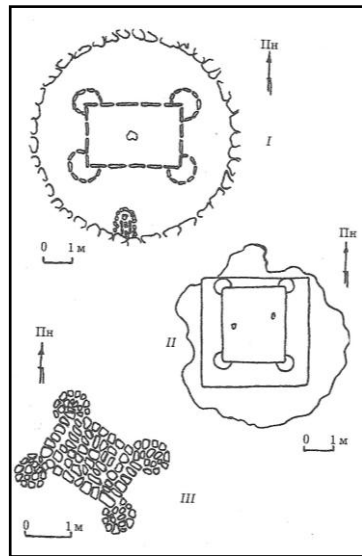
2 — перекривання кам'яною вимосткою своїми кутами чотирьох ям на 1/4 діаметра кожної з них;

3 — забутовування камінням верхніх частин усіх чотирьох ям;

4 — заповнення ям почерговими прошарками з чистого суглинку та суміші попелу, подрібнених кальцинованих людських кісточок, грудок негашеного вапна, заупокійних дарів;

5 — орієнтування поздовжньої вісі об'єкту з південного сходу на північний захід;

6 — відсутність слідів дерев'яних конструкцій в усіх чотирьох ямах;

7 — унеможливлення використання ям для закріплення в них стовпів-опор через великий діаметр (0,80-1,02 м) останніх.

Від початку археологічних досліджень в Україні в середині XIX століття знахідка таких об'єктів була рідкісною вдачею археологів. Схожі відкриття зробили лише Г.Осовський [1] та Т.Сулімирський [3] на території Західного Поділля.

Перший у 1890 р. дослідив гробницю прямокутної в плані форми розміром 3,5х2,5 м, по кутах якої були влаштовані аналогічні ями («кринички»), під курганним насипом біля с.Шидлівці Копичинецького повіту Тернопільщини (мал.5.1).

Інший 1935 року розкопав курган в Ладичині під Тернополем, де виявив по кутах прямокутної в плані гробниці розміром 2,40х2,00 м чотири ями, які не мали конструктивного призначення (мал.5.2). Згодом він висловив припущення про ритуальне призначення окремих ям в курганах західно-подільської групи періоду ранньозалізного віку

Незважаючи, що від часу розкопок кургану III біля Сокільця і оприлюднення матеріалів у науковому середовищі минуло понад майже 20 років, питання його призначення та сутності поки що залишається відкритим.

Незважаючи, що через слабку доказову базу, про час появи на Середньому Подністров'ї прямокутних гробниць або кам'яних вимосток з чотирма ритуальними ямами по кутах, сьогодні важко щось певне сказати, відомий сучасний археолог М.Бандрівський зі Львова, наприклад, звернув увагу, що окремі складові поховального обряду кургану в Сокільці тяжіють до місцевих традицій попереднього часу[3]. Його старша колега і наставниця Л.Крушельницька гадала, що, можливо, такі споруди з'являються одночасно з появою інституту вершництва — елітарної субкультури в середовищі носіїв непоротівської групи пам'яток [4].

«Зважаючи на недостатню ще вивченість релігії і поховального обряду носіїв, непоротівської і західноподільської груп, – пише дослідник, – можемо висловити лише попередні припущення щодо семантики самої форми прямокутної гробниці або кам'яної викладки з чотирма ритуальними ямами

по кутах. З огляду на те, що розглянуті поховальні споруди (Шидлівці, Ладичин, Сокілець) своїми кутами чітко спрямовані до центру ям «перерізаючи» на $1/4$ їх площі, робимо висновок, що засадничим у влаштуванні таких конструкцій було намагання пов'язати в єдине ціле прямокутну в плані споруду (гробницю, площадку) з чотирма ямами по кутах. Тобто, свого роду «нанизавши» ці ями на уявні осі прямокутника. Звідси напрошується здогад, що в уяві творців цих споруд створюваний ними прямокутний в плані об'єкт з чотирма круглими ямами по кутах, створює одне нероздільне ціле.

Можливо, в такий спосіб відтворювали образну модель чотирьохколісного воза [3, 560 с.]»

Відомо, що вже в ямній і катакомбній культурно-історичних спільнотах вози, на яких, як припускають, довозили тіло померлого до місця поховання, також вміщували до гробниці. Часом навіть здіймали колеса і уклали їх по чотирьох кутах поховальної камери довкола небіжчика [5].

На мою думку, об'єкт можна також віднести і до астрономічних уявлень давнього населення ранньо-залізного віку на Середньому Придністров'ї. Адже цифра 28, а саме стільки прошарків зафіксовано у ямах, відповідає кількості днів у місячному календарі. Чотири ями – кількості тижнів. А своєрідна модель воза – символізує рух часу. Очевидно, свій зміст для тих, хто споруджував цей комплекс, мала і присутність або відсутність знахідок у антропогенних прошарках заповнення ям, поділ їх на чоловічі і жіночі.

В українській археології, поки що домінує теорія «стовпових конструкцій» у похованнях цього історичного періоду. І її прибічники ігнорують очевидні речі.

Зрозуміло, що комплекси типу Сокільця, Шидлівець і Ладичина – через їхнє призначення - не масові. Але те, що вони були поряд з рядовими тогочасними похованнями, свідчить знахідка Г.І.Смірної у кургані №5 на могильнику РЗВ біля с.Перебиківці Хотинського району Чернівецької області [5].

Сподіваюся, час все розкладе на свої місця - невдовзі в поле зору археологів знову потрапить аналогічний об'єкт і дискусія буде вичерпаною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ossowski G. Sprawozdanie z drugiej wycieczki paleoetnologicznej po Galicji // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1891, – Т.ХV. – S.27-32.
2. Sulimirski T. Scitowie na Zahodnom Podolu. – Lwów, 1936. – S.7-8. Дослідник припускав, що такі ями, які він називав "криничниками", були "мабуть, пов'язані із якимись віруваннями у мандрівку душі померлого після смерті».
3. Бандрівський М., Захар'єв В. Про один тип поховальних споруд періоду раннього заліза на Середньому Придністров'ї (За матеріалами розкопок кургану III в селі Сокилець у 1999 році). Записки Наукового товариства імені Шевченка Т.СХХІV. Праці Археологічної комісії. – Львів, 2002. 545-562 с.
4. Крушельницька Л.І. Черноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). - Львів, 1998. - С.32, рис. 14, 12; С.33-34.
5. Пустовалов С.Ж. Некоторые проблемы изучения колесного транспорта эпохи бронзы // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности (ККИО) и культурно-исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК). - Запорожье, 1998. - С.51, рис.1, 2.
5. Смирнова Г.И. Курганы у с.Перебиловцы – новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре //Труды Государственного Эрмитажа. – Ленинград, 1979. – Т.ХХ. 55 с.

***Учасники експедиції:
Я.Михайловський, В.Захар'єв, С.Єсюнін, Г.Нагачевський.***

**ХРОНОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ ПАМ'ЯТОК
СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОЇ (ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ)
ГРУПИ
(за М.С.Бандрівським)**

Хронологічна позиція пам'яток середньодністровської (західноподільської) групи							
періодизація	№ п/п	кургани, грунтові поховання	Hallstattzeit			Hallstattzeit	
			HaC1 frühe 800	HaC2 ältere 700	HaD1 jungere 600	HaD2 späte Hallstattzeit	
ЕТАП I (≈ остання чверть VIII – перша чверть VII ст. до нар. Хр.)	етап Ia	1	Увисла				
		2	Раків Кут				
	етап Iб	3	Сокілець IV				
		4	Шутнівці, к. V				
		5	Ленківці				
		6	Миньківці				
ЕТАП II (друга – третя чверть VII ст. до нар. Хр.)	етап IIa	7	Івахнівці, к. I				
		8	Новос. Грим., к. I.				
		9	Шутнівці, к. III				
		10	Коцюбинчики II				
		11	Кругле, к. I				
	етап IIб	12	Братишів, к. II				
		13	Братишів, к. IV				
		14	Братишів, к. I				
		15	Шутнівці, к. I				
		16	Скіпче				
		17	Ладичин I				
		18	Швайківці				
		19	Серватинці, к. I				
		20	Новос. Гримайл.				
21	Дуплиська						
22	Круглик						
23	Перебиківці II						
24	Серватинці, к. I						
ЕТАП III (остання чверть VII – перша чверть VI ст. до нар. Хр.)	етап IIIa	25	Івахнівці, к. II				
		26	Братишів, к. III				
		27	Братишів, к. V				
		27	Сокілець, к. V				
		29	Теклівка, к-3				
		30	Теклівка, к-2				
	етап IIIб	31	Качанівка				
		32	Городок				
		33	Постолівка				
		34	Івахнівці, к. III.				
		35	Сокілець, к. III.				
		36	Теклівка, к-3				

*(Висловлюємо вдячність М.С.Бандрівському за співпрацю
і допомогу у написанні конкретної статті.)*

Микола БАНДРІВСЬКИЙ
(м.Львів)

**КУРГАНИ СОКІЛЕЦЬКОГО ТИПУ
В КОНТЕКСТІ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ
НОСІЇВ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ГРУПИ
РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ**

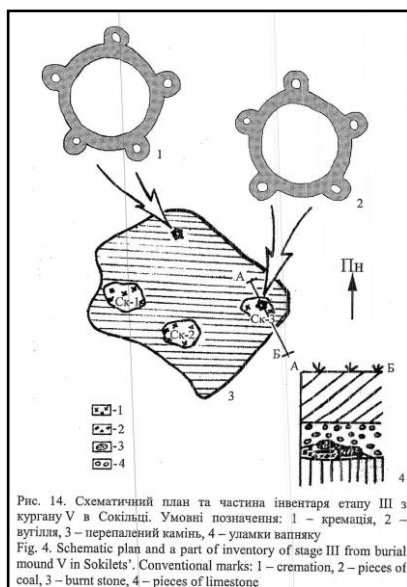
Західноподільські пам'ятки кін.VIII-VI ст. до нар. Хр. відрізняються низкою особливостей, які, до останнього часу, прийнято трактувати як локальні відмінності однієї т.зв. ранньоскіфської культури. Натомість, в останній час з'явилася значна група матеріалів, які підсилюють тезу про окремішність появи і особливий (відмінний від, приміром, наддніпрянського) подальший розвиток розглядуваної спільноти. Наприклад, лише на Західному Поділлі і в суміжних з ним районах відома, не пізніше як з другої чверті VII ст. до нар. Хр., кружальна сіроглиняна кераміка, яка повністю відсутня на інших тогочасних пам'ятках Українського Лісостепу).

Особливо рельєфно вищезгадана окремішність розвитку західноподільських спільнот простежується у поховальному обряді і пов'язаному з ним конструктивною особливістю поховально-поминальних споруд. Одним з найбільш яскравих типом останніх є кургани сокілецького типу, епонімний з яких (№V) був досліджений Володимиром Захар'євим і автором 1999 року на правому березі р.Ушиці в урочищі «Грабова» біля с. Сокілець Дунаєвецького району Хмельницької області. Під розораним курганним насипом знаходилася прямокутна в плані площадка розміром 2,2 x 1,5 м, яка своїми кутами перекривала чотири глибокі круглі ями, розташовані по кутах (Бандрівський М., Захар'єв В., 2002). Ями заповнювали почергово насипані прошарки попелу і суглинку які вміщали рештки кремації та супровідний інвентар: дво- і трилопатеві вістря стріл, намистинки із скла і склоподібної пасти, бронзові цвяхоподібні сережки, фрагменти залізних ножів черешкового типу, кістяні застібки від сагайдака та ін.

Ще одну, дещо схожу за розміщенням кам'яних конструкцій було розкрито автором у Сокильці на протилежній стороні села. Тут, під кам'яним завалом знаходилась підквадратна в плані вимостка з бічною стороною 1,7 м. Вимостка була споруджена над рівнем тогочасної поверхні з тісно припасованих між собою каменів вапняку. На вимостці виявлено три скупчення спалених людських кісток. Під північно-західним і північно-східним кутами вимостки виявлено по одному бронзовому кільцю, кожне з яких ззовні має по 5 менших кілечок. Тобто за формою й розмірами литі кільця з кургану-V Сокильця вповні аналогічні такому ж кільцю з кургану-3 Теклівки з розкопок А. Гуцала.

Розглядувані кільця в сокильському кургані знаходились на відстані 1,3 одне від одного. Поздовжня вісь, яку утворювали обидва кільця, спрямована на північний захід, як, зрештою, і майже всі підкурганні вимостки цього часу на Середньому Дністрі. Перше з кілець розміром 5,7 x 5,8 см лежало на тонкому шарі вугликів і кремації (серед якої знайдено 4 сильно стертих зуби). Безпосередньо на кільцю лежав сильно перепалений камінь, хоча будь-яких слідів дії вогню на вимостці не виявлено. На відстані близько 0,7 м від місця знахідки другого кільця розчищено численні великі уламки перепаленого людського черепа, які лежали не в анатомічному порядку, а були покладані один в один.

Згідно з проведенням Л. Літвіноюю антропологічним аналізом, серед людських кісток, знайдених у кургані-V Сокильця, вдалось розрізнити залишки трьох скелетів:

С к е л е т - 1. Незначні уламки склепіння черепа, стінки черепа дуже тонкі (можливо, череп був доволі граціальний). Черепні шви не облітеровані (не зрослися), краї швів гострі, що свідчить про доволі молодий вік. Однак, стан усіх черепних швів простежити неможливо, тому вік визначений у широкому діапазоні – *adultus*. Стать визначити неможливо. Кістки сильно обпалені, внаслідок спалення значно деформовані, мають біло-сірий колір.

С к е л е т - 2. Невеликі уламки склепіння черепа та фрагменти довгих кісток: нижні кінцівки – стегнова та велика гомілкорова кістки, декілька незначних фрагментів кісток верхніх кінцівок. Черепні шви частково облітеровані, але дослідити стан усіх черепних швів, неможливо. Скелет середньої масивності, м'язовий рельєф розвинений помірно. Стать визначити неможливо, вік: 35-45 років. Кістки значно обпалені, мають сіро-білий колір.

С к е л е т - 3. Незначні уламки склепіння черепа, фрагменти нижньої щелепи, невеликі уламки нижніх кінцівок (стегнова кістка), 4 зуби: різці та ікла. Скелет у цілому досить масивний: стінки черепа товсті, довгі кістки масивні, значно розвинений м'язовий рельєф. Черепні шви простежити неможливо, утертість зубів значна – 3 бали. Скоріше за все, зуби належали одній особі (зважаючи на розмір та степінь стертості зубів). Скелет належить чоловіку, вік – *maturus*. Кістки чорно-коричневого кольору, скелет зазнав середній або навіть слабкий термічний вплив.

Схожі (у планувальному відношенні) споруди віднаходили ще у передвоєнний період. Так, Т.Сулімірський дослідив біля с.Ладичин неподалік Тернополя курган, під насипом якого знаходилася прямокутна в плані гробниця розміром 2,0 x 2, 4 м з чотирма ямами по кутах, які не мали конструктивного призначення.

Другим за важливістю після сокілецького і ладичинського курганів, вважаю поновлення у 2008 р. розкопок нового об'єкту скіфської архаїки на Західному Поділлі – кургану Коцюбинчики-2 неподалік Чорткова на Тернопільщині, який дав неочікувано цікаві матеріали щодо розглядуваного типу гробниць з чотирма

ямами на кутах, а також нові дані щодо хронології й міжкультурних зв'язків досліджуваного періоду.

Дослідження були поновлені (більш як через столітню перерву) в Коцюбинчиках на кургані № 2 (далі – об'єкт), насип якого все ще підвищувався над рівнем довколишньої поверхні більш як на 2 м. Під завалом кам'яних плит на рівні стародавньої поверхні в центрі об'єкту розчищена кам'яна вимостка підквадратної в плані форми розміром 5,2 x 5,6 м. По всій поверхні остання була обмазана 2-3 сантиметровим шаром темно-коричневого суглинку, поверх якого був утрамбований 5-сантиметровий шар чистої жовтої глини. Уздовж країв вимостки по периметру були встановлені 12 дерев'яних стовпів діаметром до 0,4 м, які були опущені в ями глибиною 0,9 м від рівня вищезгаданої кам'яної вимостки (або ж на глибині 2,60 м від рівня сучасної поверхні насипу об'єкту). Повністю розчищено чотири такі стовпи, а частина інших була потривожена розкопками кін. ХІХ ст.

Кам'яну вимостку зі всіх сторін оточував рів шириною близько 0,7 м, який проходив на відстані 60-80 см від вимостки і який у плані також мав підквадратну форму розміром 7,6 x 8,10 м. На тій частині цього зовнішнього рову, яка краще збереглася, розчищено залишки дерев'яних стовпів діаметром 30-35 см (які були вкопані один від другого на відстані близько 1,20 м) і сліди яких виразно виділялись у глибоких ямах у вигляді трухи темно-охристого кольору. Ці великі стовпи із рову у верхній частині були додатково укріплені плитами, які були поставлені вертикально. Між цими великими стовпами в рові був вкопаний ряд менших стовпів діаметром до 17-20 см. Таким чином, ця зовнішня дерев'яна стіна могла виконувати роль «футляру», у якому знаходилась кам'яна вимостка.

Досліджуваний об'єкт свого часу був підданий повторному вторгненню: уже після того, як кам'яне перекриття над вимосткою (яке спиралося, як припускаємо, у вигляді приземистого склепіння на основи вищезгаданих 12 масивних стовпів), обрушилось, з вершини цього завалу до рівня кам'яної вимостки був вкопаний великий шурф розміром понад 5 м у ширину. В результаті цього, майже вся площа кам'яної вимостки

була тоді вдруге розчищена від завалу плит та уламків, які на неї обрушилися. Під час цієї повторної розчистки вимостки (тобто на глибині 1,80-1,85 м від сучасної поверхні об'єкту) було розкидано в безпорядку велику кількість дуже дрібненьких шматочків кераміки від п'яти ліпних посудин і багато дрібних фрагментів кальцинованих і легко обпалених кісток скелету. Ні вище, ні нижче цього рівня (тобто поверхні кам'яної вимостки), кераміки й кісток майже не знайдено. Однак, як припускаємо, не пошук цінних речей на вимостці був причиною повторного вторгнення до об'єкту. Ця повторна розчистка кам'яної вимостки була необхідна, як виявилось згодом, для того, щоб викопати в її центрі та ближче до її південно-східного краю, глибоку камеру. Остання мала підпрямокутну в плані форму довжиною близько 2,8 м і шириною 2,2-2,3 м і була орієнтована з півночі на південь із незначним відхиленням до заходу.

Особливістю цієї камери, яку вважаємо приналежною до розглядуваних об'єктів сокілецького типу, є: 1 – в її кутах знаходяться чотири круглі ями діаметром 0,85-0,90 м, які починаються від рівня вимостки й опускаються до дна; всі ці чотири кутові ями були доверху забутовані крупними плитами вапняку і не вмщали в собі ніякі залишки дерева; 2 – найбільша глибина камери 3,4 м від рівня сучасної поверхні. На всю висоту камера була закладена плитами вапняку великих і середніх розмірів, при вибиранні яких нами ніяких інших знахідок не виявлено. В західній стінці камери виявлений порожній потаємний «сховок», який мав вигляд півсферичної ніші шириною в основі 0,8 м і висотою 0,3 м та глибиною близько 0,9 м, дно якого старанно замощене плоскими і вміло підігнаними між собою плитками (глибина «сховку» 2,8 м від рівня сучасної поверхні). Факт виявлення «сховку», а також своєрідна (з чотирма ямами по кутах) форма глибокої камери, не дають підстав вважати її грабіжницькою. З урахуванням того, що дуже схожі підпрямокутні камери з чотирма додатковими круглими ямами по кутах добре відомі в даному регіоні Західного Поділля ще з досліджень курганів західноподільської групи передвоєнного часу (Шидлівці, 1891; Ладичин, 1936), а також з недавніх досліджень (Сокілець, 2002), то доводиться припустити

думку про їх ритуальне призначення. Можливо, що таке повторне вторгнення до вже заваленого об'єкту повинно було символізувати не лише акт помсти прийшлого населення й демонстрування його безкарності, але головне – «погашення» культу предків, який могло практикувати до цього місцеве населення.

На поверхні кам'яної вимостки в Коцюбинчиках в кургані-2 було виявлено багато дрібних фрагментів від п'яти керамічних посудин: двох мисок, корчаги, горщика й амфорки. Звертає на себе увагу та майстерність, з якою були виготовлені тонкостінні чорнолисковані миски й амфора. На західному краю камери, яка перерізала вимостку, виявлений невеликий залізний ніжик черешкового типу (можливо, це випадковість, але саме в цьому місці, але метром глибше, згодом було виявлено вирізаний у стінці ями «потаємний сховок», який виявився порожнім). Біля однієї із стовпових ям на східному краю кам'яної вимостки в шарі вугілля, який у цьому місці сягав у товщину 4-7 см, розчищено маленьке бронзове кілечко з відростком (рис. 176, 6) і бронзовий трилопатовий наконечник стріли з обламаним шипом на втулці (рис. 176, 5). Можна припустити, що всі ці речі збереглись тут тільки тому, що під час другого вторгнення до об'єкту були «втоптані» в глинистий шар вугілля й залишились непоміченими. Якихось інших речей до збереженої частині вимостки, яку дослідили, не виявлено.

На відміну від вимостки, повторне вторгнення в об'єкт, про що йшла мова вище, майже не торкнулось зовнішнього рову із залишками вкопаних у нього стовпами. Із західного боку одного з таких стовпів на глибині 1,75 м від рівня сучасної поверхні виявлена яма, розміром приблизно 0,49-0,55 x 0,22 x 0,30 м і глибиною до 0,35 м. Дно цієї ями виступило на глибині 2,05 м. Знизу доверху яма була заповнена конгломератом речей, які знаходились у вигляді компактного скупчення (залишки довкола речей деревної трухи, можливо, є свідченням перебуванням їх у якійсь дерев'яній скриньці.

До складу вищезгаданого скупчення входило: 1 – шість пар залізних псаліїв з вудилами, з яких дві пари псаліїв відносяться до трипетельчастих, а решта до тридірчастих паліїв;

при цьому всі вудила належать до стременоподібного типу; 2 – не менше шести-восьми гакоподібних вигнутих залізних стержнів з петелькою для кріплення на прямому кінці й грибоподібним потовщенням на вигнутому кінці; 3 – чотири бронзові дзвоники з залізними язичками, у вушках яких збереглися залишки туго перев'язаних шкіряних ремінців; 4 – чотири бронзові прорізнi наверхшя на довгих залізних стержнях; причому кожне наверхшя закінчується реалістичною голівкою мордочки копитної тварини (лані-?) або ж хижака з високими настовбурченими вухами й ледь наміченим ротом. При цьому очі в цієї істоти на жодній із фігурок не позначені. На двох наверхшях, що знаходились зі східного боку, збереглися залишки дерев'яного футляру, стінки якого до них тісно прилягали; 5 – руків'я бронзового дзеркала з частиною дужки, яке побувало у вогні; 6 – два довгі залізні однолезі ножі черешкового типу, які лежали в парі під одним із бронзових наверхшів; 7 – один короткий, також – черешкового типу, ніжик із довгим вузьким прогнутим на кінці лезом.

Віднайдення на розкритій площі в Коцюбинчиках-2 цікавої культової споруди сокілецького типу та надзвичайно багатого сховку на її краю, до якого входила кінська упряж для 6 коней (шість пар залізних вудил із псаліями), а також деталі колісничного запрягу (великі гакоподібні ковані стержні) та предмети декору самої колісниці (чотири прорізнi зооморфні наверхшя й чотири бронзові дзвоники) та ін. речі, значно збагатили дотеперішні уявлення про рівень розвитку місцевого суспільства Західного Поділля, а ширше – всього Середнього Придністров'я на початку ранньозалізної доби.

Неочікуваними виявилися ті вектори зовнішніх зв'язків, які налагодило й підтримувало місцеве населення, зокрема його елітарна частина – військова вершницька аристократія, з довколишнім світом. Встановлено, наприклад, що магістральним і домінантним напрямком таких зовнішніх зносин для місцевих володарів були на сході два райони: 1 – Середнє Придніпров'я (причому, чомусь тісніші зв'язки із його лівобережною частиною - Посуллям); 2 – із Кубанню та Центральним Передкавказзям. В обох цих регіонах

використовувалися дуже схожа, до знайдених у Коцюбинчиках, кінська упряж та елементи колісничного запрягу. У західному керунку особливий інтерес тогочасні керівники спільноти Середнього Придністров'я мали з Карпатським регіоном, зокрема, з Альфельдом на середньодунайській низовині та з Трансільванією. З якихось причин лужицький світ, який починався з Посяння й далі на захід, не викликав у тогочасного середньодністровського населення якогось інтересу. Те саме можемо сказати й щодо верхньотиського регіону в межах сьогоднішньої Закарпатської області України.

У будь-якому разі, здобуті у Сокільці у 1999 р. і в Коцюбинчиках-2 у 2008 р. матеріали дозволяють припускати, що той, донедавна навіть не підозрюваний, рівень духовної й матеріальної культури, яке мало місцеве західноподільське населення, своїм розвитком завдячувало не прийшлим центральноазійським кочовикам-номадам (які на археологічному рівні в цьому районі нічим не засвідчені), а, скоріш за все, іраномовному етносу висхідною територією якого могли бути узвишся Загросу чи інші примідійські території Передньої Азії.

Бандрівський Микола Стефанович – доктор історичних наук, в.о. завідуючого відділом археології Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, професор кафедри археології і допоміжних галузей історичної науки Львівського національного університету ім.Івана Франка, секретар Археологічної комісії НТШ

Павло НЕЧИТАЙЛО
(м. Кам'янець-Подільський)
Сергій ШПАКОВСЬКИЙ
(м. Хмельницький)

АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МАЄТКУ ПШЕЗДЗЕЦЬКИХ У СМТ. ЧОРНИЙ ОСТРІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2018 РОЦІ

Смт. Чорний Острів (перша писемна згадка 1366 рік) постановою КМУ від 26.07.2001 р. №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» включено до Списку історичних населених місць України [1, с.563].

У серпні 2018 року на території смт. Чорний Острів, проводилися польові археологічні дослідження на території маєтку Пшездзецьких (біля будівлі палацу) у смт. Чорний Острів експедицією під керівництвом к.і.н., археолога П.О. Нечитайла

та з науковими консультаціями та сприяння проведенням робіт істориком, пам'яткоохоронцем С.М. Шпаковським.

Польові археологічні дослідження проводилися згідно договору №403/21-18 від 27.07.2018р. укладеного з приватним підприємцем архітектором С.І. Козаком в складі науково-проектної документації на реставрацію пам'ятки архітектури місцевого значення палац Пшездзецьких по провулку Вовчогоранському, 9 в смт.Чорний Острів Хмельницької області (замовник Чорноострівська селищна рада) [2].

Метою досліджень ставилося вивчення культурних нашарувань в місці існування палацу Пшездзецьких та елементів втраченої історичної забудови, що існувала між двома корпусами палацу (арка з неоготичною вежею, яка простежується на акварелі Наполеона Орди) [3].

Одним з пріоритетних напрямків, був пошук архітектурних решток вежі та арки, що з'єднувала північний та південний корпуси палацового комплексу Пшездзецьких, за акварельним малюнком Наполеона Орди (1807-1883) (рис.3).

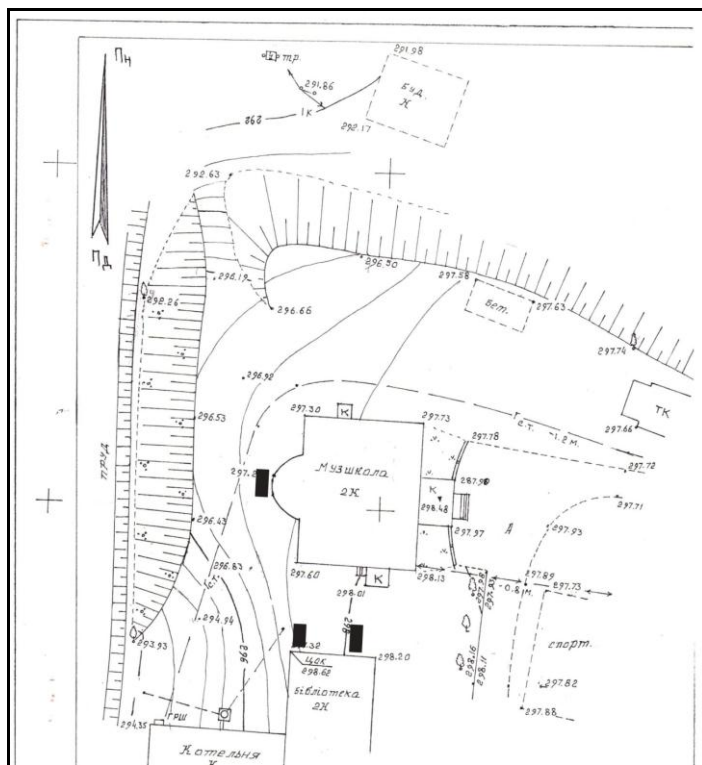
Іншим об'єктом пошуків були рештки мосту, що за текстовим описом 1840 року з'єднував дерев'яну веранду й острів на ставку [4].

Перед початком польових досліджень, було опрацьовано доступні графічні і текстові джерела та узагальнені історичні дослідження. Всебічну допомогу у зборі та обробці цієї інформації надавав С.М. Шпаковський. Ним же було запропоновано перспективні локації для майбутніх розкопів.

З урахуванням поставлених завдань та особливостей рельєфу зі значним перепадом висот (від 298 до 293 за Балтійською системою) було вирішено закласти три траншеї з орієнтацією Пд-Пн (рис.2, 4).

Траншеї розбивались на квадрати зі стороною 2 м. Глибини та висоти фіксувались від 0 відмітки, яка була спільною для траншей №1 та №3 і відповідала 181,93 за Балтійською системою висот. Креслення виявлених об'єктів та стратиграфії проводилось у масштабі в 1:20 см. Креслення генерального плану робіт відбувалось в масштабі 1:100 см. Увесь процес польових робіт документувався за допомогою польових записів,

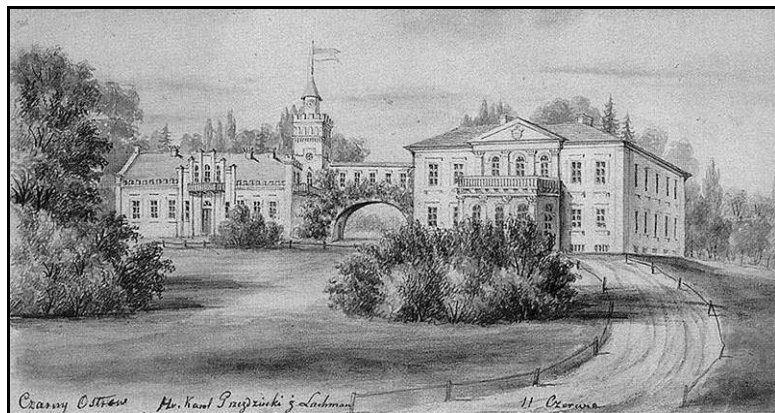
креслень та фотофіксації. Аналіз отриманої під час польових робіт інформації проводився із залученням вузькопрофільних фахівців. Рухомі знахідки атрибутувались та датувались за стратиграфічним та історико-типологічними методами.

Фрагмент генерального плану Чорного острова. Чорними прямокутниками позначено траншеї.

Вперше в історичних джерелах Чорний Острів згадується як Чорний городок у 1366 р., коли польський король Казимір віддав литовському князю Любарту Гедиміновичу у володіння село (villa) Чорний городок (Czarny Ostrow). Тут був збудований замок, ймовірно, дерев'яно-земляний. Це був договір про розмежування кордонів між польським королем Казимиром III

та русько-литовським князем Дмитром-Любартом. За цією угодою Чорний городок разом з Острогом, Полонним, Меджибожем та іншими залишався у складі русько-литовського князівства. У XIV столітті це місце фігурує у джерелах під назвою Чорного городка, однак у другій половині цього ж століття - це вже Чорний Острів [5, с. 560-561].

Акварельний малюнок палацу Пшездецьких Наполеона Орди.

За переказом, під час набігів татар на Поділля воєвода Свірч разом зі своєю дружиною, рятуючись від переслідування, втік на острів Буга і тут оселився. Так заснували містечко, яке мешканці обкопали захисними ровами. У середні віки все населення острова вимерло від чуми. Страшний мор пройшовся цими місцями. Ті, хто залишились, спалили свої пожитки і покинули цю місцину. Тоді острів здобув назву Чорного [6, с. 727-728].

З кінця 14 ст. належав Новодворським, з 1545 р. – Свірщам. 1425 р. Чорний Острів належав Іванові (Янові) Свірчу, наданий йому попередньо Вітольдом і в цьому ж році внаслідок обміну перейшов до Миколая Бедриха. Чорний Острів з 1545 р. належав Анні з Новодворських Влодковій - дружині старости Мацея Влодека. У 1556 р. король Зигмунт Август дозволив власниці села Свірщовій називати його містечком, надав йому Магдебурзьке право, причому Черноострів отримав назву

“oppidum fortalitiium”, тобто укріплене місце. Пізніше належав Вишневецьким. Пізніше він перейшов до її сестри Констанції Свірч [6, с. 728].

Чорний Острів часто фігурує в писемних джерелах пізнього середньовіччя. Зокрема, Чорний Острів (Czarny Ostrow), м. – Под.р. 1629, 1650, 1661, 1667, 1668; Пог.р. 1662, Ком.р. 1678; (Cornostra), м. – Кам.д. 1681 [7, с. 292].

1592 р. племінник князя Дмитра Байди Вишневецького - Костянтин Вишневецький через одруження з Анною, отримав у володіння Чорний Острів, яким Вишневецькі володіли до 1744 р [6, с. 728]. Зокрема, Чорний Острів у 1678 році нараховував 335 димів та належав дідичу, князю на Вишнівці Константию Корибуту Вишневецькому, брацлавському воєводі [8, с. 129].

Після смерті князя Михайла Серватія Вишневецького, місто перейшло його внучці - Катерині з Огінських Пшездзецькій.

1657 року під Чорним Островом стояв табором семигородський князь Юрій II Ракоці. При переправі через р. Бог (Буг) він був оточений військами Станіслава «Ревери» Потоцького, Єжи Себастьяна Любомирського, Стефана Чарneckого і змушений був 23 липня підписати угоду.

У другій половині XVII ст. замок у Чорному Острові був зруйнований.

За люстрацією 1780 року місто налічувало 224 будівлі, мало замок над озером, перебудований на палац і оточений високими валами. У середині 18 ст. Чорний Острів дістався у спадок К.Огінській, яка у 1744 р. вийшла заміж за Антонія Тадеуша Пшездзецького герба Рох, підканцлера Великого Князівства Литовського (1718-1772 р.р.). З того часу Чорний Острів протягом кількох поколінь належав Пшездзецьким. Послідовно ним володіли Міхал Пшездзецький (перший став вживати титул «графа на Чорному Острові»), Константин Пшездзецький (1782-1856) - предводитель шляхти подільської губернії. Перебував переважно у Чорному Острові, де поповнив цінну картинну галерею, успадковану від батька [9, с. 57].

Ймовірно, саме Міхал Пшездзецький, отримавши Чорний Острів, на місці старого замчиська, що знаходився на

пагорбі, збудував новий палац. За описом подільського історика М. Орловського ще в другій половині 19 ст. навколо палацу зберегалися давні земляні вали [10].

Внук Міхала Пшездзецького - Александр у 1833 р. залишив опис палацу і його зібрань [4]. Резиденція Пшездзецьких знаходилась на острові, оточеному водою, який з'єднувався з сушею за допомогою гребель і довгих мостів. Квадратний двір був розташований на вершині невеликого пагорба. Від головної в'їзної брами дорога вела під гору спочатку між дерев парку, а потім між двома будинками, які ніби являли собою другу браму, і підводила до портику палацу. О. Пшездзецький залишив опис палацу в інтер'єрі та зовні та назвав його стиль італійським. Найдавнішим був головний корпус палацу в стилі класицизму. Майже квадратний в плані, на високому цоколі, двоповерховий, з пивницями. Головний фасад палацу з ризалітом був почленований пілястрами з корінфськими капітелями, завершений антаблементом і трикутним гзімсованим фронтоном з гербовим картушем фундатора по центру. Чотири висунуті на передній план колони з терасою на горі первісно утворювали критий під'їзд. Пізніше колони були з'єднані стіною з напівкруглими віконними і дверними прорізами, утворюючи в такий спосіб додатковий передпокій. Подібний вигляд мали також вікна і двері, що виходили на верхню терасу з балюстрадаю. Фасад з боку саду мав тригранний ризаліт, почленований пілястрами, з терасою на другому поверсі. Над ризалітом знаходився мезонін з невеликими напівкруглими вікнами і пілястрами в міжвіконних площинах. Бічні фасади повторювали риси пластичного декору східного та західного фасадів. Будівлю увінчував широкий профільований карниз. Дах палацу був чотирихилий, над ризалітом – двохилий, над мезоніном – плоский, покритий мідною бляхою [9, с. 58].

Ліворуч від палацу знаходилась чотирикутна неготична вежа з годинником. Вона сполучалася з палацом критим коридором, а далі з неготичним флігелем з двоповерховою центральною частиною. Пізніше для симетрії праворуч від палацу була збудована триповерхова вежа [9, с. 58].

Інтер'єр палацу також мав риси класицизму. На першому поверсі знаходились житлові приміщення, бібліотека, салони, картинна галерея. Один салон другого поверху мав білі мозаїчні стіни зі штучного мармуру, другий – жовті. Обидва салони мали ліпний декор. Перекриття середньої восьмигранної зали другого поверху спиралося на чотири колони з корінфськими капітелями.

У резиденції Пшездзецьких у 1830-1850р.р. жив і творив італійський художник Матео Бачеллі (1769-1850) та український байкар Леонід Глібов, який з 1856 по 1859 р. викладав історію у повітовому дворянському училищі для панночок. Художник намалював євангельські сцени для місцевого костелу. Гостював у палаці в 1847 році відомий угорський композитор Ференс Ліст, який написав і вперше виконав тут свою рапсодію №2. Після смерті К.Пшездзецького (1873 р.) Чорний Острів належав його вдові Е.Пшездзецькій. У 1898 р. палац був проданий графині Ігнат'євій, яка віддала його в оренду на 7 років донським козакам, котрі значно пошкодили комплекс [9, с. 59]. У 1895-1904 роках у Чорному Острові дислокувався Оренбурзький козачий полк [13, с. 97]. Ще раніше, у 1889 році, Е.Пшездзецька продала проскурівському купцю С.Маранцю чорноострівську цукроварню (засн. 1852 р. у містечкові Чорний Острів) який розібрав та перевіз її у Проскурів [13, с. 120].

Пізніше було розібрано дві башти та арку між будівлями маєтку.

Відомості про використання палацу Пшездзецьких у довоєнний період відсутні. У 1959-1981 р.р. тут знаходилась загальноосвітня школа, з 1981 р. – Чорноострівська дитяча музична школа, частина приміщення використовується районним історико-літературним музеєм Леоніда Глібова [11].

Щодо давньої іконографії Чорного Острова, крім трьох акварелей Наполеона Орди (зберігаються у Кракові), збереглися дві фото світлини 1930 р. ринкової площі з ратушою 19 ст. та мурованим заїздом [12, с. 740].

За Александром Пшездзецьким, у Чорному Острові, на місці теперішніх шкільних корпусів, колись був гарний парк,

розбитий відомим майстром Діонісієм Міклером (Мак-Клером) [14, с. 140]. Парк не зберігся.

Нажаль давні архівні джерела з історії Чорного Острова та родини Пшездзецьких слабо досліджено та не введено у науковий обіг в Україні. На це наших істориків чекають архіви Польщі. С.М. Шпаковському вдалося віднайти у Державному архіві Хмельницької області дві архівні справи, пов'язані з родом Пшездзецьких. Перша справа з фонду Подольського губернського правління – «По указу правит. Сената с изображением мнения государственного совета по делу Черно-Островских церквей с графом Пшездзецким в замене земли (начато 5 августа 1827 г. – окончено 22 октября 1830 г.) на 449 листах» [15]. У цій архівній справі, крім переписки між різними інстанціями (листи, акти, циркуляри) щодо визначення земель римо-католицької церкви і графом Пшездзецьким зберігся цінний Геометричний План 1820 року землі римо-католицької церкви (за межами Чорного Острова, але з прив'язкою до міста).

Ще одна справа з фонду Подольського губернського правління – «По отношению Подольского губернского предводителя дворянства об ярмарках в имении ее м. Черноострове (начало 26 августа 1846 г. – окончено 14 сентября 1846 г.) на 6 листах» [16]. Тоді Пшездзецький змінює дати ярмарків у Чорному Острові.

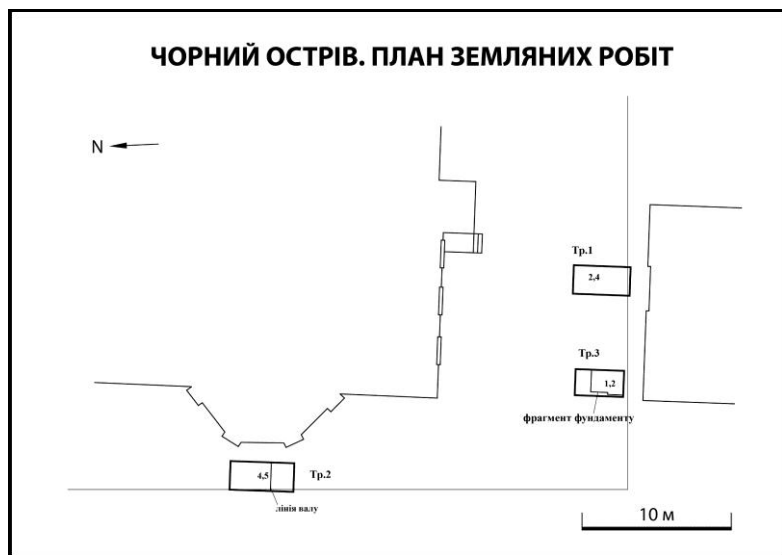
Про Чорний Острів (місто і замок Київського воєводи) згадує у 1594 році у своєму «Щоденнику..» Еріх Лясота зі Стеблева [17, с. 222-277].

Чорноострівський замок описує Ульріх фон Вердум у своєму «Щоденнику подорожі..» пишучи «..Замок височіє на окремому острові; у ньому немає ніяких будівель, лише земляний вал з частоколами. Згадані 6 тисяч татар, що спішилися перед Масевцями, не змогли оволодіти й цим містом..» [18, с. 95].

Попередні натурні дослідження на місцевості щодо підтвердження місця знаходження пізньосередньовічного замку (замчища) у Чорному Острові було проведено В.А. Захар'євим та С.М. Шпаковським, котрі проаналізувавши давні карти (зокрема, II-ї половини XVIII ст. Р. Занноні) встановили

місцезнаходження замчища – пануюча висота над річкою, що за площею та формою відповідає згаданій карті [19, с. 100]. Замок знаходився на території маєтку Пшездзецьких та римо-католицького костелу. Частково замчище можна простежити на сучасних топографічних картах та по рельєфу місцевості біля річки Південний Буг.

Територія палацового комплексу розташована в історичній частині містечка, на правому березі річки Південний Буг. Корпуси палацу розташовані на високому пагорбі з перепадом висот від 298 до 293 за Балтійською системою (рис.1-2, 4).

План польових робіт.

З півночі на південь із західного боку садиби простяглась заболочена місцевість з каскадом озер, ставків. Садиба розташована на узвишші, із ухилом в західному напрямку до ставу, посеред якого знаходиться острів, зарослий чагарниками. На північ від садиби рельєф стрімко понижується в бік річки Південний Буг, яка є в цьому місці досить вузькою. Далі на північ рельєф полого підіймається в бік села Вовча гора. На

території садиби на момент проведення досліджень існували: палац (де зараз розміщена музична школа та літературно-історичний музей Глібова), сучасна триповерхова будівля школи зі спортзалом, що збудована східніше, будівля туалету з півночі та двоповерховий будинок бібліотеки (південний корпус палацу) з півдня (рис.2, 4). Ці споруди утворюють великий двір. Із західного боку палацу стрімкий спуск до озера з островом. Вздовж озера висаджені дерева та кущі. Садиба не огорожена. Перед будинком росте три дерева (липи). Територія всяяна травою. Під'їзд на ділянку здійснюється з півдня, вздовж головного фасаду.

Траншея №1

Орієнтація Пн-Пд. Була закладена між південним та північним корпусами палацу, ближче до південного, навпроти вхідного отвору, замуrowаного в радянський час (рис. 2, 4-5). Вхідний отвір знаходився за 4,4 м на захід від північно-східного кута корпусу бібліотеки, у північній стіні споруди. Траншею було розбито за 1 м на північ від північної стіни. Розміри траншеї №1 склали 2,2 x 4 м. Середня глибина заглиблення – 2,2-2,4 м від денної поверхні. Нульова відмітка знаходилась на висоті близько 0,5 м від денної поверхні і дорівнювала відмітці 298 за Балтійською системою.

Стратиграфія південного борту траншеї була наступною (рис.6-7).

- 0,1-0,15 м - дерновий шар;
- 0, 2 м- суглинистий шар з включенням цегляної крихти та гумусу;

- 0,2-0,25 м – супісок;
- 0,1-0,15 - гумусований чорноземний шар
- 0,9 -1 м - коричневий суглинисто-супіщаний шар з будівельним сміттям;
- на глибині 1,7 (від О) залягав світлий материковий супісок у який була впущена яма №1.

У південно-східному куті траншеї відкрито фрагмент цегляної стіни мурованої на цементному розчині, впущеної з чорноземного шару, що лежав над метровою засипкою будівельним сміттям.

Стратиграфія східного борту траншеї №1 (рис.6, 8).

- 0,1-0,15 м - дерновий шар;
- 0,1- 0, 2 м- світлий супіщаний шар, мішаний з вапняковим розчином;
- 0,1 м - гумусований чорноземний шар

0,9 -0,1 м - коричневий суглинисто-супіщаний шар з будівельним сміттям. Шар тоншав у північному напрямку.

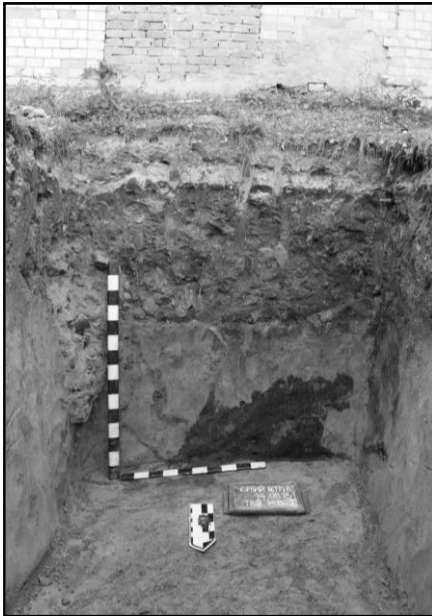

Фото
південної стінки
траншеї №1.

- 0,2 прошарок суглинку у кв. 2.
- 0,1 – прошарок гумусованого супіску. З нього запущена яма №2.
- на глибині 1,0 м (від денної поверхні) залягав світлий материковий супісок.

*Фото східної стінки
траншеї №1.*

Яма №1. Траншея №1.

- 1 – профіль ями у східній стінці траншеї;
2 – арбалетний болт in situ;
3 – яма на етапі вибірки заповнення.*

Яма №1

Простежувалась у квадраті №1 (рис. 6-9). Запуск ями було знищено пізнішим перекопом. Профілі ями «читались» у західній та південній стінках траншеї.

У південній стінці спостерігалось падіння ями у східному напрямку. У західній стінці дно ями простежувалось на глибині 2,3-2,4 від денної поверхні. За 10-20 см від дна фіксувалась лінза горілого супіску з горілим деревом сірого кольору. Яма у західній частині була заповнена чорноземним ґрунтом з сильним включенням супіску, у якому траплялось деревне вугілля, кістки тварин, тліле дерево, печина.

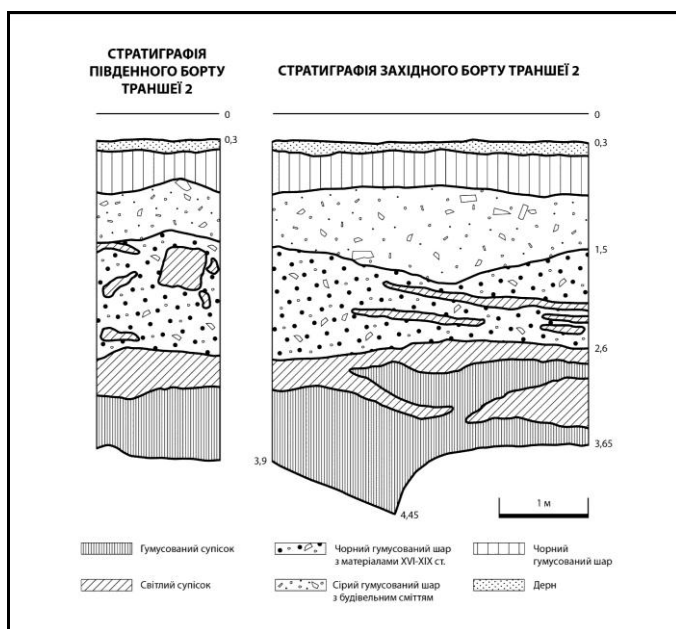
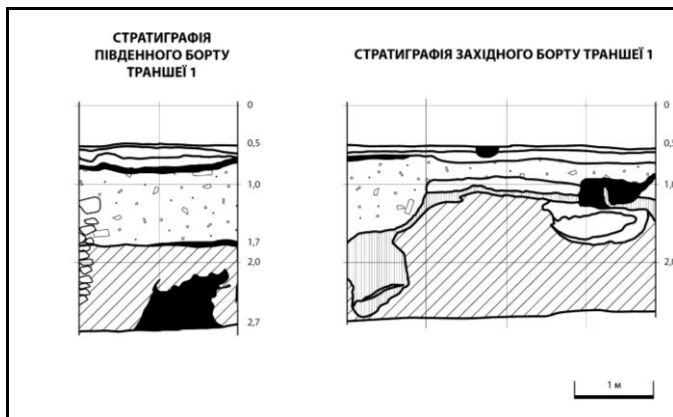
У південній частині – чорноземним масним ґрунтом, де, крім кісток тварин, вугілля та печини було виявлено фрагменти керамічного посуду XIV, XVI та XVII ст. та фрагменти кахель XVII ст. Окремо слід відзначити знахідку арбалетного болта XIV- XV ст. (рис.9, 2) та кованого цвяха XVII ст. Ширина ями 0,7 -1,2 м. Найбільша збережена глибина - 1,5 м.

Яма №2

Простежувалась у квадраті №2 (рис.6,10). Запущена з прошарку гумусованого супіску на глибині 1,3 від ДП. Ширина близько 1 м. Профіль овальної форми. Глибина 0,3-0,4 м. Яма безінвентарна. По контуру заповнена рожевою печиною, всередині – супісок з вуглинками.

Траншея №2

Була закладена по осі Пн-Пд, вздовж західної стіни північного корпусу палацу, навпроти ризаліту овальної зали.

Розміри траншеї 1,5x4. Найбільша глибина від денної поверхні – 4-4,5 м (рис.2, 4).

Стратиграфія південної та західної були подібними стінки траншеї №2 (рис.11):

- 0,1 м – дерновий шар;

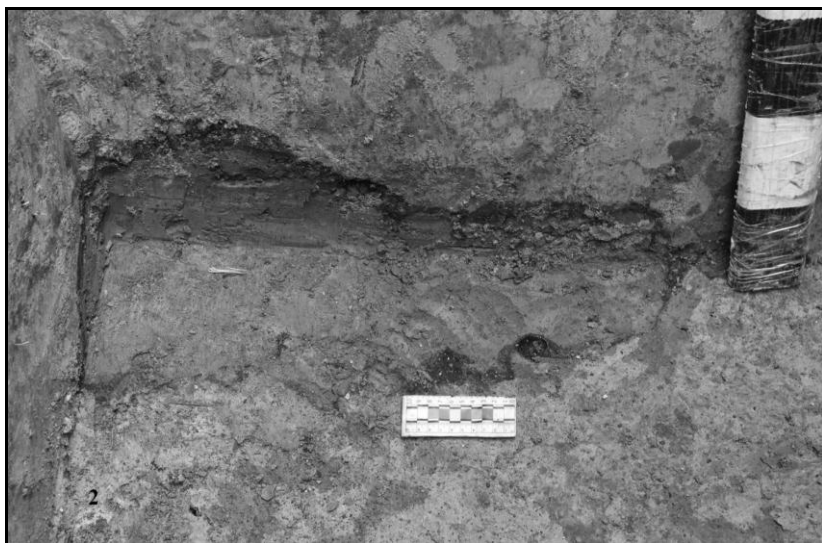
- 0,2-0,25 м – чорний гумусований шар;
- 0,5 -1,1 м – сірий гумусований шар з будівельним сміттям;
- 0,7 -1,4 – чорний гумусований шар з матеріалами XVI-XIX ст. (у західній стінці з лінзами світлого супіску);
- 0,4-0,5 – світлий супісок
- 0,8-1,2 – темний гумусований супісок.
- дерев'яно-земляна конструкція валу на глиб. 3,9 -4 м.

Фрагмент валу.

У квадраті №1 на глибині 3,9 м було розчищено фрагмент дерев'яно-земляної конструкції валу (рис.12-13). У південно-східному куті траншеї, в квадраті №1 було розчищено фрагмент дерев'яної конструкції, що мала округлу, видовжену форму в перерізі. Верхній шар складався з тонкого прошарку тлілого дерева, за яким заповнення було однорідним, схожим за текстурою на суглинок сірого кольору (рис.12, 2). Далі, шар тлілого дерева над сірим суглинком падав по відношенню до вертикальної стіни траншеї на 115° , понижуючись до рівня 4,5

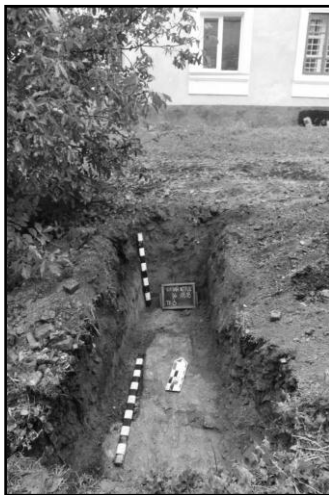
м. На поверхні валу було зібрано фрагменти кераміки XIV, XVI та XVII ст., кістки тварин, деревне вугілля.

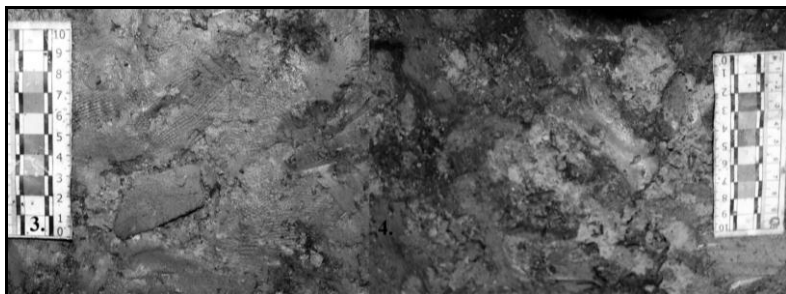
Траншея №3

Була розбита під прямим кутом до північно-західного кута південного корпусу (приміщення бібліотеки), за 1 м від стіни. Орієнтація Пд-Пн. Довжина – 3,3, ширина 1,5 м. На глибині 1,2 м від денної поверхні, під шаром будівельного сміття було виявлено фрагмент стіни мурованої з цегли на вапняно-піщаному розчині.

Довжина відкритого фрагменту стіни по лінії Пд-Пн – 2,3. У південній частині його ширина становить 1,4 і поступово звужується на півночі до 1,25-1,3 м. Зі сходу та півночі археологічно простежено краї споруди.

Візуальний аналіз іконографічних даних та будівельних матеріалів дозволяє констатувати, що нами було відкрито фрагмент вежі, або підірної стіни арки, що з'єднувала північний та південний корпуси палацу Пшездзецьких. Для більш точної інтерпретації знайденого фундаменту потрібне повне археологічне розкриття споруди.

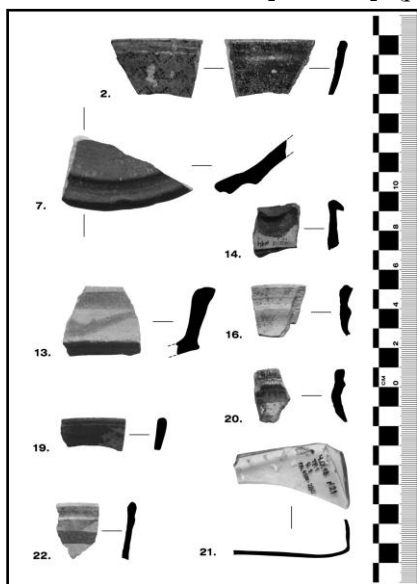

Характеристика рухомого матеріалу.

Більшість знахідок становлять уламки керамічного посуду. За хронологією фрагменти керамічного посуду утворюють 4 групи.

XIV століття – представлена фрагментами товстостінного гончарного посуду, сформованого на повільнообертовому крузі. Черепок має відтінок від цегляного до темно-коричневого кольору зовні. Чорний, або сірий зсередини. Є сліди кіптяви, нагару. Тісто з великим домішком піску, шамоту та кварцевого піску з блискітками. Вінчиків не виявлено. Єдиний фрагмент денця має діаметр 10 см.

2 половина XVI ст. – представлена двома фрагментами вінець горщиків. Вінця однотипові, з масивним манжетом зовні, вертикально зрізані зсередини, з підрізом у нижній частині манжету-валику. Черепок димлений, сірий, виготовлений з добре відмуленої глини з невеликим домішком піску. Подібні вінця відомі за знахідками з Острога і Дубно і датуються 2 половиною XVI ст. [20, с.35], (рис.7, 6).

XVII століття.

Найбільш чисельна група знахідок. За кольором черепка поділяється на білоглиняний, сіроглиняний (димлений, морений) та червоноглиняний посуд.

Горщики.

Сіроглиняні представлені фрагментами стінок, іноді з елементами декору лискованими лініями. Слід виділити фрагмент вінця (рис. 17, 14) оздобленого защипами по верхньому краю.

Червоноглиняні

горщики. Єдиний екземпляр (рис. 17, 20) походить з ями №1. Зовні – виступ-валик у верхній частині вінця. Зсередини – крайкування рудою та зеленою поливами.

Білоглиняні. Представлені двома різними типами вінець. №16 – однотиповий за формою вінець з червоноглиняним екземпляром №20. Також має виступ-валик у верхній частині вінця. №19 – білоглиняний горщик з прямим, дещо відігнутим назовні вінцем із заокругленим краєм та заглибленою лінією під зовнішнім краєм. Зсередини – крайкований зеленою поливою, зовні вкритий шаром кіптяви під якою проглядаються сліди розпису опискою. №22 – подібний до попереднього. Однак, заглиблена лінія зовні під вінцем більш широка. Також оздоблений крайкуванням зеленою поливою та розписом опискою (рис. 17).

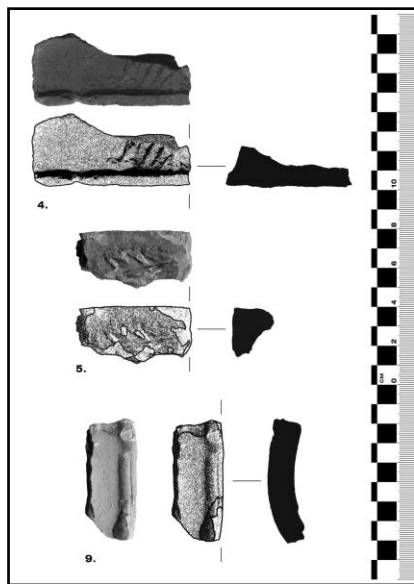
Глеки. З ями №1 походять два фрагменти білоглиняного глека, зовні оздобленого зеленою поливою та штампованим орнаментом коліщатком у вигляді горизонтальних зизгагоподібних ліній.

Покришки. Представлені уламком сіроглиняної димленої покритишки конічної форми з гулястим верхом та характерним заглибленням під вінця.

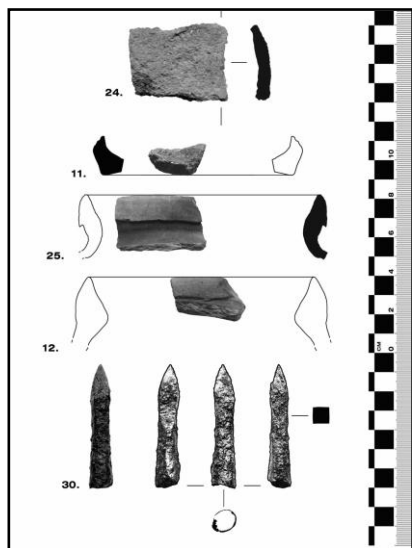
Миски. Виявлено уламок верхньої частини червоноглиняного виробу з різким зломом тулуба та розписом опискою.

XIX-XX ст. – мілкі фрагменти фаянсового посуду гончарного посуду. До колекції взято уламок вінця білоглиняного горщика з розписом опискою (рис.17, 13).

Кахлі. Усі виявлені фрагменти походять з ями №1 у траншеї №1. Це три уламки

кахель (рис.18). №9 – фрагмент румпи з ляпавками зеленої поливи. №4 – фрагмент червоноглиняної виповнюючої, лицьової коробчастої кахлі з рельєфним орнаментом та рамкою. №5 – фрагмент червоноглиняної виповнюючої, лицьової коробчастої кахлі з рельєфним рослинним орнаментом, оздобленим зеленою поливою.

Залізнi вироби.

Знахідки походять з ями №1. Це кований цвях та арбалетний болт. Болт пірамідальної форми, квадратний в перерізі. Висота – 7,1 діаметр втулки – 1,4 ширина грані – 1,1. Має велику кількість аналогій з суміжних територій. Подібні наконечники відомі з розкопок замчиськ XIV-XV ст. у Сокільці та Брацлаві [21]. Аналогічні за формою і датуванням наконечники арбалетних болтів відомі на

території західної Росії, Білорусі та Прибалтики [22, с.94]; [23, с.331].

Скляні вироби. Представлені денцем прямокутної гутної посудини (штоф?). Ширина денця – 5,7, товщина скла – 0,2. Колір скла – бузковий (рис.17,21).

Висновки.

Археологічні дослідження, які проводилися вперше у Чорному Острові біля палацу Пшездзецьких дозволили зробити ряд важливих спостережень та виявити залишки об'єктів та артефактів, що розкривають важливі етапи освоєння території Чорного Острова та, безпосередньо, палацу Пшездзецьких.

Початок існування укріплення на місці сучасного розташування палацу Пшездзецьких відноситься до XIV ст. Це підтверджують знахідки кераміки у ямі №1 з траншеї №1 та з поверхні рову і валу у траншеї №2. До литовсько-руської доби існування замчиська відноситься і наконечник арбалетної стріли з ями №1. Ці знахідки підтверджують існування в цьому місці укріпленого поселення в контексті першої писемної згадки про Черногородок у 1366 році. Тоді, Черногородок разом з іншими містами волинської землі (Луцьк, Остріг, Меджибіж, Полонне) залишився під владою Любарта під час його війни за ці землі з Казимиром III.

Фрагменти кераміки другої половини XVI століття відображають активізацію людської життєдіяльності на замчиську, пов'язаної з наданням містечку магдебурзького права у 1556 році [24, с.767].

Знахідки другої половини XVII ст. трапляються в шарі, насиченому деревним вугіллям, що може бути наслідком пожежі. Які саме події пов'язувати з пожежею на замчиську визначитися важко, оскільки містечко доволі часто фігурувало у воєнних конфліктах того часу.

Траншея №3 виявила фрагмент цегляного фундаменту, мурованого на піщано-вапняному розчині. Виявлений фрагмент, судячи з візуального аналізу будматеріалів, розмірів та орієнтації може бути частиною прибудови у вигляді неоготичної вежі з аркою, що з'єднувала північний та південний корпуси палацу Пшездзецьких. Для більш детального розуміння характеру відкритої споруди (підпірна стінка арки? стіна вежі?) потрібно подальше археологічне розкриття виявленого фрагменту фундаментів у південному та східному напрямках.

Археологічні дослідження 2018 року біля палацу Пшездзецьких засвідчили перспективність проведення подальших археологічних досліджень в історичній частині смт Чорний Острів.

Джерела та література:

1. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. – Чернівці: ВАТ «РВК «Деснянська правда», 2011 – 796 с.
2. П. О. Нечитайло. Звіт за результатами археологічних досліджень згідно договору №403/21-18 від 27.07.2018 р. на території смт. Чорний Острів Хмельницької області / Науковий архів Інституту археології України НАН України, 2018 – 39 с.
3. Рисунок олівцем підмальований аквареллю Н.Орди, Чорний острів. Палац Пшездзецьких.- Фонди Muzeum Narodowe, Kraków // TeKa Podole.-III-г.а., 2952.
4. Przewdzeci A. Podole, Wolyn, Ukraina-t. I. – Wilno, 1841.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971 – 705 с.
6. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О.Пшонківський, 2008 – 996 с.
7. Микола Крикун. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів. 2011 – 733 с., іл., карти.
8. Микола Крикун. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 років. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2015 – 360 с., мапа.
9. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.T.9.-Wroclaw, 1996 – 446 s.
10. Орловский М. Историческое описание местечка Черноострова, Проскуровского уезда, Подольской губернии. ПЕВ, №20. – 1863.
11. Паспорт на пам'ятку архітектури місцевого значення Палац (перша половина 19ст., охоронний № 2770-Хм, наказ Міністерства культури України №912/0/16-11 від 21.10.2011 р. «Про затвердження науково-проектної документації щодо меж і режимів використання зон охорони пам'яток та занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток») у смт. Чорний Острів, Хмельницького району, Хмельницької обл. / Науковий архів НІАЗ «Кам'янець».
12. Олег Рибчинський. Ринкові площі історичних сіл України: монографія. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 776 с.
13. Єсюнін С.М. Міста Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 336 с., іл.

14. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow. т 2. - Wilno, 1841.
15. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 1732, 449 арк.
16. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 5992, 6 арк.
17. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева / Переклад Л.В. Пашиної. // Запорозька старовина. – Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222-277.
18. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672...через королівство Польське / Переклад з німецької І.Сварника. // Жовтень, 1983. - №10. – С. 89-105.
19. Захар'єв В. А. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / В. А. Захар'єв, І. О. Старенький, С. М. Шпаковський. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 216 с.
20. Пшеничний Ю. Дубенський замок. Матеріали до характеристики добастіонного періоду // Дубенський науковий вісник. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 525-й річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І.Д. Лозов'юка. Збірник наукових праць. – Випуск.1. – Рівне: Дятлик М., 2017. – 197 с. С.29-43.
21. Виногородська Л. І. Предмети озброєння та обладунків XIV–XV ст. з розкопок замків на Побужжі / Л. І. Виногородська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 571: Держава та армія. – С. 74–84.
22. Медведев А.Ф., 1966. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII– XIV вв. // САИ. Вып. Е1-36. – 181 с.
23. Плавинский В. А. Арбалет в комплексе вооружения XIII–XV вв. на территории Беларуси // Археология Пскова и Псковской земли. – М.: Институт археологии РАН, 2014. – С.329-342.
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich... Tom I: Aa — Dereneczna. — Warszawa, 1880. — 960 s.

Нечитайло Павло Олександрович – кандидат історичних наук, начальник Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ

Майбутні помічники археологів.

Приємно бачити, що час і люди пощадили величні залишки оборонних споруд рідної давнини.

Наприклад, вали і рови давньоруської фортеці біля с.Теліженець над р. Іквою, що на Старосинявщині, яка вже стала для В.А. Захар'єва майже рідною.

Ігор СТАРЕНЬКИЙ
(м. Кам'янець-Подільський),
Павло НЕЧИТАЙЛО
(м. Кам'янець-Подільський)

**МАЙСТЕРНЯ З ВИГОТОВЛЕННЯ
МЕТАЛЕВОГО ПОСУДУ II ПОЛОВИНИ XVII СТ.
З ПЛОЩІ ПОЛЬСЬКИЙ РИНОК
У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ**

У повідомленні йдеться про майстерню з виготовлення металевого посуду II половини XVII ст., яка була виявлена в ході археологічних досліджень 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: майстерня, посуд, металообробка, Кам'янець-Подільський, мідь, бронза.

Розкопки проводилися влітку-восени 2016 року за кошти міського бюджету на замовлення кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Кам'янець-Подільською архітектурно-археологічною експедицією НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ (керівник – к. і. н. П. О. Нечитайло). Роботи проводилися на житлово-господарському комплексі II половини XVII – XVIII ст. Комплекс було відкрито у сквері в південно-східній частині Польського ринку.

Розкопом площею 172 м² було відкрито фрагменти кам'яної «ребрової» бруківки XIX ст., мощення I половини XVIII ст. з плитчастого вапняку, рівень горизонту площі XVII ст., частину житлово-господарського комплексу II половини XVII – I половини XVIII ст., шар з матеріалами XIV–XVI ст. та скупчення обмазки споруди трипільської культури.

Основна маса матеріалу відноситься до XVII–XVIII ст. Частина знахідок вже була оприлюднена в наших публікаціях [1–3]. У цій статті ми звернемо увагу на майстерню з виготовлення металевого посуду II половини XVII ст.

Знахідки концентрувалися у квадратах А.1-3, А.1-4, та А.1-5 на глибині +0,15-0,8 м від нульової відмітки за

балтійською системою висот. У вказаних квадратах зібрано 52 мідних, 26 бронзових, 2 мідні лужені та 1 бронзову лужену пластини, які мали один або кілька обрізаних ножицями країв, що свідчить про те, що зазначені пластини являються відходами виробництва або ж заготовками дрібних деталей (до прикладу, підкладка під вухо посудини).

Рис. 1-2

Під час досліджень знайдено заготовку вуха мідної посудини (7,6×1,8×0,1 см), яка мала обрізані ножицями краї. Нижня частина зрізана під трикутник. У верхній частині гострим металевим предметом пробито 2 отвори діаметром 0,3 см. Ще два таких же отвори в нижній частині заготовки (рис. 1).

У квадраті А.1-4 виявлено фрагмент вінця мідної посудини, край (ребро жорсткості) якої складений втриє та спресований.

У квадраті А.1-3 знайдено фрагмент мідної миски (її діаметр становив 10 см), який мав валикоподібне потовщення шириною 0,4 см у місці переходу від денця до стінки. Інший фрагмент мідної посудини являв собою місце кріплення вуха. Майже на самому краю уламка збереглася розклепана заклепка діаметром 0,5-0,6 см із залишками фрагменту вуха, розміри якого встановити виявилось неможливо (рис. 2).

Ще один фрагмент являв собою уламок литої бронзової посудини з якісною обробкою зовнішньої поверхні. Окрім того знайдено лужене з одного боку бронзове вухо посудини.

Пластина дугоподібно вигнута, на одному з країв розширена. На широкому краю за 0,4 см від краю отвір

діаметром 0,5 см. Ще одне вухо відлите разом з посудиною, одна його сторона виготовлена якісно, інша – деформована. На іншому мідному вусі (6,0×0,7×0,25 см) посудини на одному краю збереглася заклепка діаметром 0,4 см, до якої прикріплений шматок тіла посудини, розміром 1,5×1,8 см. Інший край вуха роздвоєний, з двох сторін має заклепки діаметром 0,3 см.

Також виявлено мідну заклепку для кріплення вуха посудини, діаметром 2,0 см. У квадраті А.1-5 знайдено мідну підкладку під вушко посудини. Виріб підовальної форми з невеличкими гранями, що утворилися від вирізання ножицями; деформований, зігнутий вдвоє. У центральній частині отвір діаметром 0,3 см, пробитий гострим металевим предметом, для проходження заклепки. Ще одна підкладка аналогічна описаній, але має дещо менший отвір – 0,2 см.

Досить цікавим у квадраті А.1-4 виявився фрагмент вінця мідної посудини (5,4×2,7×0,15 см) з гравіюванням. Зріз краю вінця нерівний. Зовні нанесено неякісно виконане гравіювання у вигляді підовальних зображень з гострим завершенням, що

візуально нагадують мечеть; простір між ними заштрихований. Вінце бронзової посудини мало діаметр 5,4 см, його край заокруглений, потоншений. Окрім того у квадраті А.1-4 знайдено дві ручки від кришки мідної посудини. Вони неправильної кулястої форми з ребристими гранями. Основа неправильної округлої форми. Заклепка теж неправильної округлої форми. Діаметр ручок становив 1,3 та 1,4 см, діаметр основи – 0,8 та 0,9 см відповідно, діаметр заклепки – 0,5 та 0,6 см, висота – 1,5 та 1,7 см.

Цікавою знахідкою виявилось вухо казана. Його довжина 5,8 см, ширина краю – 1,5, ширина по центру – 3,2 см, ширина основи – 4,5 см, діаметр отворів – 0,5–0,6 см, товщина дужки – 0,3 см. Основа аморфної форми, прокована, за 0,5 см від країв містить два отвори для кріплення до тіла посудини за допомогою заклепок. Центральна частина має два загнутих донизу виступи висотою 1,7 см; у них гострим металевим предметом пробито два отвори діаметром 0,5 см, в які просилена дужка. Край звужений, прокований, потоншений (рис. 3).

Окрім того виявлено сильно пошкоджені корозією залізні ножиці для різки металу.

Список використаних джерел та літератури

1. Старенький І. О. Комплекс османських знахідок з кольорового металу другої половини XVII ст. з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському / Ігор Старенький, Павло Нечитайло // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2017. – С. 207–213.
2. Старенький І. О. Кулелійки останньої третини XVII ст. з Кам'янця-Подільського / І. Старенький, П. Нечитайло // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ: НАКККіМ, Асоціація реставраторів України, 2017. – С. 293–295.
3. Старенький І. О. Нумізматичний матеріал з розкопок на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському в 2016 році / Ігор Старенький, Павло Нечитайло // Нові дослідження пам'яток козацької доби: зб. наук. статей. – К.: Центр пам'яткознавства, 2017. – Вип. 26. – С. 182–189.

Старенький Ігор – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, співробітник Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ

Нечитайло Павло – кандидат історичних наук, начальник Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ

**ДОХРИСТИЯНСЬКІ НАСКАЛЬНО-РИТУАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДНЬОЇ ПОДНІСТРЯНЩИНИ**

У публікації висвітлено інформацію про чотири дохристиянські наскально-ритуальні об'єкти природного походження, у створенні яких участь людини була мінімальною. Об'єкти зазначеного типу, які нерідко входили до великих культових комплексів, зафіксовано і досліджено у селах: Міжгір'я Борщівського району Тернопільської області, Буша Ямпільського району Вінницької області, Городок Заліщицького району Тернопільської області, Чабанівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Зроблено чергову спробу розглянути насиченість язичницькими об'єктами досліджуваній регіон та дослідити існування стійкої культової архітектури й розвиненої системи дохристиянських ідеологічних уявлень у ньому.

Ключові слова: *жертвоприношення, кам'яна плита, культ, лівобережжя Середньої Подністрянщини, наскально-ритуальний об'єкт, язичництво, поклоніння, рельєф.*

Серед багатьох проблем, які отримали нове трактування в наш час, важливе місце посідають питання витоків й еволюції осередків язичництва на лівобережжі Середньої Подністрянщини. Їх дослідження та об'єктивний аналіз дозволяють отримати якісно нову інформацію про складні, а часто й суперечливі явища, які мають важливе значення для розуміння закономірностей та особливостей розвитку духовної і матеріальної культури місцевого населення.

Науковий інтерес до вказаної території пояснюється тим, що вона у складі Південно-Західної України найбільш наповнена об'єктами язичницької спадщини за ступенем їх збереженості.

Неабиякий інтерес до означеної проблеми виявляли історики, фольклористи, етнографи, археологи, починаючи з середини XIX ст. Цій тематиці присвячено значну кількість

праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Окремі штрихи проблеми знайшли своє відображення в працях таких дослідників, як М. Карамзін, З. Доленга-Ходаковський, П. Жегота, П. Шафарик, А. Петрушевич, І. Срезневський, Я. Головацький, А. Кіркор, В. Антонович, Ю. Сіцінський, В. Гульдман. До неї зверталися Ф. Гуревич, М. Брайчевський, В. Довженок, І. Огієнко, І. Винокур, Б. Тимошук, І. Русанова, О. Приходнюк, Б. Рибаків, Д. Козак. Із сучасників дослідників її торкаються О. Комар, Н. Хамайко, Р. Забашта, А. Гуцал, В. Гуцал, В. Захар'єв, С. Семенчук, І. Старенький, П. Болтанюк.

Каміння від давнини було об'єктом поклоніння і вшановувалося нашими предками. Не виключенням став регіон лівобережжя Середньої Подністрянщини, де, як показують дослідження, зафіксовано 81 язичницький осередок, з яких лише 26 зразків кам'яної монументалістики та ін.

Метою цієї публікації є характеристика та аналіз язичницьких наскально-ритуальних об'єктів, виявлених і досліджених на лівобережжі Середньої Подністрянщини у ХІХ-ХХ ст.

Нижче розглянемо окремі наскально-ритуальні об'єкти. У досліджуваному регіоні цей тип виявляють чотири язичницьких осередки. Один із них – поблизу села Міжгір'я в Борщівському районі Тернопільської області, розташований на південно-західній околиці села, займаючи корінну терасу лівого берега річки Серет. Він становить комплекс із двох печер, перед якими зафіксовано великий жертвний камінь-плиту, що лежить на трьох кам'яних опорах.

Плита має рівну підтесану поверхню, у плані – неправильну форму розміром 4,6х2,5 м. З одного боку плити видовбано канавку з ухилом, а від неї – ще дві, які переходять у чітко зображений хрест розміром 0,72х0,80 м. Товщина всієї жертвної плити 0,70–0,80 м. Товщина заглиблення хреста – 12,5–13 см (*рис. 1*) [3, арк.15].

Старожили переказують, що міжгірська пам'ятка є місцем для жертвоприношень. Рельєфне хрестовидне заглиблення могло символізувати ідею вогню, широко відому в давніх язичницьких релігіях [10, с.115]. Не виключено, що плиту використовували й

християни, які підтверджували її традиційність у місцевих обрядах і шляхом висічення хреста освячували її. Хрест, зображений на міжгірській плиті, – давній магічний символ, що існував до прийняття християнства в багатьох народів.

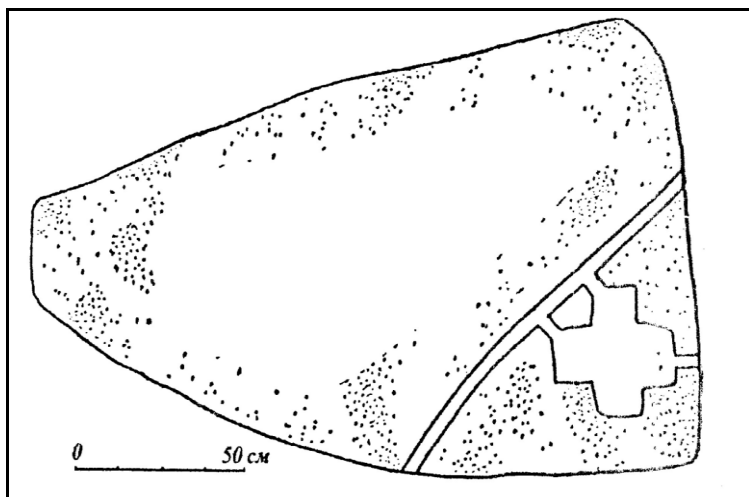

Рис. 1. Жертовна плита з с. Міжгір'я.

Спочатку він імітував найдавніше знаряддя для добування вогню. Пізніше – перетворився в універсальну емблему вогню і сонця, символ вічного життя. Він також є відображенням пов'язаних із сонцем головних географічних координат: південь, північ, схід, захід. З того часу в уяві язичників він відображав ідею небесного вогню і сонця на землі [15, с.569–570].

Дослідник В. Даркевич зазначав, що в слов'ян-язичників хрест вважався священним символом сонця-вогню, служив амулетом, який оберігав його володаря з чотирьох сторін [20, с.57–59].

Плоска і значна за площею поверхня плити з канавками-проточками могла слугувати місцем принесення жертв частин або цілих тіл убитих тварин [11, с.39].

Культурний шар навколо плити представлений різночасовою керамікою, з якої найдавніша належить до раннього залізного віку, найпізніша – до давньоруського часу [3; 11, с.40].

Це доводить, що плита служила тривалий час, починаючи від ранньоскіфського часу до доби розвиненого середньовіччя включно. Вона становить цінну знахідку в руслі з'ясування знань про наскально-ритуальні об'єкти населення лівобережжя Середньої Подністрянщини.

Значне місце серед визначених наскально-ритуальних об'єктів регіону посідає рельєф поблизу с. Буша Ямпільського району Вінницької області. Він розташований в означеному селі при злитті річки Бушанка в річку Мурафа (ліва притока Дністра) [9, с.122–123; 7, с.27].

Рельєф відображає складну композицію. Центром її є людина, яка стоїть навколішки з благально складеними руками. Людська постать повернута обличчям до дерева з півнем на одній з гілок [10, с.115]. У витягнутих перед собою й зігнутих у ліктях руках вона тримає округлий предмет (можливо, чашу). Постать виконана високим рельєфом із зображенням по контуру врізаної лінії (Рис. 2). Згідно зі стилістикою, постать людини нагадує кам'яні антропоморфи черняхівської культури II–V ст. н.е., широко представлені на території лівобережжя Середньої Подністрянщини [9, с.124].

За статтю людини, на вищому постаменті, на камені зображено благородного оленя. Його повернуто до інших персонажів композиції. Морда оленя подовжена, шия вигнута, тулуб з маленьким хвостом показано у профіль, водночас виставлені передні і ледь зігнуті задні ноги з подвійними копитами – розвернуті на три чверті. Гіллясті роги і великі вуха тварини подано в анфас [8, с.115–116]. Вважалося, що оленячі роги захищають людину від злого ока [18, с.258]. Такі вірування спостерігаються в слов'ян-язичників і на досліджуваній території.

У верхній частині рельєфу, майже посередині, вирізьблено прямокутну рамку [13, с.138]. У середині рамки простежуються ледь помітні залишки напису в чотири рядки [34, с.106].

На протилежній від рельєфу вертикальній поверхні скелі, на відстані 3,5 м, розташовано вибиту в давнину нішу довжиною 5,8 м, глибиною 0,48–0,50 м.

Її скомпоновано на відстані 1,2–1,3 м від основи скельного приміщення. Ніша використовувалася для язичницьких жертвоприношень. У неї також могли ставити жертвну їжу та питво в посуді [9, с.125–126].

Дослідженнями, проведеними на місці залишків скельного храму в Буші [1, ст.1–39], розчищено й вивчено практично всі скельні розколини, пов'язані з приміщенням скельного комплексу, та їхній зв'язок з наскальним рельєфом [13, с.138; 2]. Дослідники вважають, що сама композиція рельєфу та техніка його втілення в камені має безпосереднє відношення до релігійних вірувань язичників Подністров'я. Зображення птаха на дереві і особливо оленя мають коріння в мистецтві сарматів і віддзеркалення в сарматських пам'ятках Ленківців і Кисилева. На думку науковців, ймовірно, історичне коріння рельєфу в Буші сягає сарматських часів [8, с.116] III ст. до н.е. – IV ст. н.е.

Рис. 2. Рельєфне зображення на стіні скельного язичницького храму в с. Буша.

Українська мистецтвознавець М. Чорна схиляється до думки, що рельєф зображує жертвоприношення з метою забезпечення родючості: ритуал у виконанні жерця як особи, відповідальної за побутові магічно-містичні справи. Це варіант тотемістично-анімістичного типу календарного міфу, який можна назвати «вегетативним тотемізмом», коли жертвоприношення для відтворення міфу про вмираюче і воскресаюче божество й забезпечення родючості ще діють, але їхні об'єкти вже винятково рослинного походження, тільки освячені символічною присутністю тотемної тварини [35, с.18–19].

У загальному культурі давніх слов'ян вшанування природи особливо було поширене явище поклоніння деревам. Іноді пережитки цього ставали звичаєм служити молебні під ними. Далеким відлунням поклоніння деревам було свято Семена. Воно відзначалося в Києві в ніч з 1 на 2 вересня. На ярмарках ставили ялинки, які завішували фруктами, кавунами, різними плодами, а поряд – напої та різні страви. Як свідчать писемні джерела у язичницькому культурі дерев особливо було поширене поклоніння дубу [25, с.28].

Вважалося, що священними можуть бути такі дерева як дуб, липа, клен, або явір, в'яз, ясьень. Їх оберігали, їм (як і джерелам, що були поблизу) приписували цілющі властивості. Такі дерева заборонялося вирубувати, порушники ризикували померти або надовго захворіти [18, с.210]. Але коли доводилося рубати таке дерево на спорудження храму чи на священне вогнище, робилося це тільки з дозволу священнослужителів (волхвів) та з супроводом особливих ритуалів. Дерево, якому судився довгий вік, ставало священним. Мотив поклоніння дереву має дуже давню історію, часто з'являється в легендах і казках [14, с.131].

Таким чином, дослідженнями встановлено історичну картину, пов'язану з Бушанським скельним рельєфом, який у середині I тис. н.е. становив язичницький храм просто неба.

Ще одним сакральним місцем досліджуваного регіону є печера поблизу с. Городок Заліщицького району Тернопільської області. Цей об'єкт розташований за 0,8 км на схід від означеного села в урочищі Кирнички. Установлено, що печера

має вузький хід, у кінці якого є два розгалуження, що закінчується завалом [29, с.4]. Обстеженнями 1990 року за 27 м на схід від цієї печери В. К. Добрянський відкрив ще одну печеру на висоті 3,5–4,0 м. Довжина порожнини печери з вузьким коридором та склепінчастою будовою куполовидного типу становить 11 м, висота – 2–2,3 м. Поблизу цієї печери в лівому схилі, вимитому водами яру, знайдено камінь (валун), на якому зафіксовано рельєфне зображення людського лику, де чітко простежуються голова та змодельований півкруглий тулуб божества. Зображення дещо вивітрене, однак ще простежуються контури вусів, що спадають вниз до підборіддя. На протилежній стороні кам'яного валуна зображено знаки у вигляді заглиблень. Перший знак – рівнораменний хрест, над яким окреслюється півкруглий купол, до якого примикає горизонтальна планка. Праворуч вибито літеру «Ъ» [21, с.40–41].

Дослідник вважає, що іконографічні аналоги зображень на камені маємо на язичницьких ідолах з лівобережжя Середньої Подністрянщини, зокрема, на антропоморфних скульптурах із сіл Ставчани [12, с.210–213], Калюс [13, с.128] та Іванківці [6, с.238–260], а також на Збруцькому ідолі (третьій ярус підземного божества, потойбічного світу) [31, с.266]. Вони уособлюють демонів, тобто божеств, нижчих за рангом щодо світу верховних богів, зате мають вирішальну роль у житті людини. Їхня присутність спостерігається в язичницьких віруваннях, пов'язаних з річками, гаями, струмками, лісами, скелями, долинами. Вважалося, що, увійшовши в людину або тварину, злі демони породжують у ній хворобливі напади і шалену лють. Такі місця особливо вшановували як знак їхньому поклонінню, щоб показати свою любов, смиренність, покору та беззахисність перед невидимими стихіями природи, і були священними для язичників регіону [15, с.129]. Ми вважаємо, що таке рельєфне зображення людського лика могло символізувати язичницьке божество, яке охороняло давній печерний скит.

Піктограми на камені вчені розшифровують так: рівнораменний грецький хрест – віра Христова або церква; півкруг з вертикальною планкою – осяяння віри під небесним

куполом. Дослідники вважають, що це графіті символізувало перемогу християнства над язичництвом [21, с.41].

На нашу думку, символічні знаки на священному камені є завершальним етапом функціонування цього язичницького осередку. Враховуючи його географічне місцезнаходження, час хронологічно можемо визначити як XII–XIII ст. н.е.

Крім означених нововиявлених осередків поблизу с. Чабанівка в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області [17, с.47; 16, с.245] відкрито ще один язичницький кам'яний осередок під відкритим небом, який становить плиту у формі витягнутого шестикутника розміром 1,75x1,45 при товщині 0,25–0,3 м. Посередині плита має наскрізний овальний отвір діаметром 10x15 см. Поверхня плити заглажена, на ній помітно п'ять невеликих заглибин, очевидно, природного походження (рис. 3). Не виключено, що вони могли виконувати важливі церемоніальні язичницькі функції. Нерідко їх вважали слідами, які залишили боги, або каменями-слідовиками, що з давніх часів вшановувалися як культові або сакральні об'єкти. Їх шанували віруючі, прибувши до цього храму під відкритим небом з ближніх місць дослідженого регіону. Очевидно, що на плиті здійснювалися жертвоприношення, викладали дари богам, виконували традиційні дієства вшанування духів [19, с.36].

Доречно зазначити, що деякі камені з отворами стають священними завдяки символіці (солярній чи сексуальній), на яку вказує сама їхня форма. У цьому разі ієрофанізація (прояв священного у дереві чи камені) відбувається на рівні очевидної символіки, безпосередньо явленої в самій «формі» каменя (звичайно, «форму» ми тут розуміємо так, як її сприймає магічно-релігійний, а не раціоналістичний досвід) [22, с.490].

Згадаємо, що аналогічна жертвна плита є в храмі під відкритим небом поблизу с. Міжгір'я, що на Тернопільщині [11, с.38–40]. Камені-слідовики зустрічаються в досліджуваному регіоні у долинах річок Ушиця та Студениця, поблизу сіл Миньківці [23, с.38] та Дем'янківці Дунаєвського району. Хоча християнені теперішні мешканці услід за своїми предками вважають їх слідами Божої Матері [24, с.3–38].

Ритуальні камені інколи пов'язували безпосередньо зі слов'янськими святилищами. Так, біля городища-святилища Кулишівка, що на правому березі Дністра, знайдено камінь з двома овальними заглибленнями різними за розмірами, які місцеві жителі називають «божі ноги». Камінь, очевидно, вшановували у часи існування святилища в X–XII ст. [32, с.87].

Поклоніння необробленому камінню або такому, яке мало на поверхні звичайні та штучні заглиблення, примітивні зображення, було притаманне багатьом народам з давньою історією. Особливо широко культ каміння був розповсюджений у Скандинавії, країнах Прибалтики, Білорусі, північних областях Росії та на півдні України. З камінням пов'язано багато легенд, у яких йому надавалося цілющої сили [4, с.12–14].

На думку польського вченого А.Гейштора, священні камені виконували міфотворчу функцію самі по собі, як речовина, котра символізувала вічність, силу. Вони були не предметом культу, а його елементом, умістищем надприродної сили. Камінь відіграв роль жертвовного вівтаря, що можна спостерігати в різних кінцях слов'янського ареалу [18, с.209]. Таке явище фіксується й на досліджуваній території.

Рис. 3. Жертвна кам'яна плита із с. Чабанівка.

Як зазначає М. Котляр, ритуальне поклоніння каменю пройшло через усю східнослов'янську давнину. Часто неповага до священного каміння чи гори несла зухвальну смерть. Цей сюжет поширений у давньоруських билинах, багато з яких беруть початок з дохристиянських часів [26, с.233].

У всьому світі із сивої давнини на каменях були розповсюджені зображення ступні ніг, кисті рук, які часто поєднувалися із солярними знаками [33, с.130–138]. Поклоніння камінню продовжується й до цих пір. До деяких із них приносять хліб, ягоди, гроші, у визначені дні біля каменів здійснюються моління і збираються люди зі всієї округи. Біля священних каменів виникали цілі культові комплекси, у які входили священні дерева, джерела, тут також ставили хрести і вартових [27, с.85–88].

Загальною особливістю культових об'єктів є їхнє розташування за межами населених пунктів, зазвичай на підвищенні або на високій горі. Безсумнівним свідченням культової приналежності об'єктів є знахідки ідолів [5, с.123] та спеціальних місць, де вони розташовувалися (капища), збереження залишків жертвоприношень, довготривале використання вогню на одному місці [28, с.53–54].

Виділяється низка конструктивних деталей, властивих більшості святилищ: символічна огорожа, округла форма капищ з ідолом в центрі, широке використання каменю [22, с.489–492] та кам'яних вимосток, наявність священних колодязів, цілющих джерел, розташування поблизу громадських будівель. Різноманітне поєднання цих ознак визначає коло пам'яток, які виділяються з-поміж звичайних житлових та виробничих комплексів [30, с.24–25].

Отже, розгляд сакральних об'єктів такого типу свідчить про існування досить розвинутої системи ідеологічних уявлень, стійкої культової архітектури та атрибутики тогочасного суспільства у досліджуваному регіоні, що дозволяє говорити про глибокі традиції в спорудженні спеціальних місць для молінь та жертвоприношень прадавнього язичницького населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винокур І. С., Забашта Р. В. Звіт про розкопки 1985 року на місці скального рельєфу в с. Буша Ямпільського району Вінницької області // *Наук. архів. Ін-ту археол. НАН України. Ф. 64. Спр. 1985/41. 43 арк.*
2. Винокур І. С., Забашта Р. В., Петров Н. В. Звіт про археологічні дослідження в с. Буша Ямпільського району Вінницької області. (За 1987 рік) // *Наук. архів. Ін-ту археол. НАН України. Ф. 64. Спр. 1987/171. 17 арк.*
3. Винокур І. С., Приходнюк О. М. Звіт про археологічні дослідження на території Хмельницької області в 1967 р. // *Наук. архів. Ін-ту археол. НАН України. Ф. 64. Спр. 1967/56. 17 арк.*
4. Александров А. А. О следах язычества на Псковщине // *Краткие сообщения Института археологии. 1983. Вып. 175. С. 12–18.*
5. Баженов Л. В. Етнокультурні дослідження І. С. Винокура населення Дністро-Дніпровського межиріччя I – початку II тисячоліть // *Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. збірник / гол. ред. Л. В. Баженов. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 119–126.*
6. Брайчевский М. Ю., Довженок В. И. Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье. // *Материалы и исследования по археологии СССР. 1967. № 139. С. 238–262.*
7. Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / за ред. В. А. Косаківського. Вінниця: *Вінницька газета, 2009. 208 с.*
8. Винокур І. С., Альошкін О. М., Забашта Р. В., Петров М. Б., Петровський В. М., Пірняк О. М., Степанков В. С. Буша: історико-краєзнавчі нариси. Хмельницький, 1991. 152 с.
9. Винокур І. С. Дослідження Бушанського скельного комплексу // *Археологія. 1994. № 3. С. 122–135.*
10. Винокур І. С. Історія та культура черняхівських племен. Київ: *Наук. думка, 1972. 180 с.*
11. Винокур И. С. Новые языческие памятники на Среднем Днестре // *Материалы и исследования по археологии СССР. 1970. № 176. С. 38–40.*
12. Винокур И. С., Хотюн Г. Н. Языческие изваяния из с. Ставчаны в Поднестровье // *Советская археология. 1964. № 4. С. 210–214.*
13. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський: *Абетка, Оіюм, 2000. 376 с.*
14. Войтович В. М. Генеалогія богів давньої України. Рівне: *Видавець Валерій Войтович, 2007. 556 с.*

15. Войтович В. М. Українська міфологія. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664.

16. Галатир В. В. Археологічні дослідження та давньо-археологічні знахідки на околицях сіл Чабанівка, Чугор, Гута-Чугорська // «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я». Збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. / за ред. В. С. Травінського. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 244–247.

17. Галатир В. В., Трембіцький А. М. Подільське село Чабанівка в описі Віктора Приходька // Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково-краєзнавчий збірник / ред. кол.: Баженов Л. В. (гол.), Блажевич Ю. І. (співгол.), Єсюнін С. М. (відп. секр.) та ін. Хмельницький, 2016. Вип 8. С. 47–52.

18. Гейштор А. Слов'янська міфологія / перекл. з польськ. С. Гірік. Київ: «Вид-во “КЛІО”», 2015. 416 с.

19. Гуцал А. Ф. Ранньослов'янське капище з поселення в с. Чабанівка // Збірник матеріалів III всеукр. наук.-практ. конф. «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я» / ред. кол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 34–37.

20. Даркевич В. П. Символи небесных светил в орнаменте Киевской Руси // Советская археология. 1960. № 4. С. 56–67.

21. Добрянський В. К. Про археологічно-спелеологічне обстеження в с. Городок, що на Тернопільщині // «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я». зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф./ за ред. В. С. Травінського. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 40–42.

22. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. Олексія Панича. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 520 с.

23. Захар'єв В. А., Захар'єва З. В. Миньківці на Ушиці: віхи біографії та сучасні принади. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. 76 с.

24. Захар'єв В. А. Сліди Божої Матері з Дем'янковець. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. 40 с.

25. Івакін Г. Ю. Оповіді про стародавній Київ. Київ: Рад. шк., 1982. 112 с.

26. Котляр М. Ф. Русь язичницька: Біля витоків східнослов'янської цивілізації. Київ: Заповіт, 1995. 288 с.

27. Макаров Н. А., Черенцов А. В. К изучению культовых камней // Советская археология. 1988. № 3. С. 79–90.

28. Мисько Ю. В. Язичницькі та християнські старожитності Верхнього Попруття і Середнього Подністров'я VIII – першої

половини XIII ст.: дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.04 – Археологія. Чернівці, 2003. 223 с.

29. Ossowski G. Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej po Galicji Wshodniej w r. 1890 // Zbiór wiadomości Antropologii krajowej. Kraków, 1981. t. 15. S. 4–5.

30. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян / под. ред. С. А. Плетнёвой. – 2-е изд., испр. Москва: Изд-во «Ладога-100», 2007. 304 с.

31. Седов В. В. Археология СССР. Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва: Наука, 1982. 327 с.

32. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ: Наук. думка, 1976. 180 с.

33. Формозов А. А. Камень «Щеглец» близ Новгорода и камни «следовики» // Советская этнография. 1965. № 5. С. 130–138.

34. Формозов А. А. О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье // Советская археология. 1968. № 2. С. 103–110.

35. Чорна М. М. Фольклорно-міфологічна інтерпретація тотемізму язичницького рельєфу скельного храму в м. Буша Ямпільського району Вінницької області // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. (Наук. вісн. «Межибіж» – 2'2014). збірник за підсумками XII наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: історія релігії на теренах Поділля та Південно-Східної Волині» (24 жовтня 2014 р.). Хмельницький: ІРД, 2014. С. 15–19.

Семенчук Сергій Олександрович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарної підготовки і туризму ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» член НСКУ.

Виявлений В.Захар'євим пізньоязичницький ідол на комбінованому могильнику XII-XIII ст. біля с. Сокілець Дунаєвецького району, якого у давнину розтрошили християни.

Працівники ВОПК В.Захар'єв, С.Семенчук, С.Шпаковський з автором знахідки археологом-ентузіастом В.Орищуком (крайній справа) біля каменя-мegalіта з хрестами та іконками у лісі за с. Вільхівці Новоушицького району.

**Ігор СТАРЕНЬКИЙ,
Ярина СТАРЕНЬКА,
(м. Кам'янець-Подільський)**

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМ'ЯНЦЯ-
ПОДІЛЬСЬКОГО 50-70-Х РР. ХХ СТ. СЕРГІЯ
КИРИЛОВИЧА ШКУРКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

У статті розповідається про археологічні дослідження Сергія Кириловича Шкурка (1907-1980) на території Кам'янець-Подільського, зокрема про фіксацію матеріалів у ході проведення археологічного нагляду за земляними роботами, археологічні розкопки на території Старого замку та вірменської Миколаївської церкви.

Ключові слова: *С. К. Шкурко, Кам'янець-Подільський, археологічні дослідження, археологічний нагляд, археологічна карта.*

In the article tell about archaeological research by Sergiy Kirilovich Shkurka in Kamyanet's-Podilsky in particular about fixing material in the course of an archaeological excavation by supervision works, excavations in Old castle and Armenian Nicholas Church.

Key words: *S.K. Shkurko, Kamyanet's-Podil'sky, archaeological research, archaeological supervision, archaeological map.*

Непересічною постаттю серед краєзнавців Кам'янець-Подільського 50–70-х рр. був Сергій Кирилович Шкурко (1907–1980). До життєвого та творчого шляху С. К. Шкурка зверталися у своїх дослідженнях Л. В. Баженов [5], О. В. Будзей [6], М. І. Мошак [7], В. В. Пагор [8], І. О. Старенький [9] та ін. Проте малодослідженими залишаються архівні документи особового фонду Сергія Шкурка Державного архіву Хмельницької області, які містять значний масив інформації про археологічні дослідження Кам'янець-Подільського у 50–70-х рр. ХХ ст.

За інформацією С. К. Шкурка, 1955 року біля Ратуші на глибині 1,5 м краєзнавцем М. С. Борковським було зафіксовано

трипільську культуру [3, арк. 2]. Того ж року під СШ №1 було зафіксовано зроблені в глині підземні ходи [14, с. 4]. 1958 року згаданим вже М. С. Борковським знову було зафіксовано нашарування трипільської культури на території Кам'янця-Подільського [4, арк. 4].

1958 року Сергій Шкурко в Парку танкістів біля самого пам'ятника проводив нагляд за земляними роботами. Ним було зафіксовано нашарування трипільської та черняхівської культур, скіфський час та матеріали ранніх слов'ян [3, арк. 8; 4, арк. 16]. Неподалік по вулиці Уральській навпроти скверу Гунські криниці знайдено римський динарій [4, арк. 16]. Того ж року, за інформацією С. К. Шкурка, колекціонер М. І. Задорожний біля bastiону Руської брами знайшов 2 дрібні монети Агріппи (I ст. до н. е.), Марка Аврелія (161–180 рр. н. е.) та динари Гордіана III (238–244 рр. н. е.) та Антонія Пія (138–161 рр. н. е.). Сергій Кирилович зазначив, що «римські могли бути завезені римськими купцями, або в момент завоювання римлянами Дакії в II ст. н. е. на території Кам'янця-Подільського знаходилося поселення, яким теж заволоділи римляни» [3, арк. 5]. Якщо потрапляння динаріїв на терени півдня Поділля через торгівлю не викликає сумнівів, то стосовно «завоювання» пустого незаселеного в той час півострова військами Марка Ульпія Траяна виникають великі сумніви. Помилковим також є твердження, що всі знайдені на теренах Кам'янця римські монети «датуються I–III ст. н. е.» [4, арк. 14], адже бачимо, що монети Агріппи відносяться до I ст. до н. е.

Того ж 1958 року М. С. Борковським у викиді ґрунту з будівельного котловану по вулиці Шпитальній (Сергій Шкурко вважав цю ділянку колишнім вірменським кладовищем) знайшов ще одну римську монету [4, арк. 14].

1959 року Сергій Кирилович Шкурко брав участь у розкопках на території Старого замку. Археологічні дослідження проводилися Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником. Спочатку роботи планувалося проводити з 15 квітня по 1 вересня 1959 року. Проте архітектор Г. Н. Логвин, який на той час проводив дослідження в Кам'янці-Подільському, переконав у вересні директора музею-заповідника Григорія

Хотюна продовжити дослідження до 25 листопада. Г. М. Хотюн запросив брати участь у дослідженні краєзнавця Сергія Кириловича Шкурка. Перший етап робіт, з 15 квітня по 1 вересня, проводився за участі школярів шкіл міста, які працювали на археологічних дослідженнях по 4 години на день. С. К. Шкурко залишив імена деяких учасників археологічних робіт з когорти школярів: Анатолій Лабузов (6 клас, СШ № 7), Тарас Лагозінський (6 клас), Василь Василенко (6-А клас, СШ № 5) [2, арк. 1], Юрій Орлов (7-Б клас, СШ № 8), Сергій Кружкін (7-В клас, СШ № 8), Олег Лебедев (7-А клас, СШ № 8), Ігор Семенихин (СШ № 9) [2, арк. 6 зв.], Олександр Никитін (СШ № 8), Юрій Кондрашов (6 клас, СШ № 8), Роман Борковський [2, арк. 7 зв.].

Загалом було закладено вісім шурфів та розчисток. Дослідник подав стратиграфію та знахідки кожної з них. Всі вони були закладені в районі вхідних воріт та башти Папської. У шурфі № 3 біля північної стіни костелу св. Станіслава виявили велику кількість ядр. У шурфі № 4 біля Папської башти виявили на глибині 1 метра стіну, муровану на глиняному розчині, яку невідомо за якими методами було датовано XI ст., що, найімовірніше, є помилкою [2, арк. 15 зв.]. У шурфі № 5 перший шар (0–0,56 м) являв собою «темно-сірий гумусований суглинок з вуглинками, щебнем, цеглою, черепицею та вапняком»; другий (0,56–0,83 м) – будівельне сміття з щебнем та розчином; третій (0,83–1,3 м) – темно-сірий суглинок з щебнем, цеглою, вуглинками та керамікою; четвертий (1,3–1,57 м) – будівельне сміття [2, арк. 16]. Тут було зафіксовано полив'яний та безполів'яний посуд XVIII ст., люльки XVIII ст., кахлі XIX ст., скляний посуд XVIII–XIX ст., шматки черепиці, чавунну гранату (товщина стінки 5,7 мм) [2, арк. 8 зв.]. У розчистці № 5а перший шар (0–0,35 м) являв собою темно-сірий гумусований суглинок з щебнем, цеглою та вапняком; другий (0,35–0,77 м) – будівельне сміття з цеглою та вапняковим розчином [2, арк. 16]. У ній зафіксовано посуд XIX ст., шматки двох битих товстостінних фаянсових чашок XVIII ст., шматки турецької люльки XVII ст., черепиця (розмір 38×24×1,5 см) [2, арк. 8 зв.]. У розчистці № 6 перший шар (0–0,83 м) був світло-сірим суглинком з щебнем,

цеглою, вуглинками, посудом ХХ ст.; другий (0,83–1,16 м) – шар деревного вугілля, блюдо ХІХ ст.; третій шар (1,16–1,66 м) – будівельне сміття з щебнем та вапняковим розчином; четвертий (від 1,66 м) – материкова порода [2, арк. 14 зв.]. У шурфі № 7 перший шар (0–0,3 м) являв собою гумусований суглинок з щебнем; другий шар (0,3–1,35 м) – будівельне сміття з щебнем та вапняком; третій (1,35–1,4 м) – сірий гумусований суглинок з вуглинками. З глибини 0,5 метра траплялися шматки чавунних гранат, з яких деякі були взірвані, оскільки глибоко сиділи в кам'яній стіні. Стіна була знайдена на глибині 0,3 метра. На глибині 1,2 метра серед фрагментів гранат одна була ціла з порохом зарядом, яку піротехніки підірвали на міському полігоні [2, арк. 17]. Діаметр знайдених ядер становив 17–23 см, а товщина стінок – 1,1–3 см. Тут же було знайдено квадратні цеглини, розміром 19×19×5 см, а також пошкоджену цеглу довжиною 25,5–26 см, гашене вапно, прикраси та кераміку ХVІІ ст. [2, арк. 9]. У шурфі № 8 (розмір – 1×1,7×1,44×1,15 м) перший шар (0–0,2 м) являв собою кам'яне мощення; другий (0,2–1,0 м) – темно-бурий шар будівельного сміття з щебнем та посудом кінця ХІХ – початку ХХ ст.; третій (1,0–1,93 м) – будівельне сміття з цеглою та вапняком [2, арк. 15]. У цьому шурфі зафіксовано цегляну плитку 18×18×4 см (3 шматки), скупчення гашеного вапна, ошлаковану цеглу, чавунні гранати, турецьку люльку [2, арк. 9 зв.].

Основну увагу дослідник присвятив двом об'єктам: підземеллю біля Папської башти та об'єкту, який нині відомий як Боргова яма. Стосовно Боргової ями, то дослідник відзначає, що вперше її розчищали Юхим Сіцінський та Опанас Неселовський у 1929–1930 рр. [2, арк. 58 зв.–59]. Її розміри становлять 3,33×2,6 м. Від денної поверхні до скелі – 1,65 м. На дні ями на всю площину видовбаний у скелі хрест, який заглиблений у материкову породу на 16–25 см. Яма, за твердженням дослідника, орієнтована по лінії південний-схід – північний-захід. Стіна, яка йшла від башти Папської, виходила на край ями [2, арк. 58 зв.]. Водночас дослідник зазначає, що в ХVІ ст. над склепом стояла «башточка», а товщина стін була потоншена до 0,6–0,9 метра [2, арк. 59]. На думку С. К. Шкурка,

склепіння зводилося зсередини, оскільки між великими каміннями помітні дрібні плитки. Саме склепіння виступало на 0,4-0,5 м над західною стіною. Було складене з великих каменів до 0,4 м та мало люк. Кути ями були заокруглені. Краєзнавець дійшов висновку, що яма відносилася до XIV ст. і була гробницею-усипальницею князів Коріатовичів [2, арк. 2–4 зв.], що, звичайно, виявилось помилковим твердженням.

Ще одним об'єктом, який вдалося відкрити в ході досліджень, виявився підземний хід під баштою Папською. У стіні, що примикає до башти, було зафіксовано двоє отесаних кам'яних порталів дверей на висоті 0,5 м вище денної поверхні. Розібравши біля них тогочасне мощення, виявили ще одне мощення XV ст. (стосовно цієї дати виникають сумніви), а під ним кам'яні, сильно потерті, сходи, що вели вниз (8 шт.). На іншому кінці ступінчастого проходу теж були кам'яні дверні портали, над нижніми з яких було кам'яне вікно з решіткою з 7 металевих прутів. При огляді стелі було з'ясовано, що хід прорубано в замковій стіні, оскільки прохід був вимурований на іншому камені та іншим розчином. Над проходом склепіння було виконано з цегли-пальцівки. Після ступінчастого проходу йшов коридор довжиною 4,25 м та шириною 1,8-1,88 м. У кінці нього теж були двері. Сам коридор був засипаний сміттям, в якому виявили польські та російські монети, скляний та гончарний посуд, патрони від гвинтівки зразка 1869 року, військова печатка та люльки, деякі з яких «були пізніми та мали штамп Сатанів» [2, арк. 27–28] (аналогічна люлька була знайдена під час археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського по вулиці Успенській, 2 і відноситься до кінця XVIII – I половини XIX ст.). Тут же були виявлені турецькі люльки з арабською в'яззю та словом «Зічикану». Також зафіксовані заржавілі кайдани. Крім того зафіксували невелику гармату-розтруб XIV ст. (датування Ермітажу). Дном коридору була скеля, на якій було видно сліди багаття. На думку дослідника, так обігрівали себе захисники замку [2, арк. 28]. За нижніми дверями були сходи, що вели під «нову 3-метрову замкову стіну, а потім під стіною повертали вправо і йшли нижче в підземелля». На думку С. К. Шкурка, це була темниця,

про яку писали в описі 1544 року. Він же вважає, що перша стіна в коридорному будівництві зведена Іовом Претфусом, щоб відгородити «темницю від проходу в камеру смертників» [2, арк. 29–30].

1960 року в західній частині замку біля башти Рожанки було виявлено напівзруйнований хід до башти Водної. Вдалося встановити, що цей хід обвалився 1893 року [4, арк. 3]. Того ж року С. К. Шкурком по вулиці Татарській навпроти кафедрального костелу св. Петра і Павла виявлено, за його твердженням, давньоруську кераміку XI ст. [4, арк. 7].

1961 року колекціонер В. П. Руцький біля міської лазні по вулиці Татарській знайшов «розмальовану кістку і кам'яну сокиру» [4, арк. 14]. У жовтні того ж року учень Саша Клейн знайшов римську срібну монету біля міської друкарні (площа Польський ринок) [4, арк. 14]. 29 жовтня 1961 року Сергій Кирилович Шкурко разом з інженерами М. С. Борковським, О. Романовим та працівником бавовняної фабрики В. І. Кареловим провели огляд траншеї по провулку Кузнечному (нині без назви, з'єднує площу Польський ринок з вулицями Францисканською та Кузнечною) за 24 м від фасаду друкарні в напрямку бавовняної фабрики, у результаті якого 31 жовтня було складено відповідний акт [3, арк. 1–2]. Верхній шар на глибину 0,2 м становила бруківка ХХ ст. На глибині 0,2–0,4 м йшов насипний ґрунт з гумусованого суглинку з піском та гравієм. Горизонт 0,4–0,6 м становив собою бруківку ХVІІІ ст. На глибині 0,6–1,2 м йшов насипний світло-бурий ґрунт, пілуватий суглинок з тонкими (до 0,1 м) хвилястими смугами горілого шару – вуглики, попіл, вкраплення заліза. Горизонт 1,2–1,4 м становив собою яскраво виражений гумусований шар. На глибині 1,4–2,0 м залягав бурий лесовидний суглинок з фрагментами неорнаментованої кераміки раннього етапу трипільської культури [3, арк. 1]. Насправді раннього етапу трипільської культури на території Старого міста немає, в згаданому місці залягають нашарування етапу СІ петренської групи.

Кілька днів раніше С. К. Шкурко зафіксував трипільську культуру на глибині 2,0 м у траншеї навпроти друкарні [3,

арк. 2]. Окрім того, неподалік друкарні Сергієм Шкурком на глибині 3,0 м було знайдено 2 фрагменти керамічних виробів, які археолог Іон Винокур відніс до XII ст. [3, арк. 4–5]. У листопаді 1961 року Сергій Кирилович біля південно-західного кута швейної фабрики (площа Вірменський ринок) знайшов бронзову сокиру-кельт, яку Іон Винокур датував VIII ст. до н. е. [3, арк. 4; 4, арк. 4]. Того ж місяця у дворі сільськогосподарського технікуму поруч з міською друкарнею на глибині 1 метра С. К. Шкурком знайдено поліровану кістяну ручку довжиною 9 см з гостро заточеним конусовидним краєм. Працівники Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Т. А. Сис та Н. К. Козлова віднесли знахідку до II ст. н. е. й атрибутували її як знаряддя, яке використовували римляни як писальну паличку для писання на глиняних та дерев'яних воскованих табличках [3, арк. 4]. Там же було знайдено динар Траяна (98–117 рр. н. е.) [4, арк. 6]. Найімовірніше знахідка динарія й послужила за датуючий матеріал Тамарі Сис та Ніні Козловій, а кістяний виріб насправді відноситься до доби пізнього Середньовіччя чи раннього Нового часу.

За повідомленням С. К. Шкурка 1962 року колекціонер В. П. Рудський на березі Смотрича на Польських фільварках навпроти Замкового мосту знайшов римський срібний динарій Траяна [3, арк. 5].

Окрім того протягом 1961–1963 рр. Сергій Кирилович зафіксував трипільську культуру по вулиці Татарській біля міської лазні, неподалік Вірменського колодязя, Домініканського костелу, на площі Вірменський ринок, у дворі швейної фабрики, по вулиці Довгій на глибині 1,5–2,0 м, а біля південно-західного кута швейної фабрики на площі Вірменський ринок трипільську площадку було виявлено одразу під мощенням бруківки [3, арк. 3–4; 4, арк. 13] (останнє було підтверджено 2015 року в ході археологічного нагляду за земляними роботами). У дворі швейної фабрики окрім того знайдено трипільську піч, а по вулиці Іоанно-Предтеченській – кострище великого діаметру [4, арк. 4]. На Вірменському ринку по краях площі за 7–10 м від будинків та у дворі швейної фабрики С. К. Шкурком було

виявлено слов'янську кераміку. Зібраний матеріал він передав Є. М. Пламеницькій, яка 26 березня 1964 року презентувала кераміку на археологічній конференції в Києві. Зібраний матеріал співробітником Інституту археології В. К. Гончаровим був датований XI та XII-XIII ст. [3, арк. 6; 4, арк. 7, 14]. Що ж стосується пізньосередньовічних знахідок, то у вказаний період Сергій Кирилович зафіксував господарські ями діаметром 1,5–2 м та глибиною 3–3,5 м, зокрема по вулиці Довгій, яка була заповнена керамічним матеріалом, та на Польському ринку біля міської друкарні, у заповненні якої виявлено скло та відходи шкіри. Також біля міської друкарні та на Вірменському ринку між Гауптвахтою і музичної школою (між будинками за сучасною адресою площа Вірменський ринок, 8 та 10) заглиблення в материк діаметром до 30 м (можливо залишки дерев'яно-глинобитних будівель) [4, арк. 11]. Окрім того С. К. Шкурко провів обстеження та зафіксував трипільську культуру на Руських фільварках, Татарисках, Кубачівці, у Парку танкістів; кременеобробні майстерні – на Татарисках та біля банку неподалік Новопланівського мосту [4, арк. 4].

1964 року Сергій Кирилович проводив розвідки між вулицями Нагірною, Люби Берлін (сучасна Яна де Вітте) та Ляпідевського, шукаючи залишки кам'яних стін двох споруд Воскресенського монастиря XII-XIV ст., знайдених М. З. Дороновичем 1878 року на території садиби Е. Капуцинського. Дослідником було зроблено «15 розвідувальних свердловин», що дало змогу з'ясувати, що залишки монастиря знаходилися між будинками Софії П'янковської та Ганни Сингалевич. Великі каміння знайдені навколо всього будинку Г. Сингалевич, а найбільші скупчення під верандою та біля неї. З південної сторони від будівлі зафіксовані нашарування трипільської культури. На досліджуваній ділянці С. К. Шкурко зафіксував вал вздовж вулиці Нагірної. Сліди валів та старих укріплень ним також були знайдені по вулиці Шевченка біля лісництва [4, арк. 16–17].

У червні 1964 року, за інформацією С. К. Шкурка, колекціонери В. Рущкий та В. Пасічник біля Францисканського монастиря знайшли дві срібні римські монети [4, арк. 14].

17 серпня 1964 року Сергій Кирилович по вулиці Довгій за 37 м на північний-схід від СШ № 1 оглянув траншею. В її західній стінці на глибині 1,8–2,0 м зафіксовано шар сухої глини темно-червоного кольору потужністю 0,25–0,3 м, який лежав на материку. Тут було знайдено фрагменти кераміки сірого та коричневого кольору з хвилястим орнаментом. 21 серпня С. К. Шкурко передав знайдений матеріал Б. О. Тимошуку, який 1 фрагмент датував XI ст., 2 фрагменти з витким орнаментом на плічках посудини – XII ст., 2 фрагменти – XIII ст. Уламки посуду з хвилястим орнаментом та золотистими блискітками Борис Тимошук відніс до IX–X ст. через вміст у керамічному тісті піриту [3, арк. 6-7; 4, арк. 15]. Повторні обстеження траншеї були проведені 28 серпня, у результаті якого було складено акт обстеження спільно з провізором аптеки С. П. Добровольським [3, арк. 10], та 4 жовтня спільно з Є. М. Пламеницькою [3, арк. 12]. 9 жовтня того ж року археолог І. С. Винокур провів археологічні дослідження в цьому місці і дійшов висновку, що там існувало поселення IX ст. [4, арк. 15].

У березні 1966 року С. К. Шкурко на Троїцькій площі біля Новопланівського мосту поруч з газетним кіоском виявив фрагменти горщика, які 20 квітня того ж року співробітник Інституту археології В. К. Гончаров датував VIII–IX ст. У вересні 1964 року Сергій Кирилович в ур. Татариси зафіксував культуру шнурової кераміки (насправді це кераміка фіналу трипільської культури – етапу СІ гординештської групи), матеріали XI–XIII ст. та кременеві розробки. Тоді ж у будівельному котловані на розі вулиць Довгої та Іоанно-Предтеченської (приміщення ХВМ) виявлено потужні нашарування трипільської культури та численний керамічний матеріал VIII–X ст. [3, арк. 8].

27 квітня 1967 року на садибі М. Є. Артемова по вулиці Ленінградській, 55 (сучасна вулиця Лесі Українки) виявлено нашарування трипільської та черняхівської культур, ранніх слов'ян. Неподаляк зафіксовано шар VIII–IX ст. Тоді ж біля Новопланівських сходів обстежено кременеві розробки та зібрано слов'янську кераміку. 9 травня 1967 року Сергієм Шкурком біля Руської брами знайдено фрагмент горщика XII ст., а 12 травня по вулиці нязів

Коріатовичів неподалік від сільськогосподарського магазину зібрано 5 фрагментів трипільської кераміки та матеріали черняхівської культури [3, арк. 8].

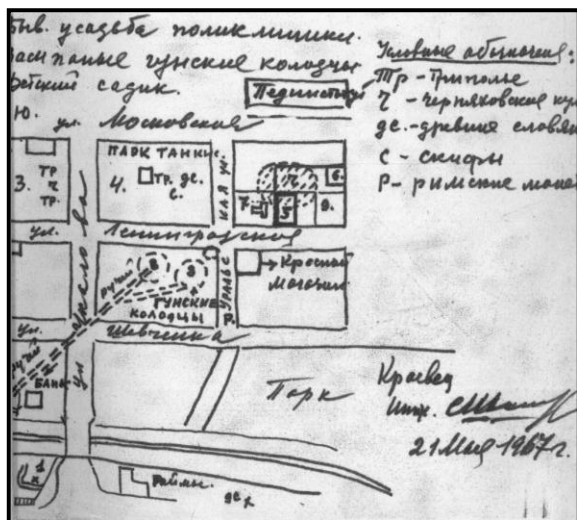

Рис. 1.

Протягом 9-15 червня 1973 року С. К. Шкурко був керівником археологічних досліджень залишків вірменського храму св. Миколая та Благовіщенської церкви (нині –

Миколаївська церква). Роботи проводилися Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником спільно з АН Вірменської РСР, яку представляв доктор історичних наук В. Р. Григорян. Стислі терміни проведення робіт були зумовлені зайнятістю Варгана Григоряна. Також була запрошена Євгенія Пластицька, але вона змогла прибути до Кам'янця-Подільського після завершення археологічних досліджень і провела архітектурні обміри [3, арк. 16–16 зв.]. Всі шурфи, за винятком шурфу № 7, досліджувалися одночасно. Шурф № 1 був закладений посередині північної стіни. На глибині 1 метра вдалося виявити кам'яну північну стіну храму шириною 1 м. До стіни з північного боку примикав водостічний канал шириною 0,22 м та висотою 0,15 м, який був перекритий плитами черепашника товщиною 0,1 м. Північна частина двору храму була покрита кам'яними плитами з ухилом до північної стіни. Водостічний канал йшов вздовж північної стіни та виходив на вулицю Вірменську поруч з південною стіною дзвіниці. Заповнення шурфу становило будівельне сміття з

окремим фрагментами деталей архітектурних оздоблень з черепашника XVII–XVIII ст., фрагментами штукатурки з мозаїкою, цеглою-пальцівкою XVII–XVIII ст., залізними скобами для балок, клінкерною плиткою для підлоги XX ст., склом. На дні шурфу виявили 10 шлакоблоків, які, як виявилось, наприкінці 50-х рр. XX ст. були тут закладені для будівництва складу, але після риття котловану роботи були зупинені. Також було встановлено, що північна частина двору храму на 0,6 м вища за південну [3, арк. 20–21].

Рис. 2.

Шурф № 2 заклали в східній частині вівтарної частини за 4 м від існуючого будинка. Після початку робіт було прийнято рішення розширити шурф у

напрямку, збільшивши його довжину до 12 м. було зафіксовано глибину яку, заповнення якої становило собою сміття з фрагментами скла, виробів із заліза, керамікою XVII–XIX ст.

Шурф № 5 розміром 1,5×1,8 м заклали в південно-східній частині двору з метою фіксації нашарувань поза межами храму, проте наштовхнулися на підвали. Археологічні нашарування були перемішані, знайдено один фрагмент кераміки трипільської культури, 2 фрагменти горщиків XII ст. та численний керамічний матеріал XVII–XVIII ст. На глибині 0,8 м виявлено уламки скляних бокалів. У цьому шурфі натрапили на кут двох підвалів [3, арк. 21 зв.–22 зв.].

Шурф № 6 заклали по центрі двору навпроти шурфу № 1. Натрапили на отвір у склепінні розміром 0,8×0,8 м, через який у

XX ст. пробували засипати підвал, проте невдало, адже насип утворився тільки навколо отвору в діаметрі 3–4 м, а далі крипта залишилася незасипаною. Дно крипти цементне з відбитками клінкерної плитки для підлоги II половини XIX – поч. XX ст. [3, арк. 22 зв.–23].

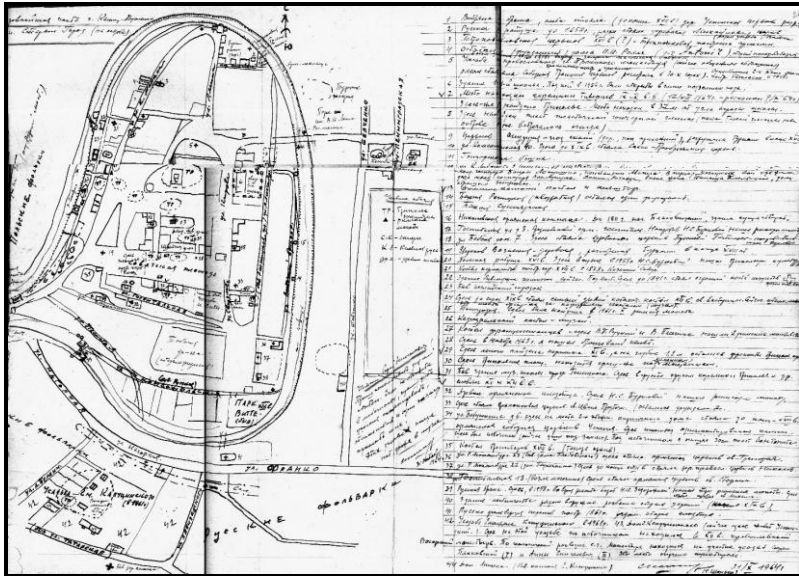

Рис. 3

Шурф № 7 був закладений наприкінці робіт у місці, де могла проходити південна стіна храму. Розміром шурфу 1,5×1 м. На глибині 0,6 м знайшли стіну, яка йшла перпендикулярно до південної стіни храму. На думку дослідника, це могли бути сліди контрфорсу [3, арк. 23].

10 червня було закладено шурф № 3 біля північної стіни-огорожі існуючої Миколаївської церкви, не доходячи до лівого контрфорсу. У цьому місці натрапили на сміттєву яму автобази, яка розміщувалася тут у 30-х рр. XX ст., тому того ж дня шурф було засипано. Шурф № 4 заклали 10 червня біля самої стіни храму з лівого північно-західного кута розміром 1×1 м. Заповнення становило собою слабо гумусований темно-бурий суглинок з

фрагментами кераміки XII–XVI та XVIII–XIX ст. У північній стіні шурфу виявили лівий нижній край надгробка з вірменським написом, який прочитав В. Р. Григорян [3, арк. 23 зв.–24].

У звіті, датованому 4 жовтня 1973 року, Сергій Кирилович Шкурко за результатами розкопок зробив ряд висновків. Він вважав, що дерев'яний храм св. Миколая, який згорів 1495 року та стояв на місці зруйнованого в радянський період Миколаївського храму, був невеликий, а в'їзд до нього знаходився в південній кам'яній стіні. Ступінь потертості мощення двору та в'їзду свідчив про функціонування дерев'яного храму в межах 100–120 років, а виходячи з цього С. К. Шкурко датував спорудження дерев'яного Миколаївського храму близько 1375 року. Така аргументація, на нашу думку, не є переконливою, до того ж невідомо чим і за яким методом було датовано мощення XIV–XV ст. На думку дослідника, кам'яна стіна, яка оточувала храм, з боку двору мала великі ніші, які були замуровані в XVI–XVII ст. Після спорудження кам'яного храму, який мав більші розміри, було закрито проїзд через південну браму, натомість було облаштовано нову з боку вулиці Вірменської. Сергій Кирилович вважав, що будинок духовенства храму знаходився в південно-східній частині двору і від нього залишилися кам'яні підвали, які були відкриті в шурфі № 5. Дослідник вважав, що храм був зведений у візантійському стилі і був пишно декорований, проте після руйнації храму в 1672 р. Впродовж наступних 70 років значна кількість декору та фресок були втрачені, а відновлений в середині XVIII ст. храм мав значно скромніший вигляд. У XIX ст. святиню час від часу реставрували «без збереження архітектурної цілісності», зокрема замість тесаного декору встановлювали гіпсову ліпнину, яку знайшли у всіх шурфах. Архітектурну убогість храму відмітив О. Сементовський, який 1855 року відвідав його [3, арк. 24–26]. У XVIII ст., на думку дослідника, при відбудові використовувалися надгробки, які виявлені в стінах та фронтоні. На нашу думку, надгробки не використовувалися як будівельний матеріал, а будучи знайденими на території храму чи подвір'я, вмонтовувалися в стіни. Дослідженнями було встановлено, що північна частина дворику на 0,8 м вища за південну, товщина

стіни становила близько 1 м, а вода відводилася по водостічному каналу вздовж північної стіни, який виходив на вулицю Вірменську. С. К. Шкурко наголосив на необхідності реставрації кам'яних стін Миколаївського храму. Що ж стосується Миколаївської (Благовіщенської) церкви (каплички), то її побудову автор відніс до XIII ст. – домонгольський час, взявши за датування кілька (!) фрагментів давньоруської кераміки XII–XIII ст., які, за відсутності ґрунтовних археологічних досліджень та виявлення об'єкту давньоруського часу, не можуть слугувати надійним датуючим матеріалом. Окрім того Сергій Шкурко вважав, що церкву було побудовано до прокладання вулиці Довгої, не аргументувавши свою думку [3, арк. 26–27]. Погоджуємося з думкою дослідника, що поруч з Миколаївською (Благовіщенською) церквою існувало вірменське кладовище. С. К. Шкурко подав також цікаву ремарку, що 1959 року зовні під південною стіною храму було виявлено вірменські склепи. Окрім того він вважав, що на території храму є підземні ходи, які ведуть до башт над річкою (Різницька та Кравецька), проте така інформація потребує перевірки [3, арк. 27–28].

1973 року С. К. Шкурко провів обстеження під підлогою будинку Кириака за сучасною адресою вулиця П'ятницька, 9. Дослідником було виявлено 4 фрагменти трипільської кераміки, 5 кістяних виробів, 7 фрагментів кераміки XII–XIII ст., 4 фрагменти XIV–XV ст., 1 фрагмент XVI ст., скло XV–XVI ст., кераміку XVII–XVIII ст., крем'яне кресало. Датувала знайдений матеріал науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Т. А. Сис. Зважаючи на наявність кераміки XVIII ст., Сергій Шкурко висунув думку, що існуючий будинок не був будинком Кириака та не являвся пізніше руським магістратом [3, арк. 14–15].

Сергій Кирилович на основі власних археологічних досліджень склав схем-план розташування археологічних пам'яток в районі Парку танкістів (рис. 1) [3, арк. 9], умовну схему трипільського протоміста (рис. 2), археологічну карту Кам'янця-Подільського (рис. 3, 4) [4, арк. 18–19; 1, арк. 1].

За підсумками археологічних досліджень С. К. Шкурко опублікував ряд праць у наукових збірниках та періодиці [11–

15]. Таким чином, Сергій Кирилович Шкурко протягом 50–70-х рр. ХХ ст. провів значну роботу з фіксації та дослідження археологічних нашарувань на території Кам'янця-Подільського. Проводячи археологічні спостереження за земляними роботами в Старому місті, він зафіксував матеріали, які могли бути назавжди втрачені для науки. Його внесок в археологію Кам'янця-Подільського неоціненний. Саме йому належить розробка графічної археологічної карти міста та праці «Археологічна карта Кам'янця-Подільського», яка нещодавно була видана М. І. Мошаком. Однак варто наголосити на тому, що з часу фіксації знахідок пройшло півстоліття, знання по археології керамології просунулися значно вперед, тому зроблене С. К. Шкурком датування археологічних знахідок необхідно уточнити. Працюючи з колекцією керамічних виробів у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, які були передані Сергієм Кириловичем, встановлено що датована ХІ ст. кераміка насправді відноситься до ХІV ст., а ХІІ–ХІІІ ст. – до середини ХV – початку ХVІ ст. Окрім того повноцінними археологічними дослідженнями, які проводилися у 1990-х, 2000-х та 2010-х рр. не підтверджено наявності матеріалу раннього періоду трипільської культури та VIII–Х ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької області (далі ДАХМО), ф. р-4804, оп. 1, спр. 5, 1 арк.
2. ДАХМО, ф. р-4804, оп. 1, спр. 15, 61 арк.
3. ДАХМО, ф. р-4804, оп. 1, спр. 17, 28 арк.
4. ДАХМО, ф. р-4804, оп. 1, спр. 18, 20 арк.
5. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
6. Будзей О. В. Про Сергія Шкурка / Олег Будзей // Подолянин. – 2007. – 16 берез. (№11). – С. 7.
7. Мошак М. І. Краєзнавець Сергій Кирилович Шкурко і його «Археологическая карта города Каменца-Подольского...» / Мирослав Мошак // Археологія & Фортифікація України: зб. матер. ІV всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – С. 387–398.

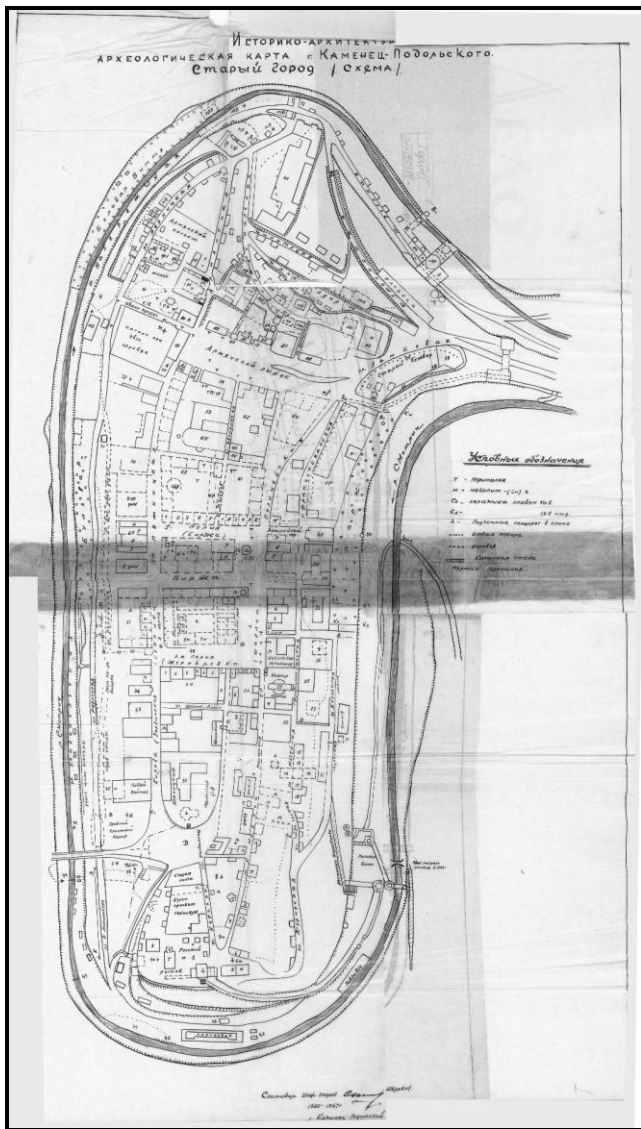

Рис. 4.

8. Пагор В. В. Сергій Кирилович Шкурко (1907–1980) – краєзнавець, дослідник археологічної спадщини Кам'янця-Подільського / Валентин Пагор // Матер. І міжнар. наук. іст.-краєзн. конф. «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, 2016. – С. 412–415.

9. Старенький І. О. Археологічні дослідження Старого замку в Кам'янці-Подільському в 1959 р. (за матеріалами С. К. Шкурка) / Ігор Старенький // Археологія & Фортифікація України: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-й річниці від дня народження М. С. Грушевського. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. – С. 317–319.

10. Хотюн Г. М. Археологічні дослідження на території Кам'янець-Подільської фортеці / Г. М. Хотюн // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменяр, 1970. – С. 138–139.

11. Шкурко С. К. Археологічні розкопки в фортеці / Сергій Шкурко // Прапор Жовтня. – 1961. – 4 лип.

12. Шкурко С. К. Археологічні спостереження за земляними роботами в м. Кам'янці-Подільському / Сергій Шкурко // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменяр, 1965. – С. 83–84.

13. Шкурко С. К. Історія однієї розкопки / Сергій Шкурко // Радянське Поділля. – 1962. – 21 січ.

14. Шкурко С. К. Підземне місто / Сергій Шкурко // Прапор Жовтня. – 1972. – 19 січ. – С. 4.

15. Шкурко С. К. Підземні галереї / Сергій Шкурко // Прапор Жовтня. – 1979. – 1 верес. – С. 4.

16. Шкурко С. К. Свідки сивої давнини / Сергій Шкурко // Прапор Жовтня. – 1974. – 25 січ. – С. 4.

17. Шкурко С. К. Трипільські поселення на території Кам'янця-Подільського / С. К. Шкурко // Тези доповідей V Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 114–115.

Старенький Ігор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Старенька Ярина – завідувач сектору «Туристично-інформаційний центр» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

*Татарський лук – грізна зброя людоловів
Пізнього середньовіччя у краю, через який
проходили горезвісні Чорний та Кучманський шляхи*

*Такими були вояки в часи Пізнього середньовіччя.
Фрагмент свята реконструкцій
у Кам'янці-Подільському 2018 року.*

Анатолій ТРЕМБИЦЬКИЙ
(м.Хмельницький)

АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ОЛЕКСАНДРА ПАНКРАТОВИЧА ЧЕРНИША ПО КАМ'ЯНЕЧЧИНІ В 1947 р.

У статті, на підставі маловідомих матеріалів рукописного звіту про діяльність Кам'янець-Подільської експедиції в 1947 році, охарактеризовані результати археологічної діяльності українського археолога Олександра Черниша отримані ним під час проведення за дорученням Інституту археології археологічної розвідки по берегах річок Смотрич та Дністер.

Ключові слова: археолог, Олександр Черниш, Кам'янець-Подільська експедиція, річка Смотрич, річка Дністер, 1947 р.

Знаний український археолог, доктор історичних наук, професор, визначний дослідник палеоліту та організатор науки Олександр Панкратович Черниш (*25.12.1918 – †16.08.1993) народився в сім'ї вчителів у с. Холми (нині – Корюківський район Чернігівської області) [3, с.12; 6; 9; 10].

Інтелігентне родинне середовище вплинуло на його добре навчання у школі, і на те, що одразу після закінчення школи в 1936 р. він поступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Ще під час навчання він розпочинає працю у відділі первісної історії тодішнього Центрального історичного музею УРСР, де вперше приймає участь у професійних археологічних розкопках, опрацьовує колекції різночасових матеріалів, що вплинуло на вибір його майбутньої професії – професії археолога. Як

практикант, працював у Трипільській археологічній експедиції ПМК АН СРСР та Інституту археології АН УРСР. Зокрема, в 1939 р. був асистентом в експедиції, яка досліджувала трипільські поселення на київських кручах [3, с.12].

У 1940 р. він брав участь в археологічних розвідках по р. Дністру, де на лівому березі Дністра біля села Вихватниці (*Вихватнівці Кам'янець-Подільського району – А. Т.*) ним було «виявлено декілька нових палеолітичних місцезнаходжень» [8, арк.4]. Зокрема, нижньопалеолітичні стоянки «Вихватнівці 1» й «Вихватнівці 2» і верхньопалеолітичну – «Вихватнівці 4» [8, арк.5]. Проте Друга світова війна перервала подальше їх дослідження.

В липні 1941 р. Олександр Черниш добровільно йде на фронт, але восени того ж року потрапив в оточення і впродовж 1941-1944 рр. перебував у німецькому полоні. Наприкінці 1945 р. повертається до Києва, продовжує навчання в університеті та стає співробітником Інституту археології АН УРСР [3, с.12].

У 1946 р., після закінчення історичного факультету Київського університету [9; 10], налагоджує зв'язки з колишніми колегами з експедиції Т. Пассек та розпочинає власні археологічні дослідження палеолітичної стоянки Володимирівка на Кіровоградщині. А також приймає участь у Молдавській експедиції, де керував роботами Вихватинського загону. Впродовж 1946-1951 рр. він у складі Трипільської експедиції під загальним керівництвом Т. Пассек практично кожен сезон проводив дослідження у співпраці з Інститутом археології (*Київ*) та Молдавським філіалом АН СРСР, де сформувався як самостійний польовий дослідник. У цій же експедиції Олександр Панкратович познайомився з ученицею Т. Пассек, москвичкою Катериною, яка невдовзі стала його дружиною та увійшла в науку як Катерина Костянтинівна Черниш – визначний дослідник неоліту і трипільської культури, зокрема, Подністров'я. Пізніше, обоє стали основою львівської археологічної школи кам'яного і мідно-кам'яного віку [3, с.12].

У 1947 р. молодий науковець повертається на Поділля та очолює Кам'янець-Подільську розвідкову експедицію Інституту археології АН УРСР, одночасно стає заступником начальника

Трипільської археологічної експедиції ПМК АН СРСР і продовжує дослідження Володимирівки на Кіровоградщині [3, с.12; 8, арк.1].

Так, у кінці травня 1947 р. О. Черниш був відряджений «для переведення огляду місцезнаходжень стародавньої фауни та знахідки кістки з відображенням мамонта, про які поступили повідомлення до Інституту археології» [8, арк.1]. В першу чергу, О. Черниш, як начальник Кам'янець-Подільської розвідкової експедиції Інституту археології, під час своєї археологічної розвідки вздовж р. Смотрич, оглянув т. зв. «Лису гору» – лівий схил Підзамчиського яру (*північний захід від Кам'яця-Подільського – А. Т.*), де «ніяких палеолітичних решток не було спостережено і, навіть сама кістка є фальшивим відображенням мамута (*мамонта – А. Т.*) там-теж не могла бути знайденою всупереч ствердженню «автора» знахідки – Ю. Сиса». Проведеною експертизою в м. Києві було встановлено, що «малюнок є підробкою, а кістка третинного віку». Проведеною ним розвідкою в найзахіднішому масиві міста Кам'янець-Подільський поблизу – Підзамче (*давні назви – Підгороддя, Сокіл – А. Т.*), що знаходиться між Старим містом і селом Довжок [4], було встановлено, «що увесь лівий схил Підзамчиського яру зайнятий трипільським поселенням. На поверхні багато решток печини, фрагментів трипільської кераміки культури В, кремінних знахідок і т. і. Поселення тягнеться вповодж цієї балки на протязі до 1-½ км. Дальшими розвідками було виявлене друге трипільське поселення, розташоване на правому боці Підзамчиської балки недалеко від с. Козачок (*с. Козак, яке 10 березня 1960 р. включене до складу села Довжок, нині його північно-західна околиця – А. Т.*). Це друге поселення по своїх масштабах являється не менше за перше» [8, арк.1].

Подальша розвідка нижче Кам'янець-Подільської фортеці в урочищі Татариски, на правому березі р. Смотрич «дала можливість виявити величезне трипільське поселення» [2; 8, арк.2], «що займає увесь мис північніше від села Татариски» (*колишнє село Татариски, а від 7 березня 1946 р. село Смотрич Кам'янець-Подільського району – А. Т.*) [6, арк.2]. Хоча деякі дослідники

стверджують, що вперше трипільське поселення в урочищі Татариски було зафіксовано краєзнавцем М. С. Борковським у 1955 р. [5, с.47], тобто через 8 років, після того як його виявив О. Черниш. Виявлене О. Чернишом величезне трипільське поселення займало увесь мис, що «обмежується р. Смотрич і струмком між с. Татариски і замком. Серед знахідок: один скребок і монохромна та прочерчена трипільська кераміка». Біля цього села також було «знайдено уламок пластини верхне-палеолітичного віку і один трьохкутний відщерб, можливо – мустьєрської доби». Подальшою розвідкою нижче села «в напрямі до села Кубачівки (колишнє село Кобачівка, Кубачівці, 12 січня 1967 р. об'єднане з селом Смотрич Кам'янець-Подільського району – А. Т.) виявлено лише окремі знахідки трипільської кераміки». Проте подальші розвідки були неможливі, адже «площа була засіяною і це не давало змоги гарно оглянути місцевість» [8, арк.2]. Це село відоме своїми археологічними пам'ятками. Тут, у 1895 р., було знайдено великий скарб із 1144 срібних литовських і чеських монет XIV- XVI ст. [4].

О.П. Черниш
у 50-і роки ХХ століття, коли
досліджував Центральне
Поділля і Буковину

Свої розвідки О. Черниш продовжив у наступні дні травня 1947 р., під час яких оглянув «місцевість біля села Шутнівці на лівому березі Смотрича. Залізничний кар'єр для добування піску, розміщений 200 м на п.-схід від села Шутнівці і 500 м пів.-схід від р. Смотрич на плато. Площа кар'єру до 3 км². Було простежено слідуючу стратиграфію 0-1 м – чорнозем, нижче світло-жовтий суглинок /1-1,5 м/, нижче суглинна залягали горизонти червоно-бурих глин пронизаних конкреціями гіпсу і зеленувато-жовті глини. Товщина горизонту глин доходила до 3 м. Нижче глин знаходилась товща гравію. На глибині 7 метрів від поверхні в гравіях були знайдені стародавні кістки. Товща

гравію мала прошарки пісків сірих, чорвонуватих, світло-жовтих і навіть чорних. В цій товщі зустрічались гальки великих розмірів» [8, арк.2]. В результаті подальшого огляду всієї площі кар'єру «знахідок кременів оброблених людською рукою не було знайдено», а лише «виявлено декілька екземплярів кременів еолітичного характеру». За визначеннями українського зоолога, палеонтолога і теріолога Івана Підоплічко (*02.08.1905 – †20.06.1975) «фауна відноситься до ранне-четвертичного періоду (стародавній слон, великорогий олень, викопний кінь)» [8, арк.3]. На полях поблизу с. Шутнівці, що розташувалося на р. Смотрич, між вищими по течії с. Панівці та нижчими по течії с. Цвіклівці, значилося п'ять розораних курганів, один із них великий [1, с.93; 4], але, як з'ясувалось, їх було більше. Із них – сім курганів досліджено експедицією Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1997-1999 рр. в урочищі Шутнівецьке поле, за 0,3 км на південний захід від села. Насипи кам'яно-земляні, в більшості з них знаходили рештки дерев'яних склепів, які пограбовані. Поховання представлені тілопокладенням і тілоспаленням. Інвентар різноманітний – залізні списи, вудила, бронзові шпильки, наконечники стріл, унікальне бронзове дзеркало, точильні бруски, ліпна і гончарна кераміка. Пам'ятка датується рубежем VII – VI ст. до н. е. Черняхівське поселення знаходиться в урочищі Панівецькі Поля, поблизу кар'єру [1, с.93].

В наступні дні травня 1947 р. О. Черниш проводив розвідки біля села Сокіл на лівому березі Дністра. Тут, у північно-західній частині села, на лівому березі безіменного струмка розташоване трипільське поселення [1, с.88; 2; 8, арк.3]. Тобто тут, як пише О. Черниш, були «простежені рештки великого поселення трипільської культури на місцевому кладовищі. Вся канава, що оточує кладовище перерізує трипільські житла, а насипи могил усипані фрагментами посуду, уламками печини і знаряддями праці. Було знайдено трьох кутню з виїмкою кременну стрілу, кременний ніж-серп, уламок нуклеуса і багато фрагментів посуду з розписом. Також було знайдено черепашки уніс. Поселення, – на думку дослідника, – відноситься до ранньої стадії етапу Б. Окрім трипільського

поселення було встановлено наявність палеолітичної стоянки нижче с. Сокіл на лівому схилі провалля, що йде біля кладовища в напрямі до р. Дністер. Серед знахідок: 4 нуклеуса, 4 скребки, дві пластинки з притупленою спинкою і 80 пластин та відщепів. Залишки верхньо-палеолітичної стоянки були виявлені і на мису, на якому розміщено кладовище «правий схил вищевказаного провалля». Тут «було виявлено три нуклеуси, три скребки, три різки і 110 пластин та відщепів» [8, арк.3]. В своєму звіті Олександр Черниш зауважує, що після розмови з відомим археологом Михайлом Рудинським, «було встановлено, що знахідки, на лівому схилі від провалля (в напрямі до с. Вустне (Устя – А. Т.)) відносяться до відкритої ним (М. Рудинським – А. Т.) палеолітичної стоянки Сокіл I, а палеолітичні знахідки простежені на мису з'являються рештками невідомої до цього часу палеолітичної стоянки. Цей новий пункт знахідок доводиться назвати верхне-палеолітичним місцезнаходженням «Сокіл 2» [8, арк.4].

Загалом, с. Сокіл здавна відоме своїми археологічними пам'ятками. Тут знайдена «кремінна широка пилка серповидного типу витонченої обробки, вся поверхня дзеркальна» [4]. «Знахідки мустьєрських палеолітичних крем'яних виробів трапляються в урочищі Над Стіною», де «знаходиться пізньопалеолітична стоянка Сокіл I, а стоянка Сокіл II – у районі кладовища». Тут виявлено декілька поселень скіфського часу: два – в північно-західній частині села, на лівому березі безіменного струмка; одно – в урочищі Плантація на східній околиці села; одно – за 5 км на південь від краю села; одно в урочищі Острови за 1,5 км в південному напрямку від села. В урочищі Острови також виявлено культурні шари рубежу нашої ери, черняхівської культури, ранньослов'янського і давньоруського періодів [1, с.88-89]. У селі також виявлено: сліди пізнього палеоліту; трипільське поселення розташоване при впаданні р. Смотрич у р. Дністер; за 0,5 км на схід від села простежено залишки поселення раннього залізного віку; відкрито три черняхівські поселення (біля згаданого трипільського поселення; на березі Дністра, за 300 м від гирла р. Смотрич; в урочищі Лука за 3 км на схід від села). Неподалік від

впадіння р. Смотрич у Дністер розкопувалось слов'янське поселення середини I тис. н. е., де відкрито сім напівземлянок з печами-кам'янками. На мисовидному виступі, при з'єднанні берегів лівого р. Дністер з правим р. Смотрич, знаходиться городище з культурними шарами скіфського, ранньослов'янського та давньоруського часів [1, с.91]. Неподалік від села пролягає насип Траянового валу [1, с.92]. При селі є 6 курганів [1, с.89; 4], один із них на правому підвищеному березі р. Смотрич, називається Останова могила [1, с.91; 4], окрім того за 2 км від села простежується група розораних курганів [1, с.92; 4]. У с. Устя, при впадінні р. Смотрич в р. Дністер є трипільське поселення [2].

Олександр Панкратович, свої археологічні розвідки в травні 1947 р. завершив обстеженням правого берега р. Смотрич біля с. Цвіклівці (*вірніше Цвіклівці – А. Т.*), де виявив «два відщепи, можливо, стародавньо-палеолітичного віку» [8, арк.4]. Загалом же, поблизу цього села є 11 курганів [1, с.92; 4]. Зафіксовано сліди поселення скіфського часу [1, с.92]. Трипільське поселення знаходиться в урочищі Гряда на малодоступному острівці правого берега р. Смотрич. У цьому ж урочищі відкрито напівземлянку з двома вогнищами, вісім ям різного призначення, трупоспальне поховання [1, с.92; 2; 4]. Одне поселення черняхівської культури розташоване в урочищі Бесаги, на західній околиці села, праворуч від дороги Цвіклівці-Руда; друге – в урочищі Оботуха, яке знаходиться на захід від населеного пункту, поблизу колгоспного ставка. В урочищі Щовб зібрано фрагменти давньоруської кераміки [1, с.92]. У 1959 р. тут знайдено скарб прикрас, в складі якого були мідні пластинчаті браслети, мідні та кістяні і вапнякові намистини і пронизки, всього збереглося 822 вироби. А також знайдено римську монету [1, с.92; 2; 4].

В кінці серпня і в перших числах вересня 1947 р. О. Черниш проводив археологічні розвідки по р. Дністер, в районі м. Рибниця. Дослідником на «лівому березі Дністра біля села Вихватниці (*Вихватнівці – А. Т.*) розвідками була охоплена місцевість на північ і північний схід від села», де ще в 1940 р. ним було «виявлено декілька нових палеолітичних

місцезнаходжень». Під час розвідки 1947 р. Олександром Панкратовичем «було встановлено наявність решток верхньопалеолітичної стоянки на південно-східному мисі провалля Вермітка, що йде від с. Вихватинці на схід. Ця стоянка названа «Вермітка І». Було виявлено 458 знахідок. Серед них знайдено нуклеус-відбійник, 5 скребків, скребок-різець, 45 пластинок з притупленою спинкою, 5 нуклеусів, 7 різців. Площа на якій зустрінуті ці знахідки досягає 300 м². Характер матеріалу дозволяє попередньо віднести цей пункт до мадленської доби [8, арк.4]. На північному схилі провалля Вермітка, на висоті біля 80 метрів над рівнем р. Дністер і 300 метрів східніше провалля Рипа Мафтя було виявлено наступне палеолітичне місцезнаходження, яке було названо «Вермітка 2».

Серед матеріалів з цього нового місцезнаходження виявлено 5 нуклеусів, одне рабо, 11 скребків, 4 різці, 6 пластин з круговою ретушью. Матеріал з цього пункту можливо датувати ориньякською добою. Площа цього місцезнаходження до 600 м². Знахідка цих двох нових місцезнаходжень свідчить про багатство району с. Вихватинці на палеолітичні стоянки». Дослідником також було зібрано додатковий матеріал, на виявлених ним ще в 1940 р. – нижньопалеолітичних стоянках «Вихватинці 1» і «Вихватинці 2», верхньопалеолітичній – «Вихватинці 4» [8, арк.5].

Загалом, с. *Вихватнівці* здавна відоме своїми археологічними пам'ятками. Тут, на околицях села виявлено трипільське поселення [1, с.76; 2]. А на території колишнього колгоспного кар'єру, на правому березі р. Студениця за 1 км від села, простежуються сліди стоянки палеоліту [1, с.76].

Наприкінці травня 1947 р. О. Черниш також проводив археологічні розвідки на правому березі р. Дністер, біля села Садарна, де «було виявлено декілька окремих знахідок палеолітичного характеру, що дозволяє припустити наявність тут стоянки, але її потрібно ще виявити». Окремі палеолітичні знахідки ним «були виявлені в 3 км північно-західніше від села Скінауці (1 нуклеус), біля с. Гідерем та біля с. Гережище» [8, арк.5].

В 1948 р. О. Черниш, як заступник Трипільської маршрутної розвідкової експедиції, здійснював «власні розвідкові роботи на Дністрі». В 1949 р. Олександр Панкратович

розпочав «розкопки першої відкритої ним пам'ятки палеоліту в басейні Дністра – Бабин І. Досліджував він її три роки поспіль, надаючи їй більшого значення, ніж вона цього заслуговувала». Пізніше він виділив «окрему «бабинську фазу» раннього етапу пізнього палеоліту Подністров'я» [3, с.12].

Розглядаючи його наукову діяльність, яку він розпочав із дослідження палеолітичних стоянок у межиріччі Південного Бугу і Дністра, де відкрив і дослідив понад сотню стоянок палеоліту по берегах середньої течії Дністра. Варто відзначити, що Олександр Черниш був одним із найвідоміших українських учених другої половини ХХ ст. щодо вивчення найдавнішої історії Східної Європи [9; 10]

В 1948 р. О. Черниш захистив кандидатську роботу на тему «Володимирівська палеолітична стоянка», в 1960 р. – докторську дисертацію на тему «Пізній палеоліт Середнього Придністров'я». В 1969 р. він отримав учене звання професора. Упродовж 1946-1950 рр. працював в Інституті археології АН УРСР, 1951-1993 рр. – у Львівському Інституті суспільних наук АН УРСР (з 1992 р. – *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*; 1951-1957 рр. – науковий співробітник, 1957-1961 рр. – старший науковий співробітник, 1962-1986 рр. – завідувач відділу археології, 1987-1992 рр. – провідний науковий співробітник) [9; 10]. Упродовж 1962-1986 рр. Олександр Черниш був завідувачем відділу археології, де згрупувати кадри львівської археології. Цей відділ й досі є єдиною академічною структурою археологічного профілю на території семи західних областей України [3, с.11].

Дослідник здобув світове визнання своїми декількома сотнями наукових публікацій, в т. ч. монографії, з історії населення часів кам'яної доби на Україні: «Володимирська палеолітична стоянка» (1953), «Карта палеоліту УРСР» (1954), «Дослідження поселень мустьєрської доби на Дністрі» (1963-1964) [9; 10], «Поздний палеолит Среднего Поднестровья» (1959), «Ранний и средний палеолит Поднестровья» (1965), «Многослойная палеолитическая стоянка Молодове-5» (1987) [10], «Дослідження пам'яток кам'яного віку на Дністрі в 1967-1968 рр.» (1970) [7] та ін. У цих працях науковець розкрив на

великому фактичному матеріалі процес заселення людиною Північно-Східного Прикарпаття, взаємозв'язок між життям і діяльністю людини та навколишнього середовища в льодовикову епоху. Багато уваги приділяв вивченню матеріальної і духовної культури палео-мезолітичного населення. Висунув оригінальну ідею про зародження родового ладу в середньому палеоліті (*мустьєрська доба*). Подав ґрунтовний опис мезолітичної печери Баламутівки на Середньому Дністрі – єдиної пам'ятки в карпатсько-волинському регіоні, де збереглися численні оригінальні малюнки. Відкрив рідкісні музичні інструменти палеолітичної доби, заклав основи львівської палеолітичної школи [10].

Олександр Ситник характеризує Олександра Черниша, як визначного дослідника палеоліту та організатор української науки, пише: «Якщо брати до уваги загально визнаний міжнародний рейтинг ученого – насамперед кількість цитувань та посилань на наукові праці, то Олександр Панкратович Черниш потрапить, мабуть, до числа першої десятки дослідників палеоліту колишнього Радянського Союзу. Чи не кожна праця, що вводила у науковий обіг нові матеріали, або ж узагальнювала результати вивчення палеолітичних пам'яток окремого регіону Східної Європи (і Західної), не обходилася без посилань на О. Черниша, а точніше – на його польові дослідження еталонних стоянок Середньої Наддністрянщини: Молодове I і V, Кормань IV, Бабин I, Вороновицю I, Оселівку, Атаки та ін. Власне ці пам'ятки стали своєрідним «нерукотворним пам'ятником» (вибачте за тавтологію) життя і творчості вченого, принесли йому заслужене світове визнання і пошану» [3, с.11].

Список використаних джерел:

1. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А. Ф. Гуцал, В. І. Якубовський, І. Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.; 32 іл. – Бібліогр.: с. 161-176.
2. Археологічні пам'ятки Трипільської культури на терені України. Хмельницька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://stepy.info/?p=554>

3. Ситник О. Олександр Черниш – визначний дослідник палеоліту та організатор науки / Олександр Ситник // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2009. – Вип. 13. – С. 11-16.

4. Сіцінський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / Ю. Й. Сіцінський ; Упорядник О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – 136 с.

5. Старенький І. Трипільські пам'ятки на території Кам'яця-Подільського / Ігор Старенький // Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – С. 47-52.

6. Трембіцький А. М. Археологічні розвідки Олександра Черниша по берегах річок Смотрич і Дністер у 1947 р. / А. М. Трембіцький // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 4'2015 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. – С. 107-116.

7. Черниш О. П. Дослідження пам'яток кам'яного віку на Дністрі в 1967-1968 рр. / О. П. Черниш // Матеріали Третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: видавництво «Каменярь», 1970. – С. 101-103.

8. Черниш О. П. Звіт про розвідки 1947 р. по рр. Смотричу і Дністру [Хмельницька область]. Фонд ВУАК (Ф. 1947/35). Кам'янець-Подільська експедиція. Спр. 556. Машинопис. – Арк. 1-5.

9. Черниш Олександр // Енциклопедія українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 10. – С. 3712.

10. Черниш Олександр Панкратович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

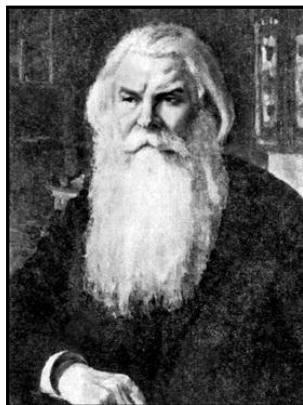
Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Віктор МОРОЗ
(м.Хмельницький),
Володимир МОРОЗ
(м.Дніпро)

І.Є. ЗАБЕЛІН – ДОСЛІДНИК СКІФСЬКИХ КУРГАНІВ

Розглядаються мало відомі сторінки археологічної діяльності І.Є. Забеліна на Дніпропетровщині і його внесок в практичну археологію.

Ключові слова: кургани, Мар'ївка, Краснокутська поштова станція, Томаківка, Чортомлик.

Життя цієї людини – подвиг в ім'я науки, наглядно і переконливо довівши, що для сильних характерів в досягненні мети немає нездоланих перешкод [2,с.5].

Бідняк-самоучка, не маючи навіть середньої освіти, завдячуючи природженому таланту, величезній працездатності, наполегливості і цілеспрямованості досяг всеросійського визнання, найвищих наукових висот, інтелектуального і культурного рівня.

За сукупністю опублікованих робіт Київський університет св. Володимира присвоїв подвижнику вчену ступінь доктора російської історії без захисту дисертації. Московський і Петербургський університети обирають почесним доктором, а Академія наук – членом-кореспондентом і академіком [7, с.70]. Зробивши на Придніпров'ї всесвітньо відомі відкриття, подвижник навечно вписав своє ім'я в історію античної археології.

На скрижальх історії він залишився авторитетним істориком, археологом, археографом, музеєзнавцем, колекціонером, бібліофілом, меценатом, консультантом В.І.

Сурикова, А.М. Васнецова, Л.М. Толстого, М.К. Реріха. За життя створені портрети знаменитими художниками В.О. Серовим, І.Ю. Рєпіним і В.І. Суриковим.

Життєві дороги зводили І.Є.Забеліна із багатьма видатними людьми його часу: істориками, поетами, художниками, видавцями, журналістами, етнографами, письменниками і т.д. різного політичного спрямування і уподобання – І.М. Снегирьовим, П.М. Строевим, К.О. Полевим, В.В. Пассеком, Т.М. Грановським, М.П. Погодіним, О.М. Островським, О.Ф. Вельтманом, К.Д. Кавеліним, І.С. Тургенєвим, М.В. Станкевичем, М.О. Некрасовим, О.М. Пипіним, С.М. Соловйовим, М.І. Костомаровим та іншими яскравими особистостями.

Взимку 1858 р., повертаючись із заслання в Москві зупинився Т.Г. Шевченко. М.С. Щепкін повіз його знайомитись із І.Є. Забеліним. Народні самородки сподобались один одному. 21 березня Кобзар поїхав до нього в гості, про що він записав у своєму «Журналі»: «Это молодой еще человек самой симпатической кроткой физиономии» [16,с. 252].

Іван Єгорович Забелін народився 29(17). 09. 1820 – 13.01. 1909 (31.12.1908) в м. Твері в сім'ї дрібного чиновника. Жалюгідна квартирка на околиці, злидні і нестатки зустріли появу дитини на світ і супроводжували його дитинство. В сім років хлопчик втрачає батька. Мати з двома дітьми шукає порятунку в Москві, знаходить посаду економки без дозволу проживати разом із дітьми. Маленький Ваня поневірявся по хитких московських вулицях, блукав по місту, ловив рибу, прислужувався в церквах [6, с.199]. Так він пізнавав Москву, істориком якої він стане. Так розпочиналися його «університети».

Навчився читати із успадкованих від батька двох книжок. Уроки «чистописания» давав якийсь лакей. Діти дядька ділились з ним власними знаннями, повідомляючи йому кожен день по п'ять латинських слів [17, с.18].

В листопаді 1832 р. хлопчика відправили для проживання і навчання в Преображенське училище, в якому панувала старозавітна спартанська і жорстока атмосфера. Новий

попечитель Д.М. Львов покращив умови проживання своїх вихованців, звернув увагу на успішного учня із жадобою знань. Хлопчик багато читає, бере книги в бібліотеці училища, купляє сам. Особливо його приваблювала історія. Пройшло п'ять років. В листопаді 1837 р. закінчилось навчання. Д.М.Львов посприяв працевлаштуванню випускника канцелярським служителем другого розряду в Оружейну палату Московського Кремля. Експонати XVI-XVII століть, унікальні архіви захопили 17 річного канцеляриста. Тут відбулося його становлення як археографа і історика.

В кінці 1840-х років І.Є. Забелін мав вже біля 40 опублікованих робіт, продовжує активну наукову роботу. Кількість публікацій збільшується із кожним місяцем.

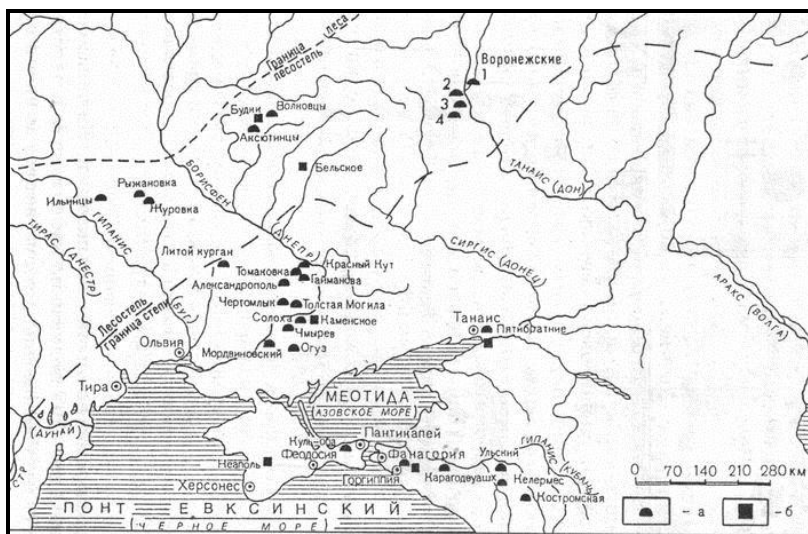
Іван Єгорович пробує свої сили і в археології, обстежуючи візуально кургани і городища Підмосков'я, ідентифікує невідомі поховання в Архангельському соборі Кремля.

В 1859 р. утворюється Імператорська Археологічна комісія при Міністерстві двору. В її відання передали проведення розкопок і дослідження старожитностей, які відносилися переважно «до вітчизняної історії і життя народів, які колись проживали на території, яку займає Росія, збір свідчень про пам'ятники старовини і вчена оцінка старожитностей, що відкриваються». В Комісію мали поступати всі археологічні знахідки, зроблені як на державних, так і громадських землях [3, с.63]. Розкопки на приватних землях (з 1889 р.) також проводилися лише з дозволу і відома Археологічної комісії. Голова комісії граф С.Г. Строганов запропонував І. Єгоровичу посаду молодшого члена і проведення розкопок на півдні Росії. 9 червня 1859 р. Забеліна зарахували до її складу.

Як міг 39-літній вчений змінити докорінно спосіб життя, звички і спосіб дослідження, переїхати, хоч і частково в чужий для нього Петербург, відірватись від архівів, які на протязі майже 22 років слугували джерелом його досліджень?

Причин було декілька. Посаду кремлівського архіваріуса вчений вважав незначною. Йому відмовили в місці помічника директора Оружейної палати. Попри сподівання, не запрошували читати лекції в Московському університеті. Серед

московських істориків І.Є. Забелін почував себе чужим. Особливо зачіпало його самолюбство, зневажливе відношення професури [6, с.201]. Не маючи навіть середньої освіти, він почував себе «самоучкой и недоучкой». Ця тенденція збереглася і до наших днів. Деякі кандидати і доктори наук дивляться на таких людей-трудівників, які досягли знань, але в силу різних причин не захистились, як боги з Олімпу на неопітів. Івану Єгоровичу хотілось розрядити ситуацію. І він прийняв пропозицію С.Г. Строганова. Саме праця в Археологічній комісії обезсмертила його ім'я. Саме він очолив експедицію, яка розкопала знаменитий Чортомлицький курган, наповнений скіфськими і грецькими старожитностями [7, с.69; 11, с.127].

В липні 1859 р. І.Є.Забелін прибув в Катеринослав. Представився цивільному губернатору, камергеру, дійсному статському раднику графу О.К. Сіверсу і губернському предводителю дворянства дійсному статському раднику А.М. Миклашевському. Гостю виявили належну пошану. Більше того. Андрій Михайлович, великий землевласник, і сам займався розкопуванням курганів на своїх землях в Катеринославському

повіті і запросив Івана Єгоровича в свій маєток с. Біленькому (зараз Запорізької обл.) на правому березі Дніпра. Першим об'єктом дослідження стала група курганів біля хутора Геремесового с. Мардіївки. Поселень з такою назвою на Катеринославщині немає. Даремно їх шукати в книзі «Екатеринославская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года» [10].

Насправді ж село називалося Мар'ївка, вона ж Герелисове. Правильна назва в джерелах була відома мінімум із 1863 р. [5, с.18]. Хто, коли і чому спотворив ці топоніми на Мардіївку і Гермесове? Ця плутанина не дозволяла дослідникам встановити місце розкопок. Цікаво ще, що й сьогодні авторитетні біографи І.Є. Забеліна продовжують називати село Мардіївка, а хутір Гермесів [1, с.198; 17, с.103].

Село Мар'ївка розташоване в 8 км на північний захід від Біленького. Біля села розміщувалися два великих кургани, прозваних в народі «Близниці» і декілька менших [14, с.635]. Один із великих курганів розкопували древні і нові шукачі скарбів. Серед останніх був А.М. Миклашевський. Він запросив І.Є. Забеліна продовжити розкопки курганів.

Один із них розкопували раніше. Іван Єгорович продовжив його дослідження. В 6 м. від підшови споруди виявили крєпїду із великого каміння, яка підпирала насип. В центрі могили на долівці знайдена кругла золота бляшка із зображенням боротьби звірів. В глибину кургану з півночі йшов коридор, який розширювався до центру. В середині кургану на

захід йшов другий підземний коридор. Біля з'єднання цих коридорів лежали на купці велика золота бляха, три золотих трубки із головами левів на кінцях, золоті намистини і т.д.

В другому кургані в центрі знайдені посудина у формі риб'ячої голови із чорної глини і пташині, овечі, кінські і бичачі кістки. Могила була накрита дошками. В третьому кургані побачили сліди ніби куреня, складеного із круглого каміння, соломи і хмизу. Під ним – скорчений скелет людини, кістки тварин. Подібне було при розкопці так званого Довгого кургану [14, с. 635,636].

Перший археологічний сезон закінчився. Скіфського золота було знайдено обмаль.

Весною 1860 р. Іван Єгорович знову приїжджає в Катеринослав. Об'єктом дослідження на цей раз стають кургани біля поштової станції Краснокутської на шляху Катеринослав – Нікополь – Херсон в районі сучасного с. Григорівка Солонянського району. Археолог дослідив Товсту могилу, вона ж Краснокутський курган висотою 8,5 м [12, с.52]. Скіфське поховання вождя чи царя відносилось до IV ст. до н.е. На жаль, він виявився пограбованим ще в древності. Іван Єгорович Забелін виявив грабіжницький хід.

При знятті насипу і наближені до материка знайдені обломки поховальної колісниці, кінської збруї і їх прикрас, залишки колісних шин, штаби для кріплення кузова, гвіздки, вісім колісних втулок, 70 поржавілих залізних вудил, 10 мідних позолочених грифонів, крилатого лева і птаха із розпущеними крилами. Одні слугували прикрасою балдахіна колісниці, інші – коней. Поховальну колісницю розломали і зложили по бокам дороги, якою пронесли в могилу померлого. В центрі виявили три могильні ями. Одна із них була накрита зверху дошками і соломою і містила залишки чотирьох коней із прикрашених сріблом вуздечках. Дві інші були пограбовані [15, с.103,104].

Центральна гробниця розміщувалася на глибині 5 метрів на шарі білої глини, будучи повністю пограбованою. В ній знайшли тільки розкидані чоловічі кістки, черепки амфор. Археолог виявив і підземний хід грабіжників.

В 1861 р. Іван Єгорович знову повернувся на Придніпров'я і провів розкопки чотирьох скіфських курганів по течії р. Томаківка і один біля дороги Катеринослав – Нікополь. Гостра Томаківська могила висотою 5 м. залишилася не докраною. І це була фатальна помилка зі сторони І.Є. Забеліна. Наступного року селяни знайшли в насипі масивну золоту гривну, залізний кинджал із золотою ручкою. Ножни були покриті інкрустацією і емалю, золоті бляшки з емалюю і черню. Із звіту важко зрозуміти чи одержав їх Іван Єгорович [17, с.104].

Більш вдалими були розкопки томаківської Слоновської близниці висотою 5 м [13, с.52]. Тут ще не побували грабіжники. Археологам дісталось декілька золотих предметів – витворів античного мистецтва грецьких майстрів. Виявилася пограбованою і Томаківська близниця висотою 4 м. Шукачі скіфського золота проникли в могилу, але винесли не все. Децто залишилося на долю археолога. Розкопки в околицях Томаківки – зараз райцентру Дніпропетровської області виявились не дуже вдалими. Результати не задовольнили І.Є. Забеліна.

В 1862 р. Археологічна комісія вирішила розкопати велетенську Товсту, або Чортомлицьку могилу висотою більше 20 м. Обсяг насипу становив біля 100 тис. кубометрів. Комісія звертається до вдови генерал-майора Зейфарта з проханням на дозвіл проводити розкопки. Поміщиця погодилась, підтвердивши умови 1853 р.: віддати їй третину знахідок і не «відривати селян... від корисних занять в літню робочу пору».

Комісія погодилась, пообіцявши віддавати кожен третю однакову знахідку, а за предмети в одному екземплярі заплатити третину вартості дорогоцінного металу, а також віддати поміщиці всі речі, які «які не мали археологічної цікавості». На розкопки Міністерство імператорського двору виділило велику як для того часу суму 5 тис. руб.

Чортомлицький курган розташований в Нікопольському районі Дніпропетровської області за два з половиною кілометри від села Чкалове [4, с.14].

Могила заходила на підвищеній рівнині, яку перерізали балки і річки. Їх витoki починалися неподалік кургану. Неподалік знаходилися довга могила довжиною до 120 м., за нею було

розкидано декілька менших курганів. Чортомлицький курган мав в діаметрі 350 м і висоту по відкосу 48-52 м. Північна сторона мала майже прямовисну крутизну, яку забезпечувала кам'яна стіна майже на висоту 18 м. Північна сторона укріплювалась камінням і в інших великих курганах.

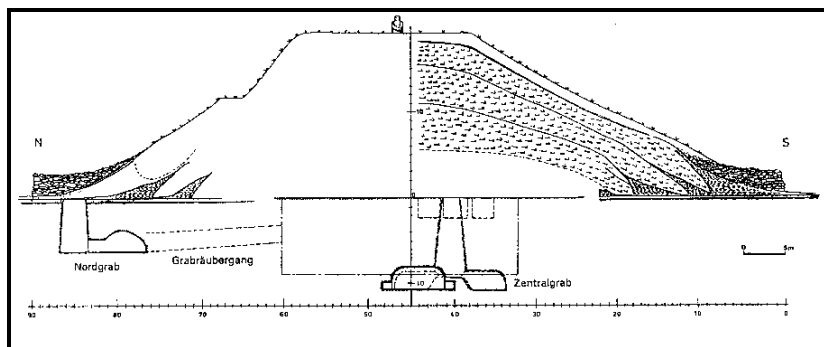
Вершина кургану являла собою рівну площадку діаметром 14 м., посередині якої стояла кам'яна баба. Вперше цей курган описав в 1781 р. ад'юнкт Петербургської Академії наук В.Ф. Зуев: «Болван ... стоял лицом на запад, врыт в землю по самое платье, и для того ног было не видно. Одет видно в латы и на голове такая же кольчужная шапка, от которой пояса или ремно привязывались назади к находящейся на спине пряшке, которую и латы застегивались, руки у него сложены пальцы в пальцы... левом бедре и знак шпаги» [9, с.266].

Населення поклонялося бабі, про що розповідали І.Є. Забеліну копачі і знайдені біля неї під час розкопок сучасні монети. Старожили розповідали, що від кургану на схід на протязі півтори версти до невеликих близнеців було позначено декількома рядами каміння щось на зразок дороги.

Дослідження кургану розпочалось зі зняття вершини насипу. На глибині 1,5-2 метри стали попадатись черепки від амфор, і бронзові бляшки, більше 200 гудзиків, запонки у вигляді голови птиці. В шести метрах від вершини виявлено багато різних прикрас, переважно кінських, серед них декілька

золотих: два нащічника у вигляді крил і 56 золотих пластинок[15, с.106]. Виявили бронзові жаровню, кінські налобники у вигляді голови цапа, драконів, шийна бронзова гривня. Досягнувши 10 метрів знятого насипу, вирішили далі перейти до широкої траншеї, яка шириною в 44 м йшла із сходу на захід. Прокопавши вниз на 2 м, ширину траншеї зменшили до 40 м, а через 2м – до 32 м.

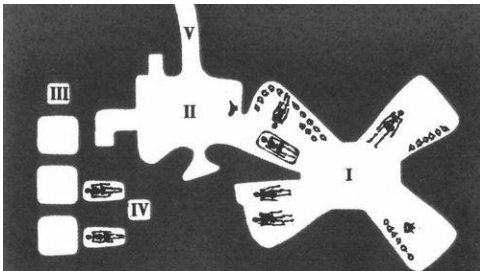
Розпочалися роботи 26 травня і продовжувалися півтора місяця – до середини червня 1862 р. Працювало 86 кінно підводних грабарів в надзвичайно важких умовах. Археолог доповідав: «Коні часто скочуються кубарем із крутизни, або зсковзують вниз на задніх ногах» [3, с.65]. Величезну громаду кургану було неможливо зняти і вивезти за один рік. За півтора місяці зняли 17 тис. м³ ґрунту. У звіті Археологічній комісії І.Є. Забелін писав: «Могила така величезна, що, незважаючи на достатню кількість робітників і відмінну спішність роботи, ми цього літа не встигнемо закінчити її дослідження і ледве зможемо дійти до вересня навіть до материка. У всякому випадку тоді продовжити дослідження буде дуже забруднено у випадку поганой погоди». Тому він запропонував зупинити роботи не доходячи до материка». Залишити недосліджений курган на зиму «небезпечно через посторонніх дослідників» – тобто грабіжників-скарбошукачів. Для запобігання цьому посередині залишили земляний стовп 4 м. висоти і 3 м. товщини. В траншеї зробили стоки для дощової і снігової води.

Чортомлик продовжував зберігати свої таємниці.

На початку 1863 р. голова Комісії вимагає від І.Є. Забеліна незважаючи ні на що закінчити дослідження кургану в цьому році. Казна не жалкує грошей і знову виділяє 5 тис. руб. і у випадку необхідності обіцяє виділити ще додатково 2 тис.

В червні роботи відновились. Працювало 116 землекопів із підводами. Розкопки пішли швидкими темпами. Дійшовши до материка, виявили центральну, засипану чорноземом, могильну яму розміром 4,8 м на 2,2 м. глибиною майже 12 м. З величезними труднощами її очистили від землі. Могила виявилась повністю пограбована. Не всім пощастило вийти на поверхню. Обвал землі придавив грабіжника і помішав винести все із могили. В грабіжницькому ході виявили багато золотих бляшок – прикрас одягу, шість мечів з обложеними золотими листами руків'ями, золоту обкладку дерев'яних ножен меча із чеканними зображеннями битви греків із скіфами. Найвизначнішою і найбагатшою знахідкою в грабіжницькому ході була золота обшивка корита для лука і стріл, яка була прикрашена декількома поясами рельєфних зображень сценами міфів із життя грецького героя Ахілла.

Чортомлицький курган являв собою складну підземну споруду. Від кожного кута центральної могили відходили великі бокові підземелля –

ніші, які не зачепили грабіжники.

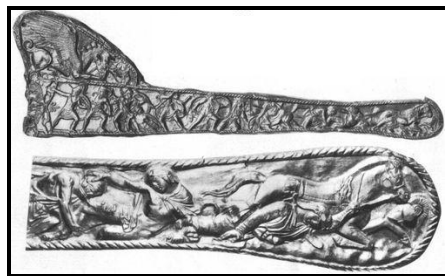
В ніші на схід від центральної могили (на плані IV) в глині біля західної стіни, була знайдена знаменита срібна Чортомлицька ваза.

Поруч стояло велике срібне блюдо, прикрашене рослинним орнаментом і фігурними ручками. На блюді лежали срібна черпалка, ручки якої закінчувалися собачою головою. Біля південної стіни підземелля знайдені залишки дерева і сліди синьої, голубої, зеленої і жовтої фарб довжиною більше 2 м.,

шириною 1,4 м. і висотою біля 70 см. На цьому розкішному ложі лежав жіночий скелет в багатому вбранні. На лобі була золота стрічка, прикрашена рослинним орнаментом, по боках черепа лежали золоті сережки із підвісками. Головний убір був покритий безліччю золотих пластинок і розеток. На руках покійниці були золоті браслети, пальці були унизані персями. Біля правої руки лежало бронзове зеркало, на якому відбився кусок голувої тканини. Поряд на долівці лежав скелет слуги. В камері стояло 14 амфор [15, с. 110].

В бокових похованнях, крім жіночого, було виявлено ще п'ять могил. В перших із них поховали 11 царських коней в багатих вуздечних уборах, прикрашених золотими і срібними бляхами, в двох інших – конюхи в багатій одежі чи зброєносці із повними стріл колчанами.

Чортомлицький курган був усипальницею скіфського царя IV ст. до н.е., похованого надзвичайно пишно. За кількістю і художньою якістю знахідок не мав собі рівних і перевершив самі сміливі очікування. Вони являли величезну цінність не тільки як окремі витвори мистецтва, але перш за все як єдиний археологічний комплекс. Було надзвичайно важливо зберегти для подальшого вивчення всі знахідки як єдине ціле. До поміщиці Зейфарт звернулися з проханням продати належну їй третину знайденого. Отримавши відмову, Археологічна комісія була змушена їй передати належну згідно умови долю. Значна частина предметів була вилучена із комплексу і втрачена для науки. Подальша їх доля невідома.

За дослідження Чортомлика І.Є. Забелина нагородили орденом св. Станіслава II ступеня і перевели в старші члени Комісії.

Археологічна діяльність подвижника оцінювалася неоднозначно, якою він займався на протязі 17 років (1859-1876), із них чотири на Дніпропетровщині. В одній із записних вченого є таке визначення археології – «изыскания о минувшем быте начинаются с объяснения памятников вещественных...» [18, с.131].

В українській історіографії з його іменем пов'язана ціла епоха в дослідженні скіфських курганів на території сучасних Дніпропетровської та Запорізької областей. Він був, мабуть, найяскравішою постаттю серед першого покоління археологів.

Під час розкопок вчений жив в українських селах Мар'ївка, Томаківка, Чортомлик та ін.. Іван Єгорович прислухався до мелодійної народної мови, пісень, легенд, прислів'їв. Вони заносились на сторінки щоденника разом із описом подій і вражень від української природи. Перебуваючи в Томаківці, він залишив поетичний опис степу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анучин Д.Н. И.Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности //О людях русской науки и культуры. – И.: Географиздат,1952. – 452 с.
2. Арциховский А.В. Забелин – археолог // Историко-археологический сборник. – М.: 1948. – 342 с.
3. Брашинский И.Б. В поисках скифских сокровищ. – Л.: Наука, 1979. – 318 с.
4. Ватченко Г.Ф. Чортомлицька могила / Г.Ф. Ватченко, В.М. Петющева, Л.М. Сергеева, М.І. Стругова // Визначні місця Дніпропетровщини. – Д.: Промінь, 1967. – 158 с.
5. Екатеринославская губерния. XIII. Список населенных мест по сведениям 1859 г. – СПб, тип. К.Вульфа, 1863. – 419 с.
6. Забелин Иван Егорович (1820-1908) // Историки России. Биографии / Составитель А.А. Чернобаев. – М.: РОССПЭН, 2001. – 497 с.

7. Забелин Иван Егорович (1820-1908) // Портреты историков. Время и судьбы. – М. – Иерусалим. Университетская книга, 2000 – т.І – 530 с.
8. Записные книжки И.Е. Забелина. 50-е годы XIX века// Российский архив. – М.: РИО «Российский архив», 1994. – 587 с.
9. Зуев В.Ф. Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. – Д., «Герда», 2011. – 417 с.
10. Карта «Изданная Военно-топографическим отделом Генерального штаба под редакцией Генерального штаба генерал-майора Стрельбицкого». – СПб, литография картографического отдела, 1863. – 147 с.
11. Лапін В.В. До 150-річчя від дня народження археолога І.Є. Забеліна //УІЖ, 1970. – №8.
12. Ляшко С.М. Російський історик І.Є. Забелін і Україна // Українська бібліографістика. – К., 2005. – 218 с.
13. Ляшко С.М. Щоденники і записники І.Є. Забеліна як джерело його наукової біографії / С.М. Ляшко, Н.І. Любовець // Проблеми археології Подніпров'я. – Д., ДНУ, 2009. – 243 с.
14. Новороссия и Крым. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга. – СПб, изд. А.Ф. Девриена, 1910, т. XIV. – 671 с.
15. Русские древности в памятниках искусства, издаваемые графом И.Толстым и Н. Кондановым. Древности скифо-сарматские. – СПб, тип. МПС, 1889, в II т. – 367 с.
16. Шевченко Т.Г. Журнал // Повна збірка творів у трьох томах. – К.: Худ. Літ-ра, 1949. – т. III. – 411 с.
17. Формозов А.А. Историк Москвы И.Е. Забелин. – М.: «Московский рабочий», 1984. – 286 с.

Довідка про авторів.

Мороз Віктор Степанович – кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член Національної спілки краєзнавців України.

Мороз Володимир Степанович – старший викладач Дніпровського національного університету, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України.

АРХЕОЛОГІЯ У ПРАЦЯХ КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО

У статті відображений внесок маловідомих праць Костя Широцького, присвячених дослідженню археології як України загалом, так і Поділля в тому числі.

Ключові слова: К. Широцький, археологія, дослідження, розкопки, Україна, Поділля, Бакота, Десятинна церква, Немирів.

Історія та археологія це науки, які завжди йдуть поруч. Адже якщо історію пише сам народ, то про його культуру свідчать духовні й матеріальні надбання нації. А саме археологія, як наука вивчає стародавню культуру людства на підставі певних матеріальних пам'яток. Тому співпраця історії та археології є абсолютно логічною й закономірною. Не обминув археологічних досліджень і наш земляк

– подільський історик культури та мистецтва України – Кость Віталійович Широцький (1886–1919). Визначний учений є автором 237 праць, з них близько 30 рукописів фундаментальних досліджень і краєзнавчих розвідок та понад 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури, окремі з яких безпосередньо присвячені археології Поділля, зокрема, й України загалом. Причому переважна частина його археологічних праць є маловідомими у широкому колі науковців. Тому нами в статті здійснюється спроба детальнішого висвітлення цієї сторінки життєпису професора Костя Широцького з використанням новознайдених документів і його малознаних досліджень. Короткі згадки стосовно згаданої проблеми подані у наукових та краєзнавчих роботах М.°Мошака [20], В. Вінюкової [15], Л. Баженова [12, 13], П. Толочка [21] та С.°Білоконя [14]. Загальний

огляд археологічної спадщини К. Широцького здійснили у своїх працях Є. Сіцінський [10], О. Дорошкевич [16], А. Серєда [22], В. Січинський [23], В. Афанасьєв [11] та Л. Іваневич [17]. Об'єднавши існуючі історіографію та джерельну базу, розкриємо й узагальнимо важливий внесок ученого у вивчення археології України в цілому та Поділля, в т. ч.

Ще під час навчання в Подільській духовній семінарії (1900–1906) К.°Широцький брав участь у діяльності Подільського Церковного Історико–археологічного товариства, котре було реорганізоване з Єпархіального Комітету 10 вересня 1903 р. на чолі з істориком Є. Сіцінським. Члени товариства мали на меті здійснювати дослідження та вивчення як церковно–релігійного, так і суспільного життя рідного краю, обстежувати, охороняти й збирати всі важливі та значні пам'ятки духовної й матеріальної культури з користю для церкви і науки. Свої праці члени товариства мали змогу друкувати у власних видавничих органах: єпархіальних “Ведомостях” до 1906 р., журналі “Православная Подолия” протягом 1906–1917 рр., газеті “Подолия” і “Трудах Церковного Історико–археологического общества” [17, с. 67–68]. Користуючись цією можливістю, К. Широцький саме в журналі “Православная Подолия” опублікував своє перше науково–мистецтвознавче дослідження “Подільські колядки і щедрівки” (1908). У бібліотеці Кам'янець–Подільського музею–заповідника зберігаються “Звіти роботи Подільського церковного історико–археологічного товариства” за 1890–1914 рр., де поданий надрукований “Список членов Подольского церковного историко–археологического общества” за 1914 р. Велике значення цього списку в тому, що в наступні роки він більше не поновлювався і не оприлюднювався, лише доповнювався до 1920 р. головою товариства Є.°Сіцінським, який власноручно олівцем позначав дати смерті вибулих членів та заносив прізвища нових. У цьому варіанті “Списку” зазначалося про засідання історико–археологічного товариства 22 червня 1919 р., на якому відбулася перереєстрація старого складу й обрання нових почесних, дійсних членів і членів–змагальників, серед яких було й прізвище К.°Широцького [18, с. 179].

Після отримання вищої освіти у Петербурзькому університеті (1906–1912) та Археологічному інституті (1910–1911), Кость Віталійович був залишений при університеті як професорський стипендіат. У цей час він видрукував свою першу археологічну працю „Пам’ятки Македонії. (Археологічна подорож Н. І. Кондакова)” (1910) [26]. Успішно склавши магістерський іспит восени 1915 р., К. Широцький став приват-доцентом кафедри історії та теорії мистецтва Петербурзького університету, де викладав лекції з стародавнього київського і галицького мистецтва. Працюючи на кафедрі разом з професором Д. Айналовим (учнем Н. Кондакова), вчений перейняв у нього важливий досвід щодо методів археологічного й документального трактування пам’яток мистецтва [16, с. 62], який безперечно став йому в нагоді під час першого власноручного археологічного дослідження в 1912 р. у давньоруській столиці Дністровського Пониззя – Бакоті. Проведені студіювання побачили світ у вигляді його праці „На руїнах Бакоти” (З подорожніх вражень) (1912) [25]. Після подорожі берегами приток Дністра, автор згадував про велику кількість руїн колишніх міст і сіл, частково занесених пісками, котрі належали слов’янам – нащадкам уличів або тиверців, котрі залишили по собі багато релігійних пам’яток у вигляді мурів із монастирів, храмів, печер, образів і хрестів. Це мистецтво він відносив до XII–XIV ст. та описав одну із таких пам’яток – складний з сланцевих шарів, вапняку й глини масив Бакотської гори, де з XII ст. знаходилась столиця цілого „Пониззя”, пізніше частини Поділля. Першу згадку про Бакоту дослідник віднайшов у літописі про похід у 1240 р. Батия на Україну, а також відобразив історію заснування й розвитку цієї української території та знищення Бакотської фортеці татарами у 1255 р., на місці якої залишився цілий ряд печер, схованих в обривистих скелях. Найбільше в Бакоті, наголошував науковець, збереглося слідів великокнязівської доби – пам’яток християнства. Зокрема, залишки від церков і монастиря, де жили ченці, про які згадують літописи. Ці залишки являють собою цілий ряд печер, схожих на катакомбні „аркасолії”, в яких ховали померлих та ряд дір у стіні гори – так звані входи до печер, які зв’язані між собою

окремими переходами й виходами на Дністер і гору. Особливу увагу, підкреслив дослідник, привертають розвалини невідомої будівлі у вигляді лука – неначе уламок тріумфального церковного зводу перед вівтарем, муру, каменя схожого на стіл під луком, чотирикутні ями в підлозі, лежанки в стінах печер – місця для поховань, над якими тепер зробили дах з гонтовим покриттям, так що це нагадує своєю простотою стародавню церкву. В церкву цю, як і в інші печери потрібно підійматися по спеціальній драбині, що підтверджувало існування тут нижнього поверху будівлі. Інші печери представляють собою систему кімнат з різноманітними входами–виходами, лежанками у стінах, ямами у підлозі для померлих з „фелцями”, щоб закривати та стелями з круглими склепіннями. На одній із стін печер, зауважував К. Широцький, залишились сліди малювання з надписом кирилицею швидше за все XII ст., який свідчив про знаходження в цьому місці в минулому Михайлівського собору. Сліди від малюнків у вигляді кольорових рисочок він назвав „красною полілітією” – особливою прикметою художніх оздоблень у храмах Києва і Новгороду в X–XII ст., що поширились у нас від мистецтва Візантії. Крім цього, біля надпису було повірізувано багато різноманітних хрестів, ліній та літер, які автор порівнював із графіті в Лядавських печерах на Поділлі. Збереглися також на одній стіні дуже затерті розписи релігійної тематики, виконані на високому технічному рівні у візантійському стилі, зокрема, фреска жіночої голови, що нагадує Богородицю Діву, фреска з погруддями трьох святих та фрагмент фрески з головами святих чоловіка й жінки. Однак найбільше зацікавили вченого у Бакоті „плоскорізьби” на стінах печер, мистецький стиль виконання яких нічим не пов’язаний з поширеним тоді візантійським стилем, тому що живописні фігури святих, зокрема, Пречистої Діви, мали одухотворені рельєфи – безсумнівні елементи ренесансу. А це означало, підкреслював дослідник, що українське мистецтво в деяких випадках випереджало у своєму розвитку ренесанс західних культур. Велике значення мав також мідний образ Богородиці з надписом досить пізньої роботи та характерним українським орнаментом із ліній і зірочок на його полях, віднайдений у

Бакоті при археологічних розкопках у 1889 р. Крім нього, за оповідями сторожа цього монастиря, у 1889 р. було віднайдено багато побутових, церковних і військового призначення предметів, серед них мечі, стріли, списи, свічники та ін. Кость Віталійович зазначав, що печери в Бакоті відкриті та досліджені далеко не всі, не дослідженою залишилася територія в долині під горою, місцевість сіл Бакота та сусідського Теремці, де, на його думку, мали би бути цікаві знахідки. Крім Бакотських печер науковець коротко описав стару церкву XVIII ст. у с. Бакота із характерними ознаками української архітектури – сферичними формами бань та кам'яною дзвіницею, а також згадав переконливі елементи своєрідного українського стилю в історичних печерах Студениці, Субоча, Буші, Старої Ушиці, Лядави та Калюса, які закликав українських археологів детально вивчати й досліджувати, поки природа не стерла їх сліди.

Відразу ж після завершення навчання в Петербурзі 1912 року Кость Широцький був також зачислений у дійсні члени імператорського Російського археологічного товариства й був одним із помічників завідувача музею товариства та викладача кафедри археології Петербурзького університету О. Спіцина до 1917 р. Підтримуючи хороші стосунки із своїм музейним наставником, молодий дослідник мав велику можливість використовувати різноманітні історичні джерела та археологічні знахідки музею в своїх наукових працях [23, с. 128]. Одночасно зі свого боку Кость Віталійович у 1913 р. під час поїздки до Львова професора О. Спіцина посприяв організації йому О. Назарівим огляду українських і польських музеїв у місті. Адже К. Широцький вважав О. Спіцина, котрий відав усіма археологічними дослідженнями й установами в Росії, корисним для українців тим, „що мав великі зв'язки у бюрократичних петербурзьких колах” [7].

Так, за дорученням археологічної комісії товариства упродовж 1911–1913 рр. Кость Широцький брав безпосередню участь у розкопках скитських й слов'янських городищ у Новгородщині біля Немирова і поблизу Ташлика на Поділлі [2, с. 81]. Про перебування молодого вченого у Немирові свідчать листи його вчителя Д. Айналова [6], а також лист від “С. А.”

(Середа Антін) у серпні 1913 р., у якому він висловив подяку К. Широцькому за його листи із Немирова та за проведені ним там розкопки [5]. Результати цих розкопок лягли в основу праці подолянина, виданої під псевдонімом К.°Ладиженко „Немирівське городище” (1913) [19]. Вчений зазначив, що археологічні дослідження „Немирівського городища” або як його ще називали у народі – „Вали”, в яких за переказами похований засновник Немирова – великий лицар Немира, встановили крім загального скіфського характеру (починаючи з палеоліту й до козацької доби) валів наявність невідомих стародавніх культур. Кам’яний період підтверджують археологічні знахідки у вигляді кремінних, не наточених ножів, сокир, скребниць, шліфованих молотків, керамічних уламків, грецьких, римських та слов’янських черепків. Про „передміщенську” епоху тобто неоліт свідчать відкопані сліди цілого селища із семи рядами осель і великою кількістю глиняного посуду з характерними чорними геометричними візерунками. Віднайдені при розкопках стріли з кості і рогу й уламки посуду говорили про наявність культури скіфів – мідний вік. Слідами римського джерела у Немирівському городищі стали чарки, глеки, коряки, тарілки, миски та горшки зі специфічним і своєрідним червоним, чорним, жовтим й білим орнаментом. Дослідник зауважив, що за свідченнями розкопаних знарядь праці після скіфів у городищі жило поселення з дещо нижчим розвитком культури. Однак найцікавішими стали знахідки на північно–східному кінці цієї території – розкопана окрема вулиця схожого до слов’янського села із хатами, коморами й побутовими предметами, зокрема, жорнами, ножами, пилками, стрілами, різьбами, черепками, кістками, фігурками звірів, що археологи віднесли до передтатарських часів Х–ХІ ст. Автор наголосив, що ще вкопані у землю квадратної або прямокутної форм будинки вже мали печі, але дах був без стелі, також віднайшли залізні серпи й ножі, а голки й гребінці ще з кістки, пилки, лопати та орач дерев’яні. Про слов’янське походження поселення, підкреслив Кость Широцький, свідчили геометричні узорі з цятками і кривульками на уламках посуду, крім цього серед археологічних

знахідок селища мали місце козацькі люльки та келихи. Вчений вважав, що були деякі підстави назвати городище скіфським („скитським”), однак це ще переконливо не доведено.

Цього ж року Кость Віталійович взяв участь у дослідженні новознайдених у Києві на Звіринці стародавніх печер з похованнями, що висвітлив у своїй праці „Староруський некрополь у Києві на Звіринці” (1913) [20]. Також під час своїх мистецтвознавчих експедицій К. Широцький побував і у м. Полоцьку колишньої Вітебської губернії [3], у результаті чого опублікував дослідження „Софійській собор в Полоцьке” (1915) [27], в якому подав змістовний і детальний архітектурний та археологічний опис цього славетного українського собору. За твердженнями дослідника, єдиним стародавнім аналогом такої будови була церква св. Василя Великого у м. Володимиро–Волинському, а з пізніших храмів – Троїцька церква в Зінькові Подільської губернії, збудована за переказами князями Коріатовичами в XIV ст. Лише капітальний ремонт собору в 1913 р., зауважив професор К. Широцький, під керівництвом П. Покришкіна та І. Суханова підтвердив збереження всієї основи стародавнього собору, його західних і східних стін, які ввійшли до складу його нової будівлі та були збудовані із рядів каменю та цегли. Після ґрунтового археологічного та архітектурного дослідження будови церкви й мистецького студіювання її внутрішнього оздоблення – ікон і гравюр, науковець зробив висновок, що найвірогідніше Софіївський собор був побудований під час правління князя Всеслава в другій половині XI ст. і являється видатним повтором стародавньої русько–візантійської архітектури.

У травні 1915 р. вчений за дорученням Петербурзького університету та Імператорської археологічної комісії вивчав церковну старовину Києва й виготовляв світлини з пам’яток архітектури [4]. Того ж року його включили до складу археологічної комісії від Товариства для вивчення та розроблення щоденників й дослідження археологічних знахідок, добутих розкопами на території Десятинної церкви археологом Д. Мілеєвим у Києві впродовж 1908–1914 рр. Внаслідок здійснених археологічних студій, Кость Широцький у 1917 р. на

засіданні мистецької секції Наукового товариства у Києві зачитав ґрунтовний і цікавий реферат „Дива коло св. Богородиці Десятинної”, подавши у ньому нові й невідомі досі факти стосовно історії мистецтва старокнязівської доби [23, с. 128–129]. Про студіювання вченим цих археологічних розкопок свідчать віднайдені в його особовому архіві звіт, вісім щоденників з кресленнями будови церкви, виконаними олівцем за 1908–1914 рр. і лист від археологічної комісії настоятелю Десятинної церкви П. Вельмину про передання приват–доценту Петроградського університету К. В. Широцькому 3.10.1917 креслень стосовно розкопок Д.°В.°Мілеєва та його сина С. П. Вельміна для доставки в Археологічну Комісію [9]. На трьох окремих аркушах був викладений матеріал стосовно результатів розкопок. У них зазначалося, що крім поховань під південною частиною стародавньої церкви була викопана невелика дерев’яна споруда, збудована ще до церкви Володимира й закладена на чистій материковій глині глибиною 3,1 м від сучасної поверхні землі, а фундамент Володимирської церкви знаходився на глибині 2,5 м від сучасної поверхні, тобто вище. Тому при викопуванні землі для закладення фундаменту церкви вона не була відрита й залишилась під ним, а на заході ця дерев’яна споруда виходила із хрестоподібної південної апсиди [9, с. 35]. У суцільному шарі чорнозему між колодами дерев’яної будівлі були віднайдені металічні прикраси, черепки, декілька залізних голок і цвяхів, кістки стародавніх тварин [9, с. 36]. У результаті систематичних археологічних розкопок було виявлено, що на місці, зайнятому Десятинною церквою знаходився ряд поховань минулих століть, а також, що південна стіна сучасної церкви була покладена на стародавньому фундаменті, східна – на новому, глибшому на 0,8 м від стародавнього, кладка ж була зроблена без прив’язування із старими, а в притик [9, с. 37].

Студіювання подільським професором історії мистецтва, архітектури й археології столиці України та новознайдені документи стали поштовхом для написання ним праці „Хто був автором пляну Київ 1638 р.” (1918) [28].

Свою співпрацю з Археологічним товариством К. Широцький продовжував протягом усього свого перебування в Петербурзі, про що свідчать, віднайдені в епістолярній спадщині вченого, запрошення на засідання різноманітних відділів товариства ще в 1917 р. [1]. Кость Віталійович, будучи членом цього товариства, власноручно вислав окремі томи „Записок отдела русской и славянской археологии Русского Археологического Общества” працівнику Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві та члену Всеукраїнського археологічного комітету В. Козловській, що підтверджують його листи до неї [8].

Приймаючи безпосередню участь при кожній можливій нагоді в археологічних розкопках, К. Широцький на власному досвіді відчув велику відповідальність та значення цієї наукової роботи для подальших історичних студій. У своїх археологічних працях учений намагався детально подати новознайдений матеріал із користю для української науки. Тому дуже важливо донести до широкого загалу маловідомий, але історично-цінний науковий доробок дослідника історії культури України Костя Широцького.

Список використаних джерел та літератури:

1. Запрошення К. Широцькому від Російського Археологічного товариства // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (ІР НБУ НАНУ). – Ф. 152. – Од. 37. – Арк. 1.
2. Кость Широцький. Curriculum vitae. Спис друкованих праць // Державний архів Хмельницької області (ДАХО). Ф. 582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 81–83.
3. Лист В. Широцького до К. Широцького // ІР НБУ НАНУ. – Ф. I. – Од. 12732. – Арк. 1.
4. Лист К. Широцькому від Міністерства імператорського двору // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 7. – Арк. 1.
5. Лист С. А. до К. Широцького // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 122–123. – Арк. 1.
6. Листи Д. Айналова до К. Широцького // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 74–78. – Арк. 1.

7. Листи К. Широцького до О. Назарієва // Відділ рукописних фондів та текстології інституту української літератури ім. Т. Шевченка НАНУ. Ф. 131. – Спр. 470. – Арк. 4.
8. Листи К. Широцького до В. Козловської // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 70–72. – Арк. 3.
9. Милеев Д. В. Раскопки на территории Десятинной церкви. Отчёт, дневниковые заметки и зарисовки // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 163. – Арк. 1–46.
10. Сіцінський С. Праці К.В. Широцького по історії українського мистецтва // ДАХО. – Ф. Р-3333. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 85-97.
11. Афанасьєв В. Фанатична відданість справі / В. Афанасьєв // Культура і життя – Київ, 1999. – № 1. – 6 січня. – С. 3; № 13. – 13 листопада. – С. 3; № 14-15. – 20 листопада. – С. 5.
12. Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст. : Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1995. – 256 с.
13. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст. : Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
14. Білокінь С. Широцький Костянтин Віталійович / С. Білокінь // Довідник з історії України. А-Я / [за ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – 2-ге вид., доопр. і доп. – Київ : Генеза, 2001. – С. 1090.
15. Вінюкова В. Етнограф з Поділля К.В. Широцький / В. Вінюкова // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 12-13.
16. Дорошкевич О. Професор Кость Широцький / Д. Дорошкевич // Вільна українська школа. – Київ, 1919-1920. – Ч. 1-3. – С. 62-63.
17. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886–1919): науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. 3–ге видання, допов. та перевид. – Хмельн. : ФОП Мельник А. А., 2016. – 392 с.; 96 с. дод.
18. Кошель О. Подільське церковне історико-археологічне товариство Кам'янецької доби директорії УНР (червень-листопад 1919 року) / О. Кошель // Збірник праць до 120-річчя з дня народження Симона Петлюри та 80-річчя Кам'янецької доби Директорії УНР. – Фастів : Поліграфіст, 1999. – С. 179.
19. Ладиженко К. Немирівське городище / К. Ладиженко // Рада (Київ). – 1913. – № 168. – 24 липня. – С. 2-3.
20. Ладиженко К. Староруський некрополь у Києві на Звіринці / К. Ладиженко // Рада (Київ). – 1913. – № 2. – С. 2-3.

21. Мошак М. Штрихи до портрету Костя Широцького / М. Мошак // Подільське братство. – Кам'янець-Подільський, 1992. – № 2. – С. 12.
22. Невідомий і відомий Костянтин Широцький // Український історичний календар – '96 / [за ред. П. Толочка]. – Київ : Україна, 1995. – Вип. 2. – С. 179.
23. Серeda А. Кость Віталійович Широцький / А. Серeda // Збірник секції мистецтва Українського Наукового Товариства. – Київ, 1921. – С. 126-130.
24. Січинський В. Кость Широцький. (Спомини з нагоди шестих роковин смерті) / В. Січинський // Стара Україна. – Львів, 1925. – № 25. – С. 157-159.
25. Широцький К. На руїнах Бакоти / К. Широцький // Літературно-науковий вісник. – Київ, 1912. – Кн. I. – С. 71-80.
26. Широцький К. Пам'ятки Македонії. (Археологічна подорож Н.І. Кондакова) / К. Широцький // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1910. – Т. ХСVІ. – Кн. IV. – С. 151-161.
27. Широцький К. Софійській соборъ въ Полоцке / К. Широцький // Записки отдела русской и славянской археологии Русского Археологического Общества. – СПб., 1915. – Т. X. – С. 77-90.
28. Широцький К. Хто був автором пляну Київа 1638 р. / К. Широцький // Записки історичної і філологічної секції Українського Наукового Товариства / [за ред. О.°Грушевського]. – Київ, 1918. – Кн. XVII. – С. 98-102.

Іваневич Лілія Анатоліївна – кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, фінансовий консультант ТОВ «Starlife».

Світлана СМІРНОВА
(м. Кам'янець-Подільський)

РЕЛІГІЙНІ МЕДАЛЬЙОНИ З ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Анотація: стаття присвячена опису релігійних медальйонів знайдених у Дунаєвецькому районі.

Ключові слова: медальйони, святі, іконопис.

Актуальність обраної теми дослідження безперечна, оскільки описувані медальйони публікуються вперше. Кожен з них може слугувати окремим об'єктом вивчення. Мета нашої роботи зробити загальний огляд медальйонів переданих до Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Першочерговим завданням дослідження є ідентифікація зображень з наступним розкриттям їх змісту. Це дозволить зрозуміти не тільки характер самого предмету, а й заглибитися у духовну атмосферу минулих століть, поринути у світ уяви, вірувань населення Дунаєвеччини – і таким чином, пізнати частинку їх духовного світогляду.

Релігійні медальйони разом із вервичками, параманами, натільними іконками, розп'яттям, персями із християнською символікою це предмети особистого благочестя, тобто це речі, якими людина користується протягом життя.

Під релігійними медальйонами розглядаються невеликого розміру медалі з зображеннями релігійної тематики. Описані медальйони – це розрізнені речі, які випадково збереглися зі значної більшості втрачених. Тому варто зазначити, що інформуючи лише про факт поширення окремих релігійних сюжетів, це історичне джерело не спроможне відобразити цілісну картину поширених тем і культів в середовищі християнської спільноти, зазначеного регіону.

До Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника передано декілька різновидів релігійних медальйонів з Дунаєвеччини.

Перший з них, є досить цікавим, проте до кінця питання його хронології ще не з'ясоване. Нижче ми подаємо його опис (описи усіх медальйонів для зручності подаватимуться після фото).

Рис.1.

Назва	Медальйон «Пелюстковий хрест»
Аверс	Хрест пелюстковий, чотирьохлистий. В центрі хреста коло. Між раменами пелюсткового хреста розташовуються чотири трикутники.
Реверс	В центрі хрест на голгофі. Зліва – потир, справа погано збережений знак.
Де знайдено	Між с. Голозубинці та Держанівка Дунавецького р-ну.
Час знаходження	2013 р.
Розмір та форма	2x2 см. Коло з трьома опуклостями.
Стан збереження	Потертий. На аверсі є залишки емалі червоного кольору. Відсутнє кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Срібло, лиття.
Датування	XI - XIX ст.

На аверсі зображено пелюстковий чотирьохлистий хрест, що часто зустрічається в церковному образотворчому мистецтві. Хрест такого типу зустрічається на розписах та фресках храмів. Він є на омофорі святителя Григорія Чудотворця мозаїки XI

століття собору Святої Софії Київської [9; 4]. та на Іконі Благовіщення Пресвятої Богородиці (Київській).[7].

Між раменами пелюсткового хреста розташовано чотири трикутники. На наш погляд, це запозичення від коптського хреста, де вони символізують ті цвяхи, що використовувались для розп'яття[11].

Ми вважаємо, що на реверсі, в центрі, представлено хрест на Голгофі, зліва Потир (чаша для причастя), а справа – Євхаристія, які репрезентують таїнство Причастя. Можливе трактування зображення на реверсі також, як «ІХСН» абrevіатура імені Сина Божого: Ісус Христос Ніка. Слово «Ніка» з грецької мови перекладається як «Переможець».

У розглядуваній збірці є кілька медальйонів, що репрезентують патронічну іконографію. Під поняттям *патронічна іконографія* розуміємо образи реальних історичних осіб, які були засновниками і патронами чернечих орденів: в даному випадку – бенедиктинського (Бенедикт із Нурсії) і домініканського (Домінік з Кастилії). Спочатку розглянемо медальйон св.Бенедикта.

Рис.2.

Назва	Медальйон св. Бенедикта
Аверс	Зображення св. Бенедикта в повен ріст. В правій руці тримає хрест, а в лівій – Правило для монастирів. Біля його ніг справа розміщена інфула, а зліва – крук із шматком хліба у дзьобі. Півколом

	над зображенням святого є напис латиницею. Чітко читається лише справа зверху «.BENEDICTI».
Реверс	<p>В центрі розташований великий хрест, а на ньому відповідно розташовані букви: перші літери латинських слів, що розкривають значення самого медальйону.</p> <p>В чотирьох полях, розділених знаком Хреста, розташовані наступні літери: C S P B (Cruх Sancti Patris Benedicti – Хрест святого отця Бенедикта) C S S M L (Cruх Sancta Sit Mihi Lux – Нехай світить мені Хрест Святий).</p> <p>На перпендикулярній до основи перекладині N D S M D(Non Draco Sit</p> <p>Mixi Dux – Древній змій нехай загине злий).</p> <p>Навколо хреста розташовані букви: V R S N S M V (Vade Retro Satana, Non Suade Mihi Vana – Сатана нехай відійде, суєта в мене не ввійде).</p> <p>S M Q L I V B (Sunt Mala Quae Libas Ipse Venena Bibas – Злом мене хай не спокусить, чашу отрути сам скуштує) [8].</p>
Де знайдено	Між с. Голозубинці та Держанівка Дунаєвецького р-ну.
Час знаходження	2013
Розмір та форма	1,8x2,5 см. Овал.
Стан збереження	Сильно пошкоджений, є подряпини. Відсутнє кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Алюміній, лиття.
Датування	XVIII - XIX ст.

На медальйоні *св. Бенедикт* зображений в центрі, над головою в нього німб. Внизу зліва поміщені інфула (спеціальний головний убір римо-католицького духовенства, що має форму митри), а справа – крук із шматком хліба у дзьобі. Ці символи пов'язані з певними легендарними подіями життя святого. Один задрісний священик захотів отруїти Бенедикта хлібом, святий здогадався і наказав ворону віднести від нього отруєний хліб.

Тому в іконографії часто поряд з Бенедиктом зображують інфулу та ворона з хлібом.

Після довгих років духовного самовдосконалення біля 529 р. Бенедикт заснував і очолив великий монастир у Монте-Кассіно, слава про який набула розголосу по всьому світі. У своїй діяльності Бенедикт керувався не тільки вимогами дисципліни та послуху, а намагався поєднувати їх з повагою до людської особистості та врахуванням її індивідуальних можливостей, що й заповідав своїм наступникам. Це здобуло йому славу духовного отця усіх ченців Західної Європи [3]. У 1742 р. Папа Римський Бенедикт XIV урочисто схвалив і порадив вірним носити медальйон із зображенням св. Бенедикта. Особливу захисну силу мали ті його зразки, які на звороті мали малюнок хреста св. Бенедикта з закляттям проти демонів[3].

Також цікавість представляють три медальйони (рис.3, 4 та 5) Марії, цариці Розарію та святого Домініка знайдені в м. Дунаївці у 2014 р. Далі ми подаємо їх опис.

Рис.3.

Назва	Медальйон «Марія цариця Розарію»/св..Домінік
Аверс	В центрі зображена Мати Божа та маленький Ісус в повен ріст сидячи. В обох на голові корони з хрестиком. Марія тримає в правій руці, а Ісус в лівій по рожанцю. Над ними півколом напис латиницею: « МАТКА BOZA ROZANCOWA » - МАТИ БОЖА З РОЖАНЦЕМ.

Реверс	Поясне зображення св. Домініка в профіль. В правій руці тримає оливкову гілку як символ святості, в лівій – розгорнуту книгу. Над його чолом півколом виглядає сонце, а над головою – німб. Справа читається напис: «S. DOMINIK» - СВЯТИЙ ДОМІНІК.
Де знайдено	м. Дунаївці
Час знаходження	2014 р.
Розмір та форма	3x2,2 см.
Стан збереження	В доброму стані. Написи читаються. Є кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Бронза покрита сріблом, лиття.
Датування	XVIII – XIX ст.

Рис.4.

Назва	Медальйон «Марія цариця Розарію»/св..Домінік
Аверс	В центрі зображена Мати Божа та маленький Ісус в повен ріст сидячи. В обох на голові корони з хрестиком. Марія тримає в правій руці, а Ісус в лівій по рожанцю. Над ними півколом напис латиницею: «ROSARIUM SACRI REGINA» - СВЯТА ЦАРИЦЯ РОЗАРІЮ.
Реверс	Поясне зображення св. Домініка в профіль. В правій руці тримає оливкову гілку як символ святості, а у лівій – відкриту книгу. Над його чолом півколом виглядає сонце, а над головою – німб.

	Справа читається напис: « S. DOMENICO » - СВЯТИЙ ДОМЕНІК.
Де знайдено	м. Дунаївці
Час знаходження	2014 р.
Розмір та форма	3x2,2 см.
Стан збереження	В доброму стані. Написи читаються. Є кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Мідь, лиття.
Датування	XVIII – XIX ст.

Рис.5.

Назва	Медальйон Мати Божа цариця Розарію / св..Домінік
Аверс	В центрі, в повен ріст, зображена Мати Божа стоячи та маленький Ісус сидячи в неї на руках. В обох на голові корони з хрестиком. Марія тримає в правій руці, а Ісус в лівій по рожанцю. Над ними півколом напис латиницею: « ..OTR....DAM... DUS... ROSA..... » (важко перекласти через погане збереження напису).
Реверс	Зображення св.. Домініка в повен ріст . В правій руці тримає високий хрест, а в лівій - оливкову гілку як символ святості. Над його головою – німб. Є напис півколом. Зліва погано читається, а справа читається напис: « SWIETN.. DOMINIK » - СВЯТИЙ ДОМІНІК
Де знайдено	м. Дунаївці
Час	2014 р.

знаходження	
Розмір та форма	1,8x2,6 см.
Стан збереження	Сильно пошкоджений. Написи читаються не чітко. Відсутнє кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Бронза покрита сріблом, лиття.
Датування	XVIII – XIX ст.

Описувані медальйони (рис.3-4) за іконографією та розмірами ідентичні, проте відрізняються написами та матеріалом з якого зроблені. Аналогічний медальйон зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника[12]. На наш погляд, сонце зображене над чолом святого Домініка на двох медальйонах символізує світло апостольського служіння.

Відрізняється від вище описаних за своїм зображенням медальйон (рис.5), але він зроблений також в рамках класичної іконографії. В іконописі та живописі св. Домінік зображується у білій туніці домініканського ченця, білому скапулярії і чорному плащі; іконографічні символи св. Домініка - лілія, зірка в лобі або над чолом, книга (найчастіше відкрита на сторінці зі словами «Ідіть і проповідуйте»), хрест засновника (патріарший), храм (Латеранська базиліка), собака з факелом, розарій, посох[10].

Св. Домінік у 1215 р. заснував орден домініканців. Заснував монастир у Прулі за підтримки єпископа Фулькона Тулузького 1205. Отримав у Римі від папи Інокентія III дозвіл на створення Ордену домініканців на основі статуту святого Августина. Жив у Римі, був придворним проповідником папи. Провів життя у місіонерській діяльності. Поширив у Західній Європі молитву на розарії. Помер у Болоньї, Італія. Канонізований 1234 року римським папою Григорієм IX. День вшанування – 8 серпня; до 1970 року – 4 серпня.

Проповідував апостольське служіння. Першою причиною успіху діяльності був той факт, що Домінік та його товариші намагалися відповідати моральним вимогам, які висував загал до проповідників. Вони відмовилися від багатства й розкоші,

вели суворий спосіб життя. Домінік відкинув звичну в чернечих спільнотах засаду фізичної праці. Урочисте відправлення літургії, збережене як істотний елемент спільного життя проповідників, теж приведено у відповідність до вимог апостольського життя. Зменшено кількість псалмів для промовляння, спрощено проведення обрядів. Монастирі мали бути насамперед спільнотами євангельського життя та школами, які духовно й інтелектуально готували б проповідників до їхньої апостольської праці. Останні роки життя Домінік присвятив насамперед зміцненню Ордену, який швидко розвивався. Помирає Домінік у Болоньї в 1221 році [10].

Завдяки написам на медальйонах польською мовою (рис. 3,5), можемо припустити, що вони могли виготовлятися на теренах Речі Посполитої. А медальйон (рис.4) містить напис латинською мовою, можливо він привезений з Риму.

До патронічної іконографії ми відносимо і зображення св. Йосафата, який є патроном Ордену о. василіан. Нижче ми опишемо медальйон присвячений св. Йосафату.

Рис.6.

Назва	Медальйон св. Йосафата
Аверс	Поясне зображення св. Йосафата. В правій руці тримає оливкову гілку. По колу напис українською мовою «СВЯТИЙ СВЯЩЕНОМУЧЕНИК ЙОСАФАТ ЧИНА СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО 1867-1967»
Реверс	Йосафат стоячи на коліні отримує благословення від Ісуса Христа

Де знайдено	Дунаєвецький р-н.
Час знаходження	2013 р.
Розмір та форма	Діаметр 3 см.
Стан збереження	Задовільний, злегка покритий патиною.
Матеріал та техніка	Бронза, лиття.
Датування	1967 р.

Скоріш за все, виготовлення цього медальйону приурочене до річниці канонізації св. Йосафата у 1867 р. Вшанування святого Йосафата проводиться переважно греко-католицькою церквою. Він є одним з «українських святих», оскільки народився у м.Володимирі-Волинському, Волинської області. Як і переважна більшість святих, св. Йосафат зображений з гілкою оливи у руці, як символу святості.

В 1604 році *св. Йосафат* вступає до запустілого монастиря Пресвятої Трійці у Вільні. Був прийнятий і в ченці пострижений самим Київським митрополитом Іпатієм Потієм і приймає чернече ім'я – Йосафат. В 1609 році Йосафат Кунцевич був висвячений митрополитом Іпатієм Потієм на священника. Йосафат своїми науками, добрими словами, милостинею «притягав» до Київської Унійної Церкви велике число людей, які відрікалися схизми та ставали ревними католиками [6]. В 1613 році, за наказом митрополита Вельямина Рутського, Йосафат був поставлений на ігумена Бітенського монастиря. Митрополит Вельямин Рутський в 1615 році призначає на Полоцький архієпископський престол Йосафата єпископом помічником. В 1618 році стає архієпископом.

В енцикліці про Архієпископа Кунцевича Пій XI відзначав що цей святий так любив Церкву і віру, що навіть мріяв про мучеництво, яке б могло стати найкращою проповіддю про єдність. “Господи, дозволь мені пролити мою кров за єдність і послух Святому Престолу”, – наводить слова святого Папа.

Це бажання св. Йосафата виповнилося 12 листопада 1623 р. у Вітебську.

У Вітебську святого спіткало мучеництво, він був схоплений, після того, як вийшов назустріч розлюченому натовпу, і жорстоко вбитий [6].

Папа Урбан VIII 16 травня 1643 року причислює священномученика Йосафата Кунцевича до числа блаженних.

У 1644 році 12 листопада у Римі відбулося перше святкування празника священномученика Йосафата Кунцевича.

29 червня 1867 року, Папа Римський Пій IX урочистою буллою вписав Йосафата Кунцевича до числа святих мучеників [5].

Під редакцією Йосафата виходили численні тексти про першість св. Петра, єдність Церкви, хрещення св. Володимира.

Він видав катехизм і намагався адаптувати проповідь Євангелія до особливостей менталітету місцевого населення [1].

Папа Римський Іван-Павло II назвав Кунцевича «апостолом єднання».

Св. Йосафат вважається покровителем України. Ім'я святого Йосафата носить українське монаше згромадження оо. Василіан [6].

Далі пропонуємо третю групу медальйонів яких об'єднує тема Пресвятого серця Ісуса Христа.

Рис. 7.

Назва	Медальйон Святої Родини / Пресвятого серця Ісуса Христа.
Аверс	В центрі зображення св.. Родини: Йозеф, Ісус та Марія біля пальмової гілки. Зліва направо півколом напис латиницею: « JESUS, MARYA,

	JOZEF IS WAM CODACE SERCE I DUSZE MOJA» - «ІСУС, МАРІЯ, ЙОЗЕФ ДО ВАС МОЛИТЬСЯ СЕРЦЕ ТА ДУША МОЯ».
Реверс	Погрудне зображення Ісуса Христа з довгим волоссям та бородою. На його грудях зображено серце. Праворуч – рельєфне зображення риби.
Де знайдено	с. Балин, Дунаєвецький р-н.
Час знаходження	2016
Розмір та форма	Діаметр 4 см. Коло.
Стан збереження	Сильно пошкоджений. В нижній частині наскрізний отвір. Відсутнє кільце для підвішування.
Матеріал та техніка	Алюміній, лиття.
Датування	XIX ст.

Рис. 8.

Назва	Медальйон Пресвятого серця Ісуса Христа
Аверс	Поясне зображення Ісуса Христа на грудях якого палаюче серце. Зверху півколом зліва – направо напис латиницею: «S. SERCE JEZUSA MOJA MILOSTA» - СВЯТЕ СЕРЦЕ ІСУСА МОЯ МИЛІСТЬ
Реверс	В центрі напис: «Z TWA OFIARA OFIARUJE ODLY KRZE SPRAWY MOJE» - "ТВОЇЙ ЖЕРТВІ ХРИСТЕ ЖЕРТВУВАТИМУ МОЛИТВИ МОЇ".. Зверху півколом напис: [PRZY]JDZ KROLESTWO TWOJE» - ПРИЙДЕ ЦАРСТВО ТВОЄ!

Де знайдено	Між с. Голозубинці та Держанівка Дунаєвецький р-н.
Час знаходж.	2013 р.
Розмір та форма	2x2 см.
Стан збереження	Сильно погнутий, є подряпини. Написи в основному читаються добре.
Матеріал та техніка	Алюміній, лиття.
Датування	XIX ст.

Рис. 9.

Назва	Медальйон Пресвятого серця Ісуса Христа / Діви Марії
Аверс	Поясне зображення Ісуса на грудях якого серце з променями
Реверс	Поясне зображення Мати Божої на грудях якої серце з променями.
Де знайдено	Між с. Голозубинці та Держанівка Дунаєвецького р-ну.
Час знаходження	2013 р.
Розмір та форма	3x3 см. Коло.
Стан збереження	Сильно пошкоджений, є подряпини. Напис не читається.
Матеріал та техніка	Бронза, лиття.
Датування	XVIII - XIX ст.

Усі зображення подано згідно ustalених канонів, де форма рисунку безпосередньо визначалася змістом. Аверсом

вважається та сторона медальйона, на якій зображено Ісуса Христа або Марію. У випадку, де Ісус і Марія присутні на одному медальйоні, зображення Марії виступає на реверсі (рис.9). На медальйоні із зображенням Святої Родини (рис. 7): аверс – Свята Родина, реверс – Ісус Христос. Шанування Серця Христового в Католицькій Церкві розпочалося завдячуючи видінням св. Марії Маргарити Алякок. Перше видіння відбулося 27 грудня 1673 року на свято св. Івана Євангелиста. Видіння тривали до 1675 року. Поширенню культу Пресвятого Серця Ісуса Христа сприяв орден єзуїтів. У 1765 році Папа Климентій XIII дозволив встановлювати свято Серця Христового тим, хто бажали святкувати нове свято. Папа Пій IX у 1856 році запровадив нове свято в цілій Католицькій Церкві. Свято доволі скоро поширилось по цілій Церкві та існує і до сьогодні[2].

Описані медальйони – це важливе джерело для вивчення духовного життя Дунаєвеччини XVIII – XIX ст. Представлені медальйони ми поділили на три групи: перша – це зображення образів реальних історичних осіб (рис.2-6), які були засновниками і патронами чернечих орденів (бенедиктинського і домініканського) до цієї групи віднесли також медальйон із зображенням св. Йосафата, оскільки він, хоча не був засновником ордену, проте на сьогодні, є покровителем ордену о. василіан; друга – медальйони присвячені вшануванню Пресвятого Серця Ісуса Христа (рис.7-9); третя – до якої відноситься медальйон з пелюстковим зображенням хреста (рис.1), він є унікальним. Цікавим при дослідженні медальйонів є питання поширення їх на певних територіях. Швидше за все, ареал поширення описуваних медальйонів збігається з поширенням римо- та греко-католицької церкви. До сьогоднішнього дня католики вшановують та використовують зображенням св. Родини, Пресвятого серця Ісуса Христа, св.. Бенедикта, св. Йосафата та ін.

Нез'ясованим залишається питання походження цих медальйонів. Визначити майстерні, де були виготовлені медальйони також не бачиться можливим. Підсумовуючи огляд релігійних медальйонів, варто підкреслити, що описана збірка не спроможна дати уяви про повний перелік святих, яким

поклонялися (надавали перевагу) у досліджуваному регіоні. Проте, вона може слугуватиме одним з джерел для дослідження з релігійної тематики.

Список використаних джерел та літератури

1. «100 питань – 100 відповідей». Чому був канонізований св.. Йосафат Кунцевич?. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vsun.org.ua/?p=921>.
2. 12 зображень серця Христового в різних культурах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/12-zobrazhen-sercya-hristovogo-v-riznih-kulturalah>.
3. Гупало В. Релігійні медальйони із поховань у колишньому Бернардинському костелі в Дубні на Волині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 2014. – Вип. 18. – С. 291–321. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hupalo_Vira/Relihiini_medaliony_iz_pokhovan_u_kolyshnomu_bernardynskomu_kosteli_v_Dubni_na_Volyni.pdf.
4. Еще о символах. Крест. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.liveinternet.ru/community/2281209/post105795607/>
5. [Життя і діяльність священномученика Йосафата Кунцевича.](#) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://theologia.ucu.edu.ua/pokrovyteli/svshchm-josafat-kuncevych/81-zhyttja-i-dijalnist-svjashchennomuchenyka-josafata-kuncevycha>.
6. Йосафат (Кунцевич). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. Ікона Благовіщення Пресвятої Богородиці (Київська) // <http://cerkva.if.ua/index.php?id=1763&action=art>.
8. Крест и медальон св. Бенедикта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.by/krest-i-medal-on-sv-benedikta>.
9. Крест: история, виды, символика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biblia.org.ua/help/cross.html>.
10. Святий Домінік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
11. Смирнова И. Тайная история креста. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svitk.ru/004_book_book/3b/757_smirnova-istoriya_kresta.php
12. Фонди КПДІМ-3. – Катз 287.

Смірнова Світлана Дмитрівна – *магістр історії, молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.*

**Петро БОЛТАНЮК,
Євгеній ЛЕВІНЗОН**
(м. Кам'янець-Подільський)

ЄВРЕЙСЬКИЙ ЦВИНТАР У СЕЛІ ШАТАВА

У статті йдеться про єврейське кладовище кінця XVIII - середини XX ст., яке розташоване на околицях села Шатава Дунаєвецького району Хмельницької області. Розглядаються характерні особливості та специфіка оздоблення місцевих надгробних пам'ятників.

Ключові слова: *Шатава, Маків, цвинтар, кладовище, мацева, епітафія, мотив, символіка.*

Цікавою та малодослідженою тематикою історії розвитку матеріальної культури є надгробні пам'ятники. У цьому плані, територія подільського краю не є винятком. Майже у кожному селі або місті є давні кладовища, на яких збереглися надгробні пам'ятки, що дають змогу заглибитися в їх історію, ознайомитися з частинкою місцевої сакральної культури. Поряд з цим, вони розкривають перед нами культурні особливості різних релігійних вірувань, а саме православних, римокатоликів, іудеїв, протестантів та ін. У цій публікації ми намагаємося розглянути один із некрополів Подільської землі, а саме іудейське кладовище на території села Шатава.

Після катастрофи європейського єврейства – Голокосту (Шоа) останніми свідками зниклої цивілізації штетла (містечка) залишились здебільшого лише мовчазні надгробки-мацеви, зміст котрих залишається для місцевих незбагненою таємницею, адже, зазвичай, на 50, а то й більше кілометрів, не залишилось тих, хто зрозуміє тисячолітнє письмо івриту...

Єврейські кладовища Поділля (інші назви – окописько, кіркут та ін.) відзначаються давниною свого існування та надзвичайно витонченою традицією оформлення надмогильних пам'ятників. Рослинні та зооморфні мотиви мацев, вирізьблені століття тому, заворожують своїми хитросплетіннями й досі:

виноградні лози, що обплітають колони зруйнованого Єрусалимського храму, боротьба левів з єдиногогами, «танок» трьох зайців, і це ще далеко не весь перелік традиційних елементів орнаменту іудейського надмогильного каменю.

Мацеві XVII-XIX ст. можна по праву вважати шедеврами єврейського народного мистецтва, неперевершеними зразками каменерізного промислу. Проте, на жаль, стародавні цвинтарі в Україні залишаються поза увагою держави, не зважаючи на те, кого тут ховали – православних, католиків, іудеїв, чи представників інших релігій та націй. Щороку кількість збережених давніх некрополів зменшується внаслідок вандалізму місцевого населення, кліматичних змін, величезна кількість кладовищ була зруйнована за роки господарювання радянської влади. Отож, нашим обов'язком сьогодні є збереження цих об'єктів історико-культурної спадщини для майбутніх поколінь. Цвинтарі є цінним джерелом, яке може багато чого розповісти про історію населення рідного краю: його економічний, соціальний та навіть освітній рівень тощо.

Коротко торкнемось історії єврейської громади сіл-супутників Маків і Шатава.

Вважається, що євреї розпочали селитись у Шатаві у XVI ст. На 1765 р. в містечку проживало 127 чоловіків єврейського населення. Перепис 1787 р. фіксує в Шатаві 132 чол. євреїв. На той час вони утворювали окремий Кагал [4, с. 239].

За даними перепису 1875 р. в Макові проживало 206 чол. євреїв, а у Шатаві – 332 чол. Порівняно це була невелика кількість жителів. Так, в Макові вона складала 5 % від загальної чисельності місцевих жителів [17, с. 167-168]. Більшість єврейського населення займалась торгівлею.

Географічний словник кінця XIX ст. зауважує, що у Шатаві проживало 886 мешканців, з яких 252 євреї; серед сакральних споруд окрім церкви св. Івана згадується «синагога єврейська» [20, с. 807].

На початку XX ст. у Шатаві налічувалося 294 господарства, 1854 мешканців; була одна православна церква, дві єврейські молитовні школи, церковно-приходська школа,

урядницький пункт, чотири заїжджих будинки. По вівторкам через кожні дві неділі проводились базари [7, с. 33].

Перепис населення Кам'янецької округи 1926 р. зауважує, що у селі Маків проживав 81 єврей й було 26 господарств, у містечку Шатава існувало 100 єврейських господарств у яких мешкало 434 чол. [11, с. 19].

У 1930-х рр. в Шатаві було створено єврейський колгосп. Шатава була окупована нацистами 10 липня 1941 р. Восени 1941 р. біля 300 євреїв з Шатави та Макова були страчені поза межами містечка Айнзацгрупою С. Решту євреїв було перевезено до Дунаєвецького та Кам'янець-Подільського гетто. Шатаву було звільнено в кінці березня 1944 р. військами Червоної армії [19]. Проте єврейський світ містечок Маків та Шатава, як і тисячі інших так ніколи і не відродиться. Майже вся тамтешня єврейська громада знайшла свій останній спочинок на околицях Шатави у братській могилі серед поля...

Влітку 2018 р. авторами, а також провідним науковим співробітником К-ПДІМЗ, к.і.н. І. О. Стареньким було організовано 2 красзнавчі розвідки, в результаті яких було обстежено села Шатава, Маків та Привороття Друге. Завдяки проведеному обстеженню цих населених пунктів, було зібрано значний обсяг інформації в галузях некрополістики та археології. Результатом розвідки є і ця стаття. Принагідно автори висловлюють щире подяку за допомогу Л. Сорокіній – науковому співробітнику Наукового центру іудаїки та єврейського мистецтва ім. Фаїни Петрякової (м. Львів), М. Гордону та Т. Соломатиній – дослідникам єврейської епіграфіки.

Описуване єврейське кладовище розташоване на східній околиці села Шатава, на розі вулиці Подільської та провулку Комарова. Традиційно цвинтар розміщений на підвищенні, яке з півдня обмежується річкою Шатавка. Зі слів місцевих жителів, першопочатковий вхід на цвинтар був розташований із західної сторони цвинтаря (з вулиці Подільської) в районі сучасного житлового будинку, що примикає до кладовища. Поруч із цією ж будівлею зберігся і будинок обмивання покійних або ж Бейт-

Кадишин (Будинок прощання), що нині пристосований під господарські потреби.

У єврейській традиції, кладовище є другим за важливістю після синагоги об'єктом. Скрізь, де виникала громада, вона прагнула знайти ділянку під кладовище, яке іменувалося Бейт-Ойлом («будинок вічності») або Бейт-Хаїм («будинок життя»), очевидно, спочатку евфемізм «будинок мертвих», що несе, однак, натяк на вічне життя душі) [12, с. 233].

Поховальний обряд євреїв був чітко регламентований. Кожний кагал (громада) мав благочинне поховальне братство «Хевра Кадіша» («Святе товариство» або ж «Поховальне товариство»). В його функції входили: утримування кладовища, підготовка до поховання покійника, виділення для нього ділянки та організація похоронної церемонії, здійснення ритуалів й залагоджування усіх формальностей. Вони ж відали питаннями «боротьби з єретиками». Члени союзу розподілялись на дійсних членів (хаберім) та гробарів та служителів (кабронім). На чолі товариства стояло три або чотири старшини (габаї), які обиралися на рік. Також товариство обирало скарбничого (немон) й оберігача статуту (махзек бе-пінкес). Прибутки товариства складали членські внески, плата за місце поховання, прибутки з бані (мікви), прибутки з синагоги, велика добродійна кружка, відсоток з капіталу товариства [3, с. 271-277].

Іудейська традиція вимагала виділення окремих місць для поховання осіб, причетних до ритуалу богослужіння: рабини, когени, левіти. Розміри та конфігурація кладовища визначалися конкретними умовами; більшість з них були огорожені [16, с. 4-5]. Кладовище розмежовувалося на зони: чоловічі, жіночі, дитячі поховання, а також жінок, що померли під час пологів, і самогубць. Окремо виділялися місця – гнизи – для поховань ритуальних предметів, що втратили кошерність (були ушкодженими), наприклад, похованню на кладовищі підлягають сувої Тори [8, с. 233].

Таку картину ми можемо спостерігати і на описуваному кладовищі Шатави: цвинтар огорожений невисокою кам'яною огорожею по всьому периметру товщиною 0,8 м., яка була мурована «на сухо» з великого та середнього каміння. Неподалік

від першопочаткового входу на цвинтар, вздовж його західної стіни сконцентровані могили найбільш вагомих осіб общини, тут же знаходяться найбільш декоровані та давні мацеві. Це обумовлено тим, що згідно звичаїв, особам наближеним до культу (когенам) заборонялося відвідувати кладовище. Тому спеціально для них біля муру встановлювали камені, вставши на які, можна було оглянути кладовище з-за огорожі (така конструкція в нашому випадку не збереглася).

Огляд території цвинтаря показав, що велика кількість плит похилена, менше розбитих, або ж переламаних на кілька уламків. Однак, все ж, незважаючи на це, кладовище зберегло свою структуру. Могили утворюють ряди, які орієнтовані за віссю північ-південь. На території цвинтаря було обстежено близько півсотні надгробних пам'ятників.

Обстеження мацев (вертикальних плит-стел) показало, що вони мають форму пласкої прямокутної кам'яної плити виготовленої з каменю-пісковіку. Висота плит на цвинтарі становить 0,9-1,1 м й 1,5-1,6 м, їх ширина складає 0,4-0,5 м (за винятком подвійної плити ширина якої сягає 0,58 м), а товщина плит коливається від 7 см до 16 см.

Лицьова сторона мацев має традиційну композиційну схему розташування зображень та епітафій, що в більшості утворює три частини: епітафія в центральній частині мацеві, сюжетна композиція у верхній частині стели та декоративне обрамлення [8, с. 235]. Найбільш поширеними завершеннями прямокутних плит були округле (Рис. 1.4; Рис. 2.3; Рис. 3.3, 7; Рис. 4.2, 6, 7), прямокутне (Рис. 1.2, 3, 5; Рис. 3.2; Рис. 4.4, 7, 9) та трикутне (Рис. 1.6, 7, 8; Рис. 2.2, 4, 5; Рис. 3.1, 8; Рис. 4.1, 3, 8). Поряд з цим, траплялися мацеві з призматичним завершенням (Рис. 1.1; Рис. 3.4), у вигляді трьох арок (Рис. 3.9), комбінованих півкола з прямокутником (Рис. 2.6), або ж у вигляді двох вигнутих абрисів (Рис. 2.1). При цьому округлі та прямокутні завершення надгробних плит є характерними для періоду кінця XVIII – пер. пол. XX ст., а трикутні – у своїй більшості, спостерігаються в кінці XVIII – пер. пол. XIX ст. Щодо комбінованого завершення стел, то вони характерні в більшості для др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.

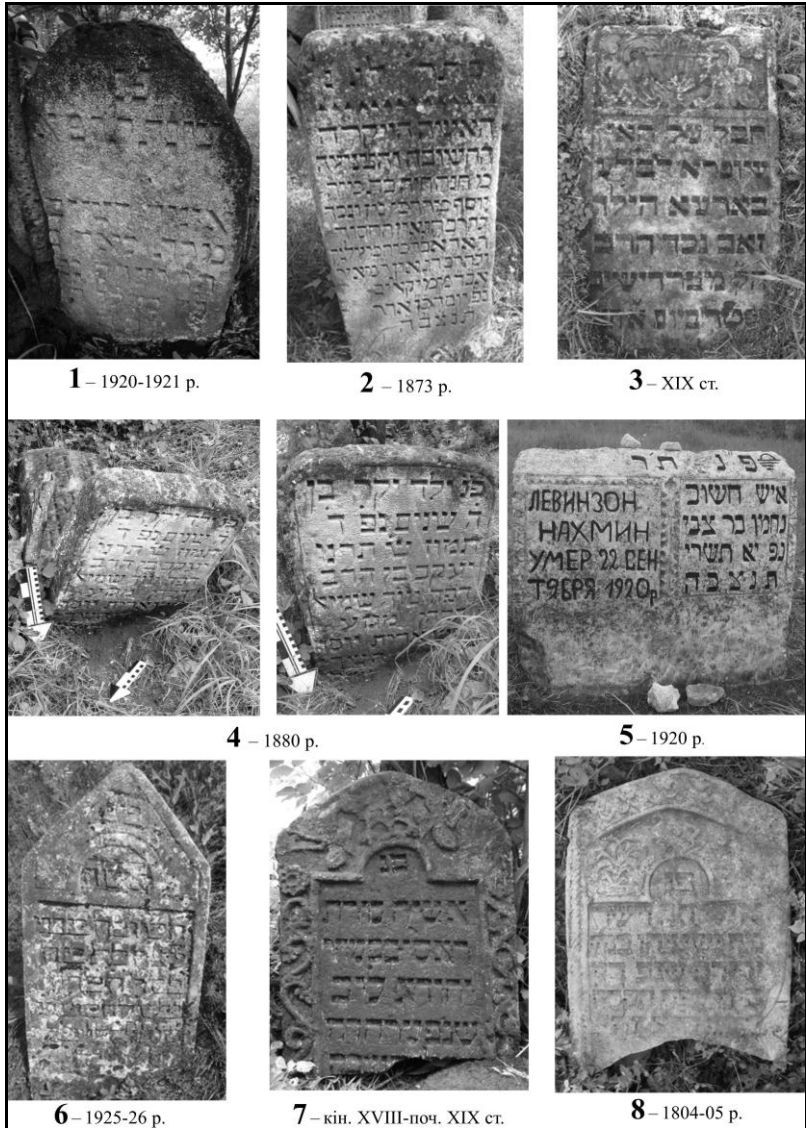

Рис.1. Надгробні пам'ятники єврейського кладовища с. Шатава Дунаєвцького району.

Окрім вертикальних кам'яних плит (мацев) окремі надгробки утворюють поєднання вертикальної стели з горизонтальною плитою, що являє собою один з типів надгробків – «чобіток», – який набуває поширення з середини XIX ст. [15, с. 36] (Рис. 1.4; Рис. 2.1, 6). Горизонтальні плити мають у розрізі трикутну, округлу та призматичну форми. Основу композиції мацеви складає епітафія прямокутної форми, рельєфно заглиблена у камінь, літери утворюють текст, закладений в рядки із застосуванням шрифтової композиції з паралельними рядами слів.

Переважна більшість надгробків містять епітафії на івриті, з виявлених пам'яток лише менше десятка мають написи російською, найстаріша з них – могила Левінзона Нахміна Цві (1920 р.), вона має двомовний напис івритом та російською (Рис. 1.5). На прикладі цього надгробку простежується рівень слабого володіння російською мовою місцевим єврейським населенням (що видно з ряду граматичних помилок: перевернута літера «я», скорочення «р.» – року, замість «г.» – года). Суто російською напис зроблено ще на декількох вже післявоєнних плитах.

Більшість епітафій на цвинтарі відповідають стандартним традиціям. Починаються вони з типової абрєвітаури з літер «пе» і «нун» פ"נ («по нітман / по нікбар» – тут похований / лежить).

Далі слідує зазвичай короткий опис чеснот померлого. Найбільш типовий варіант איש תם וישר «чоловік чесний і прямий» сходить до Книги Йова. На жіночих надгробках אשה חשובה וצנועה «жінка поважна і скромна». [12, с. 239].

Наступним перед ім'ям зазвичай йде «титул» або формула ввічливого звертання. У більшості випадків це מר «мар» (пан, одружений чоловік) або מרת (пані, заміжня жінка). Для чоловіків поширеними перед ім'ям є звернення רבי «раббі», רב «рав», ר"י (скорочений варіант), які, проте зовсім не обов'язково стосувались конкретно рабина, приписати такий шанобливий титул могли практично будь-якому дорослому чоловіку. Щоб виділити саме рабинів виникає тавтологічне звернення הרב רבי «ha-рав, раббі», яке також незабаром девальвується, і його замінює абрєвіатура מוהר"ר «моһарар» – «Морейну ha-рав,

раббі» («наш учитель, рав, раббі») [12, с. 239], на цвинтарі широко розповсюдженими є скорочені варіанти останньої абрєвіатури – מְהַיִמָּוֶה / מְהַיִמָּוֶה, наявність такої формули на надгробку, на жаль, не дає змоги з впевненістю відносити покійного до рабинів, що пояснюється, на нашу думку, занадто значною спрощеністю і так скороченого варіанту абрєвіатури «Морейну ха-рав, раббі».

Після імені покійного зазначаються слова בן, בַּת «бен, бат» (син, донька) та ім'я батька, перед яким зазвичай йде титул רַב «рав», що, як вже зазначалось вище, вказував лише на шанованість особи в суспільстві. В сучасному Ізраїлі таке звертання відповідає навіть у світському суспільстві українському і польському «пан».

Серед чоловічих імен в населенні Макова і Шатави XVIII-XIX ст. переважають: Іцхак, Яков, Ізраель, Авраам, Шмуель, Леві, Лейб та ін. серед жіночих: Бейла, Хая, Мір'ям, Естер, Еті та ін. Прізвища в традиційних епітафіях не зазначались

Зазвичай, далі зазначається дата смерті, яка має декілька типових складників: נפטר / נפטר «ніфтар/ ніфтера» (помер / померла), לְחֹדֶשׁ «ле-ходеш» (місяця), בְּיוֹם «бе-йом» (дня), שָׁנָה «шнат» (рік). Рік, дні місяця та дні тижня зазначаються за єврейським календарем та системою гематрії, тобто буквенного позначення цифр. На всіх виявлених надгробках рік смерті подано за коротким літочисленням, тобто без позначення тисячоліть. Рік також часто вибивали і на початку епітафії, а день і місяць вже в більшості випадків йдуть після імені покійного та імені його батька.

Стандартною і традиційною майже виключно для всіх мацевот кладовища є заключна абрєвіатура תְּיָיִבְכָּה «тієє нішмато црура бі-црор ха-хаїм» (нехай буде душа його / її зв'язана у вузлі життя). Ця формула запозичена з поминальної іудейської молитви Йіцкор, в якій говориться: «Хай буде душа його зв'язана у вузлі життя разом з душами Авраама, Ісаака, Якова, Сари, Ріфки, Рахелі і Леї та інших праведників». У Талмуді сказано, що цими словами янголи вітають душі праведників, що підносяться на небеса. Сам вираз заснований на біблійному

вірші, де він, проте, не має відношення до смерті або загробного життя [12, с. 240].

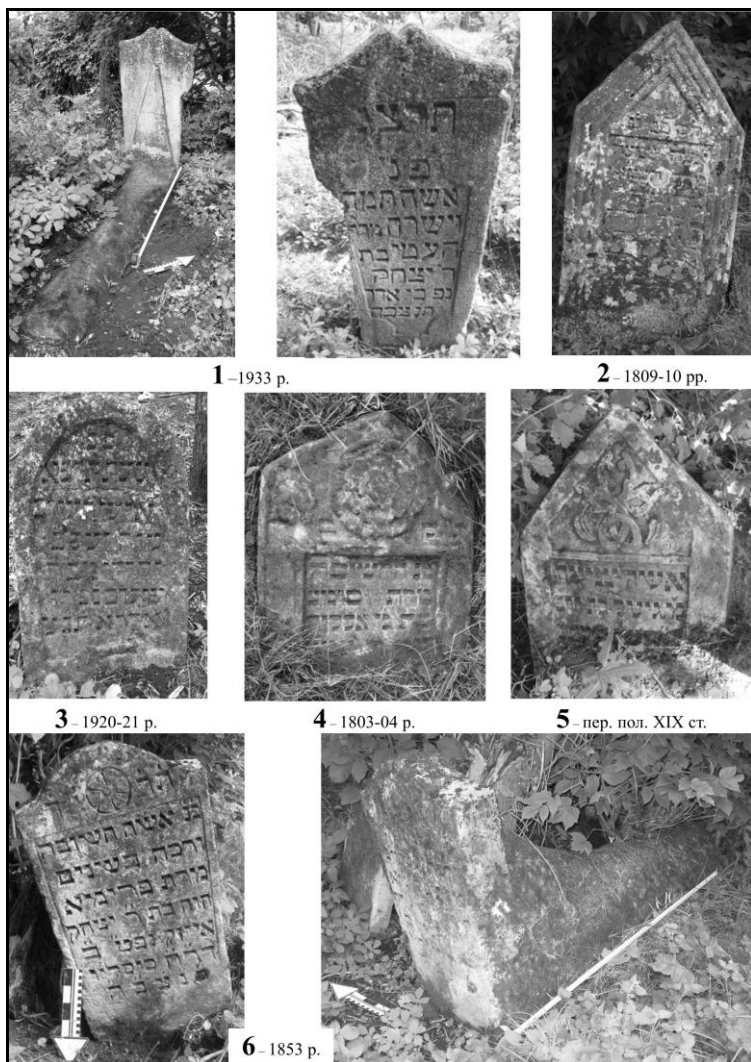

Рис.2. Надгробні пам'ятники єврейського кладовища (там саме).

1 – 1817 р.

2 – 1822 р.

3 – 1800 р.

4 – 1799 р.

5

6

7 – 1798 р.

8 – 1912-13 р.

9 – 1922-23 р.

Рис.3. Надгробні пам'ятники (там саме).

Мацеви кін.XVIII–поч. XIX ст. відрізняються чіткістю та високохудожнім рівнем каліграфії шрифту, що простежується у якісній глибокій різьбі та прикрашанні місць з'єднання елементів літер додатковими крапками. Шрифт на мацевях цього

часу є ідентичним майже на всіх виявлених нами надгробках цього часу, що свідчить про сталість традиції у різьбярській школі (Рис. 1.8; Рис. 2.4-5; Рис. 3.3, 4, 7; Рис. 4.8).

1 – 1819 р.

2 – 1903 р.

3 – 1804-05 р.

4 – 1901 р.

5 – 1919 р.

6 – 1873 р.

7 – 1861 р.

8 – к. XVIII-п. XIX ст.

9 – 1865 р.

Рис.4. Надгробні пам'ятники єврейського кладовища с. Шатава Дунаєвського району

Далі подаємо декілька прикладів типових епітафій з надгробків у Шатаві:

1) (Рис. 3.7)

Тут похована
жінка
поважна пані Хая
донька нашого вчителя рава Авраама,
яка померла 3 днів [місяця] тевета [року] [5]559 (1798)

1) (Рис. 3.4)

Тут похована
жінка скромна
пані Бейла донька
нашого вчителя рава Іцхака, яка померла 15 сівана
[року] [5]559 (1799) за коротким літочисленням
Нехай буде душа її зв'язана у вузлі життя

2) (Рис. 3.3)

Тут похований
чоловік чесний і прямий
наш вчитель рав Йона син нашого вчителя
Шмуеля, який помер
11 дня в п'ятницю місяця
нісана [року] [5]560 (1800)
за коротким літочисленням. Нехай буде душа його зв'язана
у вузлі життя

3) (Рис. 2.6)

[Року] [5]614 (1853)
похована тут жінка поважна
і у юних роках
пані Фріма-
Хава донька пана Іцхака-
Айзека померла 2-го кіслева [на] Рош Ходеш.
Нехай буде душа її зв'язана у вузлі життя

Згідно проведеного обстеження епітафій, можна виділити декілька типів їхнього оформлення. До типу I можна віднести мацеви, у яких основу композиції становить епітафія прямокутної форми, рельєфно заглиблена у камінь, без оздоблення – це могила Леї доньки Іцхака (1920-1921 р) (Рис. 1.1).

До типу II відносяться мацеви подібні до першого, однак у них епітафія оздоблюється навколо прокресленою прямокутною рамкою, або ж композицією досить бідного геометричного орнаменту. Серед них трапляються стели, у яких є подвійна рамка. До типу II відносяться могили: Хани-Хаї доньки Йосефа (1873 р.), Шофри-Бейли (XIX ст.), Якова – дитини рабина Шмуеля Коена (Г-подібний надгробок також відрізняється наявністю написів майже на всіх його поверхнях) (1880 р.), Нахміна Цві Левінзона (1920 р.), Фріми-Хави доньки Іцхака-Айзека (1853), Шалома сина Моше (1912-1913 рр.), Хаї доньки Шмуеля (1901 р.), Пейсі доньки Хаїма Леві (1873) Іцхака-Менділя сина Ісайї (1865 р.) (Рис. 1.2, 3 4, 5; Рис. 2.6; Рис. 3.8; Рис. 4.4, 6, 9).

Тип III утворюють кам'яні стели, у яких площа під текст епітафії заглиблена по відношенню до основи плити. У таких випадках обрамлення набуває прямокутної (підтип III.1) чи підовальної форм (III.2), або ж поєднання прямокутника із заокругленими до середини кутами (III.3).

До підтипу III.1 відносимо надгробки: Сіми (1803-1804 рр.), Гітель (п. пол. XIX ст.), Гальді доньки Іцхака (1817 р.), Естер доньки Моше (1819), парну плиту Єхієля сина Ізмаїла та Меїра Шустера (Рис. 2.4, 5; Рис. 3.1; Рис. 4.1-2).

III.2 – могила Якова (1920-1921 рр.);

III.3 – могили: Еті доньки Іцхака (1933 р.), Шалома сина Ізраєля (1922-1923 рр.), Цві сина Йосефа (1919 р.) (Рис. 2.1; Рис. 3.9; Рис. 4.5).

До типу IV можна віднести надгробки, які навколо епітафії оздоблені арочним виступом. До цієї категорії відносимо пам'ятники: Хаї доньки Песаха Коена (1925-1926 рр.), Хаї доньки Авраама (1798 р.), Бейли доньки Моше (кін. XVIII-п. пол. XIX ст.) (Рис. 1.6; Рис. 3.7; Рис. 4.8).

V тип стел має обрамлення епітафії у вигляді архітектурних елементів: колон (зокрема стилізованих), капітелів, антаблементу, виконаних у вигляді прокресленого заглибленого зображення, або – низького рельєфу. Доцільним є також виділення підтипу V.2, до якого відносяться надгробки, що поєднують арочне обрамлення та архітектурні деталі.

V.1 – надгробки: жінки (1809-1810 рр.), Ізраеля сина Якова (Рис. 2.2; Рис. 4.7);

V.2 – надгробки: Расі доньки Єгуди-Лейба, Ісава сина Авраама (1804-1805 рр.), Бейли (1822 р.), Йони сина Шмуеля (1800 р.), Бейли доньки Іцхака (1799), жінки (?) (1804-1805 рр.) (Рис. 1.7-8; Рис. 3.2-4; Рис. 4.3).

Пам'ятники типу IV та V представляють собою варіацію зображення порталу або воріт, іноді сполученого з колонами, що підтримують арку, які викликають асоціації з Єрусалимським Храмом. Мотив порталу перегукується з декорованим аронкодешем (ніша (ковчег) для зберігання Тори в синагозі), ілюмінованими титульними листами друкованих та рукописних книг [12, с. 244-245].

Згідно з описами та легендами, в Другому Єрусалимському храмі колони мали капітелі з рослинною орнаментикою (Рис. 1.7; Рис. 4.3), що також сприяло поширенню цього мотиву в єврейському мистецтві всієї Європи [8, с. 242-243]. Майже всі мацевот, починаючи від XVII ст. і до рубежу XVIII–XIX ст., оформлялись у вигляді порталу – своєрідних воріт у потойбічний світ. Тут варто згадати вірш з Псалмів (Теїлім): «Ось брама Господня, в неї увійдуть праведники» (Пс. 118:20). Це ж і є натяком на ворота Єрусалимського храму [14].

Щодо оздоблення верхньої частини мацев над епітафіями, то на Шатавському кладовищі спостерігаємо таку картину. Надгробки кінця XVIII – поч. XIX ст. ще зберігають барокові традиції пишного оздоблення мацев, яке особливо було розвиненим протягом XVII – середини XVIII ст. Серед орнаментальних мотивів переважають рослинний та зооморфний.

Серед зооморфних зображень зокрема зустрічаються: лелеки (Рис. 1.7), зайці (Рис. 3.1), сова (Рис. 4.3) та леви (Рис. 3.4). А тепер розглянемо детальніше ці та інші елементи декору.

На івриті лелека звучить, як «хасіда», що має один корінь з «хасідус» – праведність. Барельєф натякає на те, що небіжчик був праведником [13]. На вже згадуваному надгробку Расі доньки Єгуди-Лейба (Рис. 1.7) зображено пару падаючих з неба лелек, які оточують поникле дерево життя. Традиційно, на дівочих надгробках смерть позначається розбитою посудиною, що падає, або полеглим на землю птахом, твариною, пронизаною стрілою [5, с. 26]. Отже, дві падаючі лелеки є не чим іншим, як символом смерті праведної дівчини. Окрім того, по бокам ця мацева оздоблена різьбленим хвилястим стеблом виноградної лози з гронами винограду, увінчує «виноградну колону» шестипелюсткова квіткова розетка (Рис 1.7). Зображення на мацевах винограду або ж виноградної лози, як і гранат, символізує собою, багатство та процвітання.

Зайці (Рис. 3.1, 5) на могилі Гальді доньки Іцхака є символом особливої богобоязненості покійної [5, с. 26], не дивлячись на те, що згідно Тори та законів кашруту, вони є тваринами нечистими, їх зображення досить часто зображували на єврейських кладовищах.

Леви (Рис. 3.4, 6) – символ коліна Іуди, з якого походять сучасні євреї. Він же є символом іудаїзму. Іноді левів зображують з царським скіпетром – символом царської влади, який наділив це коліно у своєму пророцтві праотець Яків (Буття, 49:10). Зустрічаються леви, які підтримують Скрижалі, що є алегорією всемогутності Бога і вірності заповітам Тори, або зображення двох левів, які по обидва боки від Скрижалей стоять «на варті заповідей» [5, с. 16]. В нашому випадку, на надгробку Бейли доньки Іцхака, леви виступають охоронцями Дерева Життя, про яке окремо йтиметься далі.

Зображення сови (Рис. 4.3), що тримає в одній з лап книгу є унікальним, авторам не вдалось знайти аналогів такої композиції. На жаль, згадана мацева значно піддалась ерозії і потребує реставрації для перекладу епітафії і промальовки

орнаменту. Безперечним є те, що сова – символ мудрості ще з античних часів, ще й у поєднанні з книгою (яка поодинці або й у вигляді книжкової шафи досить часто зустрічається на єврейських надгробках та виступає символом вченості покійного [18], повинна засвідчувати перед нащадками освіченість та високі досягнення їхнього предка у вивченні Письма).

Серед розмаїття орнаментальних мотивів, що оздоблюють мацеви, слід відзначити Дерево Життя (Рис. 1.8; Рис. 3.2, 4, 7; Рис. 4.3), що належить до найпоширеніших у єврейському образотворчому та декоративно-ужитковому мистецтві. Дерево Життя є одним з універсальних символів світової міфології, адже згідно з більшістю міфів і легенд, це дерево розділило світ на три частини і є символом всесвіту. За допомогою дерева душа померлого може потрапити до неба, саме цим можна пояснити часте використання символу на надгробках багатьох світових культур, зокрема єврейської [8, с. 241-242]

Досить поширеним на цвинтарі є зображення однієї або трьох квіткових розеток. Аналогії до великих квіток (Рис. 2.4, 6; Рис. 4.1) знаходимо на мацевих зі старого єврейського цвинтаря Кам'янець-Подільського на Підзаче, що були зображені в альбомі художника-краєзнавця К. І. Кржемінського [6, іл. 14, 20]. Такі ж зображення великих «квіток-мальв», що виступають центральною частиною композиції бачимо і на єврейському цвинтарі в Рогатині [10].

Серед рослинного оздоблення мацев, символ пальмової гілки (Рис. 3.3; Рис. 4.8) посідає одне з чинних місць. Пальмове віття – символ довговічності, у Малій Азії його клали на могили замість вінків. Це також символ плодючості і перемоги. За старовинним єврейським звичаєм, царі та переможці в'їжджали до Єрусалиму на конях чи віслюках, а народ зустрічав їх вітаннями і пальмовими гілками у руках. Крім того, обряд пальмової гілки – один із найважливіших символів іудаїзму. Лулав (нерозкрите пальмове віття) спеціально готують до свята збору урожаю – свята кущів (Суккот). Пальмові гілки символізують прощення, дане єврейському народу на небесному суді; їх носять навколо синагоги, як один із чотирьох видів ритуальних рослин [1].

До найбільш ранніх персональних знаків на надгробках відносяться символічні зображення роду, що йдуть до першосвящеників (когенів, символом яких були благословляючі руки) і служителів Храму (левітів) – чаша або глечик [9, с. 71]. Зображення великої чаші з датою смерті, нами виявлено було на могилі рабина Іцхака Менділя (1865 р.) (Рис. 4.9).

Цікавим з нашого погляду є зображення на окремих мацевах кінця XVIII – початку XIX ст. двох серцеподібних пелюсток, що утворюють символ Зірки (Щита) Давида (Маген Давид – מגן דָּוִד) (Рис. 3.3, 7). На могилі Шалома сина Моше символ подається, як прокреслений рисунок з розміщенням всередині нього ще двох символічних знаків, поки що не з'ясованого походження (Рис. 3.8). Зірка Давида використовувалась, як магічний знак і прикраса, символізуючи шість сторін світу. З XIX ст. стала одним з найвідоміших символів іудаїзму [2, с. 209].

До нетипових знаків слід віднести і зображення знаку гороскопу Терези на могилі Нахміна Левінзона (Рис. 1.5), така символіка пояснюється тим, що він помер 11 дня місяця тішрея, який проходить, за іудейським календарем, під згадуваним вже знаком зодіаку.

До кінця XIX століття мистецтво різьбленої стели починає згасати. Сюжети втрачають своє символічне значення, перетворюючись в грубий одноманітний декор. Варіюються одні й ті ж мотиви. Епітафії складаються за одним шаблоном. У них відсутня різноманітність, фантазія різьбяра, що підкреслює індивідуальність покійного. Майстри широко використовують трафарети, кам'яні плити замінюються одноманітними пам'ятниками [5, с. 27].

Отже, згідно проведеного дослідження ми можемо зробити кілька висновків. Облаштування єврейського цвинтаря у Шатаві відбувалося згідно традиційних уставлень єврейського народу.

Для надгробних стел цвинтаря XVIII – першої половини XIX ст. є характерним насичене декоративне та композиційне

оздоблення. З другої половини XIX ст. набуває поширення стилізація оформлення надгробних плит.

Для надгробних пам'яників цвинтаря XVIII – першої половини XIX ст. є характерним використання вертикальної кам'яної стели (мацеві). З середини XIX ст. поряд з вертикальною стелою з'являються пам'ятники у яких поєднується вертикальна стела з горизонтальною плитою, так званій «чобіток», що поєднав у собі сефардську традицію горизонтальної плити-саркофага та ашкеназької вертикальної мацеві.

У більшості випадків для оздоблення мацев місцевими майстрами використовується композиція рослинного орнаменту з використанням квіткових розеток, виноградної лози, Дерева Життя. В окремих випадках ми бачимо поєднання рослинного орнаменту з зооморфним, символічними знаками та архітектурними елементами, релігійними та астрономічними символами.

Найімовірніше, що цвинтар слугував місцем останнього спочинку для іудеїв двох населених пунктів: власне Шатави та села-супутника (а колись містечка) Маків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богданович М. Що приховують таємні знаки на єврейському кладовищі у Тернополі? [Електронний ресурс] // Тернопільська липа [Код доступу]: <http://lypa.com.ua/2014/12/11/scho-pryhovuyut-tajemni-znaky-na-jevrejskomu-kladovyschi-u-ternopoli-foto/>
2. Бойко Х. С. Дизайн фасаду мацев [Електронний ресурс] // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [Код доступу]: <http://ena.lp.edu.ua>.
3. Брафман Я. Книга кагала: Всемирный еврейский вопрос. – К.: МАУП, 2004. – 368 с.
4. Каманин И. Статистические данные о евреях в Юго-Западном крае во второй половине прошлого века (1765 - 1791) // Архив Юго-Западной России. Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765-1791 гг. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – Ч. 5. – Т. II. – С. 1-240.
5. Кауфман З. С. Краткий очерк истории еврейского искусства: Петрозаводск: ПИН, 2012. – 95 с.: ил.
6. Котляр Є. Пам'ятки єврейського мистецтва Кам'янецьчини у виданнях школи Гагенмейстера: пошуки і відкриття // Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. – 2014 – № 6 (120). – С. 1474-1487.
7. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Тип. Губернского Правления, 1905. – 563 с.
8. Левкович Н. Художні особливості меморіальної пластики єврейських кладовищ Східної Галичини XVIII-XIX ст. // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 24. – С. 232-245.
9. Лукин В., Хаймович Б. 100 еврейских местечек Украины: исторический путеводитель. – Иерусалим-Санкт-Петербург, 1998. – Вып. 1. Подолия. – 320 с.
10. Написано на камені: Мистецтво та значення єврейських надгробків Рогатина [Електронний ресурс] // Rohatyn Jewish Heritage [Код доступу]: <http://rohatynjewishheritage.org/uk/culture/written-in-stone/>
11. Населені місця Кам'янецької округи (за попередніми даними Всесоюзного перепису 1926 р.) – Кам'янець на Поділля: Кам'янецьке Округове Статистичне Бюро, 1927. – 44 с.
12. Носоновский Н. Старинные еврейские кладбища Украины: история, памятники, эпитафии // Евразийский еврейский ежегодник. – 5768 (2007/2008). – С. 228-254.

13. Панаїр Д. Тасмниці єврейських кладовищ [Електронний ресурс] // ТЕКСТИ.ORG.UA. [Код доступу]: <http://texty.org.ua/pg/article/jesfor/read/44076/>
14. Полохович Д. Тайный код древних надгробий [Електронний ресурс] // U-jew! [Код доступа]: <https://ujew.com.ua/tajnyj-kod-drevnih-nadgrobij>
15. Хаимович Б. Историко-этнографические экспедиции Петербургского еврейского университета // История евреев на Украине и в Беларуси. Экспедиции. Памятники. Находки. Сборник научных трудов / Сост. В. М. Лукин, Б. Н. Хаимович, В. А. Дымшиц. – СПб.: ЭГУ, 1994. – Вып. 2. – С. 15-43
16. Ходорковский Ю. І. Єврейські некрополі України. – Київ: Інтерграфік, 1998. – 80 с.
17. Щур Л. О. З історії єврейських поселень на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ОНОМ, 2001. – Т. 5 (7). – С. 165-172.
18. Jewish Gravestone Symbols [Electronic resource] // B&F: Jewish Genealogy and More [Access code]: <https://bloodandfrogs.com/2011/04/jewish-gravestone-symbols.html>
19. Shatava, Dunayevtsy County, Kamenets-Podolsk District, Ukraine [Electronic resource] // The untold stories. The murder sites of the Jews in the occupied territories of the former USSR. [Access code]: <http://www.yadvashem.org/untoldstories/database/index.asp?cid=712>
20. Szatawa // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa: Nakładem Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1890. – Т. XI: Sochaczew – Szlubowska Wola. – S. 807.

Болтанюк Петро Анатолійович – магістр історії, завідувач сектору «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Левінзон Євгеній Юрійович – студент історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Віктор МОРОЗ
(м.Хмельницький),
Володимир МОРОЗ
(м.Дніпро)

**КАТЕРИНА МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ:
АРХЕОЛОГ І ВИДАВЕЦЬ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
В.Б. АНТОНОВИЧА**

Розкрито основні віхи життя та наукової співпраці із видатним істориком В.Б. Антоновичем і як археолога К.М. Антонович-Мельник.

На долю цієї талановитої і цілеспрямованої особи в досягненні мети випало безліч випробувань та успіхів на ниві науки, заздощів і несприйняття суспільством, відверте презирство знайомих її оточення.

По місту гуляли плітки за свідченням біографа її цивільного чоловіка, а з 1902 р. і офіційного В.Б. Антоновича (1830/1834 - 1908) Василя Ульяновського це набуло такого широкого розголосу, що навіть пересічні кияни не любили Мельнички та чинили їй всякі капості [1, с. 142].

Катерина Миколаївна Мельник-Антонович народилася в 1859 р. в м. Хоролі в сім'ї лікаря і земського діяча Миколи Матвійовича Мельника (1830-1903). Микола Матвійович закінчив Полтавську гімназію та медичний факультет Київського університету. У 1861 році поселився в Кременчузі, де був до 1888 року, коли його розбив параліч і в 1903 р. звів у могилу. По його ініціативі в Кременчуці було відкрите реальне училище та засноване товариство лікарів, почесним членом якого покійний був вибраний. Під час російсько-турецької війни 1877-1878 р. в Кременчуці Микола Матвійович влаштував

тимчасовий госпіталь з хірургічною палатою. При громадському клубі відкрив публічну бібліотеку і зробив її доступною для всіх відвідувачів, заснував пологове відділення у земській лікарні м. Кременчука [2, с. 209].

Відомий археолог, історик та громадська діячка, член Наукового товариства імені Шевченка, Українського наукового товариства Нестора Літописця при Київському університеті св. Володимира, Московського археологічного товариства і львівської «Просвіти» Катерина Миколаївна відіграла велику роль у житті Антоновича. Була його багаторічною супутницею життя. Майже 30 років помічницею в освітній та науковій діяльності, відомим археологом, другою жінкою – членом Московського археологічного товариства після його голови графині П.С. Уварової.

Навчалася в Полтавській гімназії. В 1887 р. екстерном здала екзамени за 7 кл і поступила на фізико-математичний факультет Вищих жіночих курсів у Києві. Незабаром виявилось, що математика зовсім не відповідає її уподобанням і внутрішнім запитам. Дівчина переходить на історико-філологічний. Тут вона знайшла своє покликання і долю, гірку і водночас щасливу, тут прийшло захоплення історією і археологією. Її науковим і духовним наставником став професор декан історико-філологічного факультету Київського університету і викладач Вищих жіночих курсів Антонович. В 1881 р. очолив історичне товариство Нестора Літописця при університеті [3, с. 30]. Інтелект лектора зачарував слухачку. Вона захоплено вивчає історію і археологію, записує та літографує його лекції з історії козацтва і джерелознавства, виданих як посібники [4, с. 598]. Закінчила курси в 1883 р.

Ще будучи курсисткою залучалась Антоновичем до серйозної наукової роботи. В 1881 р. Катерина Миколаївна провела розкопки слов'янського могильника в Києві; в 1882 р. три групи могил в околицях Кременчука. Тоді ж під керівництвом Володимира Боніфатійовича впорядкувала судові справи у Київському центральному архіві, працювала лаборантом та консерватором в археологічному музеї Київського університету в 1888-1913 рр. Тут вона здобула ґрунтовні знання.

Не випадково в 1883-1884 рр. Московське Імператорське товариство делегувало Мельник в якості асистента професора Антоновича для проведення археологічних досліджень на Поділлі та Херсонщині [5].

Постійне тісне спілкування професора і курсистки стало привертати увагу. Таємні зустрічі закоханих відбувалися в маєтку Тадея Рильського. В сім'ї назривав конфлікт. В листі до товариша по Київській громаді, друга і родича та етнографа Ф.К. Вовка (1847 – 1918) Антонович писав: «знаєте моє ненормальне сімейне становище – внаслідок чого сімейні узи виявилися для мене морально не виносними, я скористався буржуазним критерієм своєї дружини ... розлучатися нам не можна, тому що мене за це вигонять зі служби – я внаслідок цього втрачу посаду, якою дуже дорожу – вона прибуток; і тому ми зберігаємо вигляд співжиття, сповна пристойним на людях... Звичайно ... у мене завелася інша дружина на стороні; - особа, якою я за 10 років повністю задоволений в сенсі її самопожертвування, наукової та публіцистичної мені допомоги» [6, с. 74]. Подружжя дійшло до компромісу: чоловік віддавав дружині практично всю свою місячну зарплату в сумі 200 руб. в обмін за її мовчання за зв'язок із К. Мельник [1, с. 245]. Таке принизливе становище продовжувалось 20 років, до смерті дружини у 1901 р. Тільки тоді вони одружились в 1902 р.

Влітку 1883 р. подружжя здійснило археологічні розвідки вздовж лівого берега Дністра від Жванчика до Рашева. Враження від поїздки Катерина Михайлівна описала в декількох картинах [6]. В Бакоті вони затримались надовго. Володимир Боніфатійович досліджував скельний монастир, Катерина Миколаївна при ретельному обстеженні підніжжя скелі виявила залишки мегалітичних споруд. Мегаліти – від грецького *meGas* – великий і *lithos* – камінь – древні споруди III – II тис. до н. е. із величезних каменів, які в більшості слугували могильними пам'ятниками і святилищами [9, с. 26,27]. Розкопки в Бакоті продовжились в 1885 р.

В 1891 р. в Москві відбувався Археологічний з'їзд, на який запросили Антоновичів. Катерина Миколаївна через певні особисті обставини приїхати не змогла. На з'їзді відбулася

важлива подія. Згідно з його правилами зачитувати реферат мали особисто автори. Відомий географ, зоолог і антрополог, професор Московського університету академік Д.М. Анучин (1843-1923) зробив виняток із правил, заявивши Антоновичу, що «...Вы единственная особа, коей реферат допускается к чтению заочно...Исключительно допускается только в виду серьезности работы» [6, с. 81]. Це була блискуча оцінка праці вченої та її визнання як археолога. Реферат зачитав Антонович.

В 1891 р. подружжя за дорученням Московської археологічної комісії знову поїхало продовжувати досліджувати Бакотський скальний монастир. Розкопки продовжили влітку наступного 1892 р. [10, с. 108-116]. Визнанням як археолога в науковому світі Катерини Миколаївни стало запрошення її в 1892 р. сім'ї мецената і колекціонера О.М. Поля (1832 – 1890) приїхати в Катеринослав описати і скласти каталог музейної колекції збирача старовини. Робота завершилась в 1893 р. Тоді ж каталог і був виданий [11]. «Енциклопедія українознавства» свідчить, що Катерина Миколаївна була «організаторка Київського Університетського музею і Катеринославського музею» [13, с. 51]. В 1915 Катерина Миколаївна Антонович-Мельник являлась членом Катеринославської губернської вченої архівної комісії [12, с.231].

Катерина Миколаївна плідно працювала як археолог, проводячи розкопки язичницького кладовища в старому Києві, поховань скіфської доби на Полтавщині та Київщині, неоліту поблизу містечка Студениці на Поділлі (зараз село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) та неолітичної стоянки на Волині, Катеринославщині, Київщині, Полтавщині та Слобожанщині.

К.М. Мельник внесла вагомий внесок в історіографію і археографію козачини XVI-XVII століть. Прекрасний знавець іноземних мов, вона здійснила ряд перекладів з польської, німецької і французької мов, записки, щоденники і т.д. очевидців і сучасників подвій на терені Південно-Західної України. Серед них, надзвичайно цінні повідомлення Михайла Литвина, Блеза де Віжінера, Леонарда Горецького, Еріха Лясоти, Симеона Окальського, Гійома де Боплана, Богуслава Машкевича та ін.

Антонович написав до них передмови і коментарі. Ці та інші твори сучасників ввійшли до першого і другого випуску «Мемуарів до історії Південної Русі», виданих в Києві в 1890 і 1896 роках. Подружжя підготувало до друку ще два випуски (друга половина XVII і XVIII століть). З різних причин вони не побачили світ. Відомі її переклади з польської творів Елізи Ожешко (1842-1910) та історика Фрацішка Гавронського (Равіта) (1846-1930).

З 1919 р. Катерина Миколаївна стала співробітником УАН – завідуючою бібліотеки I-го відділу (історії України – Авт.) та комісії по створенню історико-географічного та біографічного словників.

Справою свого життя для неї було служіння пам'яті свого чоловіка Володимира Боніфатійовича Антоновича, виявленню і збереженню його художнього, літературного, публіцистичного та наукового доробку. В 1920 р. їй вдалося вирішити позитивно питання видання творів історика. Катерина Миколаївна стає редактором творів В.Б.Антоновича. Вона не припиняє діяльності і як археолог. В 1925 р. за дорученням Всеукраїнської академії наук під її керівництвом проведені розкопки на території Софіївського собору в Києві і Кременчуцькому районі, в 1927 р. – на Золотонощині.

З 1928 року Катерина Миколаївна спільно із М.М. Ткаченком (1893-1965) займалась підготовкою до видання дев'яти томного зібрання творів чоловіка. Протягом 1928-1930 років редагувала і готувала до друку два перших томи. Влітку 1930 року в ВУАН відбулася чистка. Нагадаємо, що це відбулося після судового процесу над міфічною «Спілкою визволення України». Є дані, що під час та після процесу постраждало понад 30 тис. осіб [14, с. 752].

Радянська влада мала свої рахунки до сім'ї Антоновичів і добирала лише слушного моменту для розправи. Особливо більшовикам мулив очі прийомний син Дмитро Володимирович (1877-1945), визначний український політичний діяч, історик мистецтва і театру.

29 січня 1900 року у Харкові з ініціативи Антоновича та його товаришів Б.Камінського, М.Русова, М.Мацієвича,

О.Коваленка, Б.Мартоса була заснована нова політична партія РУП (Революційна українська партія), в якій Дмитро Володимирович очолив видавництво агітаційних брошур. Першого арешту зазнав в Одесі під час загальноросійського студентського з'їзду. Вийшовши на волю засновує осередок РУП у Києві, входить до складу Центрального Комітету.

Через загрозу арешту виїхав за кордон. Повернувся на Україну в 1905 р. Через фракційну боротьбу в партії в грудні того ж року зрікся членства в РУП і виїхав за кордон вивчати мистецтво Німеччини, Франції і Італії. Повернувся в Київ в кінці 1911 року і включився в українське культурне життя. Революція 1917 р. повернула Антоновича до активної політичної діяльності, відновлює своє членство в партії УСДРП (Українська соціал-демократична робітничка партія). Так з грудня 1905 року стала називатися РУП.

В березні 1917 року Антонович зіграв активну роль у створенні Центральної Ради. Саме він запросив М.С.Грушевського на посаду голови Центральної Ради, став її членом і морським міністром, зам. голови Центральної Ради і вніс на затвердження проект морського прапора, на якому вперше як герб був тризуб. Займав посаду міністра мистецтв. За Директорії голова української дипломатичної місії в Римі. Одним із організаторів УАН та Академії мистецтв, в часи гетьмана Павла Скоропадського із 1921 року на еміграції – Відень, Прага. Був серед засновників Українського вільного університету його ректором, ініціатором і директором Музею визвольної боротьби України у Празі [16, с. 505-514].

Як бачимо, більшовики мали багато підстав, м'яко кажучи, ледь терпіти з 1902 р. Антонович-Мельник. Репресії не торкнулись. Лише звільнили з роботи, хоча вона вже підготувала до видання 5 томів. В 1932 році вийшов лише перший том «Творів» В.Б. Антоновича. Дружина декілька разів безрезультатно піднімала питання про продовження видання праць чоловіка. Відповіддю стала рецензія І.Слизького з різкою критикою редактора К.М. Антонович-Мельник за «націонал-фашистські настанови у виданні 1-го тому творів В.Б.Антоновича».

Фронт невпинно наближався до Києва. Зрозуміло, що при такому ставленні влади нічого було розраховувати на евакуацію. 82-річна жінка опинилась в окупованому фашистами місті. І в цій ситуації вона не полишає спроб видати твори чоловіка. Клопотання літньої вдови успіху не мали. 12 січня 1942 року вона відійшла у вічність.

Список використаних джерел:

1. Ульяновський В.І. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В.І.Ульяновський, В. А. Короткий – К.: 2004.
2. Павловский И.Ф. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. – Харьков: САГА, 2009.
3. Антонович Володимир Боніфатійович // Довідник з історії України – К.: «Генеза», 2002.
4. Ясь О.В. Мельник-Антонович Катерина Миколаївна / О.В.Ясь // Енциклопедія історії України – К.: Наукова думка, 2009. – т. 6.
5. Мороз Віктор В Б Антонович – дослідник Поділля / Віктор Мороз, Володимир Мороз // «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол. В.С.Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2006. – 400 с.
6. Нікітіна А.І. В. Антонович та К. Мельник: у контексті подружнього життя та наукової співпраці / А.І. Нікітіна // Наддніпрянська Україна. Історичні процеси. Події. Постаті. Зб. наукових праць. – Дн.: ДНУ, 2013, в. XI.
7. Мельник Е. Путевые очерки Подолии / Е. Мельник // Киевская старина, 1884 - №5,7,9-10; 1885 - №3,12.
8. Мельник Е. На Днестровском «побережье» / Е. Мельник // Киевская старина, 1887 - №8
9. Олесницький А.А. Мегалитические памятники Святой земли // А.А. Олесницький // Чтения в историческом обществе Нестора летописца – К.: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1896 – кн. X.
10. Антонович В.Б. Бакотский скальный монастырь / В.Б.Антонович // Киевская старина 1891 - №10.
11. Каталог коллекции древностей А.Н.Поля в Екатеринославе. – Ек.: тип. губерн. земства 1893. – в.1.
12. Екатеринославский адрес-календарь на 1915 год. – Екатеринослав: изд. губ. типографии, 1915.

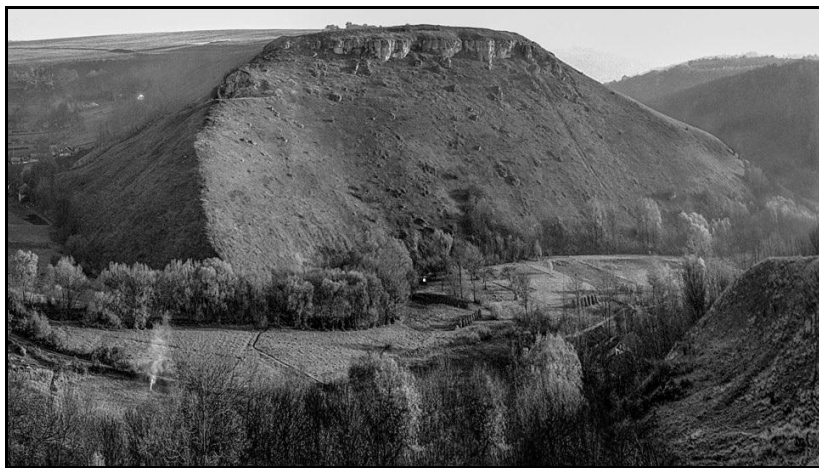
13. Антонович-Мельник Катерина (1859-1942) // Енциклопедія Українознавства. – Львів, НТШ 1993. – т.1.

14. Лисенко О.В. Спілка визволення України/ О.В.Лисенко // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – т. 9.

15. Ясь О.В. Мельник-Антонови (Антонович-Мельник) / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України . – К.: Наукова думка, 2009. – т 6.

16. Дмитро Антонович // Українська культура за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: «Либідь», 1993.

17. Стрельбіцька Н.І, Халайцян В.П. Жінки-археологи та їхній внесок у дослідження минулого Хмельниччини / Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012 / За ред. А.М.Трембіцького, О.Г.Погорільця. – Хмельницький ІРД, 2013.–240 с.

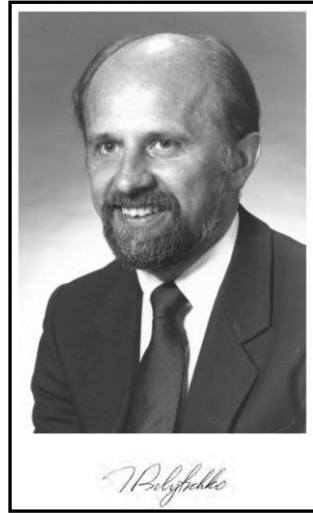
*Гора в с. Кривчик Дунаєвецького району,
чудово захищене природою місце
для палеолітичної стоянки,
поселення пізньотрипільського часу
і городища скіфського часу.*

Сергій ЄСЮНІН
(м. Хмельницький)

ВЧЕНИЙ-МЕХАНІК ТЕД БЕЛІЧКО – УРОДЖЕНЕЦЬ ПРОСКУРОВА

Подана біографія відомого у світі американського вченого-механіка українського походження Теда (Богдана) Белічка (1943-2014), який народився у місті Проскурові (нині – Хмельницький)

Ключові слова: Тед Белічко, вчений, механік, Національна академія наук США, Проскурів, Хмельницький, Україна.

Тед Белічко (Ted Belytschko) – вчений-українець, відомий у світі серед фахівців з механіки. Професор Іллінойського технологічного інституту в Чикаго та Північно-Західного університету (штат Іллінойс), член Національної академії наук США, член Американської академії мистецтв і наук, член Національної академії інженерії (США), головний редактор міжнародного наукового журналу «Numerical Methods in Engineering». У останні десятиліття Т. Белічко був провідним фахівцем з обчислювальних методів моделювання поведінки твердих тіл. У 1999 році він розробив розширений метод кінцевих елементів (XFEM) для моделювання розповсюдження різноманітних дефектів і руйнації, який визнаний і використовується у всьому світі. Визнання і досягнення вчений здобув працюючи у США, але народився у нашому Проскурові.

Йшла Друга світова війна, Проскурів вже півтора року як був окупований нацистами. У цей складний час, 13 січня 1943 року, в звичайній проскурівській родині Белічків народився хлопчик, якого охрестили Богданом. Батько Степан (1915-1991) – працював у конторі заготівельного об'єднання «Плодоовоч», мати Марія (1921-2006) – доглядала за господарством. Крім того, Степан Белічко був членом проскурівського осередку ОУН та як і всі інші українські націоналісти сподівався, що в смертельній битві гітлерівців і сталіністів зможе відродитись незалежна Україна.

На початку 1944 року наближення фронту змусило родину Белічків задуматись про майбутнє. Вони розуміли, що залишитись у Проскурові, до якого ось-ось увійдуть радянські війська, означало вірний шлях до сталінських таборів, куди запроторювали усіх націоналістів. Тому, у лютому 1944 року Степан і Марія з 13-місячним Богданом були змушені тікати на захід. Взяли з собою трохи їжі, дещо з одягу, кілька фотографій. Їм дуже пощастило сісти в останній потяг до Львова, перш ніж радянська авіація почала бомбити залізничні колії. Сім'я добралась до Польщі, звідси до Німеччині. Доїхавши до долини Рейну, врешті-решт оселились у місті Крефельд, де дочекались кінця війни. Саме там змінили сину ім'я – замість Богдан, яке для німецьких властей здавалось «занадто чужим», хлопця записали Теодором. Скорочено – Тедом.

Батько Теда не бачив свою родину в розділеній Німеччині та відразу по закінченні війни подав заяву на отримання дозволу на еміграцію у США за Законом про переміщених осіб. Це був складний процес, адже потрібно було мати підтвердження про фінансові гарантії від громадянина США, який на перший час міг би надати притулок біженцям. Степан та Марія через знайомих зконтактували з професором Михайленком, який жив у Чикаго, викладав математику у місцевому коледжі та погодився допомогти землякам.

Після численних затримок сім'я прибула до Чикаго наприкінці 1951 року. Професор радо зустрів родину Белічків та допоміг адаптуватися до нового середовища. У деяких питаннях допомогли представники української діаспори, яка у Чикаго була доволі чисельною. Та й сам Степан, не сидів без діла. Не знаючи англійської мови та не володіючи достатніми навичками, він погоджувався на будь-яку роботу. І вже скоро родина встала на ноги, заселилась у власне житло.

Дружба з професором Михайленко вплинула і на юного Теда, якого він з дитинства зацікавив математикою. Талановитий хлопець отримав стипендію на навчання в престижній приватній школі Френсіса Паркера, до якої доводилось щодня їздити через усе місто автобусом. Але якість навчання у цій престижній школі була варта того. По її закінченні Теда без зайвих проблем прийняли у математичний клас школи при Іллінойському технологічному інституті, а згодом і до самого вищого навчального закладу. У студентські роки юнаку тричі пощастило – він навчався на повну стипендію, став учнем видатного професора Філіпа Ходжа, а також зустрів свою майбутню дружину Гейл.

Під опікою професора Ходжа Т. Белічко успішно закінчив у 1965 році інститут і за три роки отримав докторську ступінь та почав викладати. В особистому житті теж все склалось добре – у 1967 році одружився з Гейл, з якою у любові мали трьох дітей: Петра, Ніколь і Юстину.

В Іллінойському університеті Т. Белічко викладав майже десять років – пройшов шлях від доцента до професора. Але був великий потяг до наукових досліджень. Тому, коли 1977 року Теду запропонували перейти на професорську посаду до одного з провідних у США університетів – Північно-Західного (Northwestern University) в Еванстоні, він без вагань погодився. У цьому університеті наш земляк очолив окремий науковий підрозділ – департамент теоретичної та прикладної механіки. За плідні десятиліття праці він зробив великий інноваційний та фундаментальний внесок у механіку твердих тіл, і особливо до

обчислювальної механіки, його новаторські дослідження стали відомі у всьому світі.

За наукові досягнення Т. Белічко був удостоєний багатьох престижних нагород, зокрема, медалі Т. фон Кармана, якою його відзначило Американське товариство цивільних інженерів у 1999 році, медалі Стівена Тимошенка від Американського товариства інженерів-механіків у 2001-му, медалі Гауса Ньютона від Міжнародної асоціації обчислювальної механіки у 2002-му, медалі Вільяма Прагера від Товариства інженерних наук у 2011-му. Недарма колеги-науковці охрестили Теда Белічко – «Titan in the field of mechanics» – «Титан в області механіки».

Відсвяткувавши 2013 року свій 70-річний ювілей, Тед Белічко ще мав певні плани у наукових дослідженнях. На жаль, виконати їх не встиг – 15 вересня 2014 року вчений-механік пішов у вічність...

У сучасному Хмельницькому провідним вишем є Хмельницький національний університет, де працює ряд кафедр, тісно пов'язаних з науковими напрямками, в яких працював Тед Белічко. Чому би не вшанувати видатного вченого-проскурівчанина, заснувавши на його честь, наприклад, відзнаку для студентів і науковців з механіки.

Джерела та література:

1. Аблицов В.Г. Вчені України – Лауреати міжнародних премій і нагород – К.: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2011. – 190 с.
2. Держархів Хмельницької обл., ф.422, оп.1, спр.268, арк.10
3. Ted Bohdan Belytschko // National Academy of Engineering, 2016. – Memorial Tributes: Volume 20. – Washington, DC: The National Academies Press. – 394 p.
4. Ted Belytschko // електронний ресурс – <http://www.tam.northwestern.edu/tb/tb.html>

Єсюнін Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, провідний фахівець Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Дійсний член Центру дослідження історії і культури Поділля, Заслужений працівник культури України.

Наталія СТРЕЛЬБИЦЬКА
(м.Хмельницький).

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВІННИЦІ НА ЗЛАМІ ХІХ - ХХ СТ.

На сучасному етапі розвитку державотворення України, напередодні чергових виборів, в умовах децентралізації, вирішення першочергових завдань на місцях органами міського самоврядування потребує нового переосмислення. Пошуки шляхів переходу системи міського самоврядування на новий рівень діяльності, шляхів залучення громадськості та забезпечення матеріально-технічної бази привертають увагу до минулого: системи міських дум та їх виконавчих органів – міських управ на Україні в цілому, і на Поділлі, зокрема.

Діяльність органів міського самоврядування міста Вінниці Подільської губернії в ХІХ – на початку ХХ ст. досі не отримала достатнього висвітлення в історичній літературі. Фрагментарне висвітлення цієї проблеми в українській історіографії ХХ ст. зробили О.Моргун[1], Б.Веселовський[2], В.Маркусь[3], В.Дорошенко[4], сучасні українські дослідники І.Верховцева[5], О.Кузема[6], І.Мельничук[7], П.Слободянюк[8] та інші. Вони розкрили основні напрямки діяльності органів міського самоврядування Правобережної України, значно менше приділивши уваги регіональним аспектам та особливостям діяльності міського самоврядування, одному з видатних явищ суспільного, економічного і культурного життя.

Після приєднання Поділля до складу Російської імперії 22 травня 1795 року формується нова Подільська губернія. Місто Вінниця входило спочатку до Брацлавської губернії, і було, навіть, до влаштування губернського м. Брацлава, місцем перебуванням губернських органів влади. З 1797 р. Вінниця приєднана повітовим містом до Подільської губернії, яким і залишена при остаточному штаті губернії в 1804 р. [9].

Історія органів міського самоврядування м.Вінниці відноситься до ХVІІІ ст., а подальший розвиток продовжується після запровадження міської реформи. Міське положення 1870 року

відкинуло становий принцип представництва в думі і ввело буржуазний принцип майнового цензу. Думи та їх виконавчі органи - управи перейшли до представників великої і середньої буржуазії. Досліджуючи архівні матеріали щодо діяльності дум в цілому, і Вінницької міської думи зокрема, можемо визначити межі їх компетенції:

1. Використання коштів для благоустрою міста та міського будівництва; контроль за його санітарним станом.
2. Асигнування коштів на утримання адміністративних, судових і поліцейських установ.
3. Збирання податків з місцевого населення; розгляд дрібних та спірних справ купців та ремісників.
4. Нагляд за діяльністю навчальних закладів, медичних установ, їх асигнування.
5. Сприяння розвитку торгівлі.

До однієї з найважливіших сфер діяльності Вінницької міської думи відносився нагляд за санітарним станом міста, використання коштів для міського благоустрою та будівництва. “Стаття 55 Положення 1870 року визначала повноваження міської думи: порядок утримання у справності та чистоті міської території, пам’ятників, улаштування пристаней, переправ та перевозів, покрівель тощо”[10].

Аналіз документів, представлених в фондах Державного архіву Вінницької області № 230, 262, 494, Державного архіву Хмельницької області № 117, 409, дає чітке уявлення про становище м. Вінниці на рубежі XIX - XX століть. Перед органами міського самоврядування стояли наступні проблеми: проблема брукування вулиць і площ міста, проблема сполучення основної частини міста зі старим містом, контроль за дотриманням норм Санітарного статуту, проблема фінансування закладів освіти .

Досліджуючи архівні матеріали щодо запровадження міських дум та управ, розглянемо ряд особливостей. Насамперед, щодо міст Київської, Волинської та Подільської губернії було видано окреме положення від 29 квітня 1875 р. Спостерігається деяке зволікання з запровадженням нових органів самоврядування в подільських містах. В більшості міст Подільської губернії реформовані думи та

управи розпочали свою діяльність в період 1879-1881 років. В Вінниці нове міське положення почало діяти з 1879 року.

Населення міста на час запровадження міської реформи становило 23591 чол.; з них православних - 32,0 %, євреїв - 58,5 %, католиків - 9,5 %. Міщан було 78,1 %, військового стану - 12,3 %. Православних церков 5, костьол 1 (римсько-католицький), синагог і інших єврейських молитовень 13. В економічному плані Вінниця порівняно з іншими повітовими містами регіону була достатньо розвинутою. В місті нараховувалось 16 фабрично-промислових закладів: 2 пивоварних, 2 миловарних, 1 свічковосальний, 1 дріжджовий, 1 тютюнова фабрика, 5 цегляно-черепичних, 1 мідно-чавуноливарний.[11] Наприкінці ХІХ ст. розвивається нова галузь промисловості — виробництво сільськогосподарських машин. Саме в Вінниці, а також в Могилеві почали працювати перші на Поділлі заводи по випуску сільськогосподарських машин. Також у Вінниці у 1880 р. розпочав роботу чавуноливарний завод "Молот", на якому виробляли обладнання для цукрових і винокурних заводів, нескладні сільськогосподарські машини та знаряддя. Загальна сума виробництва продукції на фабриках і заводах в 1887 р. становила 84790 руб. Щорічно в місті відбувалось 9 ярмарків, але за обсягом продажу товарів вони були незначними. В галузі розвитку освіти відбуваються позитивні зміни. З Могилева-Подільського в Вінницю було переведене реальне училище, також діяло 1 двокласне єврейське училище й кілька початкових шкіл. В галузі охорони здоров'я діяли три лікарні, з них одна єврейська. В 1887 році прибутки в міський бюджет Вінниці становили 54942 руб., а витрати - 38004 руб.. Місто витрачало 10083 руб. на міське самоврядування, на благоустрій 4429 руб., на добродійність 901 руб., на медичну частину 1066 руб. У м. Вінниця на 1 січня 1888 року міський капітал становив 18329 руб.; землі 2939 дес., у тому числі орної - 2250 дес. [12]. Подільський губернатор намагався прискорити введення міського положення 1870 р. в найбільших містах Подільської губернії. Він писав клопотання в Міністерство Внутрішніх Справ і визнавав можливим по місцевим обставинам ввести в містах Подільської губернії: Вінниці, Проскурові, Могилеві, пропонуючи відомості про ці міста, «...покійно прошу про введення в означених містах нового міського положення». Подільський губернатор надає

статистичні відомості по Вінниці: мешканців міста – 9420 чол.; з них: православних - 2402, католиків - 371, євреїв - 6647. Всього: домовласників-1697; з них: православних - 930, католиків - 205, євреїв - 562. Прибутки міста становлять 13966 руб. 81 коп., витрати – 13712 руб. 51,1/2 коп.»[13].

Міське положення в Вінниці було запроваджено, але одразу ж виникли серйозні проблеми, насамперед щодо проведення виборів. Далеко не всі були задоволені результатами перших виборів. Крім того, міські виборці «бажають користуватися ділянками міської землі по заниженій ціні», що є порушенням.» [14].

На рубежі XIX – XX ст. в Подільській губернії відбулося декілька перевірок. Ревізійні комісії працювали в більшості повітових міст губернії. Висновки ревізійних комісій по різних напрямкам діяльності органів самоврядування були різними. Так за висновками комісії в 1898 році «повітова лікарня в Вінниці утримується в блискучому порядку», міська лікарня утримується в відмінному стані, їжа і хліб чудові, нестачі білизни не спостерігається. Тюрма утримується задовільно. Ревізія відмітила, що «діловодство по військовій повинності введеться правильно і знаходиться в порядку».[15] Але під час перевірки Вінницьких органів міського самоврядування були виявлені окремі недоліки. Управа допустила неправильні витрати грошових сум коробочних зборів, що знаходились в її розпорядженні, поповнювала ними витрати на міські потреби. Справи були настільки заплутані, що перевіряючий Крилов попросив на допомогу чиновників Бахтіна і Студенця. В результаті довгострокової перевірки ревізори прийшли до висновку, що «встановити в теперішній час порядок в справі коробочного збору може тільки Губернське правління».[16] Отже, документи по коробочних зборах Вінницької управи перебували в такому стані, що подільський губернатор змушений був просити генерал - губернатора «командирувати для вказаної вище потреби ще когось із підлеглих»[17].

Також перевірка збирала інформацію відносно інших питань, що стояли на порядку денному в органах міського самоврядування окремих міст Подільського краю. Так було розглянуто питання відносно побудови в Вінниці постійного моста для з'єднання із Старим містом основної частини міста. Вінницька міська дума

зволікала з будівництвом. Був розроблений проект моста і складений кошторис, і справа вже була близька до впровадження. Але на одному із засідань думи було запропоновано будівництво залізного моста. На міст потрібно 50-70 тис. рублів. Оскільки вільних коштів місто не мало, дума прийняла рішення важати подібне будівництво недоцільним, «...так як прибутки, що надходять в міську касу від Старого міста не перевищують 1000 руб. в рік».[18].

Аналізуючи протоколи Вінницької міської думи, приходимо до висновку, що дума, насамперед, вирішувала поточні питання і проблеми благоустрою, а вже потім проблеми освіти. Так, гласні Ліщинський, Бабанов, Стасюк, Конюхов, Корженіовський, священник Мишевський (всього 20 гласних) поставили питання про збереження в цілісності грошових сум, отриманих з податку на нерухоме майно на утримання в м. Вінниця прогімназії . Але міський голова пояснив, що існує гостра необхідність в поточних витратах на облаштування колодязя, на завершення бруківки по Купецькій вулиці 1000 руб., на облаштування моста по Соборному провулку 100 руб., на розширення бруківки по Соборному провулку 285 руб. 79 коп.¹⁹ Саме тому міський голова вважає, що немає можливості виділяти кошти на утримання прогімназії.. Гласні підтримали рішення міського голови.

Ревізійними комісіями: 1898 р., 1902 р, 1906-1907 рр., було виявлено ряд недоліків при веденні документації, фінансових звітах, сумах коробочних зборів. Комісіями також було помічено деяке зволікання органами міського самоврядування в прийнятті важливих рішень щодо благоустрою, розвитку освіти та медицини в містах Подільського краю.

Міська дума Вінниці захищала свої інтереси. В 1899 році виник справжній конфлікт між міською владою і Подільським Губернським по міським справам Присутством. Ще в 1894 році було підняте питання про продаж міської землі в розмірі 108 дес. по 350руб. за десятину для потреб Вінницької окружної лікарні. Але дане питання не було тоді вирішене і постало знову тільки через 5 років. Міський голова М.В. Оводов, піклуючись про інтереси міста, вважав, що вимога Подільського Губернського по міським справам Присутствия про продаж землі за старими цінами не є правомірною,

так як «...за своїми наслідками може принести суттєву матеріальну шкоду місту»[14]. Міський голова, мотивуючи тим, що Вінницька міська лікарня заснована не тільки для Вінниці, а й для всього Південно – західного краю, вважає, що неможливо допустити, щоб «... вигоди скарбниці опирались на більш, або менш значних втратах для міського господарства.» [22]. Міська дума наводить аргументи, що ціна на землю, закріплення якої бажає Губернське Присутствіє, невідповідно низька. Вінницька влада відстояла інтереси міста, так як Подільський губернатор погодився і прийняв рішення, «... що ціни є не правильними і підлягають відміні».[21].

Міська дума та управа час від часу допомагала найбільш нужденним міщанам Вінниці. До органів міського самоврядування Вінниці досить часто надходили прохання на зразок наступних: «...просимо віднайти хоч найменшу можливість для підтримки моєї сім'ї». Подібні прохання надійшли від наглядача Вінницької міської лікарні Т. Панкевича, прохання від міщанина Шпака та ін.. Так, в грудні 1897 року дума надала матеріальну допомогу у розмірі 25 руб. сріблом вінницькому міщанину П. Самборецькому, який «...залишився нещасним з усією родиною без даху і хліба» [22]. . Міська дума намагалася по можливості допомогти усім, хто звертався, надаючи допомогу в кількості, яку дума віднаде можливим.

Міська влада в Вінниці намагалась йти в ногу з часом. Так, міська управа визнає корисним облаштування в Вінниці телефонного зв'язку. Збереглася переписка між Подільським губернатором, начальником Кишинівського поштово-телеграфного округу, товариством російських інженерів-електриків про облаштування в Вінниці телефонної сітки. Органи міського самоврядування склали список осіб і закладів міста, що підлягають телефонізації. У Циркулярі Міністра Внутрішніх справ про порядок облаштування списку абонентів на телефонний зв'язок Вінниці нараховується 43 абонента. Серед них такі установи: бюро сільськогосподарського товариства, поліцейське управління, перша і друга поліцейські дільниці, повітовий справник, міська управа, окружна лікарня, центральна аптека, цегельний завод Мар'яновського, аптечний склад, п'ять готелів (Бельв'ю, Франція, Центральна, Європейська, Гранд - Готель), маслобійний завод;

міська лікарня, реальне училище. Серед приватних осіб першими виявили бажання стати абонентами лікарі Шафір, Маковський, Зеленай,; гласні міської думи К. Подлевський, Б. Ліщинський, Чагін, Л. Сапіра і Беренштейн» [23]. Міська Дума оголосила конкурс на умовах концесії. Розгорнулася серйозна конкурентна боротьба між бажаючими отримати концесію на телефони в Вінниці. Свої послуги запропонував підприємець із Бердичева С.Зусман, що був представником швейцарської фірми «Дюфур і К.» і в місті «влаштував телефонну сітку, даний час діє 130 телефонів. [24]. Зацікавився співпрацею з Вінницькою владою електротехнік із Санкт-Петербурга М.В. Іляшенко, з товариства «Володимирська електрична станція.» Так, в вересні 1903 року він цікавився «...в якому стані знаходиться справа по заяві, щодо влаштування телефонів в м. Вінниця». Свої послуги запропонувало інженерне бюро «Розеня» з м. Києва. В січні 1904 року Розень просить міську думу «... дозволити мені влаштування і експлуатацію телефонів в Вінниці на концесійних началах на 25-30 років». [25]. Були і інші пропозиції після тривалої переписки міської влади з начальником Кишинівського поштово-телеграфного округу і товариством російських інженерів-електриків, міська дума прийняла рішення про вибір проекту інженера Фазли. Подільський губернатор відповів, що «... не зустрічає перепон до влаштування в м. Вінниці інженером Фазли мережі телефонного сполучення». ». [26]. Інженер Фазли досить оперативно взявся до справи, і в жовтні в липні 1906 р. телефонний зв'язок в Вінниці почав свою роботу. В кінці липня того ж року надійшла скарга в Вінницьку міську управу від повітового справника. « Телефонною мережею в м. Вінниці в теперішній час з'єднані військові казарми, майже всі приватні заклади і посадові особи, крім поліцейського управління і моєї квартири». Мотивуючи «...нинішніми тривожними часами і ставлячи на перший план інтереси безпеки громадян Вінниці, справник просить прискорити можливість встановлення телефонів». [27]. Інженер Фазли старався оперативно виконати усі замовлення, особливо урядових установ. По всіх питаннях щодо вибору місця для стовпів та інших телефонних споруд на площах і вулицях м. Вінниці він радився з міським правлінням. Передовим досвідом Вінницької міської влади зацікавилася Могилівська міська дума. Міський голова звертається з

проханням «... не відмовити повідомити, яким способом в м. Вінниці влаштований телефон: на кошти міста, чи на умовах концесії. На даний запит Вінницький міський голова дає відповідь, що телефонний зв'язок ще не функціонує, але як тільки буде працювати, він повідомить усі подробиці». [28]. Могилівська міська влада, переймаючи досвід, однією із перших на Поділлі запровадила міські телефони. Усе було гаразд, поки не виник конфлікт із введенням трамвайних ліній, так як телефонні споруди перешкоджають влаштуванню трамвайних колій. Інженер Фазли від 17 травня 1905 р. зобов'язувався, що «... в випадку будівництва в місті нових приміщень та інших електричних підприємств буде перебудовувати свою мережу, як вимагає місто і техніка. Али Фазли, не зважаючи на прохання управи і думи, та економлячи кошти, повідомляє, що «... телефонна станція буде проводити роботи, одночасно з трамвайними роботами, але ніяких затримок від електричних проводів не буде». [29]. Але, незважаючи на запевнення інженера, восени 1912 р. управа змушена була припинити роботи, так як в деяких місцях Миколаївського проспекту телефонні проводи заважали прокладенню колій, відбувалася затримка «... в влаштуванні і відкритті руху трамваю, що пов'язана з великими втратами. Нарешті було знайдене спільне рішення і конфлікт було вичерпано. Було вирішено «... замінити частину дротів підземними кабелями і продовжити роботи по Миколаївському проспекту і до мостів». [30]. Перший трамвай в Вінниці був пущений 29 жовтня 1913 року. Роботи по переобладнанню телефонних ліній по Миколаївському проспекту відбувалися в серпні 1914 р. Інженер - електрик М.В. Фазли проводив телефонні лінії, крім Вінниці, в інших містах Подільської губернії. Так, на листопад 1913 р. телефонна сітка працювала вже в Могилеві, Проскуріві, Жмеринці, Барі, Гайсині. До початку I Світової війни місто перетворилась на великий адміністративний, соціально-економічний та культурний центр всього регіону.

Отже, м. Вінниця значно зросла і змінилась за досить невеликий період часу – за 50 років. Значну роль в цій зміні внесла діяльність органів міського самоврядування. Таким чином, саме завдяки тісній та ефективній співпраці Вінницької міської думи, її виконавчого органу – міської управи і громадськості в період 1870-1914 рр.

відбулися значні зміни в усіх сферах життя міста, зросла чисельність населення, місцева громадськість відчула позитивні результати своєї співпраці. Тому сучасним органам народовладдя варто враховувати традиції співпраці органів влади і громадськості минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1 Моргун О. Земство на Україні, неоцінений осередок українства. „Українська Дійсність”. В 4-х ч. – Берлін, 1945.; 2.Веселовский Б. История земства за 40 лет. Т. I–IV. – П., 1909-1911.;
- 3 Маркусь В. Земства, Земські установи // Енциклопедія Українознавства-П. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 790-792; 4.Дорошенко В. 3 історії земства на Україні // ЗНТШ. Студії з поля суспільних наук і статистики. – Т. II. – Л., 1909.; 5.Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.). Автореф. канд. дис... к. і. н. – 2004. – 18 с; 6.Кузема О.Л. Документи Кам'янець-Подільського міського державного архіву про самоуправління міст Поділля на початку ХІХ століття // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 3. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. – Т. 1. – С. 30-33.; 7. Мельничук І.П. Документи державного архіву Вінницької області про історію органів самоврядування на Поділля (ХІХ- поч. ХХ ст.) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2002. – С. 215-219.
8. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. Історико-етнографічне видання. – Хмельницький: Поділля, 2004; 9.Задорожнюк А.Б. Адміністративний устрій та правовий статус міст і містечок Поділля наприкінці ХVІІІ - на початку ХХ ст.; 10.ПЗЗ Російської імперії. 3.2, Т.14., С-П., 1874., С.828.; 11. «А.Ф.С.». Винница // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь. CD-RV 1. - 2002.;12. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІА України).- Ф. 442.- Оп. 548. - Спр.21.- Справа про введення міського положення 1870 в містах. Вінниці, Проскуріві і Могилеві Подільської губернії. (30 квітня 1879 р.-16 вересня 1881р.) – Арк.1; 13. Там само.-2. 14. ЦДІА України.- Ф.442.- Оп.628.- Спр.528. - Справа про ревізію губернаторами ввірених їм губерній.(23 листопада 1898р. – 17 грудня 1898р.) Записка про огляд Подільським губернатором, генерал – майором Семякіним в серпні –

вересні 1898 р. повітів Подільської губернії: Літинського, Вінницького, Брацлавського, Ямпільського, Ольгопільського, Балтського і, частково Ново-Ушицького і про результати ревізії в цих повітах діловодства, і про діяльність належних закладів і посадових осіб. /К. -П. Типографія Под. Губ. Правління, 1898, Арк. 11; 15. Там само; Арк..11-12. 16.ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп.660. - Спр.260. - Канцелярія Київського, Волинського і Подільського Генерал-Губернатора. Справа про командування діловода Канцелярії Колежського радника Крилова і помічника діловода колежського асесора Бахтіна в міста Могилів і Вінницю для ревізії діловодства Вінницької і Могилівської міських управ (21 травня 1907- 11 серпня 1909 рр.) – 20-23 арк.;17; Там само.- 24 арк. 18; Там само.-арк.21 19.Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). - Ф.230. - Оп.3. - Спр.80. Проект правил про порядок діловодства і протоколи Вінницької міської думи (14 січня 1882р. – 6 листопада 1885р.).- арк..24-25. 20.ДАВО. - Ф.230. - Оп.1. - Спр.85. - Рішення міської думи і скарги міського голови в правлячий Сенат на постанови Подільського губернського по міським справам Присутствія. (26.11.1899 - 18.10.1900). - Арк. 15; 21; Так само.- арк.. 21. 22. ДАВО. - Ф.230. - Оп.1. - Спр.63 -.Постанови міської управи про видачу грошових допомог сиротам та інвалідам війни. (10.06.1880 - 19.01.1889); Арк.75. 23.ДАВО. - Ф.230. - Оп.3. - Спр.11. - Переписка с Подільським Губернатором, начальником Кишинівського поштово-телеграфного округу, товариством російських інженерів-електриків про облаштування в Вінниці телефонної сітки. Циркуляр Міністра Внутрішніх справ про порядок облаштування електричних споруд. Список осіб і закладів міста, що підлягають телефонізації. - Арк.14-15. 24. Там само.- арк..27. 25 Там само.- арк... 27-30. 26 Там само.-49. 27. Там само.-арк..58. 28 Там само.- арк...40-41. 29 Там само.- арк...107-109. 30 Там само.- арк.. 121.

Стрельбіцька Наталя Іванівна – старший викладач Хмельницького торгово-кооперативного інституту; член Національної Спілки Краєзнавців України, вчений секретар Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

Валерій ДЯЧОК
(м. Хмельницький)

МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ ПРО СЕЛО ЗАЛІСЦІ

Стаття присвячена аналізу літератури та архівних джерел, які дозволяють здійснити реконструкцію важливих аспектів історії села Залісці в період кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття. На основі залучення невідомих та маловідомих науці архівних документів здійснюється спроба доповнення та уточнення існуючих в історіографії даних про землевласників, церкву та кількість населення.

Ключові слова: Залісці, Кам'янецький повіт, камеральний опис, клірові відомості, церква, землевласники, населення.

Кожне поселення України має свою власну історію, вивчення якої є не менш актуальним, ніж історія регіону чи й держави в цілому. Зокрема, більшість поселень Поділля не мають ґрунтовних досліджень, які б базувалися на широкій і вірогідній джерельній базі. Село Залісці Дунаєвецького району Хмельницької області не є виключенням, адже до початку ХХ століття історія села відображена лише в трьох публікаціях довідкових і енциклопедичних видань [20; 22; 26, с.329].

Зокрема, невелика стаття у сьомому випуску «Трудов Подольского Епархиального Историко-статистического комитета» (1895), присвяченому історії переважно православних приходів і церков Кам'янецького повіту Подільської губернії, певною мірою характеризує тогочасне церковно-релігійне життя в Залісцях [22, с.162-164]. Вона включає стислу інформацію про саме село (від першої згадки в 1493 році до 1764 року, потім з певними перервами описує події з 1818 до 1888 рр.), а також містить історичну довідку про місцеву церкву (від перших згадок в другій половині ХVІ ст. до 1795 рр., згодом лише з 1888 року, коли замість старої трьохкупольної Свято-Покровської церкви було збудовано нову однокупольну в честь Успіння Пресвятої Богородиці) [22, с.163-164].

На наш погляд, заслугою редактора-упорядника цього видання Юхима Сіцинського та автора історичної довідки про Залісецький приход місцевого священика Василя Курчинського стало ретельне вивчення не лише церковного літопису, який створювався місцевим духовенством в період з 1864 до 1895 рр., але й опрацювання ними копій Візитаційних книг Свято-Покровської церкви, що створювалися уніатськими єпископами в 1759-1794 рр. [22, с.162-164; 12, арк. 1-87зв.]. Це, в свою чергу, дало можливість більш-менш точно реконструювати хронологічну послідовність служіння усіх унійних священиків Свято-Покровського храму з 1726 до 1790 рр. Крім того, в статті є дані про місцевих землевласників. Слід зазначити, що в наступній узагальнюючій роботі «Приходи і церкви Подільської єпархії» (1901), присвяченій історії церковно-релігійного життя, інформація про Залісці має більш скорочений, лапідарний характер, а період кінця XVIII – початку XIX століття залишився фактично не висвітленим [20, с.418-419].

Разом із тим, праці Ю.Сіцинського мають окремі лакуни й неточності. Особливо це стосується періоду 1790-1810-х рр., коли Поділля після другого поділу Речі Посполитої було інкорпороване до складу Російської імперії, і на теренах краю відбувалися значні трансформації у сферах соціального, економічного, духовно-культурного, релігійного життя.

В радянській історіографії історія села Залісці узагальнено висвітлювалася лише в енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область». Однак зауважимо, що дане видання не витримує жодної наукової критики. Проблема історії різних типів поселень, і особливо сіл, зводилася авторами-упорядниками і редакторами виключно до висвітлення «здобутків» комуністичного режиму, основна увага акцентувалася на питаннях встановлення радянської влади, колгоспному будівництві, характеристиці економічних показників та участі жителів у Другій світовій війні. Події до поч. XX ст., як правило, обмежувалися лише першою письмовою згадкою про поселення, а також прикладами «класової боротьби проти старого ладу» [18, с.257-258].

Проте останнім часом з'являються роботи науковців та краєзнавців, які намагаються переосмислити вже відомі факти про село Залісці та залучити нові та маловідомі джерела [16; 17]. Вивчення історії кожного населеного пункту дозволить виявити загальні закономірності його історичного розвитку, з'ясувати самотність і неповторність кожного з них. Метою такого дослідження має стати максимально повна і об'єктивна реконструкція історичного розвитку села від давнини до сьогодення. Дана стаття є спробою залучення інформативних можливостей архівних джерел, які дозволяють із значним ступенем вірогідності висвітлювати важливі, проте не достатньо досліджені в історіографії аспекти.

До найбільш актуальних проблем української історичної науки, в тому числі краєзнавства, належить виявлення, атрибуція та введення до наукового обігу писемних джерел, які містять достовірну інформацію про стан розвитку міст, сіл та інших типів поселень в різні періоди їх існування. Особливо це є значимим для Поділля періоду кінця XVIII – початку XIX століття після другого поділу Речі Посполитої в 1793 р.

Досліджуючи історію сільських та міських поселень не можливо обійтися без різноманітних описово-статистичних джерел, створених органами влади, в тому числі матеріалів церковного походження. Так, згідно з поборовим реєстром 1563-1564 та 1565-1566 рр. серед поселень, які мали православні храми існувало й село Фредрівці або Фридрівці (Fredrowcze, Phrydrofcze). На думку сучасного українського історика Віталія Михайловського, саме так називалися Залісці у XVI столітті, власницею яких в цей час була Наталія Подфіліпська [19, с.135, 141]. Яким був цей храм, а також скільки храмів було в Залісцях до нього з'ясувати напевне не має можливості. Так само не можна точно встановити, чи зберігся він до 30–40-х рр. XVIII століття.

Варто зауважити, що у Подільському воєводстві, починаючи з 1720 року, всі церкви були греко-католицькими. Не була винятком і церква в Залісцях. Зазначимо, що в Національному музеї у Львові в рукописному відділі зберігаються книги Генеральних Візитацій парафій Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії Київської унійної митрополії

серед яких є й Візитаційна книга церкви Покрови Пресвятої Богородиці села Залісці тодішнього Кам'янець-Подільського крилоського намісництва за 1730-1731 рр., укладена Гедеоном Загачевським [8, арк.318; 21, с.56]. Очевидно, дана церква була давньою, тому що в 1744 році поблизу неї за дозволом кам'янецького офіціала Й.Пруницького був закладений новий дерев'яний трьохкупольний храм, названий також в честь Покрови Пресвятої Богородиці. Як видно з церковного літопису, проіснував він аж до 1890 року, коли був розібраний «за вітхістю» [12, арк. 3зв.].

Важливим є з'ясування осіб місцевих священико-служителів. Ю.Сіцінський, використовуючи церковний літопис Свято-Покровської церкви, згадує наступних уніатських священиків: Ієремію Кузевича (до 1726 року), Івана Романовського (1726-1758 рр.), який з 1751 року служив при храмі спільно з Романом Левицьким, Петра Ватосинського (1758-1770 рр.). Останнім уніатським парохом приходу Ю.Сіцінський називає Олексія Роскоша (1770-1790 рр.) [22, с.164]. Втім, дане твердження спростовується Візитаційною книгою за 1792 рік, запис якої підписаний представниками релігійної громади Миколою Марущаком і Григорієм Волошиним, а засвідчений «велебним ксьондзом» Олексієм Роскошем (Rozskozs) [12, арк. 66].

В 1793 році Подільське воєводство перестало існувати та було окуповане Російською імперією. Кам'янецький і Летичівський повіти спочатку ввійшли як Кам'янецька область до складу новоствореного Ізяславського намісництва, а згідно указу від 5.07.1795 р. – до Подільського намісництва (з 12.12.1796 р. – губернії) [13, № 17.352]. Одночасно з цим розпочалася експансія російської православної церкви на греко-католиків, тому впродовж 1794-1796 рр., а подекуди і до 1798 р. відбулася майже повна ліквідація уніатської церкви на Правобережній Україні [23, с. 104]. В результаті продуманої та чітко спланованої антиуніатської політики царату за короткий період 1794-1796 рр. уніатською церквою на Правобережжі було втрачено 9 тисяч парафій, 145 монастирів та понад 8 мільйонів віруючих, серед них на Поділлі приєдналися до російського

православ'я 1 295 471 осіб із 1442 церквами [23, с. 108]. Священики, які не бажали покинути унію, переходили настоятелями або вікаріями в римо-католицькі костьоли, інші – виїздили за кордон [23, с. 109-110]. Подібна тенденція спостерігалася на Поділлі і з мирянами-уніатами.

Враховуючи дані клірових відомостей православної Подільської єпархії, які стосуються Кам'янецького повіту, зокрема за 1797 рік, з'ясуємо, що Свято-Покровський храм вже належав православній громаді села Залісці у кількості 64 дворів, однак ні священика, ні церковнослужителів при ньому не було [2, арк. 205-206]. Лише 9 квітня 1798 року у приході було призначено після висвячення в православні священики Олександра Олексійовича Роскоша, сина колишнього уніатського священика Залісецького приходу. Хоча цілком ймовірно, що саме Олександр Роскош після смерті свого батька і був тим останнім парохом, якого російська влада спочатку позбавила приходу близько 1794-1796 рр., а згодом, після переходу у православ'я та висвячення, поновила на парафію. На таку думку наводить, зокрема, присутність його підпису на кліровій відомості церкви с.Залісці за 1797 рік, хоча, як нами зазначено вище, в документі зафіксовано факт відсутності священика на приході. А от в клірових відомостях за 1799 р. саме він значиться приходським священиком Свято-Покровської церкви в Залісцях. Як засвідчує церковний літопис, прослужив Олександр Роскош в Залісцях до своєї смерті в 1812 р. [12, арк. 2].

Принагідно зазначимо, що ще з 1744 року тодішні власники села виділили для пароха церкви близько 45 десятин орної землі та сіножаті, проте вже після переходу О. Роскоша в православ'я міститься інформація лише про «50 шнурів орної землі, пасечисько і ставок, а сіножаті не має» [3, арк. 35]. Вже у 1807 році в його розпорядженні залишалося орної землі на 30 днів «в одну руку», однак вона розташовувалася біля «шляку» і була зовсім не придатна для землеробства [6, арк. 66]. Саме факт зменшення поміщиком Яном Комарницьким орної землі і повної відсутності сіножатей, ймовірно, стало причиною багаторічної, аж до 1855 року включно, ворожнечі між

православними священиками Залісецького приходу і місцевими поміщиками Комарницькими [12, арк. 2зв.].

Важливими аспектами дослідження історії села Залісці є з'ясування демографічних показників та питань поміщицького землеволодіння. Згідно з одним з останніх подимних реєстрів, які проводилися в Речі Посполитій, зокрема в 1776 році, стає відомо, що село Залісці (німецькою – Zalesie) було найбільшим поселенням серед 38 інших, які входили до складу Шатавського маєткового комплексу (ключа) і налічувало 257 дворів (димів). Для порівняння: у центрі згаданого ключа – місті Шатаві – налічувалося лише 114 димів [24, s. 269]. Відомо, що останніми власниками Залісців за часів Речі Посполитої, зокрема у 1784 році, були Комарницькі, Гораздовські, Секержинські, Старжинські, Бялецькі, Скоповські, Сакевські та Стржалковські [26, s. 329]. Однак статистичних даних про соціальний та етноконфесійний склад населення села Залісці в кінці XVIII – початку XIX століття є обмаль. На жаль, одна з найцінніших груп джерел, зокрема Ревізькі сказки, які містили ґрунтовну інформацію, загинули під час сумнозвісної пожежі в Кам'янець-Подільському міському державному архіві 10 квітня 2003 р.

Разом із тим, в клірових відомостях православної церкви с.Залісці містяться дані про кількість дворів та прихожан лише чоловічої статі, що дає можливість часткової реконструкції демографічної ситуації (*див. додаток 3*). Частково заповнює цю лакуну архівна справа «Алфавітний реєстр містечок, сіл, деревень і хуторів, які знаходяться в Подільській губернії» за 1802-1803 рр. Вона містить статистичні дані про кріпосних селян та землевласників усіх поселень Подільської губернії й, зокрема, села Залісці [7, арк.44 зв.] (*див. додаток 2*). Цей документ, на наше переконання, відрізняється вірогідністю і відносною повнотою, адже створювався чиновниками Подільського губернського правління для Цивільного департаменту Подільського головного суду з фіскальною метою.

Разом із тим вважаємо найбільш перспективним напрямком дослідження демографічного аспекту опрацювання трьох метричних книг унійної Свято-Покровської церкви с. Залісці, які зберігаються в Центральному державному

історичному архіві України в Києві та містять дані про факти хрещення, шлюбу та смерті прихожан та охоплюють період з 1767 до 1803 рр. [9-11]. Крім того, подібні джерела щодо православної та римо-католицької парафій даного села знаходяться в фондах Державного архіву Хмельницької області [14, с. 301-302; 15, с. 152]. Вважаємо, що тема демографічних процесів на мікроісторичному рівні села Залісці заслуговує на окреме дослідження.

Важливим аспектом історії села Залісці є також дослідження поміщицького землеволодіння. Згідно «Алфавіту» найбільшими землевласниками на початку XIX століття були Ян Комарніцький, який володів 300 кріпаками, брати Кліментій і Віктор Старжинські – 197 кріпаками, а також ще п'ятеро дрібніших землевласників, які разом володіли 129 кріпосними селянами. Таким чином, станом на початок XIX століття в Залісцях проживало 626 кріпаків. Для порівняння, в праці Вавжинця Марчинського, виданій в 1820-1823 рр., серед власників села Залісці за 1818 рік згадуються лише син Яна Комарніцького Григорій (Grzegorz) – 372 селян та Калікта, Анелія, Августина, Ксаверій і Сусанна Старжинські, які разом володіли 112 селянами [25, s. 230]. Таким чином, дві родини землевласників володіли 484 кріпаками, що, на наш погляд, не відображає всієї кількості залежних селян. Проте можна припустити, що «незначних» землевласників Марчинський міг просто не згадати.

Ще одним цінним джерелом до вивчення історії села Залісці є «Камеральний і топографічний опис Кам'янецького повіту Подільської губернії», створений впродовж 1797-1799 рр. [1, арк. 18 та зв.]. Процес створення камеральних описів пов'язаний з колоніальною політикою Російського самодержавства. В зв'язку з інкорпорацією нових територій та утворенням нових адміністративних одиниць й формуванням адміністративного апарату Правобережної України виникла потреба у широкомасштабних заходах імперського уряду щодо топографічного обстеження та картографування новоприєднаних українських земель, внаслідок чого місцевими органами влади протягом 1797-1800 рр. були створені узагальнюючі камеральні та топографічні

описи Волинської, Київської і Подільської губерній та їх повітів з планами повітових міст.

Описи повітів дозволяють певною мірою реконструювати життя, побут, заняття місцевого населення. Ними, починаючи з 1797 р., були охоплені усі без винятку населені пункти Подільської губернії: міста, містечка, села, селища (мовою документів «деревни»), слободи, хутори тощо. Для проведення економіко-статистичного обстеження територій у розпорядження топографічних експедицій, які склалися з губернських та повітових землемірів, центральними органами влади були надані спеціальні інструктивні документи з переліком питань та директив, на підставі яких передбачалося здійснити обстеження та картографування губерній. Під час упорядкування узагальнювальних описів про різні типи поселень пропонувалося надати інформацію щодо кількості дерев'яних і кам'яних церков, священиків, видів занять місцевого населення, відомостей про громадські та приватні будівлі. Як можна бачити з опису села Залісці, він не є надто детальним, проте містить загальні дані про природно-географічне розташування села, культові споруди, землевласників, а також основні промисли господарів як джерел їх прибутків.

Зважаючи на цінність архівних матеріалів, що публікуються нижче, не лише з огляду на фактичну інформацію, яку вони несуть, але також як пам'яток мовної культури своєї доби, подаємо їх із максимальним збереженням особливостей написання. Разом із тим однією характерною особливістю російського правопису XVIII – поч. XX століття є вживання літер: «і» – так звана «іжиця» або «і-коротке» чи «десятеричне» (остання назва походить з того, що цією літерою позначали цифру 10); «ѣ» (ять), в словах читається як звук «є»; а також «Ѣ» (ер) – твердий знак, який писався в кінці всіх слів, що закінчувалися приголосною.

При публікації тексту документу «і» замінена на «и», твердий знак «Ѣ» зовсім випускається, а букву «ять» замінено на «е». Відсутні пропущені слова або частини слів подаються нами у квадратних дужках курсивом. У зв'язку з тим, що архівний

документ є чернетковим записом і певні місця у тексті написані невірно вони виносяться в примітки.

Маємо сподівання, що джерела, які вводяться до наукового обігу в нашій статті, стануть у нагоді потенційним авторам при створенні наукових та краєзнавчих праць з історії Залісців, Дунаєвщини й Поділля в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Фонд 115 (Подільська креслярня). – Опис 2. – Справа 6. Камеральний і топографічний опис містечок і сіл Кам'янецького повіту Подільської губернії (не пізніше 1799 року).

2. ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6702. Клірові відомості Кам'янецького повіту за 1797 рік. 289 арк.

3. ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6741. Клірові відомості Кам'янецького повіту за 1799 рік. 300 арк.

4. ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6759. Клірові відомості Кам'янецького повіту за 1800 рік. 156 арк.

5. ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6801. Клірові відомості Кам'янецького повіту за 1802 рік.

6. ДАХМО. – Фонд 315. – Опис 1. – Справа 6871. Клірові відомості Кам'янецького повіту за 1807 рік. 281 арк.

7. ДАХМО. – Фонд 120. – Опис 4. – Справа 119. Алфавітний реєстр містечок і сіл Подільської губернії із зазначенням власників маєтків та кількості селян-кріпаків за 1802 рік.

8. Львівський національний музей. Ркл-11. Генеральна візитація 1730-1731 рр.

9. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДАК). Ф. 224 Оп. 1 Спр. 397. Метрична книга церкви Покрова Пресвятої Богородиці с. Залісці Кам'янецького повіту. 1767-1793рр. 5 арк.

10. ЦДАК. – Ф. 224 Оп. 1 Спр. 398. Метрична книга церкви Покрова Пресвятої Богородиці с. Залісці Кам'янецького повіту. 1780-1794рр. 68 арк.

11. ЦДАК. – Ф. 224 Оп. 1 Спр. 399. Метрична книга церкви Покрова Пресвятої Богородиці с. Залісці Кам'янецького повіту. 1792-1803рр. 33 арк.

12. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, К док. д/п, інв. № 118. Церковний літопис села Залісці 1886-1896 рр. 87 арк

13. Полное собрание законов Российской Империи повелением государя императора Николая Павловича составленное. – Том XXIII. 1789 – 6 ноября 1796. – СПб., 1830. – 1179 с.

14. Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: Міжархів. довідник: том 8, книга 1: Метричні книги у фондах Державного архіву Хмельницької області / Укрдержархів; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд.: С. Зворський, В. Патик. – Київ, 2013. – 857 с.

15. Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: Міжархів. довідник: т. 8, кн. 1: Метричні книги у фондах Державного архіву Хмельницької області / Укрдержархів; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд.: С.Зворський, В.Патик. – Київ, 2013. – 386 с.

16. Єсюнін С. Храми римо-католицької церкви Дунаєвщини за візитацією 1844 року / С. Єсюнін // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Дунаївці; Кам.-Поділ., 2013. – Вип. 5. – С. 498-502.

17. Захар'єв В. А. Залісці: основні віхи біографії (до 520-річчя першої писемної згадки) / Держ. архів Хмельниц. обл., Хмельниц. обл. краєзн. музей. – Хмельницький: Цюпак А.А., 2013. – 56 с.

18. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Хмельницька область / Ред. кол. тому: Мехеда М. І. (гол. редкол.), Гаврик Ю. О., Галай Д. М. (відп. секр. редкол.), Гарнага І. В., Главак Т. В. (заст. гол. редкол.), Гуменюк С. К., Ігнатов О. С. (заст. гол. редкол.), Коваленко Л. А., Копилов А. О., Ланевський В. П., Мещишин А. І., Олійник Л. В., Соколяненко В. В., Степенко О. Д., Суровий А. Ф., Тищенко В. І. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 708 с.

19. Михайловський В. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. / В. М. Михайловський // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 130-144.

20. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. Е. Сицинского. Вып. 9. – Каменец-Подольский, 1901. – 1064 с.

21. Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – севііі + 512 с.

22. Труды Подольского Епархиального Историко-

статистического комитета. Вып. VII: Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. I: Каменецкий уезд. Каменец-Подольский:[б. и., 1895. – 611 с.

23. Хітлач Б. Ліквідація Уніатської церкви на Східному Поділлі у 1794 - 1796 рр. // Українське релігієзнавство. – 2005. –№ 2 (34). – С. 104-112.

24. Magazin für die neue historie und geographie / angelegt von D. Anton Friedrich Büsching. – Hamburg: Verlag Buchenröder und Ritter, 1788. – 568 s.

25. Marczyński Wawrzyniec., Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej z rycinami i mappami. T. 1. Wilno 1820. – 350 s.

26. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. 14: [Worowo - Żyżyn] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. – Warszawa, 1895. – 938 s.

Додаток 1

[Не пізніше 1799 року]. Витяг з камерального та топографічного опису Кам'янецького повіту Подільської губернії про село Залісці

№ 148. Село Залесцы [владение] помещиков Коморницкого, Старжинского и Пасомскаго¹.

Положение свое имеет по долине, где протекает² река Мукша обей стороны. Разположено не порядочно³ и простирается по довольно широкому пространству, в том селе строения: церковь деревянная праздник бывает на Покрову Пресвятыя Богородицы⁴, костюл деревянной, соломою крытый на части г[осподина] Коморницкаго, отпуст⁵ бывает на Успение. Дом г[осподина] Коморницкаго деревянной, на прусской манер строенной, черепицею крытой, на дворе офицны⁶ и фольварок⁷ малой, где и броварь, но на продажу не варят. В протчих двух частях также есть двory господские с принадлежностями, мельниц 4: две ветряных, а 2^{ве} – что работают волами; корчем – семь: на части г[осподина] Коморницкаго – 4, Старжинского и Пасомскаго – 1. Пасека у сих господ простирается до 400 пней: в

части г[*осподина*] Коморницького – пропинація⁸, а в протчих – суенда⁹; лес растет дубовой, а разной – в другом месте.

Державний архів Хмельницької області. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 6. – Арк. 18 та зв. Оригінал. Чернетка.

Примітки:

¹ Йдеться про Яна Комарницького, який мав титул колезького радника, старшого з братів Старжинських – Кліментія, а імені поміщика Пасомського, на жаль, встановити не вдалось.

² В тексті закреслене слово «зачинається».

³ Тобто розкидано, хаотично, невпорядковано.

⁴ Святопокровська церква в селі Заліссі існувала ще принаймні в XVI столітті.

⁵ «Отпуст» (рос.) або «відпуст» (укр.) (грец. Αλόλυσις, лат. Dismissio) в християн – благословення молільників під час виходу з храму після закінчення богослужіння. В даному контексті, очевидно, йдеться про Храмове свято Успіння Богородиці Марії, в ім'я якої названо костел.

⁶ «Офицны» походить з польського слова «офісуна», що буквально перекладається як «флігель». Це бічна прибудова до головної споруди, «крило» цієї споруди. Флігель міг стояти окремо від головної споруди, створюючи разом з нею ансамбль. Флігелі мали поширення як у міських, так і в сільських садибах у XVIII–XIX століттях повсюдно в Центральній Європі, зокрема і в Україні. Найчастіше використовувались як панське житло або господарські приміщення-прибудови (кухня, житло управителя, прислуги тощо). У сільській хатині флігель міг бути житлом для неодружених кріпаків.

⁷ Фільварок (пол. folwark, від нім. Vorwerk – хутір, ферма, господарство) – у Польщі, Литві, Україні та Білорусі у XIV–XIX ст. панський сільськогосподарський хутір, багатогалузеве господарство, орієнтоване на виробництво збіжжя на продаж. За панщини у фільварках використовувалася праця кріпаків.

⁸ Пропінація (пол. Propinacja, від лат. Propinare – розливати, частувати, пити за чиясь здоров'я), Пропінаційне

право – полягало у монопольному праві шляхти на виробництво алкоголю, поєднане із примусом до його купівлі селянами своїх маєтностей. Була поширена на території Речі Посполитої, а після її розділу, поступово ліквідована російською владою протягом XIX століття. Пропінація, будучи фактично примусовим споюванням селян, мала на меті також і вилучення у них того невеликого залишку коштів, який вони отримували з обробітку землі. Після приєднання Правобережної України до Російської імперії наприкінці XVIII ст. воно поширювалося на місцевих польських поміщиків до запровадження в 1863 р. так званого шинкового акцизу.

⁹ Так в тексті. Значення слова «суенда» нами, на жаль, не з'ясовано. В контексті речення припускаємо, що мається на увазі одна з форм власності.

Додаток 2

1.01.1802-17.11.1803 рр. Фрагмент з «Алфавітного реєстру містечок, сіл, деревень і хуторів, які знаходяться в Подільській губернії» про село Залісці Кам'янецького повіту Подільської губернії, із зазначенням власників маєтків та кількості селян-кріпаків

№ п/п	Название местечек и селений	Число душ		Кто именно владелец
		мужес	Женск	
...51	Залесцы село	9	8	шляхтич Леон Клодницький
	Там же	159	141	помещик коллежский советник Ян Комарницкий
	Там же	6	5	помещик Муравский
	Там же	28	21	помещик Кароль Абремский
	Там же	100	97	помещики Климентий и Виктор Старжинские
	Там же	8	7	помещик Игнатий Слонецкий

	Там же	8	7	во владении тамошнего ксендза пробоща
--	--------	---	---	--

*Державний архів Хмельницької області. – Фонд 120. – Опис 4. –
Справа 119. – Арк.44 зв. Оригінал.*

Додаток 3

***Зведена таблиця православних вірян Свято-Покровського
приходу села Залісці
в період з 1797 до 1807 рр.****

Рік	Кількість дворів	Число душ повічої статі	Прізвища власників
1797	64	дані відсутні	дані відсутні
1799	82	330	Іоан Комарніцький
1800	81	326	Іоан Комарніцький
1802	89	357	Іоан Комарніцький
1807	87	346	Іоан Комарніцький та «інші власники»

*Таблиця складена на основі Клірових відомостей парафії с.Залісці (Див. Джерела та література: 2, арк.205 зв.; 3, арк. 49; 4, арк.205; 5, арк.66)

Дячок Валерій Васильович – кандидат історичних наук,
доцент Хмельницького національного університету.

Руслан ЙОЛТУХОВСЬКИЙ
(м. Кам'янець-Подільський)

**«ЦЕРКОВНАЯ ЛЕТОПИСЬ С. ЗАЛЕСЕЦ
КАМЕНЕЦКОГО УЕЗДА» – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ С. ЗАЛІСЦІ НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ
XVIII-XIX СТ.»**

У статті подається аналіз рукопису церковного літопису «Церковная летопись с. Залесец Каменецкого уезда», визначено його інформаційний потенціал як важливого історичного джерела з історії села Залісці Дунаєвського району Хмельницької області. У додатку подається унікальний документ, який зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Ключові слова: село Залісці, церковний літопис, Свято-Покровська церква

Останнім часом значно зріс інтерес до регіональної історії України, в тому числі й до історії сільських населених пунктів. Дослідницька робота краєзнавців, центрів досліджень історії областей України та провідних вчених спрямована на вивчення маловідомих сторінок з минулого різних регіонів. Незважаючи на той факт, що у 70-х рр. ХХ ст. видано багатотомне наукове дослідження «Історія міст і сіл УРСР», воно, на нашу думку, через свою комуно-партійну заангажованість не відповідає вимогам сучасної історичної науки. З проголошенням незалежності України історична наука вступила у новий етап свого розвитку, намагаючись позбутися радянських ідеологічних стереотипів та об'єктивно оцінити минуле Української держави, в тому числі і її сільських населених пунктів. Серед них, також історію села Залісці, яка є невід'ємною її частиною. Проблема вивчення історії села Залісці частково відображена у працях авторів кінця ХІХ – початку ХХ ст. – В. Гульдмана [1, с. 162] та Ю. Сіцінського [2, с.350-351]. Важливий внесок у розробку цієї теми здійснила розвідка сучасного дослідника, уродженця с.Залісці В. Захар'єва [3].

З огляду на вказане вище, метою нашого повідомлення є комплексний аналіз рукопису церковного літопису «Церковная летопись села Залесец Каменецкого уезда» [4] та визначення його інформаційного потенціалу як важливого джерела з історії села Залісці Дунаєвецького району Хмельницької області.

Текст церковного літопису села Залісці подано на 79-х аркушах сірого паперу, списаного з обох сторін, рукопис написано чорним чорнилом російською та польською мовами, прошито. Літопис складається з таких частин:

1. «Церковная летопись села Залесец, Свято-Покровской церкви Каменецкого уезда» – 18 аркушів. Цей документ складається з двох частин. Перша частина, судячи із стилю письма та інформації, яка подана в ньому, дає нам можливість припускати, що вона написана священиком Антонієм Лісецьким у 1875 році. У ній подано версію походження назви села Залісці, історія будівництва Свято-Покровської церкви та священиків, які в ній служили, а також не простих стосунків між землевласником Г. Комарніцьким та православним священиком Іоанном Александровичем. У другій частині подано щорічні відомості про події, які відбувались у православної парафії с. Залісці з 1887 по 1896 рік. На нашу думку, її автором був священик Василь Курчинський, який замінив на парафії священика Антонія Лісецького у 1887 році [5, арк. 5];

2. Анкетний лист «От Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета» – 4 аркуші;

3. «Копия пяти отделов церковно-приходской летописи села Залесец Каменецкого уезда» – 2 аркуші. Із названого документа зберігся тільки його початок, а решта, на жаль, втрачена;

4. «Извлечение из летописи Казанской церкви села Зеленча Каменецкого уезда 2го округа Благочения». Священник Михаил Дворецкий – 14 аркушів; Цей документ, на нашу думку, до цього літопису підшито випадково під час впорядкування церковних літописів.

5. Копії візитаційних книг Свято-Покровської парафії с. Залісці Київської унійної метрополії Кам'янецької єпархії – 23 аркуші. У цій підбірці документів подано копії візитаційних книг за

1759, 1761, 1762, 1766, 1768, 1770, 1774, 1781, 1784, 1789, 1792, 1793, 1794 роки. При цьому деякі візитації за 1759, 1768, 1770 роки завірені відтиском печатки греко-католицького єпископа Львівського, Галицького та Кам'янецького Лева Шептицького (1747-1778);

6. Реєстр населення с. Залісці станом на 30 грудня 1790 р. на 9 аркушах У цьому документі подано імена та прізвища власників 117 подвірних (сімейних) парафіян Свято-Покровського храму, який був розташований на землі землевласника Яна Комарніцького списків, членів їхніх родин, дружин та дітей, а в окремому стовпчику подано імена та прізвища прислуги, а також вказано скільки їм років від народження.

7. Реєстр населення с. Залісці станом на 2 січня 1792 р. – 9 аркушів. У цьому документі подано імена та прізвища власників 127 подвірних (сімейних) парафіян Свято-Покровського храму, списки членів їхніх родин, дружин та дітей, а в окремому стовпчику подано, скільки їм років від народження. На окремому аркуші подано прізвище та ім'я землевласника села Залісців – Яна Комарніцького (55 років) і його синів Гжегожа (9 років) та Адама (2 роки), на землях якого був розташований Свято-Покровський храм, а також список прислуги кількістю 12 осіб. Їхні імена, прізвища та скільки років від народження.

При цьому слід зазначити, що матеріали церковного літопису використано членами історико-статистичного комітету В. Гульдманом та Ю. Сіцінським у своїх наукових працях. Однак при цьому слід зазначити, що відомості, подані в церковному літописі с. Залісці, використано лише частково і він нині не втратив свого інформаційного значення як історико-статистичне джерело, яке можна використовувати дослідникам як при вивченні історії села Залісці, так і Поділля та України в цілому.

Враховуючи значення цього церковного літопису для сучасних дослідників і з метою введення його в науковий обіг та популяризації серед істориків і краєзнавців ми подаємо його частково в додатках мовою оригіналу із збереженням стилю цього документа.

Джерела та література

1.Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений / В. Гульдман; Изд. Подольского губернского статистического комитета. – Камянець-Подольск: Типография Подольского губернского Правления, 1893. – 636 с.

2.Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – XII +996 с.

3.Захар'єв В. Залісці: основні віхи біографії (до 520-річчя першої писемної згадки) / В. Захар'єв. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2013. 56 с.

4.Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Фонди. К док. д/п № 181 Церковная летопись с. Залесец Каменецкого уезда.-79 арк.

5.Там само.

Додаток № 1

Арк. 1. Церковная летопись села Залесец Свято – Покровской церкви Каменецкого уезда 1875г., 1887-1896.

Село Залесцы получило своё название от того, что оно в давние времена, окружено было почти со всех сторон лесом, а когда оно основано и кем неизвестно.

В селе Залесцах церковь деревянная, построена 1744 года, которая и ныне существует. По сказанию стариков она была строена в лесе там далее, что где имела строиться церковь, вырубил лес и на том месте прихожане села Залесец воздвигли церковь во имя Покрова Богоматери, которая ныне состоит во втором округе Благочения Каменецкого уезда. Розетот утверждает (по преданию), что и раньше сей церкви была церковь, но места никто не указывает.

Арк. 1 (зв.) Розстоянием от города Каменца в 30 ^{ти} верстах

Село Залесцы расположено на ровном месте в нем нет ни гор, ни рек, только из так называемой Федьковой долины берет свое начало река Мукша, а в самом селе на этом маленьком источнике воды находится два помещичьих пруда.

Село Залесцы с давнего времени принадлежало помещику, римско-католическому вероисповедания, Комарницкому, а от Болеслава Григориева Комарницкаго приобрел покупкою 1864 года православного вероисповедания генерал-майор Николай Александров г. Рубашкин

1744 года 9 мая частастные, села Залесец помещики **Арк. 2.** дали эрекцию, бывшему тогда священнику Иоанну Романовскому, которого уволили от всех повинностей господских, десятины, сотеной и проч. По этой эрекции значилось пахатной земли при Залесецкой церкви с сенокосами до 45 десятин. Кто был на приходе в селе Залесцах после Романовского неизвестно, а около 1800 года был здесь на приходе священник Александр Рокош. По смерти священника Рокоша 1812 года поступил на приход в село Залесцы священник Иоанн Александрович, который здесь чрез всю свою жизнь много переносил не приятностей от частного помещика Григория Комарницкого. Помещик Комарницкий самоправно отнял от церкви **Арк. 2 (зв.)** значущуюся по эрекции церковною землею, которая была в четырех местах и сенокосы. Вместо этой земли 1840 года наделил церкви землю в одном месте узкою полосою, простирающуюся до 4 верст о чем дело было заведено и причт 15 лет во все не пользовался пахотным полем и сенокосами. Наконец 1855 года отведена для Залесецкой церкви узаконенная пропорция земли 33 десятины, какое количество земли и до сего времени. Много также неприятностей переносил от помещика Комарницкого священник Иоанн Александрович за присоединение католиков к православию. О неприятностях какия переносил священник Александрович **Арк. 3.** От помещика Комарницкого известно было бывшим тогда Епархиальным Преосвященнейшим и Святейшему Правительствующему Синоду, по определению которого священник Иоанн Александрович произведен Евсевием Епископом Подольским и Брацлавским и кавалером июня 19 дня 1853 года в сан протоиерея. Прожив на приходе в селе Залесцах 49 лет и достигши маститой старости протоиерей Иоанн **Иоаннов Александрович скончался 1861 года 8 марта.**

1861 года утверждено его Преосвященством Преосвященнейшим Леонтием Епископом Подольским и Брацлавским в селе Залесцах церковно приходское попечительство.

Арк. 3 (зв.) 1869 года собрано Залесецким приходским попечительством на починку церкви 409 рублей. В том же 1869 году Залесецким приходским попечительством церковь перекрыта новым гонтом.

От 1869 года к 1870 году осталось в приходском попечительстве денег 242 р(ублей) сер(ебром).

1872 года имения село Залесцы приобрел полученного от генерал майора Николая Рубашкина камер-юнкер Его Императорского Величества Двора тайный советник Николай Матвеевич Крупенский.

Не без интересно обратить внимание на увеличение населения православных прихожан села Залесец от 1842 года по 1872 год, хотя в промежуток этого времени три раза появлялась эпидемия от которой умерло много людей.

С 1842 года по 1852 год включительно на 17,3 родился 1 и на 27,8 умерал 1. Брак 1 на 101,8.

С 1853 года по 1862 год включительно по 23,5 родился 1 и на 27,8 умерал 1. Брак 1 на 82,8 человек

Арк. 4. С 1863 по 1872 год включительно на 18,8 родился 1, и на 27 умирали 1. Брак 1 на 96,2

За три десятилетия почти на 20 человек обоего пола родился 1 и почти на 25 человек обоего пола умирали 1.

На 93 души обоего пола был 1 брак.

С 1842 года по 1872 год включительно население увеличилось на 33 %.

1874 года 23 апреля члены Залесецкого церковно приходского попечительства, были собраны представителем онаго для обсуждения некоторых дел относящихся к починке приходской своей приходской церкви, обратили внимание на ветхость энной, которая разошлась в замках и не может долго существовать, а потому изъявили согласие на пост роикку новой каменной церкви с пособим от казны.

13 ноября 1874 года Его Высокопреосвященство Высокопреосвященнейший Леонтий, распростившись с Подольскою паствою, выехал в г. Одессу для управления паствою Херсонскою.

К 1875 году осталось в Залесецком церковно приходском попечительстве наличных денег сто девяносто три руб.(ля) двадцать шесть с половиною коп.(ек) серебр(ом).

Арк. 4 (зв.) 1875 года 14 января Его Преосвященство Преосвященнейший Фиагност Епископом Астраханский прибыл в г. Каменец Подольск для управления Подольскою паствою.

Додаток № 2.

Анккетний лист «От Подольского Епархиального Историко-Статистического Комитета»

Вопросы для составления историко-археологических и статистических сведений по приходу с. Залесец 2го округа Каменецкого уезда.

Арк. 1. 1) Что составляет приход (наименование поселения: города, местечка, села, или части его, а также приписных приселков)?

с. Залесцы – приписных приселков нет.

Арк. 2. 11. Из кого состоит население по народности (малороссы, великороссы, молдоване, евреи и т.п.) и их численность в настоящее время.

Малороссы – 651 муж. п. и 628 ж. п.

13. Как увеличилось население в последние столетие?

Р і к	Православных									Като ликів	
	Народилось			шл ю - бів	померло			Всего населения было			
	чол	жі н.	раз ом		чол	жі н	раз ом	чол.	жін.		разом
1800	29	-	29	11	22			-	-	-	-
1810	37	-	37	7	10	17	27	-	-	-	412
1820	29	-	29	3	15	16	31	316	306	622	361
1830	37	-	37	6	17	22	39	341	353	694	401
1840	26	25	51	9	12	19	31	398	457	855	370
1850	17	23	40	7	24	23	47	468	502	970	341
1860	23	12	35	9	18	19	37	493	509	1002	404
1870	39	29	68	5	28	20	48	560	545	1105	378
1880	26	29	55	13	19	5	24	528	514	1042	367
1890	34	32	66	8	13	16	29	651	628	1279	м.216 ж.219 435

13. Сколько в настоящее время в приходе грамотных мужского и женского пола (приблизительно, если нельзя точно).

Мужского пола около 60, а женского – 15.

14. Какая в настоящее время церковь (деревянная, каменная), о сколько купалах, покрашена ли и как, чем крыта крыша? Каков план церкви и т.п.? Во имя какого святого или в честь какого праздника церковь? Не было ли изменений в посвящении церкви имени святому?

Новая Свято – Успенская Церковь деревянная, однокупальная, окрашенная масляной краской, покрытая жемчужно. Имеет вид Корабля. Настоящая Св. Успенская Церковь заменила собою ветхую Церковь Покровскую.

15. Когда построена ныне существующая церковь? Есть ли на это документы? Если нет документальных свидетельств о времени построения церкви, то не тли где надписи (на церковных, напр. косяках) о времени построения церкви и ее строителях?

Церковь построена в 1888 году крестьянами – прихожанами. Год окончания постройки Церкви записан в Клировом Ведомстве.

Арк. 2 (зв.). 17) Колокольня вместе или отдельно от церкви? Когда построена? Сколько на колокольне колоколов? Не тли на колоколах каких надписей?

Колокольня соединена с Церковью. Построена одновременно с этой последнею. Колоколов нет; на них никаких надписей.

18) Какой иконостас в церкви? Во сколько ярусов? Какова живопись? и т.п.

Иконостас в церкви деревянный, столярной работы, в четыре яруса. Живопись старинная.

Арк. 3. 24) Какие есть древние документы, касающиеся церкви, церковной земли и прихода (визиты, эрекции, презенты, храмозданные грамоты и пр.).

Есть эрекции 1744 г. На польском языке с переводом на русский на имя Преподобного отца Иоанна Пресвитера Залесецкого, есть также Estractus (на латинском языке) 1805 г. Кроме того есть проект и копия акта об обеспечении причта

землею и домостроительствами (новейшего времени) с таковыми документами.

Арк. 3 (зв.). 26) Были ли раньше другия церкви на месте ныне существующей? Когда они упразднены, перенесены, разобраны или сгорели?

Около ныне существующей церкви была ветхая церковь во имя Покровы Пресвятой Богородицы, она разобрана в 1890 году.

29) Нет ли в приходе каплиц, каких – либо статуй и крестов придорожных и других каких – либо памятников? Что о них говорит народ и что вообще известно об этих монументах? Не тли на них надписуй?

Каплиц и придорожных крестов нет. Есть в с. Залесцов католический костел с самостоятельным причтом. В разных концах села расположены большие статуи католических святых. Надписей на них нет. Как костел, так и статуи, по словам народа устроены бывшим католич. помещиком Комарницкий.

Арк. 4. 32) В каком разстоянии от церкви приходское кладбище? Старое ли оно, или новое, недавно отведеное? Какие похороны там выдающиеся личности, о которых народ сохранил пам'ять? Не тли на кладбище памятников, замечательных почему либо?

Приходское кладбище от церкви на разстоянии $\frac{1}{4}$ версты. Давно отведенное. Похоронены на нем Протоиерей с. Залесец Иоанн Александрович, о котором у народа сохранилась добрая пам'ять. Памятников замечательных в каком либо отношении нет.

33) Нет ли старых упраздненных кладбищ – холерных, чумных? Что там находится в настоящее время?

Существует старое упраздненное кладбище, на котором есть еще следы могил и пам'ятники-кресты.

35) Какие были священники в текущее столетие с 1795 г. по настоящее время (проследить по церковно-приходским документам – метрическим книгам, клировым ведомостям и т. п.)? Что известно из жизни и деятельности тех священников?

Из церковно-приходских документов известны четыре священника, бывшие в с. Залесцах: Александр Рокош, Иоанн Александрович, Иустин Александрович и Антонин Лисецкий. Из указанных четырех священников, о. Иоанн Александрович – протоиерей (по памяти народной) был строгим пастырем, ревностно оберегавших своих православных па..ых от влияния католичества успевший многих католиков присоединить к православ'ю. Известен также его судебный процес с поміщиком – католиком о причтовой земле, в продвижение которою (несколько лет) о. Иоанн не пользовался землею.

***Церковна та костельна садиби на карті Залісець
(з карти, що зберігається у В.А. Захар'єва)***

Арк. 4 (зв.) 36 Есть ли в приходе школа (одна или несколько – в приписных селах) и какая (народная-министерская, церковно-приходская, школа грамотности)? Когда основана? Сколько в ней обучалось (каждый год) и тепер обучается мальчиков и девочек? Какие средства школы (помещения, жалованье учителю, учебные пособия и т.п.)? Не тли в приходе преданий о прежде существовавшей школе?

В с. Залесцах существует школа грамотности, время основания которой неизвестно. В настоящее время в ней обучается 43 мал. и 12 девочек. Средствами школа располагает следующими: помещением весьма неудобным во многих отношениях, жалованием учителю 25 р. отоплением. Школа, по преданию, давна существует, но была еще менее удовлетворительно поставлена, чем тепер.

37) Каковы причтовые помещения?

Дома для жилья и службы деревянные, покрытые соломой, довольно еще прочныя.

38) Какая выдающаяся личности были уроженцами того прихода? Не тли каких-либо преданий о таких лицах?

Не помнят, чтобы были такая личности уроженцами с. Залесец.

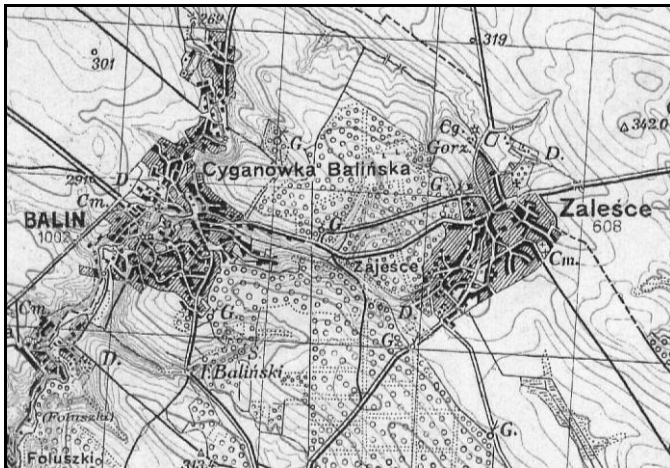
39) Какая были особенно выдающиеся события в церковно-приходской жизни в последнее столетие или по крайній мере пятидесятилетие? (Указать на основании церковно-приходских документов или памяти прихожан).

Особенно выдающихся событий непомнит народ и в церковно-приходских документах не указано.

40) Какой адрес священника для корреспонденций и телеграмм? Какая ближайшая железно-дорожная станция и в каком разстоянии?

*Из м. Дунаевцы Ушицкого уезда с. Залесецы
(Кам'янецького) у(езда)*

Йолтуховський Руслан Володимирович – *учений секретар
Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.*

Микола НОВИЦЬКИЙ
(м.Хмельницький)

ДО ІСТОРІЇ СЕЛА БАЛИН

Село Балин, що тісно пов'язане є сусідніми Залісцями на Дунаєвеччині Хмельницької області, має давню і цікаву історію. Жили люди в цій місцевості за давніх часів про, що свідчать численні археологічні знахідки, виявлені, зокрема, і В.А.Захар'євим. Разом з цим, перша писемна згадка про село датована лише 1436 роком.

Слід зазначити, що історія села Балин, яке до жовтневого перевороту 1917 року було містечком, достатньо ґрунтовно і компетентно досліджена, та відображена у різних друкованих виданнях. Цій справі багато праць, статей присвятили історики та краєзнавці, зокрема Колісник С.Т., Щур О.Т., Захар'єв В.А. та ін.. Проте час від часу з'являються нові факти, імена пов'язані з історією села, саме про деякі з них піде розповідь нижче.

Цікавою є, раніше не помічена версія щодо назви села, Балин. Так М. Сімашкеич в книзі «Историко-географический и этнографический очерк Подолии», виданій ще у 1876 році, пише: *«...з кінця 9 століття в нашій краю доволі часто починають з'являтися орди Печенігів і Половців, які, як свідчить історія, інколи насаджували тут свою владу на доволі тривалий термін. Це позитивно можна стверджувати про Половців, які відомі в історії і під назвою Кумани. Через страх перед навалою Монголів значна частина цих кочівників пішла в Угорщину, де і посилилась на берегах річки Тиса, але в межах Галицької Русі, до якої належала і значна частина нашого краю... . Ось чому і в теперішній час на Поділлі є декілька поселень, назви яких нагадують собою Куман, такими є наприклад села Куманів в Проскурівському повіті, і Куманівці в Літинському, сюда також можна віднести містечко Балин в Кам'янецькому повіті, и село Балин Літинському. Остані дві місцевості могли отримати свої назви від Половців про спогади про той Балин, який, по свідченням історії, знаходився в землі Куманській на древньому місціперебуванню Половців між Волгою і Яіком»* (1). Приймаючи до уваги цю версію, значення

назви Балин слід шукати вже глибше та в інших джерелах, що має бути темою окремого дослідження.

Згідно переліку поселень Кам'янецького повіту в 1530 році в Балині нараховувалось п'ять плугів (2). В давнину плуг це умовна одиниця виміру земельної ділянки для обкладання даниною. Плуг становив в середньому три з половиною дима, а дим відповідав одному господарству родині, одна родина в ті часи складала орієнтовно 6-8 душ. Таким чином можна припустити, що в на початок 16 століття в Балині проживало приблизно 120-125 жителів. По мірках того часу це вважалось не малим поселенням.

В 1533 році Балин купив Кам'янецький підкоморій Микола Іскрицький, проте довго побути його господарем йому не довелося, вже в 1539-1546 роках власниками Балина стають Шаровські (3).

Тривалий час час містечко Балин було збірним пунктом шляхетського війська цілого Подільського воєводства, яке звідси вирушало у різні військові походи. А це можна сказати, робило містечко військовою столицею краю 16-17 століття. І не дивно, що в Балині побувало немало відомих осіб того часу. Так саме у Балині отримав звання ротмістра Самійло Зборовський, який 1581 році став 14 гетьманом війська Запорізького (4).

У 1768 році в Балині побував кавалер де-Толес, тайний агент французького короля. Який збирав інформацію про Барську конфедерацію, військово-політичне об'єднання польської [шляхти](#) і римо-католицького духовенства, яке виступало проти втручання Росії у внутрішні справи [Речі Посполитої](#) та реформ внутрішнього устрою Польщі, домагалися збереження прав і привілеїв шляхти. З червня де-Толес прибув в Балин, який на той час був головним штабом конфедератів, та займався тут виконанням свого завдання (5).

Під час першої російсько-турецької війни, в 1769 році, в Балині розміщувалися війська і командування російської армії на чолі з фельдмаршалом Олександром Олександровичем Прозоровьким. З 25 березня тут розташовувалися чотири

ескадрони Угорського полку під командуванням підполковника Кастиюріна, а також єгерський підрозділ з командиром капітаном Анрепу. З Балина Прозоровський здійснював командування армією, виїжджав в Хотин для розгляду противника, на військову раду до Меджибожа. 13 квітня Прозоровський отримав наказ відбутися в село Жванчик, а литаври гусарських полків залишити в Балині (6).

До 1809 року в Балині у маєтку свого батька проживав, майбутній генерал, Йосип Дверницький. А коли тут з'явився загін полковника Стрижовського, він приєднався до нього для боротьби проти російської окупації. У чині капітана Йосип брав участь у боях під Заліщиками та Тернополем, а у 1812 році ходив у складі французької армії на Москву, за що отримав нагороду з рук самого Наполеона. Йосипа Дверницького називають найкращим генералом польського повстання 1830-1831 років (7).

Великий обсяг цікавої інформації та фактів містить «Літопис церкви і її приходу містечка Балин», аналіз якого слід оформити окремою статтею. Приведу лише один факт за 1872 рік: *«В ніч з 23 на 24 січня в м.Балин видно було одно з величких природних атмосферних явищ – полярне сяйво. Сяйво це почалося від вечора і тривало цілу ніч. Безмісячна, досить морозна ніч сприяла цьому явищу. Північно-захід і північний схід, де найбільш зосереджувалась це явище, були покриті слабкими перистими хмарами. В яких ніби відбивалася заграва великої пожежі. Ці ж перисті хмари бачилися і в інших місцях неба. Зміна кольору білого в червоний відбувалася або раптово повсій довжині, або починалася з одного кінця, частіше з східного, і переходила на інший кінець. Від цього сяйва ніч, і в молодий місяць, була яною, але з сильним відблиском червоного так, що сніг здавався червоним. Такого яскравого північного сяйва в м.Балин ніхто не пам'ятає зі старожилів.*

В цьому ж році в м.Балин і навколишніх селах з половини місяця липня почала лютувати епідемічна хвороба – холера. Занедужувало щодня близько 100 чоловік і померло в продовж двох місяців 53. Дуже важкі хвилини були для всіх, а особливо для священника, не встигнувши напутствовати одного, як п'ять,

шість кличуть до важко хворих, доводилося відспівувати по три і по чотири небіжчика в один день» (8).

У 1879 році на клопотання міщан містечка, в Балині було засновано міщанську громаду з окремою управою. Міщанським старостою до 1885 року був А.Волошин. Після його смерті серед місцевих міщан не виявилося жодного християнина, хто міг би обійняти цю посаду. Тоді подільський губернатор В.Валь звернувся до генерал-губенатора з проханням дозволити зробити виняток і схвалити на цій посаді представника єврейської громади. Генерал-губернатор О.Р. Дрентельн не повірив і зажадав детально доповісти про місцеву ситуацію. Виянилось що в Балині мешкають три міщанських християнських родини, однак вони тут перебувають тимчасово. Глава однієї з них був найнятий як домашня прислуга, інший — займається візництвом. На вимогу Києва їх число було уточнено й виявилося, що в містечку мешкає шість родин, проте всі вони приписані до інших громад, зокрема до Кам'янець-Подільської та Хотинської Бессарабської губернії, і тому жоден з них не міг стати міщанським старостою. Один із них служив конюхом на кінному заводі, другий – нічним сторожем у місцевого власника Садовського, третій – кучером у графині Потоцької. Після переговорів із міністром внутрішніх справ генерал-губернатор не дозволив, аби міщанська управа продовжувала своє функціонування в Балині (9).

У квітні 1892 року біля Балина спостерігалось дивне природне явище, ось як воно згадано в документах: *«...около 9 часовъ вечера Приставомъ вновь замеченъ былъ шаръ, который, появившись весьма высоко, опустился довольно низко и в такомъ положеннии быстро промчалъ близъ м.Балина по направлению къ г.Каменцу» (10).*

У спогадах офіцера Стародубського полку Російської царської армії К.Отфінювського, який проходив службу наприкінці 19-го століття в містечку Шатава, знаходимо цікаву інформацію пов'язану з повсякденним життям того часу, зокрема, і сусіднього Балина: *«Якось нам повідомили, що у містечку Балині благочинний святкує день свого ангела і що добре би було поїхати його привітати. Це містечко було верстах в 20 від Шатави, і ми, найнявши мужичка, поїхали з попомучотирьох*

на возі, застеленому соломою, до благочинного. Приїхали ми в Балин уже пізно увечері і, коли увійшли у дім благочинного, то застали там багато народу. Усі були геть п'яні, всі п'яними голосами співали «Спаси Господи люди Твоя...». На столах стояли четверті з горілкою і різні пироги та закуски. Публіка була дуже різноманітна (в Балині був кінний завод поміщика Садовського), були, крім духовних осіб, ветеринарний лікар з дружиною, кухар і садівник Садовського з дружинами і доньками. У великій кімнаті публіка стала танцювати під гармонію. Дорогою ми сильно змерзли і, щоб зігрітися, одразу ж випили і потім теж почали танцювати, пам'ятаю, що мені дісталась донька кухара» (11).

4 квітня 1896 року в м.Балин народився А́шман Ахарон, відомий ізраїльський поет і драматург. Під час погромів 1918-1920 років приймав активну участь у єврейській самообороні. В 1921 році переїхав в Палестину, там зайнявся літературною діяльністю. На його слова написано багато популярних пісень. Також він є автором багатьох драматичних творів. В 1956-1961 роках був головою асоціації композиторів, авторів і музикальних видавців в Ізраїлі. Помер в 1981 році в Тель-Авіві (12).

За чекістськими даними, Йосип Пшонник, належав до дванадцяти найнебезпечніших повстанських ватажків, які продовжували боротьбу з радянською владою на початку 1920-х років, відомий «петлюрівський діяч». Народився Йосип Пшоник 9 вересня 1890 року в селі Великі Вірмени тепер Кам'янець-Подільського району. За вироком від 29 серпня 1925 року надзвичайної сесії Харківського окружного суду він був засуджений до розстрілу. З Балином Йосипа Пшонника пов'язує те, що на початку 20-го століття певний час він вчителював у місцевій школі (13).

Також учителював в Балині у 1914-1915 роках Захар Івасишин, уродженець м.Чорна Подільської губернії – пізніше відомий активний борець за українську державу. З 1 грудня 1917 року в українській армії. У 1920 році - старшина 6-ї Січової дивізії, сотник. Закінчив Українську реальну гімназію ім. Т.Г. Шевченка у Калішу 1925 року, гідротехнічний відділ Української господарської академії у Подєбрадах 1930 році. З

1944 року на еміграції у Західній Німеччині. Викладав математику в Українській гімназії у м.Етлінген. З 1950 року на еміграції у США. У 1963-1975 роках – видавець та головний редактор журналу «Тризуб» у Нью-Йорку, який продовжував традиції паризького видання «Тризубу» та був головним періодичним органом військової еміграції УНР в Америці (14).

Неодноразово події пов'язанні з життям села Балин, його людей висвітлювалися в статтях преси відповідних періодів. Наведемо лише одну з них:

Журнал «СЕЛО» №30, 30.12.1918 р.

м. Балин, Кам'янецького пов. Одного дня ранком в наше волосне правління привезли дуже хворого чоловіка. Це був полонений. Він повертався до дому з Австрії. Добрі люди підняли його й відвезли до Смотрицького лікаря в лікарню. Смотрицький лікар п. Виржиковський навіть подивитися не хотів на його і тільки промовив «відвезіть його в губерніяльну лікарню» в Кам'янець. Тоді хворого повезли в волосне правління, яке дало підводу. На цій підводі повезли полоненого в м. Цикову, а далі етапом в Балин. В Балинській волости він помер.

Перед смертю цей полонений казав: «на колінах я просив Смотрицького лікаря дати мені поміч, але він навіть і подивитися не хотів».

От таке то в нас робиться. – Чоловік гине – й нема кому дати йому допомогу. Сором і гріх такому лікареві.

Василь Вінничук.

Джерела та література:

1. М. Симашкеич «Историко-географический и этнографический очерк Подолии», Каменец-Подольский. 1876. - 111-112 с.
2. Архив Юго-Западной России. 1890. ч.7, т.2, - 61 с.
3. Леон Бялковський «Поділля в 16 столітті» Варшава. 1920. – 151, 167 с. 1993.-17 березня - №13.
4. Журнал «Країна» №224, 27.05.2014 р.
5. Журнал «Отечественные записки» август 1863. – 673, 676 с.
6. «Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского 1756-1776», Москва, 2004. – 222-230 с.

7. Святослав Семенюк «Історія Українського народу», Львів. 2010. – 388 с.
8. «Летопись Богородничной церкви, и ея прихода м.Балин, Каменецкого уезда, Подольской губернии», за 1872 г. – 6 с.
9. Валентина Шандра «Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець 18 – початок 20 ст.)», Київ. 2016. – 241-242 с.
10. Газета «День» №204, 08.11.2001 р.
- 11.Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Анатолій Олексійович Копилов Особистість у вимірі епохи» Спогади. Дослідження. Випуск 2. Камянець-Подільський. 2016. – 171-172 с.
12. Електронна єврейська енциклопедія:
<http://eleven.co.il/?mode=article&id=10359&query=> .
13. Газета «Подільнин» 16.06.2017 р.
14. Тинченко Я.Ю. «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921)». Книга I,Київ. 2007. – 181 с.

Новицький Микола Миколайович – краєзнавець Поділля, полковник пенітенціарної служби України у відставці, уродженець села Балин Дунаєвецького району, друг ювіляра.

*Село Лезнево
(нині мікрорайон м. Хмельницький)
на карті ХІХ століття*

Сергій МАНЗЮК
(м. Хмельницький)

ЗВІДКИ ПШЛА НАЗВА СЕЛА ЛЕЗНЕВА

Історичних даних про точну дату заснування села Лезнева немає. Коли і чому село назване саме так – невідомо. Можна тільки припустити, що його назва виникла в першій половині XV століття. Саме тоді цією частиною Поділля володіли поляки, а з історії відомо, що вони багатьом селам і містам давали довільні назви, які потім впродовж довгого часу за ними залишалися.

Щодо назви села Лезнева (сучасний мікрорайон, північно-східна окраїна міста Хмельницького), то вона за час більш як півтисячоліття існування неодноразово змінювалась. В першу чергу це відбувалось в зв'язку з помилками допущеними при перекладі з польської та російської мов на українську. Ось далеко неповний перелік цих змін:

№	Назва села	Рік	Джерело
1.	Глезновці (Hleznowze)	1493 р.	«Архив Юго-Западной России» (1)
2.	Глезнів над Бугом	1522 р.	Є. Назаренко, посилаючись на документи Кам'янецького земського суду (2)
3.	Лезнов (Lessnow), Глезнов (Hleznow)	1550 р.	М.Я. Орловский «Историческое описание Проскурова Подольской губернии» (3)
4.	Лезнев	1797 р.	«Камеральный і топографічний опис Подільської губернії

			Проскурівсько-го повіту» (4)
5.	Лезнево	1874 р. 1893 р.	Клірові відомості по церквах Проскурівсько-го повіту (5) В.К. Гульдман «Население мест Подольской губернии» (6)
6.	Везнев	1895 р.	Ю.Й. Сіцінський «Археологічна карта Подільської губернії» (7)
7.	Глезнев	1901 р.	Ю.Й. Сіцінський «Труди Подольського єпархіального історико-статистичного комітету». (8)
8.	Лезнів	40-60 рр. XX ст.	Записи в протоколах Лезнівської сільради (9)
9.	Лезнево	1963 р.	Рішення Хмельницького облвиконкому від 07.01.1963 р. №1 (10)
10.	Лезневе	90 рр. XX ст. – початок XXI ст.	Сучасна назва мікрорайону

Стосовно самої назви села особливих дискусій не було. В усякому разі самі лезневчани не дуже переймалися цією проблемою. Не будемо винити в цьому жителів села, хоча саме в їх середовищі повинні були знайтися ентузіасти, любителі-

краєзнавці, нарешті, просто патріоти села, яким було б не байдуже до історії своєї малої батьківщини. Таких не знайшлося. Тому, хоч і з великим запізненням, спробуємо згадати про всі відомі версії походження назви села Лезнева.

Перша версія. Старі люди говорили, що раніше село знаходилося в долині річки Буг. На березі біля річки росло багато верб та лозових зарослів. Можливо від слова «лоза» і пішла назва села.

Друга версія. Нині покійний вчитель географії місцевої школи Г.А.Мисліборський на уроках розповідав учням, що з невідомих причин, чи то Буг розливаючись весною, приносив людям багато шкоди, чи після одного з чергових набігів кочовиків, жителі села, залишаючи обжиті місця на березі, почали селитися на пагорбі в лісі. Так поступово село з долини вилізло на горбок, де і тепер знаходяться помешкання. Можливо від слова «лізти» і пішла назва Лезнева.

Разом з тим слід відзначити, що Ю.Й. Сіцінський ще в 1901 р. писав: «За народними переказами, Глезнев колись був розташований значно нижче, на самому березі Бугу, а коли він був розорений і спалений турками чи татарами, то вцілілі мешканці стали селитися трохи вище, в густому лісі, і заснували нове село, зберігши стару його назву».(11) Така інформація дещо суперечить версії щодо походження назви села від слова «лізти».

Третя версія. Відомий краєзнавець Поділля С.Єсюнін в статті про мікрорайон Лезнево в жовтні 2006 року написав, що можливо назва села Лезнева походить від давньоруського «глезно» - п'ята. Іноді так називали малу земельну ділянку, що віддавалась комусь у володіння.(12)

Четверта версія. В старовину до нашого краю вривалися ватаги печенігів, половців, які жили розбоями і шукали легкої здобичі в Побужжі. Потерпав наш край і від монголо-татарських набігів, а пізніше від кримських татар і турків, які залишали після себе повне спустошення. Все це зумовило появу між поселеннями сторожових сигнальних постів, які сповіщали про наближення ворога. Помітивши небезпеку, вартові запалювали бочки з смолою і густий чорний дим попереджав навколишні

поселення про небезпеку. Ланцюжок таких маяків сягав Меджибіжської фортеці: Ружична, Лезнево, Пархомівці, Трибухівка. Можливо від старослов'янського слова «глазеть», тобто дивитися, виникла назва села Глезнів, саме так воно раніше називалось. Дана версія взята з книги Б.А. Стрілецького «Ружичнянський характер».(13)

Сільська церква у мікрорайоні Лезневому.

П'ята версія.

Цікаву версію виникнення назви села запропонувала член Всеукраїнської спілки краєзнавців Л. Сердунич. Провівши

власне дослідження вона прийшла до висновку, що назва села могла би утворитись від винайденого лише в одному друкованому джерелі «Енциклопедії українознавства» поняття «лезні люди», тобто ізгої, так їх називали в литовсько-руську добу. Ізгоїв у княжу добу становила «категорія неповноправних людей, що розірвали зв'язки зі своїм тогочасним суспільним середовищем і занепали соціально та матеріально». За уставом Всеволода Київського (XII ст.) ізгоями ставали: попович, який не навчився грамоти; холоп, що викупився на волю і не мав засобів для життя; збанкрутілий купець; осиротілий князь, що не мав права спадщини. Цікаво й те, що ізгої були вільними людьми, але під опікою церкви. Найбільше ізгоїв було з-поміж тих, хто виходив із холопства та осідав на чужих землях. Згодом вони ставали залежними від землевласника.

Назва «лезні люди» (їх ще називали «льозні», «люзні») збереглася і в польську та литовську добу. Так називали неосілих селян, які перебували поза межами сільської громади. Втративши нерухоме майно і переходячи з місця на місце, вони, таким чином, ухилялися від підданства і покріпачення.(14)

Гарна версія, але вона породжує цілу низку запитань: коли було засновано село Лезнево – в польсько-литовський період чи у княжу добу? Хто з лезніх людей був першопоселенцем? Була це група рівних за станом людей чи одна людина?

Шоста версія. В газеті «Проскурів» від 14.12.2001 року свою версію виникнення назви села Лезнева запропонував журналіст В. Бендюг, зміст якої полягає в наступному. В першій половині XVI століття в польських документах село мало назву Lessnow. Згодом в інших документах його згадано під назвою Lesniow albo Hlesnow. Ці перші офіційні назви дають підставу стверджувати, що назва села походить від характеру місцевості: лісове село (хутір, виселок). Пізніше назву було спотворено, і в кінці XIX – на початку XX сторіччя село мало вже назву Глезнев, а ще пізніше одержало офіційну назву російською мовою – Лезнево. Українською мовою його слід іменувати Лезневе.(15)

Сьома версія. В Польщі в області Ясна Гора є місто Заркі, передмістя якого носить назву Лезньов (Lesniow). Перша згадка про цей населений пункт відноситься до 1325 року. Лезньов став відомим завдяки Храму Богоматері, покровительки сім'ї, де зберігається знаменита чудотворна статуя Богоматері Лезньовської. Вважається, що це місце є особливим для молитви і зустрічі з Божою Матір'ю, а тому Лезньов є важливим центром помонництва.

Беручи до уваги, що назва Lesniowa і Лезнева при написанні польською мовою ідентичні, а в датах їх виникнення відсутні суперечності, можна допустити наступну версію.

На початку XV століття, коли почав зменшуватись вплив Литви на українські землі, а Польща навпаки активізувала свої дії щодо колонізації Поділля, один із представників польської шляхти, виходець з польського Lesniowa, назвав поселення на березі річки Буг назвою села, яке залишилося на його батьківщині. Подібні випадки часто мали місце при колонізації нових земель європейцями.

Кожна з цих версій має право на існування. Разом з тим, достовірність кожної з них потребує суттєвих додаткових доказів і головним чином не з переказів та легенд народного

фольклору, а в першу чергу з достовірних письмових першоджерел.

Джерела та література:

- 1 Архив Юго-Западной России, ч.8, т.11, 339 с.
- 2 Назаренко С. Супутники Плоскирова./ Проскурів. 1993.-17 березня - №13.
- 3 Орловський М.Я. Вибрані твори. /Упоряд. А.М.Трембіцький, С.М.Єсюнін - К.-П. 2007. - 18 с.
- 4 Історія міста Хмельницького: документи і матеріали. /Упоряд. С.М.Єсюнін. – Хмельницький, 2006. – 23-24 с.
- 5 ДАХО – Ф. 315, оп.- 1. Сп.-11858.
- 6 Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии. К-П. – 1893. 255с.
- 7 Сіцинський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії /Упоряд.О.Л.Баженов.- Камянець-Подільський; Оіюм, 2004.-19 с.
- 8 Сицинский Ю.Й. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Выпуск 9. г.Камянец-Подольский, 1901.-№1093.
- 9 ДАХО - Ф.Р.-5581,оп-2, сп.58, арк. 4.
- 10 ДАХО - ФР-338, оп.17, сп. 1027, арк. 1,3,4.
- 11 Сицинский Ю.Й. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Выпуск 9. г.Камянец-Подольский, 1901.-№1093.
- 12 Єсюнін С.М. Глезнів -Лезнів - Лезневе./ Телеграф. 2012.-4 жовтня. - №40.
- 13 Стрілецький Б.А. Ружичнянський характер. - м.Хмельницький, ПП Пантюк С.Д. 2010. – 5 с.
- 14 Сердунич Л. Хто ж вони, лезні люди? / Подільські вісті. 2004. – 26 березня - № 42.
- 15 Бендюг В. Міське село Лезневе. / Проскурів. 2001. – 14 грудня .

Манзюк Сергій Миколайович – *краєзнавець Хмельниччини, голова комітету самоврядування мікрорайону Лезневе.*

Леонід МІСІНКЕВИЧ
(м. Хмельницький)

ЗДОБУТКИ НАУКОВЦІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

У статті досліджено перебіг становлення до діяльність Хмельницького університету управління та права у підготовці науково-педагогічних кадрів. Аналізується робота науково-дослідної частини навчального закладу, аспірантури та наукові здобутки науковців університету.

Ключові слова: наукова робота, наукові конференції, осінні юридичні читання, премія імені Святого Володимира, науковий часопис, наукові експертизи, аспірантура

Двадцять п'ять років тому м. Хмельницький уславлював лише один вищий навчальний заклад. З проголошенням незалежності України створилися умови, які сприяли формуванню навчальних закладів, що стали альтернативними в єдиній системі вищої освіти. Створення Хмельницького університету управління та права було цілком логічним і відповідало нагальним потребам забезпечення області юристами та управлінцями вищої кваліфікації, яких вкрай не вистачало.

Оцінивши ці обставини, кандидат економічних наук В. К. Андрушко разом з кандидатом історичних наук Л. І. Чорним за підтримки обласного та міського керівництва розпочали реалізацію надзвичайно сміливої ідеї – створення в регіоні вищого навчального закладу юридичного профілю. За підтримки вчених Одеси був відкритий Хмельницький філіал Одеського відкритого університету, який зареєстрований рішенням Хмельницької міської ради народних депутатів 16 липня 1992 р. [1, арк. 2]. (попередника нинішнього вищого навчального закладу). 21 вересня 1992 р. розпочався навчальний процес лекцією з теорії держави і права, яку прочитав доктор юридичних наук, професор Петро Федорович Щербина [2, арк. 9].

Керівництво філіалу розпочало роботу з вирішення найскладнішого питання – формування викладацького корпусу. Залучивши кращих науково-педагогічних працівників Львова, Києва та Хмельницького, у філіалі було організовано чотири кафедри: кафедру спеціальних юридичних дисциплін, яку очолив заслужений юрист України, начальник Головного управління юстиції у Хмельницькій області Олексій Миколайович Леванчук; кандидат економічних наук, доцент Володимир Леонідович Співачук здійснював керівництво кафедрою економічних дисциплін; кандидат історичних наук, доцент Анатолій Григорович Філенюк очолив кафедру фундаментальних та загальних гуманітарних наук; кандидат психологічних наук, доцент Валерій Дементійович Федорів здійснював керівництво кафедрою іноземних мов [3, арк. 26–27].

Усвідомлюючи значення науково-педагогічних кадрів для новосформованого навчального закладу, його керівники особливу увагу приділяли питанням комплектації кафедр штатними викладачами. Це вирішувалося через співпрацю з вищими навчальними закладами держави, зокрема із юридичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який очолював наш земляк, уродженець Кам'янець-Подільського району, доктор юридичних наук, професор Володимир Іванович Андрейцев та юридичним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка, в якому працювали наші земляки, уродженці Ізяславщини – доктори юридичних наук, професори Віктор Климович Грищук та Радомир Іванович Кондратьєв.

У квітні 1993 р. Хмельницький філіал Одеського відкритого університету успішно пройшов перевірку експертної комісії [4, арк. 1]. Колегія Міністерства освіти України від 23 червня 1993 р. затвердила рішення Міжгалузевої акредитаційної комісії про внесення Хмельницького філіалу Одеського інституту підприємництва та права (до 20 травня 1993 р. мав статус філіалу Одеського відкритого університету) до державного реєстру закладів освіти України з видачею права ліцензії на здійснення освітньої діяльності за третім рівнем акредитації за напрямками (спеціальностями) і ліцензованими обсягами прийому:

правознавство — 75 осіб; економіка та управління виробництвом — 75 осіб [5, арк. 3].

Успішне ліцензування дало можливість керівникам навчального закладу сконцентрувати увагу на вирішенні проблем навчально-матеріальної бази, зокрема розширення аудиторного фонду та формування колективу штатних викладачів, яких можна було запросити на постійну роботу новосформованого філіалу інституту. Розпочався активний пошук залучення фінансів для подальшого розвитку навчального закладу. Отримавши підтримку керівників області та міста, вони звернулися до районних рад, державних адміністрацій, виконавчих комітетів рад міст обласного значення, підприємств, установ та підприємницьких структур про створення Координаційного комітету становлення вищого навчального закладу. Посилено формувався фонд для придбання житла науково-педагогічним працівникам філіалу, запрошених з інших міст України, створення наукової бібліотеки, придбання навчальних корпусів.

Першим відгукнувся надати допомогу землякам у становленні навчального закладу доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, академік Академії наук вищої освіти України Віктор Климович Гришук, який присягнувся перед хмельничанами докласти всіх зусиль для розбудови юридичного вищого навчального закладу на теренах Подільського краю. З вересня 1993 р. він почав працювати на посаді професора кафедри кримінального права, процесу та кримінально-виконавчого права. Маючи великий досвід науково-педагогічної роботи на юридичному факультеті Львівського університету ім. Івана Франка, він надавав практичну допомогу юристам-практикам, які були залучені до викладацької роботи.

У далекому 1993 р. Віктор Климович Гришук, звертаючись до своїх львівських колег юристів-науковців, переконував їх у необхідності надати допомогу новоутвореному в м. Хмельницькому вищому юридичному навчальному закладі. Відверта і щира розповідь про навчальний заклад і його відчайдушних організаторів почули 10 науково-педагогічних працівників Львівського університету. Саме вони надали величезну допомогу з вирішення

кадрових питань на етапі становлення вищого навчального закладу, забезпечуючи викладання лекційних курсів галузей права [6, с. 10].

З його легкої руки погодилися працювати в нашому навчальному закладі доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Володимир Михайлович Коссак та кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України Любомир Володимирович Бориславський, який очолив кафедру конституційного, адміністративного та фінансового права.

У 1996 р. Радомир Іванович Кондратьєв пов'язав своє подальше життя з рідним Поділлям [7, арк. 17]. В університеті він очолював кафедру теорії та історії держави і права, редакційну колегію часопису «Університетські наукові записки», заклав підвалини наукової школи, працюючи упродовж 1996 – 2010 рр. років проректором з наукової роботи та першим проректором.

Активну допомогу у становленні університету доклав наш земляк із Кам'янецьчини – доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений юрист України Володимир Іванович Андрейцев, який зумів мобілізувати науковців вищих навчальних закладів м. Києва для підтримки і налагодження навчального процесу [6, с. 10].

Він стояв біля витоків формування кафедри цивільного права та процесу, організації її роботи, налагодження навчально-методичного забезпечення. Доклав чимало зусиль для розвитку юридичної науки у навчальному закладі. За його допомоги здійснювалась організація міжнародних правових конференцій, які певною мірою сприяли успішній акредитації вищого навчального закладу в 1997 році.

У 1995 р. ректорат університету приймає ще одне надзвичайно сміливе рішення – відкриття факультету адміністративного менеджменту (нині – факультет управління та економіки), який мав вирішити питання підготовки фахівців для органів державного управління та місцевого самоврядування області. Отримавши підтримку обласної державної адміністрації та обласної ради, керівництво навчального закладу спрямовує роботу на формування викладацького складу кафедр навчального закладу, які б забезпечили підготовку управлінських кадрів [8, с. 9].

Розбудовуючи навчальний заклад, В. К. Андрушко та Л. І. Чорний приймають виняткове рішення про реорганізацію його в державний вищий навчальний заклад. Пропозиція була підтримана обласною радою. 14 лютого 1995 р. виконком прийняв рішення про створення на базі приватного навчального закладу – першого державного вишу з одночасною передачею у спільну власність територіальних громад області всього майна і коштів, які були на рахунках філіалу.

На клопотання обласної ради, обласної державної адміністрації, за погодженням з Міністерством освіти, Міністерством економіки, Міністерством фінансів та Міністерством праці Кабінет Міністрів України постановою від 4 серпня 1995 р. № 606 створив Хмельницький інститут регіонального управління та права (нині – Хмельницький університет управління та права), врахувавши при цьому, що для відкриття навчального закладу не було потреби виділення коштів з державного бюджету [8, с. 10]. Такого прецеденту в Україні не було – щоб приватний вищий навчальний заклад подарували державі.

Область отримала вищий навчальний заклад на госпрозрахунковій основі з 25-відсотковим державним замовленням, а інститут отримав статус державного і був внесений до Державного реєстру вищих навчальних закладів України.

Навчальний заклад поступово зростав, запрошуючи до співпраці викладачів-науковців зі Львова, Києва, Кіровограда, Кривого Рогу, які повірили у перспективи його розвитку.

Наполегливий пошук щодо формування викладацького складу, здатного здійснювати навчально-виховний та науковий процес, займав чільне місце. Для його реалізації керівництво прийняло рішення готувати викладацький склад із випускників першого випуску та викладачів інституту. Дванадцять випускників інституту було направлено в аспірантури провідних навчальних та наукових закладів України. Ще шестеро викладачів інституту були прикріплені здобувачами. Стратегічний задум співдиректорів щодо розв'язання кадрового питання справдився. Уже в травні 2000 року відбувся перший захист кандидатської дисертації [9].

Реалізуючи надзвичайно важливі завдання в житті університету, його керівництво одночасно звертало увагу на

залучення викладачів та студентів до активної наукової роботи. З 1997 року в університеті запроваджуються щорічні звітні наукові конференції науково-педагогічних працівників та започатковуються щорічні наукові студентські конференції.

Упродовж 1995 – 2000-х рр. науково-педагогічні працівники навчального закладу підготували і захистили 7 кандидатських дисертацій, видали колективну монографію «Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування» та 29 підручників та навчальних посібників.

Планова, цілеспрямована науково-дослідна робота в університеті розпочалась зі створенням у жовтні 2002 р. науково-дослідного сектору в складі 4 осіб під керівництвом кандидата юридичних наук Р. О. Стефанчука. За короткий час сектор став справжнім осередком наукового життя університету. Його співробітники разом із студентами, які проявляли зацікавленість до наукової роботи, активно включились до організації та проведення наукових заходів.

Першим фундаментальним та широкомасштабним науковим заходом, який був проведений у жовтні 2002 р., стали перші Всеукраїнські юридичні читання студентів та аспірантів, що отримали постійну прописку в університеті [10, арк. 119]. Упродовж 15 років науковий захід постійно проводиться у навчальному закладі. «Осінні юридичні читання» трансформувалися у повноцінний науковий форум міжнародного рівня, в якому щорічно беруть участь як студенти, так і досвідчені, знані науковці нашої держави, Росії, Білорусі, Польщі, Казахстану та інших країн СНД. З кожним роком інтерес до юридичних читань постійно зростає з боку науковців, як кандидатів, так і докторів наук.

Починаючи з 2013 року, університет спільно з Євразійською асоціацією правничих шкіл та правників проводить конкурс на присудження щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково правниче видання у тринадцяти номінаціях галузей правничих наук. На присудження премії висуваються монографічні та колективні наукові праці. Вручення щорічної премії імені Святого Володимира проводиться під час урочистих заходів, присвячених Дню науки Хмельницького університету управління та права, в ході пленарного засідання Міжнародної науково-практичної конференції

«Осінні юридичні читання». Лауреатами премії імені Святого Володимира стали О. М. Омельчук, В. К. Гришук, Л. Л. Місінкевич, С. Д. Гринько, В. І. Нагнибіда, Ю. В. Білоусов та В. М. Захарчук.

Виконуючи плани науково-дослідної роботи, кафедри університету приділяли серйозну увагу підготовці монографічних досліджень, підручників та навчальних посібників. За роки діяльності університету науково-педагогічними працівниками підготовлено 119 монографічних видань, з них 48 одноосібних та 29 колективних монографій. Активно проводилась робота з підготовки навчальної літератури. Розроблено понад 320 підручників та навчальних посібників.

Співпрацюючи з кафедрами факультетів, сектор науково-дослідної роботи започаткував щорічні наукові заходи. Зокрема 17 років поспіль у стінах університету щорічно проводиться Всеукраїнська науково-практична конференція «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку». Упродовж останніх 9 років кафедра мовознавства щорічно проводить Всеукраїнську наукову студентську конференцію «Foreign Languages in Use: Academic and Professional Aspects» (Іноземні мови: академічні та професійні аспекти).

У 2002 р. у навчальному закладі засновано науковий часопис «Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права», в якому могли друкувати свої наукові здобутки як науково-педагогічні працівники навчального закладу, так і науковці з інших регіонів нашої країни. Згодом вісник був перейменований на «Університетські наукові записки», співзасновниками якого стали Хмельницький університет управління та права, Національна академія державного управління при Президентові України, Інститут законодавства Верховної Ради України.

Часопис «Університетські наукові записки» включено до переліку наукових фахових видань України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних, економічних наук та наук з державного управління. У ньому, крім праць представників провідних вітчизняних наукових шкіл, широко репрезентовані наукові праці зарубіжних авторів, серед яких праці представників навчальних та наукових закладів Казані, Белгорода,

Скатеринбурга, Нового Саду (Сербія), Любліна та Гданська (Польща), Мінська (Білорусь), Астани та Алмати (Казахстан), Баку (Азербайджан), Душанбе (Таджикистан).

У січні 2003 р. на засіданні вченої ради навчального закладу при розгляді питання наукової роботи була внесена пропозиція щодо затвердження планових тем науково-дослідної роботи факультетів з подальшою реєстрацією в Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації. Для юридичного факультету затверджена тема: «Правові й управлінські засади розбудови Української держави та забезпечення прав громадян» (державний реєстраційний № 0104U004239), а факультету «Адміністративний менеджмент» – тема: «Проблеми трансформації регіональної економіки та механізми стимулювання сталого соціально-економічного розвитку» (державний реєстраційний № 0104U010899).

Науково-дослідний сектор у 2003 р. реорганізований у науково-дослідну частину, в якій було сформовано два науково-дослідні відділи: з питань нормопроектної роботи та з питань координації наукових заходів та міжнародного співробітництва. Подальша діяльність науково-дослідної частини призвела до її реорганізації, яка була проведена через три роки. Це якісно покращило та пожвавило роботу наукового підрозділу. Про це свідчить тісна співпраця з органами юстиції, судовими та правоохоронними органами області у проведенні наукових заходів, наукових експертиз та розробці нормативно-правових актів.

Зацікавлена спільна робота Головного управління юстиції, апеляційного, господарського судів області, Хмельницького окружного адміністративного та Хмельницького міськрайонного судів реалізовувалася через проведення чотирьох всеукраїнських науково-практичних конференцій «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів».

Спектр наукових університетських конференцій дозволяє констатувати про становлення навчального закладу як наукового центру, де проходить підготовка фахівців високого рівня та формуються наукові школи. До прикладу, науково-практична конференція «Державна регіональна політика України в умовах проведення адміністративної реформи» була підготовлена і проведена за активної участі науковців Адміністрації Президента

України, Кабінету Міністрів України, Головного управління державної служби України, Української академії наук з державного управління, Хмельницької обласної державної адміністрації та обласної ради, Хмельницького регіонального відділення Асоціації міст України.

До міжнародного управлінського форуму «Управління сьогодні та завтра» крім співorganizаторів Головного управління державної служби України, Національної академії державного управління при Президентові України, Інституту законодавства Верховної Ради України, Української академії наук з державного управління, обласної державної адміністрації та обласної ради активно долучилися представники з Франції, Німеччини, Польщі, Росії, Білорусі, Казахстану та Таджикистану.

Науково-педагогічні працівники університету активно співпрацюють з науковими установами НАН України та республіканськими громадськими організаціями при підготовці та проведенні наукових заходів. Зокрема при активній підтримці Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Української асоціації релігієзнавців та Української асоціації релігійної свободи відпрацьована практика проведення Всеукраїнських наукових конференцій «Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин». Спільно з Інститутом історії України НАН України та Радою Організації ветеранів України проведені всеукраїнські наукові конференції «Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події», присвячені 60-річчю та 65-річчю звільнення України від фашистських загарбників.

Підсумки наукової діяльності викладацького складу університету підводяться на щорічній звітній науково-практичній конференції «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» та студентських конференціях.

Науково-дослідною частиною відпрацьована практика проведення круглих столів з обговорення проблем українського законодавства за участю державних органів та установ області. До прикладу, спільно з Головним управлінням юстиції, Головним управлінням державної служби України в Хмельницькій області та Хмельницьким центром перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців у 2010 р. проведено круглий стіл з проблем

удосконалення ефективності антикорупційного законодавства в Україні.

Сформована школа трудового права під керівництвом доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Р. І. Кондратьєва дозволила по-діловому провести обговорення питань проекту Трудового кодексу України за круглим столом та в ході міжнародних науково-практичних конференцій «Проблеми правового забезпечення інтересів суб'єктів трудового права в умовах реформування трудового законодавства» (вересень 2011 р.) і конференції «Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (жовтень 2016 р.). Наукові заходи дозволили розробити конкретні зауваження та пропозиції до проекту Трудового кодексу.

Відпрацьована система взаємовідносин кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права з Головним управлінням юстиції у Хмельницькій області сприяє щорічному проведенні в грудні круглих столів, присвячених проблемам захисту прав людини. Зокрема 9 грудня 2011 р. проведено круглий стіл «Права людини в Україні: міжнародні стандарти та забезпечення їхньої реалізації», який присвячувався 45-й річниці прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, 10 грудня 2013 р. – круглий стіл «Права людини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку», присвячений 65-й річниці Загальної декларації прав людини. У грудні 2014 р. – круглий стіл «Права людини в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку», присвячений 25-й річниці Конвенції про права дитини. Два роки поспіль проводяться круглі столи на тему: «Права людини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку».

Проводячи наукові заходи, науково-дослідна частина співпрацює з освітніми та науковими осередками нашої держави. Зацікавлена робота провадиться із Академією правових наук України, Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка, Львівським національним університетом імені Івана Франка, Національним університетом «Одеська юридична

академія», Академією державного управління при Президентові України. Значним досягненням стала співпраця з Науково-дослідним інститутом приватного права та підприємництва АПрН України, яка втілилась не лише в підписанні договору про співробітництво, але й у відкритті на базі університету Подільської лабораторії з питань адаптації цивільного законодавства України до стандартів Європейського Союзу від Академії правових наук України.

З 2006 р. в роботі науково-дослідної частини університету започатковується новий перспективний напрям діяльності – проведення наукових експертиз. Замовниками експертиз виступили Конституційний Суд України, Міжнародна організація праці, управління Хмельницької обласної державної адміністрації, обласна рада, прокуратура області та м. Хмельницького, адвокати, громадські та творчі спілки, приватні особи. Загалом, науковцями університету проведено 25 наукових експертиз.

Науково-дослідна частина університету стала генератором нормопроектної роботи в навчальному закладі. Ініціатива викладацького складу щодо підготовки нормативно-правових актів всебічно підтримується ректоратом університету. Науковцями навчального закладу розроблено понад 100 законопроектів, які були внесені на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України. Окрім цього, науково-дослідна частина стала справжнім осередком підготовки наукових кадрів. Упродовж роботи в науково-дослідній частині були захищені дві дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Р. О. Стефанчуком та О. А. Музикою-Стефанчук. Під впливом наукової атмосфери, створеної в науково-дослідній частині формувався характер молодих науковців В. А. Ватраса, М. Б. Гарієвської, І. Ю. Михайлової, Д. А. Монастирського, В. І. Нагнибиди, А. В. Нижного, С. В. Нижного, О. О. Посикалюка, О. А. Ситницької, М. О. Стефанчука та О. Ю. Черняк, які в подальшому захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук [8, с. 16].

Керівництво університету, проаналізувавши роботу викладачів вищої кваліфікації, відзначало, що політика залучення науково-педагогічних працівників з інших навчальних закладів та міст України не слугувала формуванню стабільного науково-педагогічного колективу, адже, пропрацювавши кілька років

і отримавши квартири, вони, як правило, повертались назад у великі міста. Ректоратом було прийнято рішення про збільшення питомої ваги викладачів із науковими ступенями та науковими знаннями за рахунок обдарованих і талановитих випускників та викладачів навчального закладу. Сподівання справдились. За 17 років понад 80 випускників та викладачів навчального закладу захистили кандидатські, 14 – докторські дисертації. Зараз освітній процес забезпечують 109 науково-педагогічних працівників, з яких 24 доктори наук, 67 кандидатів наук, у т. ч. 17 професорів, 45 доцентів, 2 академіки Академії наук вищої освіти України, 2 члени-кореспонденти Національної академії правових наук України, 4 заслужені юристи України та 1 заслужений працівник освіти України. У 1992 р., коли був відкритий університет, у м. Хмельницькому працював лише один кандидат юридичних наук. Цей факт засвідчує про внесок університету в науковий потенціал обласного центру.

Готуючи викладачів вищої кваліфікації в аспірантурах наукових установ та вищих навчальних закладах України, керівництво університету започатковує відкриття у 1998 р. разової аспірантури зі спеціальності 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення». У 2006 р. була відкрита аспірантура зі спеціальності 08.00.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» та разова аспірантура зі спеціальностей 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», 25.00.03 «Державна служба» та 09.00.11 «Релігієзнавство» а у 2007 р. відкрита разова докторантура за спеціальністю 25.00.03 «Державна служба».

2010 р. для університету став особливим щодо затвердження постійно діючої аспірантури зі спеціальності 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», та 08.00.08 «Гроші, фінанси, кредит». Через чотири роки в навчальному закладі відкрита постійно діюча аспірантура зі спеціальності 08.00.10 «Статистика» та спеціальності 12.00.12 «Філософія права (юридичні науки)». За період діяльності в навчальному закладі аспірантури були захищені 22 дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Характеризуючи роботу відділу аспірантури університету, необхідно зазначити, що нині згідно з наказами Міністерства освіти і науки України «Про ліцензування освітньої діяльності на третьому освітньо-науковому рівні освіти» від 15.09.2016 р. №1111, та «Про затвердження рішень Ліцензійної комісії Міністерства освіти і науки України» від 3.03.2017 р. отримані ліцензії на здійснення підготовки наукових кадрів за такими спеціальностями: 081 «Право», 051 «Економіка», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 281 «Публічне управління та адміністрування» у загальній кількості 50 осіб.

Підготовку фахівців ступеня доктора філософії (кандидата наук) за денною та заочною формами навчання зі спеціальності 081 «Право» здійснюється за новими спеціалізаціями:

- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

- земельне право; природоресурсне право; трудове право; право соціального забезпечення;

- адміністративне право та адміністративний процес; фінансове право; інформаційне право; конституційне право;

- кримінальне право та кримінальний процес; криминологія та криміналістика; кримінально-виконавче право; судова експертиза;

- філософія права (юридичні науки).

Згідно з наказом Міністерства освіти та науки України від 10.05.2017 р. № 693 у навчальному закладі створена спеціалізована вчена рада К 70.895.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальностями 25.00.02 «Механізми державного управління» та 25.00.05 «Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку». Це сприяло відкриттю докторантури за спеціальностями 25.00.02 «Механізми державного управління» та 25.00.05 «Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку» [8, с. 18].

У липні 2018 року атестаційна колегія МОН України затвердила рішення про створення в університеті спеціалізованої вченої ради К 70.895.02 з правом прийняття до розгляду та проведенням захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук за спеціальностями: 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, 12.00.07 адміністративне право та адміністративний процес; фінансове право; інформаційне право та 12.00.12 філософія права.

Наукова робота в університеті пов'язана з розвитком міжнародних зв'язків і співробітництва, що здійснюється в контексті інтеграції до світового і європейського освітнього середовища, реалізації положень Болонської декларації. Прагнучи розширити міжнародне співробітництво, науково-дослідна частина університету запровадила укладання договорів про співпрацю із зацікавленими навчальними закладами. Так, у 2006 р. було укладено 9 договорів.

Для подолання формального характеру укладених договорів у навчальному закладі відпрацьовувалася концепція реального втілення в життя положень договорів. Зокрема була підготовлена інформація російською та англійською мовами про «Університетські наукові записки», яка дала можливість вузам-партнерам публікувати наукові статті на сторінках часопису. Між університетом та навчальними закладами запроваджено взаємне рецензування наукових робіт, авторефератів дисертацій. Підтримка ректорату уможливила участь викладачів університету в наукових заходах партнерів.

За останні п'ять років навчальним закладом було підписано 29 договорів, із них 15 – з іноземними навчальними закладами. Зокрема в 2013 р. підписані договори співробітництва з Лодзинським університетом (Республіка Польща), закладом освіти Федерації профспілок Білорусі «Міжнародним університетом «МІТСО», Гомельським державним технічним університетом ім. П. О. Сухого Республіки Білорусь, університетом міста Потсдам (Німеччина), юридичним факультетом університету ім. Коменського, м. Братислава (Словацька Республіка), Поморською академією, м. Слупськ (Польща), Білоруським державним економічним університетом, Інститутом прикладних наук, м. Гарц (Німеччина) та Шауляйським університетом (Литва).

У жовтні 2008 р. у контексті сприяння реалізації політики європейської інтеграції України на місцевому і регіональному рівні та рекомендацій щодо проведення в Україні Європейського тижня місцевої демократії був започаткований візит 55

науково-педагогічних працівників та студентів Хмельницького університету управління та права до Ради Європи. Повторний візит делегації університету до Ради Європи, відбувся у квітні 2012 р. Учасники поїздки відвідали інституції Ради Європи, провели зустрічі з представниками секретаріату Конгресу Ради Європи, постійним представником України при Раді Європи, головою Українського культурного центру у Парижі, представниками Університету Париж 1 – Пантеон-Сорбона.

Університет активно співпрацює з вітчизняними і зарубіжними вищими навчальними закладами та науковими установами. Навчальний заклад бере участь у багатонаціональному Міжнародному проєкті за програмою «TEMPUS», метою якого є запровадження магістерської програми «Міжнародне економічне право та альтернативні способи вирішення спорів». Партнерами університету є навчальні заклади Німеччини (юридичний факультет Потсдамського університету), Італії (Університет Лінк Кампус, м. Рим), Польщі (Університет ім. Марії-Кюрі Склодовської, м. Люблін) та Вища комерційна школа ім. Б. Марковського, м. Кельце), Латвії (Вільнюський університет), Білорусії (Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білоруський республіканський союз юристів та Гродненський державний університет ім. Я. Купали, м. Гродно, України (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна та Львівський національний університет ім. І. Я. Франка).

За період діяльності Хмельницький університет управління та права здобув визнання елітного навчального закладу з гідним рівнем освіти, чудовою матеріально-технічною базою та високим науковим потенціалом.

Джерела і література.

1. Відомчий архів Хмельницького філіалу Одеського відкритого університету (далі – ВА ХФОВУ). – Наказ № 1 від 16 липня 1992 р. – Арк. 2.
2. ВА ХФОВУ. – Наказ № 5 від 27 липня 1992 р. – Арк. 9.
3. ВА ХФОВУ. – Наказ № 14 від 15 жовтня 1992 р. – Арк. 26–27.

4. Відомчий архів Хмельницького інституту регіонального управління та права (ВА ХІРУП). Наказ № 36–к від 15 січня 1996 р. — Арк. 30.

5. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права щодо проведення чергової акредитації діяльності з надання освітніх послуг у сфері вищої освіти з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з галузі знань 0304 «Право» напряму 6.030401 «Правознавство», підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста з галузі знань 0304 «Право» спеціальності 7.03040101 «Правознавство» та перепідготовки спеціалістів за спеціальністю 7.060101 «Правознавство» напряму підготовки 0601 «Право» і 7.03040101 «Правознавство» галузі знань 0304 «Право». — Хмельницький, 2003. — С. 3.

6. Сторінки історії Хмельницького університету управління та права / упорядник Л. Місінкевич – Хмельницький : поліграфіст-2. – 2012. 272 с.

7. ВА ХФОВУ. – Наказ № 51–к від 12 лютого 1996 р. – Арк. 17.

8. Хмельницький університет управління та права (1992 – 2017) : наукові здобутки / упорядник Л. Місінкевич. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2017. – 289 с.

9. Місінкевич Л. Л. Національні меншини Поділля в 20–30–х рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. Л. Місінкевич. — К., 2000. – 19 с.

10. ВА ХІРУП Наказ № 274 від 14 жовтня 2002 р. – С. 119.

Місінкевич Леонід Леонідович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права. Уродженець с. Притулівка Дунаєвецького району, яка у свій час входила до «Миньковецької держави» графа-реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького.

Колись ще за часів становлення ЛМО «Сонях» поетка, а згодом і гарна прозаїк, Євгенія Бучківська познайомила В.Захар'єва з юною колежанкою зі Старокостянтинова Оксаною Радущинською. Зустріч і подальше приятелювання з цією сильною духом людиною багато що змінила у світобаченні, характері та вчинках ювіляра.

Після презентації чергової книги в обласній універсальній науковій бібліотеці.

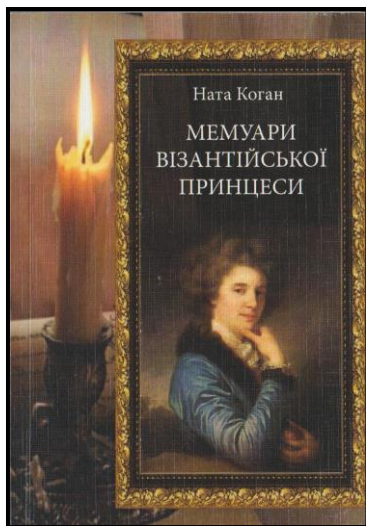

В.Захар'єв та поетка Л.Сердуніч, з видатним поетом-наставником Хмельниччини М.Мачківським і його дружиною Марічкою.

Ната Коган із Харкова, котра ввела у герої свого роману Войтка Хмельдуна – директора музею засновника «Миньковецької держави» графа-реформатора

Ігнація Мархоцького, та обкладинка її книги.

*Приємна мить єднання поетів та прозаїків з ХОО
ВТС «КЛУ» та міської спілки «Поділля» у ХмОУНБ.
Багато віддав би ювіляр, якби у тій яскравій юрмі
особистостей були й представники ХОО НСПУ.*

*З великим успіхом проведено у Хмельницькій
ОУН бібліотеці 17 вересня 2018 року
55-річчя «кошового отамана» В.А.Захар'єва*

*Раніше жартуну-ювіляру вдавалося
примірювати на голову лише такі
корони, але...*

*Цьогоріч черга
дійшла і до
Володимира
Анатолійовича.
Його
відзначили
головною премією
ВТС «КЛУ» –
імені організатора
Спілки
і першого її голови
Юрія Каплана.*

*«А нам – головне – причина! – радо стверджують
«конгресівці». – Святкувати – ми уміємо».*

**«ЗРОБИВ БИ БІЛЬШЕ,
ЯКБИ СПРИЯЛИ, А НЕ ЗАВАЖАЛИ...»**

Так стверджує Володимир Анатолійович ЗАХАР'ЄВ у переддень свого 55-річного ювілею і 35-річчя творчої, наукової та громадської діяльності. А нам, шанувальникам його творчості, випала нагода проаналізувати еволюцію життєвого та мистецького поступу ювіляра як журналіста, письменника, археолога, музеєзнавця, краєзнавця-історика, що може стати повчальною для тих, хто стоїть на порозі власного вибору життєвого шляху.

Сам ювіляр про себе говорить дуже стисло: «... за освітою – журналіст, за покликанням – письменник і археолог». Щоб ми не дозволили собі ніяких домислів до його біографії, застерігає:

*Уява наша – майстер домальовувань,
Лишень довірся їй і волю дай...*

(«Високосний рік»)

Особисто його життєвий шлях доля намалювала досить звивистим і складним. А тому, що у своїй життєвій і творчій діяльності не підлаштовувався, не підспівував тим, хто сидів і сидить у владних кріслах. Вів, веде і, сподіваємося, вестиме ще не одне десятиліття власну лінію – стратега, новатора і будівничого.

Якщо узагальнено оглянути той шлях, то він проліг від звичайного сількора-помічника тракториста колгоспу ім. Б.Хмельницького в рідних йому Залісцях Дунаєвецького району (1981 р.) – до **редактора Дунаєвецької районної газети** (1998-2004) та **власкора столичного «УКРІНФОРМУ»** у Хмельницькій області (2008-2011); від землекопа у археологічній експедиції Л.І. Кучугури (1979) – до **керівника Хмельницької філії ДП «Охоронна археологічна служба України» «Подільська археологія»** (2011-2013 рр.); від поета-початківця до очільника **Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»** (далі ОО ВТС «КЛУ»), який він успішно очолює вже десятий рік – з грудня 2008 р. А між цими віхами – складні перипетії пошуків і утвердження своєї громадянської і творчої позиції, свого стилю й жанровості, наполегливої праці по 12-15 годин на добу, щоденної боротьби за справедливість і правду...

... тоді я у долі благаю –

«Дай віру, відвертість, жагу!...»

Такі слова знаходимо ми на першій сторінці першої поетичної збірки Володимира Захар'єва «Довічне відлуння любові», яку він видав у співавторстві з наставницею балинчанкою Тамарою Мельник (1991). Старша на десятиліття, отже – значно досвідченіша, самодіяльна поетеса, співачка, сільський психолог і філософ, маючи і своїх проблем чимало, які долала як могла, допомогла юнаку розібратися у роздумах про світ, що оточував і ранив душу жорстокістю і нерозумінням, врешті, допомагала юному мрійнику повірити у власні можливості та перспективи.

Два вище написаних поетичні рядки концентровано визначають його первинну світоглядність, що черпалась з традицій рідного народу і криниць рідної землі. Тоді – на

початку шляху в дорослість – він просив у Творця не багато, але вагомого, і, як показує те, що вже залишилося за плечами нинішнього ювіляра, отримав сповна. Відчув, яка то важка ноша, і що багато чим, звичним для більшості, довелося пожертвувати заради ідеалів. Однак – не відступився...

***Ядро обласного осередку ВТС «КЛУ» та друзі
зі своїм «кошевим» святкують 10-річчя плідної діяльності
осередку на Хмельниччині***

За 55 років Володимирі Анатолійовичу на раз доводилось спотикатися, падати, боляче вдарятися і підніматися до вершин осмислення й осяяння сенсу буття на зламі епох і соціальних потрясінь.

Хоча спочатку його блукання і пошуки своєї долі були такими ж як у багатьох юнаків, котрі успішно вчилися у школі, полюбляли читати книги, були соціально активними, але народилися в епоху радянщини і були «зашорені» атеїстично-комуністичною ідеологією, комсомолізмом. Тим паче їм було набагато складніше в роки Незалежності неймовірними зусиллями знімати з душі шагрєневу шкіру і полуду з очей.

Як і основна маса його здібних до творчого мислення ровесників, юний залісчанин почав віршувати ще зі шкільної парти, в основному, російською мовою, яка тоді домінувала повсюдно в Україні. Про це свідчать його вірші, які увійшли у першу двомовну вище згадану поетичну збірку та другу – цілком російськомовну «Допинг для Ангела» (1992). І треба

віддати належне мужності Володимира, що згодом остаточно здолав у собі «раба Москви». На відміну від деяких подільських поетів, які й дотепер послуговуються російською. У незалежній Україні, на жаль, ще й досі живуть «мовні яничари».

Проте вже з перших «чорно-білих» за образністю, написаних «під настрій» збірок, у його творчості став проглядатися нестандартний, сповнений іронії, зокрема, і самоіронії, автор. Цього остерігалася переважна більшість місцевих молодих письменників 80-90 років, щоб здаватися поважнішими і серйозними в очах літературних функціонерів, прихильність яких могла допомогти їм долучитися до епігонів, і потрапивши у лави «небожителів тодішнього Олімпу» – членів Спілки письменників України, відчуті себе адептом ... Аби-м тільки йшов у шерензі, погоджувався, що поки що ти ніщо, а час твій ще прийде... Аби-м тихо йшов туди, куди всі. І не дозволяли рухати своє тому, хто пробує дихати на повні груди, чіпляли ярлики і цілком реально могли відправити деінде. Добре, якщо лише туди, де Пилип телята пасе...

Володимир же, як вроджений максималіст і шукач правди, часто створював незручні ситуації старшим. То написав статтю в обласну молодіжну газету про старшокласників, які у Дунаївцях прийшли до райкому комсомолу з пропозицією, щоб у місцевому кінотеатрі писали українською мовою назви фільмів, та й зробив висновок, що райкомівці неправомірно витурили школярів зі своїх кабінетів. А тодішній редактор «Корчагінця» взяв і опублікував. Що тоді діялося – описати важко...

...То надумав привселюдно переконувати вузівського викладача історії компартії України, що у 1932-33 роках, окрім індустріалізації та колективізації, в Україні був голод, а у 1937-38 роках – політичні репресії.

...То раптом, вирішив, що на другому році Незалежності України (!) можна висловити свої роздуми в листі про збірник обласної організації тодішньої Спілки письменників України (СПУ), чи вже пак НСПУ, «Сто поезій ста поетів» про подільський край, в якій своїх то «поцілованих Богом» було лише заледве половина авторів. Хоч насправді на Хмельниччині їх вже тоді було **зо дві сотні**. А те, що вони не члени СПУ

(НСПУ) – аж ніяк не критерій їхнього творчого рівня. Серед «інших» В. Захар'єв, зокрема, вказав на дунаївчан Афанасія Коляновського та Романа Болюха, котрих пізніше – на старості літ – прийняли все-таки до лав «професійних» письменників без заробітної плати.

Однак, тодішній «зевс Олімпу» сприйняв того доброзичливого листа за кривну образу і до кінця свого віку не те що руки не подавав при зустрічі, навіть не відповідав на елементарне «Доброго дня». Бог – суддя!

А якщо «грушка кислиця, то й пагіння не народить медунку». Його послідовники добре навчені ним, як діяти...

«Хай Бог їм простить», – філософськи оцінив ту ситуацію Володимир Захар'єв, до речі, тодішній відповідальний секретар Дунаєвецького літературного осередку ім. В.С. Бабяка, автор уже двох збірок, кількох десятків публікацій у ЗМІ, учасник ряду альманахів, врешті, завідувач відділом районної газети. Жаль, тільки, що тоді він ще наївно вірив у якусь таку паритетну творчу дискусію на периферії... Адже його переконали солодкими голосами заляканих системою викладачів університетська програма, яку освоювали у вузі провінційний студент-заочник В.Захар'єв та його однокурсники, котрі у вільні години від навчання час, наполегливо працювали у складі зубастих ватаг «підручних партії» – колективах районних, обласних та республіканських газет – жити ж за щось треба...

Насправді ж «відкрили» лише половину правди, пояснивши, що письменницькі дискусії в буремних 30-их роках у були у столицях України – Києві та Харкові. Не акцентуючи, що так тривало доти, доки НКВС не взявся масово відправляти вільнодумців на Північ або в руки ката з револьвером у вузьких коридорах в'язниць. Тепер то ми знаємо, що знищено понад 500 тодішніх письменників.

Чим різнилися ті страшні часи від тих, в які доводилося творити поколінню вісімдесятників-дев'яностників? Лише тим, що вже не брали до уваги «сигнали» функціонерів і не ставили усіх їхніх візаві до стінки... А от «псування біографії» і «вовчі білети» – елементарне недопущення на сторінки газет «зазнайкуватих» – залишалося ще і в перші роки Незалежності.

Бо ж професійні письменники – не окрема каста, а в основному, журналісти. Рука ж руку миє! Як і «любимчики» та «хороші хлопці» – племінники, землячки, родичі потрібних людей.

Навіщо йти далеко, якщо без перебільшення класик української літератури хмельничанин Іван Іов добряче натерпівся від своїх спілчан і особисто «Василіска подільської письменницької еліти» за таку дрібницю, як відвідування перших засідань Хмельницької міської спілки «Поділля» (аматорської). Про це він відверто розповідав ще за життя.

У той же час кожне засідання Дунаєвського літературного об'єднання «Сонях», де фактично, керував парадом В.Захар'єв, проходило по-домашньому затишно і цікаво. Ніхто не зважав на те, що художній рівень творів одних авторів суттєво відрізнявся від інших. Доброзичлива порада старших і уміліших цінувалася набагато краще, ніж менторський тон «класиків» з НСПУ.

Про технічний рівень «соняхівців» свідчить те, що чотири з них згодом стали членами НСПУ, пройшовши усі випробування і перевірки запроваджені старшою «елітою».

«Соняхівці» на черговому засіданні об'єднання у Дунаївцях.

*Зустріч зі
школярами і
педагогічним
колективом
Рахнівської
школи
Дунаєвецького
району.*

У збірках Володимира Захар'єва періоду 2003-2011 рр. *«До...»*, *«Досьє Донжуана»* (славнозвісне його багатогранне *«до»*, що стало вгадуваною «фішкою» цього оригінального автора) – ми бачимо вже зрілого Майстра поетичного слова і малої прози.

Витончена й загадкова інтимна лірика в стилі ретро і модерну приваблювала досвідчених шанувальників високого художнього Слова і молодь. Сутність його поетичного мислення вже ґрунтується на джерелах української традиційності та оригінальної образності. В них смарагдами зблискували націософські інтенції, філософські рефлексії та культурно-історичні акценти його лірики, свіжість та витонченість образного мислення, акварельна прозорість змісту.

Відчувається, що ті *дев'ятнадцять* новел писалися Поетом. Повняться вони епітетами, алегоріями, порівняннями, метафорами: *«...Лоскоче щоку ароматом родинного затишку пір'ячко спогаду»* («Як з очей, то й з думки»). Або *«...У квартирі... знову напинала звичне павутиння нудьга»* («Зорі не брешуть»); *«...Останні сподівання Віктора на щасливий творчий вечір розбилися тонким склом об скелю фатуму»* («Вечірня казочка») і т.д. Характерно, що крізь призму людських доль та вчинків проглядає історія Поділля, України в їх кризові періоди.

У наступній – п'ятій – збірці *«Достеменно»* (Вибране. Спроба перша), що з'явилася на світ 2013 року, бачимо розділи – *«Поезії»*, *«Проза»*, *«Мисливські історії»*, *«Гумор»*, *«Пародії, переспіви»*, – а заодно, жанрову розмаїтість і образну, змістовну колоритність мислення митця.

Крім того на сьогодні Володимир Захар'єв є редактором-упорядником *десяти* томів альманаху *«Медобори»*, першої і поки що єдиної в нашому краї Антології поетичної патріотики *«У серці моєму Хмельниччина рідна»*, так званого «захальявного» збірника (малого формату) *«Дух вічний України»*, тираж якого передали духовні волонтери у зону бойових дій на Донбасі.

Володимир Захар'єв благословив у непростий творчий шлях, підготувавши до друку, близько півтори десятка книг письменників-початківців області.

Таким В.А. Захар'єв представ перед гостями на творчому вечорі з нагоди 50-річного ювілею у вересні 2013 р.

За чверть століття подвижництва в українській літературі В.А. Захар'єв особисто взяв участь у 32 колективних виданнях, в т.ч. і в зарубіжному – десятому випуску Ганноверської *«Палитры»* (2012. – с. 218). Це – не так й багато. Але він просто ніколи не гнався за кількістю, бо не вважав це головним показником у творчості, як і не писав «паровозиків» для того, щоб випустити збілочку в радянські часи. Його єство, якому тільки стовідсотково довіряв і довіряє у житті, противилося тому. Не тільки у ГУЛАГах, а й у цьому нашому, як мовиться, «вільному суспільстві» інтелігентній людині, аби залишитися самим собою, дотепер доводиться сповідувати концтабірський

принцип – «Не вір, не бійся, не проси!». Хоча нині і час інший, але умови та багато оточуючих, на жаль, залишаються такими ж, як їх виховала компартійна система!

Що таке 27 років в історії цивілізації? Мить! А для багатьох митців вона важливіша, ніж загальна благодать, бо «своя сорочка ближча до тіла». Стільки ж існує Хмельницький обласний літературний музей. Але й дотепер – це вотчина обласної організації НСПУ, правонаступника структури, створеної ще за часів Косіора-Хрущова і призначеної славити тих, хто, виражаючись творчо, сипане жменю зерна. Рукописи ж не горять – підшивки газет та книги досі у архівах. Хочете у цьому переконатися – почитайте ранню творчість ще живих представників старшого покоління, «небожителів» з квитком СПУ (нині – НСПУ). Вони публічно не покаялися, а перефарбувалися і прилаштувалися. Тому донині в цій структурі зміни посуваються «черепашиними кроками». В експозиції обласного літературного музею мінімум книг, написаних позаспільчанськими письменниками-земляками, що не входять до когорти «небожителів-професіоналів». Не надто запрошують «олімпійці» не маститих колег і до своїх колективних видань, як і на заходи музею. А він, до речі, існує не за кошти НСПУ і зарплату директор та колектив отримують не звітти, а з бюджету області!!! Чому вони не дотримуються Конституції України, за якою всі громадяни України та зареєстровані у органах юстиції колективи – рівні перед законами?.. Мабуть, вважають їх, як і Московський Патріархат служителів Київського Патріархату – «розкольникими»?..

Більше того «олімпійці» дозволяють собі позаочі і не тільки обзивати поетів і прозаїків з ВТС «КЛУ» і міської літспілки «Поділля» та інших позаспільчанських творчих особистостей області і початківців «графоманами». Може хтось і страждає таким через недосвідченість і особливості характеру, але ж не потрібно, як у часи, коли була створена «Спілка письменників України», чіпляти ярлики і на тих, чий твори друкують у газетах, всеукраїнських журналах, збірниках, альманахах, антологіях. Таке «оцінювання» достойне лише провінціалів та не обізнаних у елементарною культурою людей.

Цивілізовані ж фахівці не ведуть бойовища під ковдрою, а звертаються до ЗМІ, пишуть рецензії, відгуки, аргументують свою позицію тощо. Де вони, пани «професіонали»?!

Варто зауважити, що останнім часом Хмельницьке ОО НСПУ поповнює свої ряди з вище згаданих об'єднань, проводячи принизливий, радянського стибу, двоступінчатий прийом у членство НСПУ. Широковідомі в області і по всій Україні письменники Володимир Шевченко, Михайло Цимбалюк, Неоніла Яніцька, Любов Сердунич, вже пройшли це «чистилище», хоча кожен у глибині душі потерпав, що київська «митниця» могла не «дати добро», бо ж вони або колишні члени ХОО ВТС «КЛУ», яку останніх 10 років очолює все той же опальний для голів ХмОО НСПУ (1992-2018) Володимир Захар'єв.

Хоча, як на мене, «процес уже пішов». Я переконаний, що коли-не-коли представники влади і депутати, розкладуть належні акценти щодо «вибірковості» та діяльності обласного літературного музею. А «нова кров», з'єднавшись з іншими реформаторами, що є в обласній організації, безперечно, прорве атрофічні тромби махрової радянщини.

«Якщо ми по-справжньому хочемо змін у країні, – вважає Володимир Анатолійович, – то мусимо починати зі свого подвір'я. І жити не постулатами радянського неухильного централізму, а демократії: поважати, перш за все, особистість кожної людини, а не корпоративні інтереси. Тим більше, якщо вона творча, отже – вразливіша. Слід цінувати і поважати її душевну розкутість і користь громаді, а не лише для себе коханого. Щоправда, багатьом спочатку треба вбити у собі раба, наче мантру, щоденно повторювати: «Ми – є хтось!», як в тому мудрому мультику з часів нашого дитинства і юності. Найскладніше подолати невпевненість та страх у собі. Однак – це реально. Знаю, що кажу!!!»

...Нещодавно побачила світ **шоста** збірка В.А. Захар'єва **«Довгі гони»**. В ній на 124-х сторінках представлено все краще зі створеного протягом останніх п'яти років: **поезії, мала проза, гумор, рідкісні тепер байки.**

«І як же їх не писати, – напівжартома стверджує Володимир Анатолійович, – якщо живеш у благодатному краї, де творили Леонід Глібов, Микита Годованець, Василь Кравчук... А з Романом Болюхом ми взагалі два десятиліття керували літературним процесом на Дунаєвеччині: він як голова, я – як відповідальний секретар ЛМО «Сонях» ім В.Бабляка. І згодом – навпаки».

«Звичайно, того що тут є, не так вже й багато», – додає автор збірки. – Елементарно нема часу записувати все те, що роїться у голові. Спектр інтересів моєї душі, Ви ж знаєте, широкий. А плідне життя, самі розумієте, не таке й довге. Хочеться всього спробувати і чогось досягти. Інакше не можу».

**В.Захар'єв
і керівник
Всеукраїнської
творчої спілки
«КЛУ»
Дмитро Стус –
справжні
побратими і
однодумці.**

...Загалом у письменницькій та в археологічно-краєзнавчій діяльності Володимира Захар'єва превуальное естетична домінанта – краса людини в любові, в дружбі, в її творчій натурі та вагомих результатах праці. І хочеться звернутися до нашого ювіляра словами його ж дещо персоніфікованого нами вірша:

*Коли нас розчаровує життя,
Коли від самоти душа затерпне
І ми не доросли до каяття...
Такі, як Ви, Володимире Анатолійовичу,
рятують нас від пекла.*

Прислухайтесь і до поради письменниці Ніни Качуровської з її передмови до книги «Достеменно»:

«...Читайте Захар'єва між рядками, тоді відкриєте у ньому такого собі аргонанта подільської Еллади, загнаного у рамки сучасного світу. І оживуть у вашій душі і Золя, і Вольтер, і Чехов, і Підмогильний».

А ще Володимир Захар'єв застерігає молодь:

*Найпростіше в казочки повірити
Й поринути в п'янки анабіоз...*

Себто, якщо ти хочеш достойно прожити життя, щоб тебе поважали за здобутки і досягнення, щоб тобою гордилися нащадки і земляки, ставай на прю з усім тим, що розслаблює тебе, перетворюючи в інфантильну біомасу або у плаксу-нікчому.

Додам від себе, що життєво-творчий поступ Володимир Захар'єв є прикладом для юнаків на порозі їхнього життєвого шляху в подальшому подоланні несприятливих умов. І Слава Богу, що ви сьогодні не відчуєте на собі усіх подробиць перипетій, які довелося перетерпіти нашому ювіляру. Хоча він не жаліється на свою долю. Лишень жалкує за тим, що багато часу пішло на доведення декому, хто мав владу, елементарних істин, подолання перепон, яких не було б, якби візаві не були такими впертими і просто егоїстичними.

Хоч у кінцевому рахунку він вийшов переможцем! Та й чи могло бути по-іншому в людини твердої волі і наполегливості, що граничить з настирливістю?!

Сьогодні Володимир Захар'єв з гордістю стверджує:

*Життєва радість –
В справжній боротьбі
За ідеали, честь, переконання,
За те, що знав достойних ворогів
Й піднявся вище власного захлання!*

Бажаємо нашому шанованому ювілярові, аргонанту подільської Еллади, з кожним роком підніматися все вище й вище до висот людського Духу!

З роси і води Вам, Володимире Анатолійовичу, у Ваших благородних починаннях!

***Від імені всіх тих, за кого Ви стоїте горою,
Микола КУЛЬБОВСЬКИЙ***

Борис КУЗІНА
(м.Хмельницький)

ВОГОНЬ В ОДЕЖІ СЛОВА

Збірка поезій «Наковальня радості і духу» здобула чимало прихильників. Спробуємо і ми неупереджено розібратись у її змісті та формі.

Враження від першого ознайомлення із творчістю цього поета - почуття незвичності і творчої потуги. Ніби сильний потік думки прорвав запону, полився нестримно і дзвінко. «Вогонь – в одежі слова», так колись називали подібні вірші. Зауважимо, що книга не автобіографічна і в той же момент у ній багато внутрішніх переживань автора, що постають, як оте щире:

*Нарешті грянуло з небес
і я біжу, біжу щасливий
яке це чудо із чудес, –
посеред літа перша злива!*

Як, видається автор, у названій збірці вирішував такі творчі завдання: розкрити картину нашого бурхливого, динамічного буття, передати дух нашої давнини, показати своє розуміння історії та культури, висловити свою принципову позицію у боротьбі добра і зла, спробувати «у майбутнє відчинити двері» (с.27), показати мудрість вічно живих істин, а найголовніше – пробудити у свідомості читача бадьорий, оптимістичний настрій.

Кожен вірш виношений і вимагає серйозної роботи розуму і серця. Книга вийшла об'ємна – 183 оригінальних поезій. Про Бога, віру, стосунки людей, а також зміцнення козацького духу в українцях. Останню тему, зокрема, знаходимо у, схожій до балади, поезії про легендарного козака Мамаю:

*Світ його уже не упіймає,
ворог не побачить і не вб'є,
дар до перевтілення Мамаю,
в кожному із нас з дитинства є.*

*На майдані чи біля дороги,
він сидить дотепний у віках,
підібгавши попід себе ноги,
і тримає кобзу у руках.*

*Він на ній повільно мовчки грає,
у очах покірність і печаль,
а під нею назирці тримає
гострого і спиртного меча.*

*Погляд свій він спрямував за обрій,
роззирає далі голубі,
серцем він, немов буй-тур, хоробрий,
і готовий кинутися в бій. (с.86)*

Привертає увагу роздум про долю народного героя Северина Наливайка – «Що здійснити сила безпорадна» с.22. Осмислення життєвого подвигу Великого Богдана, який підняв увесь народ на битву і відновив державність України – «І не всім від Всевишнього дано» с. 26. Всі ці особистості на думку автора є – символами епохи і віри в чорторіях колишніх пожеж.

*Дух козацький нудиться в неволі,
Дух козацький, наче чародій...*

*Дайте Духу вийти в чисте поле,
Дайте Духу розпочати бій.
Він не поміщається у тілі,
тіло — це в'язниця для нікчем,
дайте Духу проявитись в ділі,
дайте розмахнутися мечем.*

*Дух козацький любить чи не любить,
він з плеча рубає наповал,
а коли дівчат цілує в губи,
шаленіє, як вогонь і шквал.*

*Дух козацький на шляху до Бога,
на коні летить, а не іде.*

*Дух козацький прагне перемоги,
він уперто діє, а не жде!*

Шлях до Бога у кожного свій. Благотворний тим, що є водночас дорогою самопізнання і осягнення свого призначення у житті:

*Тихо-тихо ти ідеши до Бога.
Він тебе чекає, будь, як він.
Залишай свої перестороги,
Слухай серце, серце – наче дзвін. (с.86).*

Теза продовжується закликком: «Вір у те, що Бог живе в людині». (91). (Тобто – і в ньому, і в тобі, читачу – Б.К.). Поставивши запитання: хто сприяє особистості на шляху осягнення істинної віри, сам відповідає : «Бог нас надихає і голубить, аби ми не вирости в нікчем»(с.144). І далі розтлумачує - яку би сторону життя ми не взяли, у кожній з них є прояв Божий, його ласка і любов до своїх дітей. Це дуже важливо тому, що діє священний імператив «по вірі воздається».

Автор пояснює необхідність віри тим, що вона є природним психічним і духовним станом особистості. І, аби остаточно закріпити тезу, використовує прийом ідейного конфлікту. Спочатку відображає високе призначення рідної віри, яка «дух людини, піднімає у небо, дає йому силу, насагу і крила» та доводить, що вона є міцна і правдива:

*Віра - міцніше якої немає.
Віра, яка нас у ціле єднає. (с.85).*

Згодом міркує про чужу віру, викриваючи ворожість її суті:

*Гірше чорної зради і звіра
І страшніша, ніж морок і татъ,
Від чужинців принесена віра
У яку навернулася знать.*

*Бо тоді лихварям на догоду
У країні все йде шкереберть.
І осліплюють волю народу,
Перед тим, як віддати на смерть. (с.66).*

Якщо названі вірші на попередні теми розсіяні по всій збірці, то описи куточків «малої Батьківщини» – Поділля, систематизовані. Це – ніби окремий збірник.

*В кожнім щирим слові –
Благодать і сила...
Світ такий чудовий,
а Поділля – миле. (с.143.)*

У спогадах про рідну землю є літописний Губин (с. 144), і Медобори, які шумлять «неначе бджоли перед медозбором» (с.145), річка Ущиця (с.146), прадавній Нігин (с. 147), застигли у сні Антоніни (с. 148), спогад про Маліївецький водоспад (с. 150), а також про щит Поділля – Жванець (с. 151) та інші мальовничі історичні куточки нашого краю.

Любов Валерія Грошка до Батьківщини пристрасна, дієва, гаряча.. Вона у тому, як він показує відчуття свого місця у житті і в роботі на благо держави. Автора болить серце за бездумне переймання чужих звичаїв, за понівечені душі, за голодомор, за безпам'ятство.

Інша тема – возвеличення жінки, зачудування нею:

*Хто вона? Богиня чи наяда?
В щедрім тілі первородний гріх...
Чарівна і радісна троянда!
Та, якій цей світ впаде до ніг. (с.14.)
Ти ідеш неквапною ходою
В ореолі власної краси,*

*Ангели милуються тобою,
Що ти їм на це відповіси?
У поставі граціозність лані,
У очах життя святковий блиск...
Що ти скажеш їм на це благання
Із небес спуститися униз. (с.93.)*

Поет уміє передати найтонші почуття: «Тіло хотіло ласки і волі» (с.17), «Б'ють литаври, гучно грають труби» (с.16), «Дві душі об'єднавшись в одну, відлетіли» (с. 17).

Значну частину книги займають вірші - *поради* : «Як у річці риба понад рінню» (с.41). «Що таке неймовірність» (с.48). «Біль принижень вирвався на волю» (с.70) «Буде так, як вже відбулось вчора» (105).

Є і *застереження* : «Ідучи від отчого порогу» с.38, у якому автор застерігає читача від спокуси підіграти тому, хто видає себе за «святого», «Не бери собі у друзі відчай» (с. 40), і, особливо цей:

*Де б не був ти у скрутну хвилину,
Про найголовніше пам'ятай:
Ти – людина, ти – завжди людина,
А тому душі не продавай.
Я тебе про це молю і прошу,
Хоч яка б не сталася біда,
Не міняй на золото і гроші
Те, що Бог тобі одному дав. (с. 43.)*

Багато поезій можна назвати *акварелями*. Вони настільки живописні і виразні, що в уяві читача перетворюються у чіткі, завершені образи. При цьому треба сказати і про їх велике змістовне наповнення. До них належать: «В небі сонце ясне» с.138, «Бог нас надихає і голубить» с.144, «У Медобори вранці піднімись» с. 145, «Далеч манить, гомонить і кличе», с.146, «З висоти – усе, як на долоні» с. 147, «Я сказати гарно так не вмію», 150.

Окремий різновид складають *роздуми*. У виданні їх - чи не найбільше: «На війні, як, на жаль, на війні».с.62, «Світ його уже не впіймає» с.63, «Може хтось б і хотів за валюту її продавати»

с.65. Саме у таких віршах Валерій Грошко відкриває свої найбільш значимі ідеї та переживання.

Чимало поезій можна віднести до *закликів* : «Вимір сонця, вимір правди слова» с.76, «Попрощайся назавжди з журбою» с.77, «Піднімись, не бійся, стань до бою» с.104. Їх мова іноді відрізняється незвичністю побудови фраз. Наприклад: «На війні, як, **на жаль**, на війні», «Може **б** хтось **і хотів** за валюту її продавати», «Перед Богом **назавжди** з'явилися ми щирі, **як нині**».

Поет здебільшого використовує класичні форми вірша. Найчастіше це чіткі ямби:

*Запах щастя трепетний і гострий
і солодкий, як нектар, на смак. (с.59)*

А також плавні амфібрахії:

*Ти – душа,
що велінням природи послушна,
і на поклик бажання готова прокинутись вмиць.
океанським прибоєм на берег принесена мушля,
що від свіжого бризу і від ураганів бринить. (с. 58.)*

Автор не дозволяє собі спрощених, або банальних рим. Зазвичай використовує сильну чоловічу, в якій римуються не лише іменник з іменником, чи прикметник з прикметником, чи дієслова, а, як правило, прикметник – іменник, або дієслово – іменник і т. ін.

*Я іще таких не бачив милих
лагідних таких не зустрічав,
в неї ніжне пир'ячко на крилах
і жвавинки-іскорки в очах. (с.139.)*

До характерних сторін стилю належить також майстерне володіння ритмом. Систематичний, помірний повтор у вірші певних, подібних між собою мовних одиниць, чергування довгих і коротких складів надає віршам розміреність, особливу організацію. Наприклад:

*Жінка так малює, як годує,
як дитину пестить на руках,*

*як порядок Всесвіту ладує,
як тримає небо на гілках. (с.123.)*

Багатьом читачам недостатньо зрозуміла назва книги. У той же час, проникнути в її смисл досить просто. Треба лише прочитати збірку до кінця. Тоді, дійшовши до вірша про – Нігин, кожен з’ясовує для себе суть назви:

*Наковальня радості і духу,
і натхнення, що не має меж,
на горі ти – наче купка пуху,
ти уже не мрієш, а пливеш! (с.147)*

Своє дослідження поетичної збірки Валерія Грошка зроблене на основі власних спостережень і висновків. Вони, звичайно, суб’єктивні. Як перевірити узагальнення? Допоміг випадок. Рецензенту пощастило бути на урочистому вечері, присвяченому Дню захисника Батьківщини в рекреаційному центрі «Берег надії» Його організували самі пацієнти. Це – переважно досвідчені люди з незвичайною долею. За умовами кожен повинен був розповісти про себе і прочитати уривок із будь-якого поетичного твору.

В бібліотеці Центру є чимало книг. У принципі їх автори були представлені на сцені. Але, на моє здивування, майже половина віршів, які прозвучали були з книги В.М. Грошка «Наковальня радості і духу». Я поцікавився у читців, чим мотивувався їх вибір:

Трошина Лідія – підприємець: *«Поезія «Піднімись, не бійся, стань до бою» за своєю актуальністю і злободенністю значно перевищує вірші багатьох сучасних поетів. Особливо мені імпонують такі строфи:*

*Йти у бій тебе благословили
віра в рідний дім і в рідну кров.
Ненависть завжди велика сила, —
після неї з’явиться любов.*

Куречко Василь, колишній провідний архітектор інституту Укржитлоремпроект: *«Я читав на вечорі подум’яні строфи «Аби наша сила не ослабла»*

*Ми своїх Богів уголос славим,
посилаєм в небо славоспів,*

*ми плече в плече стаємо в лаву
і не боїмося ворогів!*

Мартинюк Любов – підприємець: *«Я вважаю, що вся книга Валерія Грошка, проникнута такою великою любов'ю до народу і своєї рідної землі, яких я давно не зустрічала на сторінках інших хмельницьких письменників. Тому на вечорі з великим натхненням прочитала вірші : «Скільки ворог нас і брив і стриг» та «Гриша чорної зради».*

Підполковник запасу, кандидат психологічних наук **Володимир Загородний**: *«Крім тих вогнених творів про любов до Батьківщини, Поділля, про чарівність наших українських жінок особливе місце у книзі Валерія Грошка займають вірші про зміцнення козацького духу».*

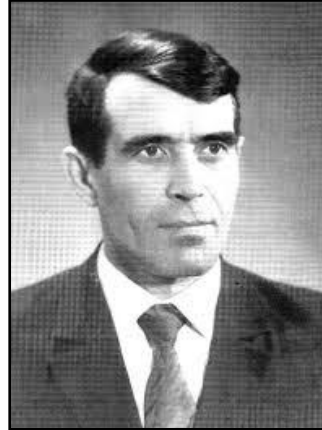
Ми зупинились лише на найбільш характерних для автора прийомах і способах його творчої лабораторії. Не охоплені глибинні питання гносеологічного і семантичного плану. Це – окрема, велика тема дослідження. У той же час, навіть ті напрями творчості поета, які удалось простежити, створюють цілісний обрис найголовнішого критерію , за яким проводиться оцінка діяльності будь якого літератора – його стилю. Саме про це ми вже наголошували на початку нашого дослідю. Це дає можливість зробити висновок, що в особі Валерія Грошка ми маємо досвідченого і вимогливого до себе майстра художнього слова. Сподіваємося, що у майбутньому автор ще порадує її своїми новими цікавими віршами. Варто побажати поету здійснення своїх творчих планів, досягнення нових творчих успіхів.

Кузіна Борис Станіславович – кандидат історичних наук, письменник. Член Хмельницького обласного оспедку «Конгрес літераторів України»

Петро СЛОБОДЯНЮК
(м.Хмельницький)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЛІТЕРАТУРНО-ДРАМАТУРГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ПЕТРА ВОЙЧИШЕНА-ЛУГІВСЬКОГО

Одразу зазначимо, що Петро Іванович Войчишен-Лугівський – український режисер, сценарист, громадський діяч утвердив себе провідним українським драматургом. Талановитий автор підняв величезний пласт осмислення й оцінки історико-політичного і соціально-психологічного стану українського суспільства ХХ – ХХІ століть. При цьому в його драматургії особистість розглядається як індивідуальне і водночас соціально-психологічне явище. В ній чітко прослідковується взаємозв'язок соціального і психічного, їх взаємодія, взаємозалежність, взаємовпливи на рівні окремої людини, спільності. Драматург вдало поєднує соціально-психологічну реальність різних рівнів: від соціально-психологічної поведінки окремих людей до соціально-психологічних явищ у колективі, суспільстві. Більше того, П. Войчишен-Лугівський, використовуючи методи соціальної психології та етнопсихології, педагогіки, філософії, історії, економіки, розкриває етнічні особливості психіки людей, український національний характер, закономірності формування і функціонування національної самосвідомості і державницької самосвідомості.

У кожному драматургічному творі Петро Іванович характеризує певний соціально-психологічний простір, що представлений суб'єктивним (психологічним) сприйняттям подій і відображенням соціальних явищ, системою певних оцінок,

уявлень та образів. Автор показує, що в суспільному житті, соціальній діяльності важливу роль відіграють інтелектуальний, емоційний та вольовий аспекти духовного світу людини. Доводить, що суспільні явища є продуктом психічної свідомості людей, у результаті якої реалізуються почуття, воля, уявлення, діяльність.

Чітка громадянська авторська позиція П.Войчишена-Лугівського проявляється також в доборі фактографії і, а головне, в соціально-психологічній оцінці поставлених проблем. Треба зазначити, що драматургія Петра Войчишена-Лугівського побудована за кращими художньо-літературними канонами, має логічну ідейно-тематичну спрямованість, соціально-психологічну обумовленість, структурування драматичного розвитку дії. При цьому основну роль серед виражальних засобів відіграє професійне мовне розмаїття. Описова, документальна, ділова, художня мова дає можливість драматургові викристалізувати соціально-психологічний портрет українського соціуму в окреслених автором непростих соціалістичних і постсоціалістичних умовах.

У багатогранній тематиці творчості драматурга наскрізною лінією проходять патріотичні мотиви. Літератор вміло окреслює соціально-психологічні риси своїх літературних героїв, розкриває їхні характери, красу помислів і прагнень, життєву мудрість, любов до землі, до України. Любов до України – один з головних концептів його творчості. Скажімо, національно-патріотичну психологію драматург виражає в мові своїх героїв, їх помислах, діях, традиціях, звичаях, релігії, фольклорі, міфах (п'єси «Погляд у віки», «Досвітки», «Дзвін міді», «Поклик доріг»). Він не обходить стороною гальмівні процеси національно-культурного відродження, як скажімо, пристосуванство і корумпованість чиновників, байдужість українців до долі рідного краю, пасивність щодо збереження історичної пам'яті, інертність у збереженні та відродженні національної етнокультури (п'єси «Об стіну ... горохом», «Та гори воно ясным полум'ям», «Трон», «У каламуті», «Прозріння»).

Селюк за своїм соціальним походженням, він щиро вболівав за долю села – основи національної ідентичності і генофонду. У кожному з творів автор прагне розкрити високий гуманізм колективізму, взаємодопомоги, чутливого співчуття сільської громади в неймовірно складних соціальних умовах трагічного ХХ століття. Автор п'єс не боїться називати все своїми іменами, не відмежовується від гострих соціальних проблем. Душа героїв його п'єс страждає від знедоленого ветерана праці, який, замість почесей і пошани за свою самовіддану багатолітню працю, отримує жалюгідне існування.

П. Войчишен-Лугівський рано усвідомив свою життєву позицію, всі соціально-психологічні особливості життя і праці селянина. Адже найбільшою «школою життя» для нього було рідне подільське село с. Лугове на Ярмолинеччині, в якому народився у 1938 році. Війна гартувала його дитячі роки, суворі, голодні воєнні та повоєнні роки. Не дивлячись на великі нестатки, бідність, дитячі роки Петра були увінчані батьківсько-родинною теплотою, ніжністю, добротою і високим гуманізмом сімейних відносин (татусь, мамуна, бабуна, дідунь). Він переймав від односельчан морально-етичні правила поведінки, в основі яких лежали повага до старших, любов до чесної праці, колективізм, взаємодопомога. Освоював різні види народної творчості: різьблення по дереву, малювання писанок, вишивання, в'язання, витинанку, плетіння з лози і рогози. А ще засвоїв багато народних пісень, яких співали земляки в радісну і важку годину.

Він після служби в армії працював автомобілістом на Далекому Сході. Повернувшись у рідне село, очолював сільський клуб, проводив народні і молодіжні культурно-масові заходи, організовував роботу драматичного гуртка і духового оркестру. Згодом працював у Ярмолинському Будинку культури методистом з театрального жанру. Отримав фах режисера в єдиному на той час в Україні Харківському державному інституті культури.

Творчому зростанню як талановитого режисера і сценариста, організатора художньої самодіяльності та культурно-освітньої роботи сприяла робота на посадах

методиста по театральному жанру та заступника директора Хмельницького обласного будинку народної творчості, директора обласного міжспілкового будинку художньої самодіяльності профспілок. Він був новатором, надавав методичну і практичну допомогу аматорським художнім колективам Хмельниччини: наполегливо формував репертуар, проводив семінари, організував репетиції, обмінні вистави, фестивалі, огляди-конкурси, декади народного мистецтва. Брав участь в проведенні понад 200 різноманітних культурно-масових і художньо-мистецьких заходів. Але до власних заслуг, до всього створеного ним, ставився скромно, стримано. Його психологічному портрету були характерні безмежна працьовитість, висока організованість, самодисципліна, відповідальність за доручену справу, непоказна, при тому глибока порядність, доброзичливість, вміння розрядити напружену ситуацію.

Досить плідною була його культуротворча діяльність як письменника-драматурга, члена і очільника міської літературної спілки письменників «Поділля». Великий режисерський досвід дозволяв Петру Войчишену творити власні драматургічні твори високого громадянського звучання, позначені перебігом минулих і сучасних соціально-політичних перемін. Поезія, проза, драматургія Петра Войчишена (псевдонім Лугівський) носять автобіографічний характер – це його патріотичні почуття, його духовний досвід, біль за Україну, переживання за долю українського народу.

Психологія його типового літературного образу (простого українця) характеризується безмежною героїчною синівською самовідданістю, працьовитістю, національною жертвністю, високістю морально-етичних принципів.

У 1996 р. вийшла перша збірка соціально-психологічних п'єс П.Войчишина-Лугівського «Об стіну... горохом!». Радіючи незалежній Україні, піднесенню національної свідомості народу, автор гнівно викриває негативні соціально-психологічні явища: засуджує аморальність, викриває шахраїв, підлабузників, перевертнів, які шляхом підкупу і брехні прагнуть до влади, наживи, до

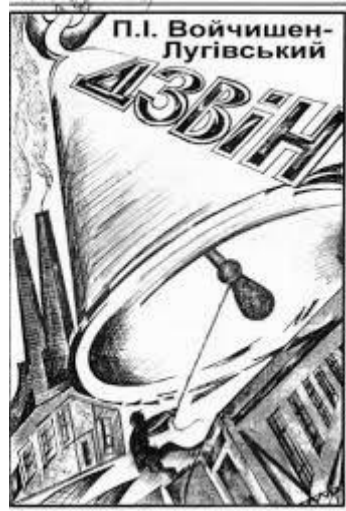
багатства. Автор переконливо стверджує: майбутнє – в руках молоді.

Устами героїв п'єси «Прозріння» (1998) письменник пропонує підтримувати господаря, який би засіяв родючі поля, «щоб у нас все пахло Україною, а не Цейлоном, Польщею, Єгиптом, Туреччиною...».

У книзі «Погляд у віки» Петро Войчишен-Лугівський опоетизував рідне село Лугове (колись с. Свинна) з його столітніми ялинами, рідкісними видами ясенів, сад-садибу, що дарує людям соковиті вишні, червонобокі рум'яні яблука, медові груші, стиглі солодкі сливи. Він і сам відігравав вирішальну роль, прикладаючи багато фізичних, моральних, духовних сил для об'єднання сільської громади, відбудови сільського храму, загалом для відродження рідного села. Але гірко переживав за занепад села, за зруйноване колись розвине колективне господарство, різко критикував руйнівні соціально-економічні реформи, на яких наживалася політична еліта незалежної України.

У своїх творах Петро Іванович активно звертається до раніше заборонених тем: трагедій радянзації (колективізації, голодомори, репресії), неоднозначних складних подій воєнного і повоєнного лихоліття.

Про вкрай незадовільне сучасне соціально-політичне становище в Україні автор вбачає у недосконалості національної програми державотворення (п'єси «Перехрестя століть», «Та гори воно ясным полум'ям», «Прозріння», драма «Дзвін», трагедії «Приречені», «Трон», «Поклик доріг», трагікомедія «У каламуті»). Це своєрідний літопис сучасної української дійсності, де переплелися високодуховна порядність, щирий патріотизм з підступним кар'єризмом,

байдужістю, злодійством та іншими антиподами української дійсності. У п'єсі «Досвідки» драматург устами свого героя звертається до сільської громади: «Землю треба любити, як мале дитя, щоб була сита, щоб не хворіла».

До збірника «Смерч» (як процесу нищення України першої половини ХХ ст.) увійшли драми «Досвідки» та «Вітер надій», трагедії «Глум безумства», «Знедолені», «Дзвін міді», п'єса «Пам'яті сліди». Це невеликі соціально-психологічні п'єси на 2-3 дії класичного зразка, але наповненні надзвичайно гостросюжетними сценами, колоритною, характерною з подільським фольклорним говором мовою, що підсилює їхню широкомасштабну соціально-психологічну природу. Смерч воєн, голоду, холоду, розрухи доповнювали більшовицькі політичні репресії, голодомори, депортації. Драматичні сцени розкривають протистояння народу масовому терору партійних органів, революційних комітетів, комнезамів, надзвичайних комісій. В п'єсах «Вітер надій», «Досвідки», «Глум безумства» і «Знедолені» автор стверджує, що усупільнення свободи, позбавлення селян землі, реманенту, вилучення продовольчих запасів, а в подальшому розкуркулення і ліквідація селянства як класу, призвели до трагічних соціальних наслідків – голодомору 1932-1933 років, депортацій, сталінських політичних репресій. «Вироком безумства» названо автором соціально-психологічну трагедію на дві дії, шість картин про Голодомор 1932-1933 рр. Відлуння пам'яті про страшні сторінки голодомору 1932–1933 рр., його причини і наслідки, громадянська позиція героїв твору правдиво відтворенні на історичних документах, архівних матеріалах, свідченнях односельчан.

У п'єсі «Дзвін міді» доводиться, що незважаючи на поневіряння, жорстокість влади селянин не втратив своєї любові до рідного краю, до Батьківщини своєї. Стає оборонителем країни від ворога, не поступився перед чорною свастикою. Але знову немає добра.

У соціальній драмі «Пам'яті сліди» драматург розкриває післявоєнне безпаспортне, напівкріпацьке, обкладене непосильними податками село, яке замість квітучого піднесення

– стає безперспективним. У ньому все менше і менше залишається хліборобських дітей, онуків, посивілих ветеранів.

Гостра соціально-психологічна драма «Та гори воно синім полум'ям таке життя!» – крик душі людини праці, що прагне діяння, вирішення актуальних соціально-економічних проблем, покращення соціального становища в незалежній Україні. Але на заваді стоять корупція і безвідповідальність чиновників, бездіяльність депутатів, які обіцяли золоті гори, а після виборів забули дорогу до села, яке вимирає. Для написання п'єси автор використав широку архівно-документальну базу (офіційні циркуляри, довідки, протоколи засідань, статистику, свідчення очевидців тощо). Аналогічним соціально-психологічним змістом щодо засудження безвідповідальності чиновництва наповнена п'єса «Трон». В ній на гостро психологічних діалогічних епізодах і сценах показана боротьба невігласів за високі владні чини та депутатські посади.

У драмі «В каламуті» автор піднімає важливі проблеми сучасного розвитку освіти, кризи моральності і духовності українського соціуму. Його національно-патріотична поезія, збірки драм-трагедій «Перехрестя століть», «Смерч», «Чужа рідня» – це жива, правдива історія українського народу, подолян. Але основним «полігоном» його драматургічної творчості найбільш чітко проявилися соціально-психологічні аспекти життя українського села. Так книга нарисів «Погляд у віки» – це хвилюючий соціально-психологічний літопис рідного села Лугове, починаючи від першої згадки про село у 1420 році, аж до сьогодення. Автор з боєм розкриває сторінки історії сільської громади (колективізація, голодомор, репресії, Друга світова війна (1941-1945 рр.) та його загрозливе сучасне соціально-економічне становище. Детальному соціально-психологічному аналізу автор піддає етнографічні витоки Лугового (побут, звичаї, обряди, ремесла, господарська діяльність), розвиток культури, освіти, медицини, церковно-релігійне життя. Розповідає про свою родину, сільських мешканців, їхнє життя.

Художнє соціально-психологічне осмислення долі людини і батьківщини в контексті Чорнобильської аварії

здійснено в соціально-психологічній трагедії П. Войчишена-Лугівського «Приречені». Саме будівництво Чорнобильської АЕС в самому серці України неподалік столиці Києва, на березі притоки Дніпра р.Прип'яті з самого початку прирікало на її непередбачувані трагічні наслідки. Крім того, автор п'єси розкриваючи героїзм ліквідаторів Чорнобильської трагедії, засуджує неадекватні дії влади щодо ліквідації її наслідків.

У гостро соціально-психологічній драмі П.Войчишина-Лугівського «Поклик доріг» розкривається життєва трагедія поета В.Булаєнка, який загинув у роки Другої світової війни у м. Бауск (в Латвії). А в роки тоталітарного режиму за підлим доносом дядька, рідного брата батька, Володимир був безпідставно звинувачений у зраді Батьківщини. Драматург звеличив образ жінки – матері поета Ганни Костянтинівни, біль і горе якої за несправедливе звинувачення сина стало психологічною драмою.

Отже, увесь компендіум літературно-драматургічних артефактів П.Войчишена-Лугівського можна цілком аргументовано віднести до жанру «драми-літопису» українського соціуму. Синівське вболівання за долю України – головний концепт життя і творчості подільського драматурга Петра Войчишена-Лугівського.

Слободянюк Петро Якович – академік УТА, заслужений працівник культури України

Олександр ІЩЕНКО
(м. Хмельницький)

БІОЕНЕРГЕТИЧНЕ ПОЛЕ ЛЮДИНИ В ЕНЕРГО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ ВСЕСВІТУ (БІОГЕННО-СЕНСОРНІ АСПЕКТИ)

В результаті постійного руху космічних об'єктів – планет, зірок, галактик – навколо своєї осі та різних структурних центрів Космосу, створюються їхні енергетичні поля, які зливаються в єдине енерго-інформаційне поле Всесвіту, в якому, очевидно, закодована інформація про минуле, сьогодення та майбутнє людства. Особливою складовою у цьому всесвітньому енерго-інформаційному полі є біоенергетичне поле людини, як унікального творчого інтелекту в системі розвитку матеріального і духовного світу.

В природі кожний організм створює навколо себе енергетичну оболонку – біополе, яке можна відчутти, визначити і навіть заміряти його величину. Ця біогенна енергія, як і космогенна і геогенна (що утворюються в Космосі і в надрах Землі), відноситься до, так званих, «тонких енергій», природа яких поки що не установлена. Вона діє в єдиному енергетичному полі Землі разом із добре вивченими електричною, магнітною, гравітаційною та ядерною енергіями.

Автор на протязі більш як 40 років професійно проводить геобіолокаційні дослідження з метою визначення зон випромінювання геогенної енергії (геоенергетичні зони) в геологічній практиці та при вивченні особливостей розташування духовних центрів древніх слов'ян, житлових і культових споруд в минулі та сучасні часи.

Також автор упевнено визначає і біополе людини, умовно назване «біоенергетичним фантомом», оскільки воно то появляється, то зникає. І важливо відзначити, що визначається біоенергетичний фантом не тільки тієї живої людини, яка поряд із автором, але любої іншої, де б вона не знаходилась і незалежно знайомий з нею автор чи ні – досить лише викликати його. Можливо ці зауваження і те, що

буде описано нижче, на грані містики, але такі суб'єктивні відчуття автора. Вони поки що не пояснені, але фактично є.

Рівень біоенергетичного фантома (відстань від умовної точки, де мисленно поставлений фантом, до автора) кожної людини не однозначний і різниця досить суттєва. Середній становить близько 75 см, максимальний у відомих автору біоенергетиків досягає 230-250 см, у тяжко хворих людей знижується до 30 см і нуля. Можливо у живих людей він змінюється в залежності від фізичного і психологічного стану. Як правило, високий рівень біоенергетичного фантома у духовних осіб – 110-200 см і слід відзначити, що навіть у звичайних людей він зростає вдвічі після молитви чи відвідування церкви, особливо на великі релігійні свята, наприклад, на Великдень при освяченні Паски.

Дослідження також показують, що значно зростає (вдвічі, втричі) біоенергетичне поле людини, коли вона виражає любов і кохає. Можливо біоенергія, що випромінюється людиною, яка любить, насичує енерго-інформаційний простір Всесвіту, в якому існує людство. І, мабуть, не випадково низький (іноді нульовий) енергетичний рівень біополя у людей злих, тяжко хворих, п'яних і наркоманів – вони, очевидно, поглинають енергію.

Біоенергетичні дослідження фотографій показують, що існує ідентичність біогенної енергії рідних людей. Відомо, що фотографії несуть біогенну енергію людини і дослідженнями автора встановлено, що біоенергетика на фотографіях рідних різних поколінь ідентична, в той час, як дуже близьких, але не рідних – різна.

Численними спостереженнями автора встановлено, що біоенергетичний фантом людини визначається у навколишньому просторі на протязі 9 діб з часу її смерті, а потім зникає. Рівень його коливається, як правило, близько 40 см, іноді більший, або менший. За попередніми поодинокими спостереженнями, біоенергетичний фантом померлих від онкологічних захворювань становить 30 і менше сантиметрів.

За спостереженнями 2013-2018 років біоенергетичні фантоми померлих людей не визначаються, але окремих відомих особистостей проявляються постійно, про що буде сказано нижче. Також автором визначаються в окремі дні біоенергетичні фантоми

його найближчих рідних: матері, батька, брата і сестри. Вони приходять до нього щорічно лише в день і час своєї смерті та, може, ще в якісь інші знакові дні і знаходяться в сфері його відчуттів одну добу.

Очевидно, найважливіші дні у Земному світі після смерті людини – це 9-й день, коли її біоенергетичне поле відходить у Всесвіт і роковини, коли її біоенергетичне поле приходять у Земний світ до найближчих (прямих) рідних. І тому, мабуть, християни, як і наші предки, древні слов'яни, обов'язково відзначають дев'ять днів покійного і річницю його смерті, як день пам'яті.

Нижче автор надає опис біоенергетичних фантомів (біоенергетичних полів), які він відчуває в процесі своїх досліджень.

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАНТОМ МАМИ

Вперше я почав визначати біоенергетичні фантоми померлих рідних з того часу, коли раптово відчув біоенергетичний фантом мами в 2013 р. Мама померла 29 березня 1975 р. о 10:30 і ось 29 березня 2013 р. о 22:30 я відчув, що біля мене хтось є. Відчув фізично і психологічно, що це мама і почав визначати її фантом біотензором. (Біотензор – це прилад довільної конструкції, який допомагає миттєво відчувати «тонкі енергії» – раніше поширена назва рамка). Спочатку спостерігав щохвилини, потім через 15, 30 хвилин, надалі через годину. В останнє він зафіксований о 10:30 30 березня. Величина фантома становила 50 см. Надалі я розпочав щоденно вранці та ввечері визначати (викликати) біоенергетичні фантоми моїх покійних рідних: мами, тата, брата, сестри, бабусів, дідусів, двоюрідних братів і сестер, тіток і дядьків, але протягом 5 років досліджень (до часу оформлення цієї статті) проявлялись фантоми тільки найближчих (прямих) рідних: мами, тата, брата і сестри.

В 2014 р. біоенергетичний фантом мами визначився 29 березня о 10:30 і зник 30 березня о 10:00. Величина фантома становила 60 см. В 2015 р. біоенергетичний фантом мами визначився 29 березня о 10:00 і зник 30 березня о 10:24. Величина фантома становила 46 см, а наприкінці спостережень за 39 хвилин зменшилась до 2 см. В 2016 р. біоенергетичний фантом мами

визначився о 10:03 і зник 30 березня о 10:01. Величина фантома становила 42 см, а наприкінці спостережень за 2 хвилини зменшилась до 1 см. В 2017 р. біоенергетичний мамі визначився 28 березня о 10:33 і зник 29 березня о 10:34. Величина фантому становила 45 см, а наприкінці спостережень зменшилась до 2 см. Чому фантом з'явився на добу раніше ніж в попередні роки і того дня, коли померла мама (29 березня 1975 р.)? Може тому, що 2016 р. був високосний і містить 366 діб. В 2018 р. біоенергетичний фантом мамі визначився 29 березня о 09:30 і зник 30 березня о 09:30. Величина фантома становила 41 см, а наприкінці спостережень зменшилась до 2 см.

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАНТОМ БРАТА

Продовжуючи щоденні спостереження, в 2013 р. 14 червня визначив біоенергетичний фантом брата. Мій старший брат загинув в Іркутську в 1957 р. в ніч з 14 на 15 червня між 00:15 – 04:00 годинами за іркутським часом. Український час становив 14 червня 19:15 – 23:00.

В 2013 р. біоенергетичний фантом брата визначився о 23:00 (за українським часом) і зник 15 червня о 22:58. Величина фантома становила 95 см, а наприкінці зменшилась до 60 см. В 2014 р. біоенергетичний фантом брата визначився 14 червня о 19:10 і зник 15 червня о 19:07. Величина фантома становила 90 см, а наприкінці спостережень зменшилась на протязі 12 хвилин до 2 см. В 2015 р. біоенергетичний фантом брата визначився 14 червня о 19:18 і зник 15 червня о 18:48. Величина фантома становила 70 см, а наприкінці на протязі 13 хвилин зменшилась до 2 см. В 2016 р. біоенергетичний фантом брата визначився 14 червня о 19:15 і зник 15 червня о 19:14. Величина фантома зростала на протязі 20 хвилин від 43 см до 55 см, а наприкінці спостережень на протязі 9 хвилин зменшилась до 1 см. В 2017 р. біоенергетичний фантом брата визначився 14 червня о 19:17 і зник 15 червня о 19:15. Величина фантома становила 46 см, а наприкінці спостережень за 4 хвилини зменшилась до 4 см.

У 2018 р. я розпочав визначати енергетичне поле брата щогодини, починаючи з 6-ї ранку. До 20:00 фантом не

визначався, хоча в попередні роки він проявлявся о 19:15. І раптом о 20:00 виникла велика напруга організму, біотензор бурхливо почав обертатись в різні сторони («на себе» і «від себе»), стало тривожно. Відчуття було таке, ніби налетіла якась буря. Так тривало біля 2-х хвилин, потім спокійно о 20:02 визначився фантом брата – 45см, поступово зростаючи і 15 червня становив 70 см. Мій організм заспокоївся в перші хвилини становлення фантому і вночі я просипався майже через кожну годину з радісним відчуттям реальності. Енергетичне поле брата зберігалось до 19:12, потім почало зменшуватись і о 19:20 зникло.

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАНТОМ БАТЬКА

Із повідомлення військової частини і даних союзного архіву відомо, що мій батько пропав безвісти в червні 1944 р. Оскільки біоенергетичні фантоми мами і брата визначались в час їхньої смерті, логічно передбачити, що в такий же час взначиться біоенергетичний фантом батька. Спостереження в червні проводились цілодобово і навіть вночі. В 2013 р. фантом тата визначився в ніч з 17 на 18 червня о 04:00, утримувався майже цілу добу і зник в ніч з 18 на 19 червня о 02:45. Величина фантома становила 90 см, зменшившись наприкінці спостережень до 60 см і нуля. Такі біоенергетичні показники говорять про те, що тато, очевидно, загинув в ніч з 17 на 18 червня 1944 р.

В 2014 р. біоенергетичний фантом тата визначився в ніч з 17 на 18 червня о 01:20 і зник в ніч з 18 на 19 червня о 00:15. Величина фантома становила 90 см, наприкінці спостережень зменшилась до 20 см. В 2015 р. біоенергетичний фантом тата визначився в ніч з 17 на 18 червня о 01:25 і зник 18 червня о 22:21. Величина фантома становила 60 см, наприкінці спостережень за одну годину 20 хвилин зменшилась до 1 см. В 2016 р. біоенергетичний фантом батька визначився в ніч з 17 на 18 червня о 01:40 і зник в ніч з 18 на 19 червня о 00:39. Величина фантома на протязі 4-х годин зростала з 25 до 55 см, а наприкінці спостережень на протязі 1 години 40 хвилин зменшилась до 1 см. В 2017 р. біоенергетичний фантом тата визначився 18 червня о 04:00 і зник 19 червня о 00:53. Величина

фантома становила 42 см, а наприкінці спостережень зменшилась до 2 см. В 2018 р. 17 червня я почав визначати енергетичне поле батька щогодини, починаючи з 10-ї і проявилось воно в ніч з 17 на 18 червня о 02:30. Розмір фантома становив 55 см, зменшився наприкінці спостережень до 40 см і в ніч з 18 на 19 червня о 01:45 зник.

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАНТОМ СЕСТРИ

Моя молодша сестра померла від запалення легенів зимою 1944 р. в 2,5 роки. Дівчинка кмітлива, розвинена, а мені йшов 10-й рік, ми весь час були разом і вона мене добре знала, а я дуже чітко пам'ятаю вечір, коли вона вмирала.

Біоенергетичний фантом молодшої сестри я почав визначати після 29 березня 2013 р. і він проявився 28 січня 2014 р. о 22:55 та зник 29 січня о 22:48. Величина фантома становила 45 см. В 2015 р. біоенергетичний фантом сестри визначився 28 січня о 22:40 і зник 29 січня о 22:35. Величина фантома становила 60 см, а наприкінці спостережень на протязі 5 хвилин зменшилась до 2 см. В 2016 р. біоенергетичний фантом сестри визначився 28 січня о 22:25 і зник 29 січня о 22:28. Величина фантома становила 39 см, а наприкінці спостережень буквально за одну хвилину зменшилась до 1 см. В 2017 р. біоенергетичний фантом сестри визначився 27 січня о 22:40 і зник 28 січня о 22:01. Величина фантома становила 50 см, а наприкінці спостережень за 9 хвилин зменшилась до 1 см. В 2018 р. біоенергетичний фантом сестри визначився 27 січня о 23:00 і зник 28 січня о 22:29. Величина фантому становила 40 см, а наприкінці спостережень за 13 хвилин зменшилась до 1 см.

Слід зауважити, що точної дати смерті сестри я не знаю, але виходячи з того, що її біоенергетичний фантом вперше визначився 28 січня, можна вважати, що це її час смерті. Чому він визначився в 2017 і 2018 роках на добу раніше – не зрозуміло. Була у мене і старша сестра, яка померла дворічною до мого народження, але її біоенергетичний фантом ніколи не визначається.

В 2014, 2015, 2016, 2017 і 2018 роках одночасно визначались біоенергетичні фантоми матері і батька також в один із травневих днів – між моїм паспортним днем народження і днем

народження за пізніше віднайденою метрикою. Обидві дати не точні, бо перша прийнята після війни за ненадійними документами, а друга (зі слів рідної мами і хресної мами) була записана в день хрещення. Тому думається, що мій день народження той, коли визначаються біоенергетичні фантоми батьків біля мене.

Мабуть не може бути сумніву, що померлі батьки та прямі рідні приходять до кожної людини в важливі, знакові часи, але в більшості люди їх не відчують. Може навіть тому, що належним чином не налаштувались, не сконцентрувались.

БІОЕНЕРГЕТИЧНІ ФАНТОМИ ІСТОРИЧНИХ І РЕЛІГІЙНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ, ПРОРОКІВ ТА СВЯТИХ

Маючи такі вражаючі спостереження біоенергетичних фантомів рідних, логічно було провести визначення біоенергетичних фантомів деяких історичних постатей України – Русі і світу, релігійних осіб і святих, канонізованих церквою.

Протягом періодичних досліджень 2014-2018 років постійно визначаються біоенергетичні фантоми князів Кия, Щека, Хорива, сестри Либідь, Аскольда, Володимира – Хрестителя Русі, княгині Ольги; Бояна, гетьманів Костянтина Острозького, Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, кошового Петра Калнишевського; Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, його матері і батька, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола.

Із відомих світових постатей, визначаються біоенергетичні фантоми Гомера, Арістотеля, Платона, Сократа, Гіпократата, Кирила, Мефодія, Джордано Бруно, Яна Гуса, Георга Вашингтона, Махатми Ганді, Мати Терези, Омеляна Ковча. Серед духовних постатей визначаються біоенергетичні фантоми четвертого папи Климентія, Антонія Печерського, Феодосія Печерського, Івана Вишенського, Петра Могилы, Йосипа Нелобович-Тукальського, Дмитра Туптала (Ростовського), Сергія Радонежського Серафима Саровського, патріарха Тихона, митрополитів Василя Липківського, Андрея Шептицького, Йосипа Сліпого, папи Івана-Павла 2-го, патріарха Володимира.

Постійно визначаються біоенергетичні фантоми патріарха Авраама, Ісаака, Якова, Ісава, біблійних пророків – Мойсея, Іллі, Ісаї,

Єремії, Єзекіїла, Єноха, царя Давида, Ісуса Христа, Діви Марії, апостолів – Андрія, Петра, Якова, Павла; євангелістів – Матвія, Марка, Луки, Іоана, а також Іоана Хрестителя, Йосипа Арімафейського; святих – Миколи, Варвари, Пантелеймона; імператора Костянтина Великого, його матері Єлени; святителів Василя Великого, Григорія Богослова, Івана Златоустого; мусульманських пророків – Магомета, Алі.

Особливо знаково, що визначаються біоенергетичні фантоми індоарійських і індуїтських богів – Брахми, Вішну, Мітри, Індри, Шіви, Варуни, Крішні, Рами, Будди; грецьких – Зевса, Аполона, Діоніса, Афродіти, Геракла; римських – Юпітера, Марса, Меркурія, Венери; єгипетських – Амона, Гермеса, Осіріса, Ізиди; скіфських – Папая, Тогимасада, Табіті; слов'янських -- Сварога, Макоші, Перуна, Велеса, Дажбога, Лади.

Постійне проявлення біоенергетичних фантомів богів та святих різних релігій, окремих історичних особистостей та померлих простих людей говорить про те, що вони існують в єдиному енерго-інформаційному полі Всесвіту. Одні енергетичні поля приходять в якийсь особливий час, інші знаходяться серед нас постійно – думається, це ті святі, які визначені Богом для людини, для забезпечення її існування в Земному житті. І тому завжди серед нас енергія святих різних релігій, навіть язичницьких.

Можливо, вічне життя і полягає у вічному існуванні енергетичного поля людини в енерго-інформаційному полі Всесвіту, а воскресіння – це проявлення цього поля в тій формі, яку воно приймає.

Можливо, були і тепер є в земному просторі інопланетяни, але як енергетичне поле, яке може приймати будь-яку форму і образ. В доісторичні часи інопланетяни приймали образ земної людини, щоб вона сприймала їх, як богів, собі подібних. І все, що було, є і буде, діється за законами енерго-інформаційного поля Всесвіту, але, мислиться, не в сталому, а в динамічному процесі.

Нижче наводжу таблицю спостережень за біоенергетичним фантомом (полем) журналіста Павла Шеремета в день його загибелі. Це сталось вранці 20 липня 2016 року, а заміряти його біоенергетичний фантом я почав о 17-ій годині.

Дата спостереження	Час спостереження	Величина біоенергетичного фантома, см	Дата спостереження	Час спостереження	Величина біоенергетичного фантома, см
20.07	17:00	50	28.07	08:34	16
21.07	07:55	50		08:35	16
22.07	07:05	50		08:36	16
23.07	08:10	50		08:37	16
24.07	09:50	50		08:38	16
25.07	18:10	50		08:39	16
26.07	08:15	50		08:40	16
27.07	08:50	50		08:41	16
27.07	18:00	50		08:42	16
27.07	21:00	50		08:43	16
27.07	22:20	50		08:44	16
28.07	05:30	50		08:45	16
	07:00	50		08:46	16
	07:10	40		08:47	16
	07:15	37		08:48	16
	07:20	34		08:49	14
	07:25	30		08:50	12
	07:30	25		08:51	11
	07:35	25		08:52	8
	07:45	22		08:53	6
	07:55	22		08:54	4
	08:00	22		08:55	2
	08:05	22		08:56	Немає фантома
	08:10	22		08:57	-
	08:15	22		08:58	-
	08:20	22		09:00	-
	08:25	22		09:10	-
	08:30	19		10:00	-
	08:32	17		11:00	-
	08:33	16		12:00	-

28 липня 2016 року, вранці – 9 діб, як загинув Павло Шеремет.

В період редагування цієї статті, вранці 19 червня 2018 р. помер поет Іван Драч і в той же день я почав слідкувати за його біоенергетичним фантомом.

19.06 – 18:00 = 40 см, 22:00 = 40 см; 20.06 – 08:00 = 42 см; 1.06 – 08:00 = 42 см; 22.06 – 07:30 = 42 см; 23.06 – 09:00 = 40 см; 24.06 – 08:00 = 40 см; 25.06 – 08:00 = 40 см; 26.06 – 07:00 = 40 см, 22:00=40 см; 27.06 – 07:00 = 40 см, 17:00 = 40 см, 22:00 = 40 см; 28.06 – 7:30 = немає фантома, 08:00 – немає, 09:00 – немає, 12:00 – немає, 1800 – немає, 23:00 – немає.

28 червня вранці – 9 діб, як помер Іван Федорович.

Про автора

ЩЕНКО Олександр Петрович

Гірничий інженер-гідрогеолог. Народився 1934 р. с. Куна Гайсинського району Вінницької області. Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту, в 1959 – 1970 роках працював у Східній Сибірі – в Забайкаллі і Вітімо-Патомському нагір'ї. Проводив радіогідрогеологічні пошуки, гідрогеологічні роботи на родовищах рудних корисних копалин та розсипного золота, гідрогеологічну зйомку масштабу 1:200000 і 1:50000, з 1970 р. по 2006 р. безперервно працював у Побузькій і Правобережній геологічних експедиціях тресту «Київгеологія» – ПДРГП «Північгеологія», проводив пошуки та розвідку підземних питних і мінеральних вод.

Особливий інтерес – мінеральні води і геобіолокаційні дослідження, які професійно проводить з 1972 р. і на даний час відкрито та розвідано 12 родовищ мінеральних лікувальних вод і ряд родовищ питних вод.

Першовідкривач родовищ, Почесний розвідник надр, лауреат Премії Ради Міністрів СРСР, заслужений працівник промисловості України, дійсний член Міжнародної Академії Біоенерготехнологій.

ЗМІСТ

<i>Валерій Грошко.</i> В.А. ЗАХАР'ЄВУ	4
<i>Борис Кузіна.</i> ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ЗАХАР'ЄВ: ПОДОЛЯНИН, ЧИЇ МРІЇ ЗБУВАЮТЬСЯ	5
<i>Сергій Шпаковський.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОННА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА АНАТОЛІЙОВИЧА ЗАХАР'ЄВА У ВІДДІЛІ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (ДО 55-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОСЛІДНИКА, АРХЕОЛОГА, ПАМ'ЯТКООХОРОНЦЯ).	34
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ – НАУКОВІ СТАТТІ В.А. ЗАХАР'ЄВА (НАПИСАНІ І ВИДАНІ ПРОТЯГОМ 2013-2017 РР.)	53
<i>Наталія Майнгард-Гоголь.</i> ДО ЮВІЛЕЮ В.А.ЗАХАР'ЄВА	65
<i>Валерій Грошко.</i> У СТОЛИЦІ «ПОДІЛЬСЬКОЇ ШВЕЙЦАРІЇ»	69
<i>Олексій Бакалець, Володимир Захар'єв.</i> МОНЕТНО-РЕЧОВИЙ СКАРБ XIII – XVII СТ. З С. АНТОНІВКА ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	77
<i>Володимир Захар'єв.</i> СОКІЛЕЦЬКЕ СВЯТИЛИЩЕ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ У СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І	81
ХРОНОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОЇ (ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ) ГРУПИ (за М.С.Бандрівським)	96
<i>Микола Бандрівський.</i> КУРГАНИ СОКІЛЕЦЬКОГО ТИПУ В КОНТЕКСТІ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ НОСІЇВ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ГРУПИ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ	97

<i>Павло Нечитайло, Сергій Шпаковський.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МАСТКУ ПШЕЗДЗЕЦЬКИХ У СМТ. ЧОРНИЙ ОСТРІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2018 РОЦІ	105
<i>Ігор Старенький, Павло Нечитайло.</i> МАЙСТЕРНЯ З ВИГОТОВЛЕННЯ МЕТАЛЕВОГО ПОСУДУ П ПОЛОВИНИ XVII СТ. З ПЛОЩІ ПОЛЬСЬКИЙ РИНОК У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ	129
<i>Сергій Семенчук.</i> ДОХРИСТИЯНСЬКІ НАСКАЛЬНО-РИТУАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДНЬОЇ ПОДНІСТРЯНИНИ	133
<i>Ігор Старенький, Ярина Старенька.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО 50-70-Х РР. XX СТ. СЕРГІЯ КИРИЛОВИЧА ШКУРКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)	147
<i>Анатолій Трембіцький.</i> АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ОЛЕКСАНДРА ПАНКРАТОВИЧА ЧЕРНИША ПО КАМ'ЯНЕЧИНІ В 1947 р.	165
<i>Віктор Мороз, Володимир Мороз.</i> І.Є. ЗАБЕЛІН – ДОСЛІДНИК СКІФСЬКИХ КУРГАНІВ	176
<i>Лілія Іваневич.</i> АРХЕОЛОГІЯ У ПРАЦЯХ КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО	189
<i>Світлана Смірнова.</i> РЕЛІГІЙНІ МЕДАЛЬЙОНИ З ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ	200
<i>Петро Болганюк, Євгеній Левінзон.</i> ЄВРЕЙСЬКИЙ ЦВИНТАР У СЕЛІ ШАТАВА	215
<i>Віктор Мороз, Володимир Мороз.</i> КАТЕРИНА МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ: АРХЕОЛОГ І ВИДАВЕЦЬ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ В.Б. АНТОНОВИЧА	225

<i>Сергій Єсюнін.</i> ВЧЕНИЙ-МЕХАНІК ТЕД БЕЛЧКО – УРОДЖЕНЕЦЬ ПРОСКУРОВА	243
<i>Наталія Стрельбіцька.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВІННИЦІ НА ЗЛАМІ XIX - XX СТ.	247
<i>Валерій Дячок.</i> МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ ПРО СЕЛО ЗАЛІСЦІ	257
<i>Руслан Йолтуховський.</i> «ЦЕРКОВНА ЛЕТОПИСЬ С. ЗАЛЕСЕЦ КАМЕНЕЦЬКОГО УЕЗДА» – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ С. ЗАЛІСЦІ НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ XVIII-XIX СТ.»	271
<i>Микола Новіцький.</i> ДО ІСТОРІЇ СЕЛА БАЛИН	282
<i>Сергій Манзюк.</i> ЗВІДКИ ПИШЛА НАЗВА СЕЛА ЛЕЗНЕВА	289
<i>Леонід Місінкевич.</i> ЗДОБУТКИ НАУКОВЦІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА	295
<i>Микола Кульбовський.</i> «ЗРОБИВ БИ БІЛЬШЕ, ЯКБИ СПРИЯЛИ, А НЕ ЗАВАЖАЛИ...»	315
<i>Борис Кузіна.</i> ВОГОНЬ В ОДЕЖІ СЛОВА	327
<i>Петро Слободянюк.</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЛІТЕРАТУРНО- ДРАМАТУРГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ПЕТРА ВОЙЧИШЕНА- ЛУГІВСЬКОГО	335
<i>Олександр ІЩЕНКО</i> БІОЕНЕРГЕТИЧНЕ ПОЛЕ ЛЮДИНИ В ЕНЕРГО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ ВСЕСВІТУ (БІОГЕННО-СЕНСОРНІ АСПЕКТИ)	343

Наукове видання

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

науково-краєзнавчий збірник

Випуск 17

**Дякуємо за підтримку у випуску тому:
– директору Державного архіву Хмельницької області
В.Г. Байдичу,
обласній громадській організації дослідників
та архівістів «Поклик віків»,
історика та джерелознавцю В.В. Дячку,
пам'яткоохоронцю С.С. Орішаці,
історика і представнику туристичного бізнесу
Н.І. Стрельбіцькій,
землевпорядникам братам Панчукам.**

Підписано до друку 30.11.2018. Формат 60х90/16.
Обл.-вид. арк. ____.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
М. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
Тел.: (096) 709-11-10